

MAKKAI JÁNOS

Politika-isten rabságában

A SZERZŐ KIADÁSA

Minden jog, a fordítás joga is, a szerzőé.
Copyright by Makkai János, Budapest, 1943.

Felelős kiadó: Makkai János.

89.838 — Hornyánszky Viktor R.-T. Budapest. — Felelős vezető: Bocskói Ede Istran.

TARTALOMJEGYZÉK

Első fejezet

A POLITIKAI HIEDELEM VALLÁS-SZERŰSÉGE

Oldal

I. A HIEDELMEK AZ EMBER ÉLETÉBEN 11

A híves ösztöne (14). A hit: a szellemi élet energiája (17). A hit megmaradásának elve (19). A hiedelem fogalma (20). A hiedelmek fajtái (24). A hiedelmek kompromisszuma (27). A hiedelem-kompromisszumok fajtái (29). Az ősvallás-divatok oka (33). A politikai szekta (35). A hiedelemvételek összeütöztetése és a kompromisszum helyreállása (36). Egyéni hit — tömeghit (37). Egyéni hiedelem — tömeghiedelem (39).

II. A POLITIKAI HIEDELEM ALAPTULAJDONSÁGAI 49

A politikai hiedelem a tömegeből és nem az egyénből ered (44). A kor minden politikai hiedelme egyformán ideálisan szép (47). A politikai hiedelemben való híves független a hívők értelmi színvonalától (49). A politikai hiedelem nem pusztul el eszméjének értelmi cáfolatával (50). A politikai hiedelmek az életérzés változásának sorrendjében és nem az eszmék felbukkanása szerint törnek a tömegekre (52). A politikai hiedelmet csak újabb hiedelem képes elpusztítani (54). A politikai hiedelem értelmi része sohasem teljesedik be (55). A politikai hiedelem hivatása: az emberi életérzés állandó javítása (56).

III. A POLITIKAI BOLDOGSÁGRENDSZEREK 59

A politikai boldogságrendszerek közös tulajdonságai (61). Az egyéni boldogság rendszere (63). A kollektív boldogság rendszere (65). A nemzeti boldogság rendszere (66). Az osztályboldogság rendszere (67). A faji boldogság rendszere (69). A politikai hiedelmek a jövőben is hasonló boldogságrendszereket fognak szülni (70). Az ember természetes életállapota: az alkotó boldogtalanság (71). Vágy a haladás és az emberi méltóság után (73).

IV. A POLITIKAI HIEDELEM KULTUSZA 75

Sacra és profana a politikai hiedelemben (77). Hívők és hitetlenek (81). Az áldozás (82). A politikai mágia (83). Kultuszhelyek (86). Halottkultusz (87). Kultuszidők (88). Hiedelem és időszámítás (90). A politikai ige (91). A törvények szentsége (93). A politikai kultuszrendek (96).

Második fejezet

AZ ÉRZELEM ÉS ÉRTELEM SZEREPE A POLITIKAI HIEDELEM KIALAKULÁSÁBAN

I. AZ ÉLETÉRZÉS FOGALMA ÉS TEVÉKENYSÉGE 101

Életérzés a politikában (104). A politikai életérzés főbb típusai №05). Az életérzés emberöltőkre terjed és öröklődik (109). Az életérzés tevékenysége (110). Az életérzés fejlődését nem tudjuk irányítani (112). A négy szociális őserzelem (113).

II. AZ ÁLDOZÁS ÉRZÉSKÖRE 115

Egyéni áldozat, tömegáldo/at (117). A heroizmus szerepe (119). Heroizált pártok, osztályok, nemzetek (120). A társadalom aheroikus rélegei (123). Belső harc heroikusuk és aheroikusok között (124). A heroizmus természeti halarai (125).

III. A GYŰLÖLET ÉRZÉSKÖRE..... 128

A gyűlölet okai és törvényei (130). A gyűlölet a civilizációban (131). A gyűlölet székhelye a társadalomban (134). A gyűlölet születése, élete és halála (135).

IV. A FÉLELEM ÉRZÉSKÖRE 137

A félelem a civilizációban (138). Politikai hiedelem és tömegfélelem (140). Az állam biztonsága (141). A társadalom biztonsága (143). Az egyén biztonsága (144).

V. AZ ÖNZÉS ÉRZÉSKÖRE 146

Az önzés klasszikus törvényei a közgazdaságtudományban (147.) Az egyén önzése a politikában (149). A tömeg önzése (151). Az önzés a realpolitikában (153). Az önzés túltengésének tragikus következményei (155).

VI. A HIEDELEM IDEÁJÁNAK KIALAKULÁSA..... 157

Az ösérzelmek keveredése (159). Az embertömeg érzelmi telítettsége határozza meg gondolkodásának irányát (161). Az emberi értelem nem irányító, csak végrehajtó hatalom életünkben (162). Teljes értelmünknek sohasem vagyunk a birtokában (164). Az új hiedelem mindig felforgatja a tudomány világát is (166). A koreszme születése (169).

Harmadik fejezet

A POLITIKAI HIEDELEM ÉLETE, FEJLŐDÉSE ÉS KÓROS ELVÁLTOZÁSAI

I. A HIEDELEM-FEJLŐDÉS TÖRVÉNYSZERŰ FORMÁI..... 173

A politikai hiedelem prófétája (174). A tanítványok és a tanítványélmény (176). Teória és ideológia (178). A politikai mozgalom (179). A szekták kiválása (181). A hiedelmek uralomváltozása (182). Az imperializmus kora (183). Hiedelem-szabadság és pacifizmus (184). A reformáció: a hiedelem idea-vedlése (196). A hiedelem hanyatlása és halála (187).

II. A HIEDELEM-FEJLŐDÉS OKAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI 190

Milyen volna az örökéletű hiedelem? (191). A hiedelem gyermek-kora (192). A hiedelem férfikora (193). A hiedelem öregkora (195).

III. A POLITIKAI HIEDELEM GYERMEKBETEGSÉGEI..... 199

Az értelemsiüketség (200). A demagógia (202). A radikalizmus (204). A büntudat hiánya (205). A nacionalizmus gyermekbetegségei (207). A nemzetiségi türelmetlenség (209). Az önérzet-túltengés (210). \z abszolút ellenségesség pszichózisa (212).

IV. A POLITIKAI HIEDELEM AGGKORI BETEGSÉGEI 241

Az érzelempangás a politikában (215). A passzivitásra ösztönző
Ősérzelmek elhatalmasodnak (216). A kompenzáció jelensége (218).
A dogmatizmus (219).

Negyedik fejezet
A FORRADALOM

L A FORRADALOM LÉNYEGE 223

Tévtanok a forradalom körül (224). Jelenségek, amelyeket a
forradalommal összetévesztenek (225). A forradalom nem önálló tár-
sadalmi jelenség (227). A forradalom fajtái (228)- A forradalom
három frekvenciája (230). Forradalom és evolúció (232).

II. A TÁRSADALOM A FORRADALOMBAN..... 246

A hordozó réteg (236). A vezető réteg (238). Az izgalomvezető
réteg (239). A hanyatló uralkodó réteg (241). A reakciós rétegek (243).

III. A FORRADALOM TARTALMA..... 246

„Elnyomók“ és „elnyomottak“ (247). Az „elnyomók“ és „elnyo-
mottak“ egyaránt csinálhatnak forradalmakat (249). Az arisztokratikus
forradalmak lényege (250). A demokratikus forradalmak lényege
(253). A demokratikus forradalmakat nem a nyomor okozza (255).
A rabszolga- és parasztlázadások azonos lefolyása (259). A demokra-
tikus és arisztokratikus forradalmak váltakozása a történelemben
(259). Forradalomszerű evolúciós folyamatok (260).

IV. A FORRADALOM DRAMATURGIÁJA..... 263

A dráma felvonásai (265). A felszabadítás időszaka (266). A
népnek meggyőződésévé lesz, hogy az uralmon levők megcsalják
(268). Az idegen nő szerepe a dinasztiaellenes forradalmakban (269).
Az erőszak és az engedmények szerepe (270). A forradalom győzelme
(272). A szervülés időszaka (273). A radikalizmus kifejlődése (274).
A kisebbség rémuralma (276). A reakció (277). A reakció tehetetlen-
ségének törvénye (279).

V. A FORRADALOM ÉLETTARTAMA ÉS EREDMÉNYEI..... 281

A forradalmak ismétlődése (282). „Forradalmi kor“ (283). A for-
radalom szülöttjei (285). A társadalom a vezető réteghez hasonló
(286). Forradalom és háború (288).

Ötödik fejezet
A HÁBORÚ

I. MI A HÁBORÚ? 291

A régi háborúk okai értelmileg felfoghatatlanok (294). A hábo-
rút nem az ellentétek valóságos kiéleződése okozza (296). A háború-
kat a hiedelemérzékenység robbantja ki (298). Elsődleges és másod-
lagos hiedelem-háborúk (299).

II. A HADVISELŐ TÁRSADALOM KÉPE 302

A hadviselő országokban mindig a vezető hiedelmek hívói vannak uralmon (303), A h A ború elmossa a társadalom apró ellentéteit és két hiedelemtábor alakít ki (304). A hívó lelkiállapota (306). Az ellenség képe (308). A szihetségesek képe (309). A saját magunk képe (311). „A belső ellenség“ (312). „A belső ellenség“ a különböző hiedelmű társadalmakban (314). A „belső ellenség“ mindig csalódik a külső ellenségben (317). Hadviselés kényszerű szövetségben (318). A kényszerű szövetség: az elnyomatás egyik fajtája (319)., Pacifista rétegek (320). Hiedelemszegény tömegek (322).

III. A HÁBORÚ APOKALIPTIKÁJA 324

A háború előkészítése (325). A háború kitörése (327). A háborút az erősebb hiedelmű fél robbantja ki (329). A preventív háborúk ritkasága (329). A háborúba való menekvés (330). A hadicélok változásai (332). A hadicélok a kormányok szemében sem tisztázottak és sohasem véglegesek (334). A háborús pszichózis jó és rossz hatásai (336). A háború és a forradalom szimbiózisa (338). A háború aláaknázza azt a politikai rendszert, amely elindította (340). A hazatérő hadseregekből izgalomvezető réteg lesz (342). A háborús megpróbáltatások hatása a társadalomra (343). A katonai döntés hatása egykor és ma (345). Az összeomlás lezajlása a vesztes félnél (347). A belső ellenség különböző táborai egyesülnek (348). A győzelem képe a győzteseknél (349). A legyőzött a népek szemléletében (351).

IV. A HÁBORÚ EREDMÉNYEI.....353

A győztes mindig csalódik a gvőzelemben (354). A legyőzött új eszközökkel folytatja a háborút (355). Az új békemű öröknek látszik, de egy emberöltő alatt elpusztul (356). A háború látható eredményei (357).

Hatodik fejezet: KORUNK ÉS JÖVENDŐNK

I. A HIEDELEMKORSZAKOK A CIVILIZÁCIÓ ÉLETÉBEN 363

A vallásos periódus (364). A politikai periódus (366). A humanista periódus (367). A politikai hiedelmek kifejlődése Európában (368). A teljes elpolitizálódás útján (369). A nagy hiedelemháborúk (371).

II. ISTEN ORSZÁGA HELYETT — A POLITIKAI FANATIZMUS VILÁGA.....373

A propaganda hatása (374). A színvonalhanyatlás ijesztő méretei {376). Az új aranykor létfeltételei (378).

JEGYZETEK ÉS IRODALOM 381

ELSŐ FEJEZET

**A POLITIKAI HIEDELEM
VALLÁS-SZERŰSÉGE**

A hiedelmek az ember életében

Az emberiség nagy tömegeit minden időben önnön hiedelmei kormányozzák. Akár a jelent, akár a multat nézzük, azt látjuk, hogy az embercsoportok legfőbb mozgatója, valamiféle tömegmeggyőződés, amely az élet egész felfogására kiterjed, valami irányzat, amely felé a társadalom, vagy annak nagyobb egysége haladni látszik; valami világkép, amely az embermilliókat elbűvölő életmagyarázat és az azokat ösztönző erő örök kettős sajátosságával bír. A múltban voltak korok, amikor az uralkodó életmeggyőződés csaknem teljesen azonos volt egyik, vagy másik vallással. De voltak olyanok is, amikor a vallás másodrangú, vagy még jelentéktelenebb szereppel volt kénytelen beérni és helyében más világrámlat lett úrrá. A felvilágosodás úttörői annakidején azt hitték, hogy a természet és a létezés legnagyobb kérdéseit előbb-utóbb meg tudják fejteni az örökké kutató és építő elme segítségével. Remélték, hogy az ehhez szükséges tudás a tömegekben is elterjed majd és megváltak győződve arról, hogy akkor azok lerombolják az ésszel megcáfolt, a tudomány szerint tarthatatlanná vált, megtépázott régi hit-képzeteket. A materializmus nagyjai ugyanezt az eredményt a tömeg gazdasági érdekeinek tudatossá tételétől remélték. És mi történt ehelyett? A tudomány, a felvilágosodás, a művelődés összetörte ugyan bizonyos felsőbb körökben a vallásosságot, de nem tudta megölni a vallást. Ledöntötte a régi uralmi rendszereket is, de nem volt képes arra, hogy az európai népeket bármiivei is közelebb hozza az örök politikai kényszerektől való szabaduláshoz, öntudatosította ugyan a

dolgozók osztályait, de nem maradhatott ura a forradalmasított tömegeknek. A tudomány, a kételkedés és a ráció sok régi képzeletet tönkretett, de az elavult áramlatok helyében — újak, folyton újak születnek és azok sohasem a tudomány, a kételkedés és a ráció irányában haladnak tovább. Nyilvánvaló, hogy itl egy folyton megújuló világcsodával állunk szemben, amely most, a huszadik század közepén, új színekben jelentkezik.

Ma egyre világosabban látjuk, hogy a földhöz tapadt, racionális emberi tevékenység hatását és erejét roppant nagy revízió alá kell vetnünk századunk első felének tanulságai alapján. A tudás és a ráció, amelyben nemzedékek szinte korlátlanul bíztak, nem képes új irányzatokat teremteni a földön, ezeket egészen más erő hozza létre. A racionális tudomány csupán a kritikát, az ellenőrzést, a kételkedést fejleszti ki az arra érett körökben, de a társadalmak életét nem lendíti új utakra, — erre a célra mindig új, különös és megfoghatatlannak látszó áramlatok jönnek, amelyek kétségkívül magánvaló tünemények. Ez egyszerűen azt jelenti, hogy a tudomány nem a maga számára dolgozik a földön, eredményei csak az élet másodlagos vonatkozásában abszolút érvényűek, de az emberiség sorsát, az életet és a halált, a tömegek jó, vagy rossz napjait s létünk drámai eseményeit más erők igazgatják és determinálják. A tudomány értékét és jelentőségét senki sem kisebbítheti, de mindenkinek látnia kell, hogy azt más életirányító tényezők csupán felhasználják a maguk számára s nem a tudomány használ fel a maga számára másokat. A pozitív orvostudomány ezrek életét képes megmenteni új meg új eredményeivel, de nála' sokkal nagyobb erők emberöltőnként milliók életét dobják a harcterekre. A technikai találmányokat, a gazdasági, termelési eredményeket mind felhasználja az emberiség, de a célt, hogy *mire*: azt nem a tudomány állapítja meg. A tudomány fokozatosan előresegíti az embert a természeti környezettel vívott harcában — de az embernek emberrel való küzdelmét nem képes lényegileg befolyásolni, az „emberiséget“ nem tudja uralmába venni. Legnagyobb sorskérdéseinket csodálatos erők művelik és döntenek el: *az emberiség nagy hiedelmei*.

Amikor a legújabbkori filozófia a századfordulón felállította a végső vallásos és végső tudományos fogalmak gondola-

tát, már akkor igen szűk lehetőségeket jelölt meg a tudomány számára, viszont a kor sajátos gondolkozásánál fogva nem fáradt kellő mértékben a nem-tudományos jellegű irányzatok felkutatásával. Az agnosztikus filozófia meglehetősen megállapításával, hogy az élet és a világ titkai emberi ésszel nem oldhatók meg. A tudomány egyedülvalóságát hirdetőek ez ellen azzal az érveléssel léptek fel, hogy e szomorú ténybe való belenyugvás az emberi kutatás és haladás gondolatának feladását jelentené. Ma úgy látjuk, hogy mind a két érv hamis, mert helytelenül ismeri fel a szellemi életben működő erők szerepét. A tudás, a tudomány, a legfontosabb javak egyike az ember életében. Konkrét értékeket termel, eszméket rendez, eredményei emelik az élet színvonalát és kritikája magasabb régiókba törni kényszeríti a hiedelmeket is; a vallásalapította civilizációt segít továbbépíteni és ezáltal szervezettebb, egészségesebb, kényelmesebb létfeltételeket hoz a földre. De vajjon alkalmas-e arra is, hogy a legfontosabb kérdésekben vezesse az embertömegeket? A tudás, a tudomány nem termel művészetet, a művészeteket a hit szüli. Új korszakot nyit az emberi fejlődésnek, de az állandóan újjászülető társadalmi vágyképek még sokkal fontosabbak a történelem szempontjából s ezeknek a tudományhoz kevés közülük van. összehasonlíthatók-e vajjon a nagyszerű görög filozófia földi hatásai bármelyik vallás életrendező eredményeivel? Össze lehet-e vajjon hasonlítani azt a hatást, amelyet bármely tudományos eredmény elért azzal, amelyet az egyenlőség-testvériség-szabadság politikai kimérái, a marxizmus, a demokrácia, vagy az új nacionalizmusok hoztak a földre? Az emberiség nagy háborúi mind nagy hiedelmek miatt robbantak ki és sepertek végig Európán.

A tudomány köre tragikusan korlátozott. Lassan terjed, csak értelmileg érett rétegekre hat s a társadalom többi része csak eredményeit használja és fogadja el, de azok okával nincs tisztában. A tudás: apró fény az emberi lét iszonyatos sötétségében, amelyben óriási, ismeretlenből jövő szélvészek zúgnak: az emberi hit és az emberi érzelmek viharai. Ezek a szelek néha elfújják a sápadt lángot, néha meg szétviszik az éjszakába és felgyújtják vele a világot. Ilyenkor úgylátszik, hogy a parányi láng borított tűzbe mindent, — pedig a szél volt az,

amely az isteni látványosságot okozta. A megmérhetetlen és végtelen emberi hit zúg végig ilyenkor a földön s a szellem új tüzével találkozik. E találkozás legfontosabb és korunkban mindnyájunk életét leginkább elkápráztató eredménye: a politikai gondolat, amely ma lenyűgözve tartja a világot.

A hívés ösztöne

Az embernek legfőbb, s őt minden más ismert élőlénytől elválasztó tulajdonsága az: hogy *hisz*. Nem az, hogy hinni képes, hanem az, hogy parancsolóan, állandóan és szünet nélkül hisz. A „hinni“ ige azt a szellemi cselekvésünket fejezi ki, hogy az ismeretlen világot saját bensőnkben tovább építjük és az alakatlan életből vágyainknak megfelelő, egész lényünket elárasztó képzeletet formálunk. Az állat ödög a világban, az ember együtt él vele, mert a hívés adományával azt magáévá teszi és sajátjaként kezeli. Ha az ember nem tudna hinni, a létharcban csak úgy venne részt, mint a többi élőlény: szaporodna és idomulna az adott természethez. Passzív módon, legfeljebb szemlélődve élne. De az ember mást tesz: mivel magát és a természetet is csak egy nagyobb adottság részének tekinti hite miatt, harcra kél' a természettel, formálja azt, alkot, saját képére világot épít és ezzel felülemelkedik a valóságokon. A hívés azonos az ember szellemi megsokszorozódásával. Ezért az erősen hívő ember több, mint a gyengébben hívő. Ezt nemcsak a Biblia mondja így, a mindennapi életben is láthatjuk ennek igaz voltát. Sőt azt is tudjuk, hogy olyan ember nincs, aki ne hinne. Amikor Descartes az emberi lét lényegét abban fejezte ki: „*co-gito, ergo sum*“ — egy régi hiedelmében hanyatló kor gondolatát szólaltatta meg. Igaz ugyan, hogy az ember gondolkodik, de vájjon ez-e szellemi létének alapja? Vájjon az emberiség túlnyomó része kritikailag, vizsgálódóan, eszméket rendezően és disztingválóan gondolkodik-e, vagy inkább látszólag elméleti kritika nélkül, átvesz, magáévá tesz újabb és újabb hiedelmeket? Életünk tényei azt bizonyítják, hogy az emberiségnek sokkal jellemzőbb tulajdonsága a hiszékenység, mint a kritikai gondolkodás. Ha pedig a gondolkodás nem kritikai, akkor

az sem egyéb hívésnél. Descartes igazságánál sokkal időtállóbb azt mondani: „credo, ergo sum“. Mert kiderült, hogy a racionalizmus világmagyarázata igen véges. Ha a tudós eljut a lét végső okaiig, tudományával kénytelen megállni és maga is hipotézisekbe, sőt hiedelmekbe zuhan. Végső fokon a szakember, a tudós is csak be nem bizonyított tételekben hisz. A gondolkozásnál ezerszerre fontosabb, az emberre jellemzőbb tevékenység: a hívés. (1.) Az egyedülálló szellemek többe gondolkoznak és kevesebbet hisznek, de a nagytömegek *csupán hisznek* és tömegi összetételükben alig gondolkoznak. A mai korszak viszont kísértetiesen igazolja, hogy az emberiség sorsát nem az egyedülálló szellemek gondolatai, hanem a nagytömegek mindig „felületes“ hiedelmei irányítják. A hívés egyszerűen: emberi ősfunkció. Sui generis adottság, amely más cselekvésekkel és jelenségekkel nem magyarázható, másokból le nem vezethető, nem osztható és nem boncolható. Olyan parancsoló tény, mint az élettanban a lélegzés, a táplálkozás, az anyagcsere és a szaporodás. Hívés van és hívés nélkül nincs emberi élet.

Ám ugyanakkor az is igaz, hogy a hívés a szellemi ténykedések legprimitívebbike, úgyszólván a szellem vegetatív cselekménye. Én azt hiszem, hogy az embernek eggyel több alapösztöne van, mint a többieknek az élők világában s ez: a hívés ösztöne, amely minden szellemi tevékenységének az alapja. Leginkább a hívés ösztöne teszi emberré az embert és különbözteti meg az állatvilág tagjaitól. Az ember ösztöneiből ugyanis egészen más erejű vágyak keletkeznek, mint a többi élőlényből. Az emberi vágyak nemcsak az adott és megszokott élet fenntartásához szükséges kielégítésüket követelik, hanem minden kielégüléssel egyre tovább növekednek, ahelyett, hogy csillapodnának. Ezért az ember az élet valóságaival sohasem elégedett s így az élet folytatásához jóval több erőre van szüksége, mint bármely más lénynek.

Az egyre szaporodó vágyak betöltése valóban elkerülhetetlen kényszerűség az ember számára, de ugyanakkor állandó lehetetlenség is. A vágyaknak ez a természete egyedülálló adottságunk és az örök beteljesülhetetlenség, — amely nem esetleges, hanem törvényszerű, — megölné, elpusztítaná, lehetetlenné, céltalanná és értelmetlenné tenné az életet, ha a

természet nem gondoskodott volna egy hatalmas és sajátos ösztönről, amely az állandó lesújtó gyakorlat ellenére folyton azt súgja nekünk: „minden vágyad teljesülhet, mert az életben semmi sem lehetetlen!“. A kínzó vágyak által determinált emberi létet a híves ösztöne teszi elviselhetővé a földön. Ez az ösztön nyilván születésétől fogva él az emberben, de mert szellemi téren jelentkezik, az öntudat ébredésével válik láthatóvá. Valamennyi szellemi funkciónk belőle ered. Innen, tőle kap ösztönzést az értelem munkája és belőle sarjad szellemi téren az akarat: a lélektan minden tüneménye a híves ösztönére vezethető vissza, éppúgy, mint a primitív életfunkciók az egyént és a fajt fenntartó ismeretes ösztönökre.

A híves legegyszerűbb megnyilvánulási formájában mindig a jobb jövőbe vetett bizakodással azonos. Ez a jobb jövő a vallásban: a földöntúli élet, az Istennel való találkozás, a halhatatlanság és az igazság-boldogság eljövetele a másvilágon, vagy a vágyak megölésével és a lélekvándorlással elérhető boldog megsemmisülés, illetve átlényegülés. Ám az ember bizakodik egy földi jobb jövőben is a híves ösztönének parancsára. Ez a földi jobb jövő rendszerint a gyermekeink számára épülő magasabbrendű élet képében jelentkezik, ami minden politikai hívesnek lelki forrása és társadalmi alapja. A civilizációban az emberi műveltség újabb és újabb eredményeiben való híves ugyanakkor az értelem újabb diadalának és dicsőségének eljövetelét ígéri, ami csökkenteni fogja a nyomorúságokat és a testi és szellemi megaláztatásokat. A civilizáció eredményeiben sohasem pillanatnyi értékük és hatásuk miatt hiszünk, hanem azért, mert azokban egy jobb jövő perspektíváját pillantjuk meg.

A híves ösztöne mindenkiben megvan, látható gyakorlata meg nyilván ott kezdődik az emberben, amikor vágyélete már elvált az állati önkielégülés fokától és rálépett a szaporodó, kielégíthetetlen vágyódások útjára. Egyénileg: a gyermekkor bizonyos fokán és szociális szempontból: a civilizáció kezdetén.

A primitív vadember, akiben a kritikai gondolkodás igen alacsony fokon él, a maga szempontjából ugyanolyan hasznos dolgokban hisz, mint a civilizált társadalom öntudatos polgára. Hiedelme neki is *azért van*, hogy elviselhetővé tegye

számára az életet, hogy vezesse, ösztönözze őt az életen keresztül, hogy élni segítse. (2) Hisz istenekben, szellemekben, túlvilágban, bizonyos földi haladásban és hisz törzsi összetartozásban, tehát politikai eszményben, de saját csekély civilizációjában is. Műveltségben évezredek választják el egymástól a civilizált és az őserdei embert, lám, hiedelmekben sokkal kisebbek a különbségek. Mi ez, ha nem az azonos híves-ösztön jelenléte az ausztráliai fejedelmekben és az európai filozófusokban? A híves alapösztöne minden emberben egyformán működik és az embert a világ fölé emeli, legalább is szubjektív módon. Mindent elrendez idegrendszere, elméje, lelke számára. A* embert a híves ösztöne tette a föld urává.

A hit: a szellemi élet energiája

A híves gyakorlatának naponta megújuló konkrét eredménye hozza létre az emberben a *hitet*. Az emberi nyelvnek nincs elég megjelenítő ereje, hogy bizonyos fogalmakat teljesen világosan kifejezhessen. A cselekvés: a „hinni”, éppúgy, mint a járni, vagy az enni. A híves azonos fogalomkategória, mint a járás vagy az evés. A „hit” már egészen más dolog. Nem pillanatnyi tevékenység, hanem kialakult lelki tartalom, olyasmi, mintha az állandó hívesből felhalmozódott érzelmi készlet volna, amely sajátunk, amellyel rendelkezünk, amely táplál bennünket. A híves gyakorlata mintha megtöltené a lelki világunkat erővel, mint a motor az akkumulátort. Tárol és összesűrit valami erőt, hogy kellő időben használhassuk, ha életünkben szükségünk lesz rá. Amint a sport izomerőt hoz létre, és amint a munka felhalmozódása tőkét szül, úgy építi fel lelkünkben a mindennapi híves a hitet. Ha nem pótoljuk, ereje csökken, viszont, ha felhalmozódik bennünk, sugárzása egész életünkre kihat. A hit: egész lényünket átjáró és irányító erő. önálló szubsztancia, mint az energia, létét csak akkor lehet megfejteni, ha valaki megfejt az energia problémáját. A vallásos embert nem kell meggyőzni arról, hogy az ő energiája a hit, ő tudja és érzi is ezt. Vallásos hite nélkül nem bírná elviselni az életet, márpedig az élet folytatásához energia szükség-

ges, a szellemi életéhez szellemi, az anyagi életéhez anyagi energia. Ugyanígy a katonát nem kell meggyőzni e gondoliatnak, hiszen ő a nemzet igazába és jövőjébe vetett hittel megy a csatamezőre és ez a hit-energia ad erőt élete feláldozására. A nagytömegek heroizmusa, bátorsága, küzdelme mind csak a hit-energiából táplálkozik. A hit szüli a vallást és tartja fenn a földön a politikai rendszereket. A hit hozza világra a művészetet, a tudományos haladást, végső fokon a szellem világában mindent. A hit és nem az értelem szüli a civilizációt és a gazdasági szempontok érzete is mindig csak, mint hiedelem élhet bennünk, hiszen saját érdekeinkkel sem vagyunk tisztában soha, csupán hisszük, hogy ez vagy amaz a körülmény javunkra vagy kárunkra fog válni. Minden haladás csak hiten alapulhat.

Minden ember állandóan hisz, olyan ember nincs, aki „hitetlen“ volna. A „hitetlen“ szót a vallások apologetái foglalták le maguknak saját használatukra, hogy vele azokat sújtásák, akik nem ugyanazt a vallást vallják, mint ők vagy látszat szerint nem vallanak semmilyen vallást. Nos, az ilyen ember vallásos szempontból valóban lehet hiedelem nélküli, vagy hiedelemellenes, de ebből még nem következik, hogy hitetlen, mert ugyanakkor biztosan hisz valami másban. A vallásos világgép helyett más világgépe van, de abban, ami a sajátja, föltétlenül hisz és csakis hisz, mert tudása csupán véges lehet. Általában megfigyelhető, hogy a vallásellenes emberek a légefogultabbak szoktak lenni valamely más hiedelem szolgálatában, amely náluk az istenélményt pótolja. (3.) Minden jelenséget hiedelmükön keresztül ítélnék meg és a hasonló hiedelniűekét ők is hívőknek, az ellentétesek híveit pedig hitetleneknek tekintik.

A hívés ösztöne azonban nem minden emberben egyformán erős. Itt különbség lehet fajok, éghajlatok, társadalmi fejlettségi fokok és más adottságok szerint a tömegek, örökölt és szerzett tulajdonságok nyomán pedig egyének és egyének között.

A hit megmaradásának elve

Az emberi természetről azt kell hinnünk, hogy az nagyjában és egészében változatlan és változhatatlan; minden korszakban általában azonos, csak nagyon csekély eltéréseket és kilengéseket mutat. Ezért nem valószínű, hogy a vallásos korszakokban az emberek öntudatosan volnának hívőbbek, heroikusabban hinnének Istenben és bennük így több szellemi energia volna, mint a vallástalan korokban. Hiszen, ha a vallás egyeduralkodó egy társadalomban, akkor a vallásos életmód folytatásához nem kell különösképpen nagy lelkierő. Könnyű vallásosnak lenni olyan környezetben, ahol mindenki az, ahol kevesebb a kísértés, ahol nem működnek ellentétes erők, ahol se más felfogások nem rombolják az uralkodó vallást, se a tudománv fejlettsége nem terjeszti a kételkedést. Van egy felfogás, amely szerint a vallás a társadalommal azonos, és annyi tény, hogy a tömeg szinte mindent elsöprő, szuggesztív erővel hat ez egyénre. Azonos hiedelmű társadalomban éppen ahhoz kell nagy lelkierő, hogy valaki a tömegtől — különbözzék. Vallásos korszakban egyénileg ahhoz kell a nagy hit, hogy valaki a fennálló közhiedellel szemben a tudományos kutatásban, vagy valamely politikai eszményben higgyjen. A politikai hiedelem túlnyomó uralma idején ahhoz kell nagyobb erő, hogy valaki megmaradjon vallásosnak és még inkább így van ez ott, ahol a vallást üldözik. Ebből az következik, hogy a vallásos középkor emberének nem egyénileg volt szükségszerűen nagyobb hite, mint a huszadik századi bonyolult civilizáció polgárának, hanem a tömegnek volt nagyobb vallásos hite. E korban az egész hit a vallásos hiedelemben nyilvánult meg, míg ma egyszerre többféle hiedelem él bennünk és társadalmunkban is. A középkorban a tudománynak olyan mártírjai és hősei voltak, amilyenek ma nem születnek, mert ma a tudományos kutatás szabadabb. A materializmus forradalmára épült társadalomban a vallásnak születnek hősei. A középkorban a vallásos ember volt az átlag, a kommunista Oroszországban viszont át politikai hiedelem rabja az és ezek az átlagemberek csak tömegükben lehetnek hősök, de egyénileg ritkán szoktak azok lenni.

Nem valószínű elvek szerint, hogy a középkor századaiban csupa hérosz élt a földön és hogy az emberiség lelkierője azóta hanyatlott volna. A lelki fejlődés, vagy hanyatlás bizonyára párhuzamos a fajok, társadalmak, vagy más csoportok élettani fejlődésével és hanyatlásával, de nincs összekötetésben a hiedelmek formáival. Az élettani hanyatlás magával kell hogy hozza az összes életenergiák sorvadását, de ugyanabban az emberben és ennél fogva ugyanabban a tömegben a hit, mint a szellemi élet energiája nem vész el, nem tűnik el, hanem éppen úgy megmarad, mint minden energia a földön. A hit, mint a szellemi élet energiája megmarad, de átváltozik, több részre szakad, különböző területekre hat; megmarad, csak az a kérdés, hogy mire pazaroljuk, milyen célra használjuk, hányféle osztjuk és nem használjuk-e ellentétes célokra? (4.) A középkorban azért lehetett erőteljesebb a vallási élet, mert a hit túlnyomórészt a vallásos hiedelemben nyilvánult meg és lett tömegproduktummá. A politikai hiedelmek kevésbé bántották az embereket. Legföljebb a kiváltságosok kasztjában éltek, de ott is alárendelve a vallásiaknak. Ma a népek azért nem tudnak többé olyan vallásosak lenni, mint a középkorban a keresztények, mert hitük jórésze politikai hiedelmekben nyilvánul meg. Egyes népek és nemzetek politikailag azért nem képesek olyan erősek lenni, mint mások, mert a civilizációs hiedelmek hitük jórészét lekötik. Ezekről a megállapításokról függetlenül azonban az embercsoportok hitképessége szintén változó, amint a hívés ösztöne bennük a többi "életösztönnel együtt változik.

A hiedelem fogalma

Mi most mar az ember életében a hiedelem? Röviden vissza kell térni a kiindulásra. Feltételeztem, hogy az emberben egy életösztönnel több működik, mint a többi élőlényben: ez a hívés ösztöne. Mint minden ösztön: ez is vak. Nem öntudatos, nem határozott célú és irányú; hatalmas ősérzés, amely a fajfenntartó ösztönök szerves része, csak hogy szellemi téren teszi ugyanazt, mint amazok élettani síkon. Minden ember állandóan cselekszik a hatása alatt, mint ahogy lélegzik, táp-

lálkozik és szaporodik. Folytonos gyakorlása hozza létre a hitet, a szellemi energiát. Ez az energia egyetlen óriási érzelmetömeg gyanánt a létért való küzdelemben szellemileg segíti az embert, azonban ezen a fokán még nem közösségi, nem társadalmi jelenség. A hitnek, mint ősérzelemnek valamely észszülte ideával, elmondható, leírható, másokkal közölhető és megérthető eszmével kell találkoznia és egyesülnie, hogy elterjedjen az embercsoportokban és egy határozott körben általánossá váljon. *Ha a hit ősérzelme valamely eszmével párosul, akkor születik meg a hiedelem, a tömeg-ember szellemi teljesítményeinek legnagyobbika.*

A modern lélektan az emberi psziché lényegét ma már nem látja olyan iskolás módon felosztottnak, mint régen, amikor az értelem, az értelem és az akarat hármassága divatozott. Az értelem és értelem egymással ellentétes, de egymástól elválaszthatatlan fogalmak; viszonyuk megfejthetetlen, vannak és egymással nem azonosak. Annyi kétségtelen, hogy az érzések és érzelmek inkább ösztönből fakadók, mint a gondolatok. A mi számunkra csupán annyi fontos a hiedelem lényegének felvázolásához, hogy: ha a hit ösztönös ősérzelme valamely ideával párosul, akkor egy hatalmas és minden emberben meglévő, körülbelül azonos erő magával ragadja az eszmét és hatványozott mértékben terjeszti tovább, úgy, ahogy az magától terjedni sohasem volna képes. Az ember ösztönei, érzelmei és indulatai nagyjában mindig és mindenütt ugyanazok, de értelmi színvonala egyénenként nagyon különböző. Az érzelmek és indulatok villámgyorsan terjednek és olykor mindenkit magukkal ragadnak; az értelem lassan hódít, a gondolat csak megfelelő fejlettségű elmékben virágozik ki és vándorol agyvelőről-agyvelőre. Az érzelmek és indulatok úgy terjednek az embertömegekben, mint az elektromosság, vagy a fény, — az eszmék úgy, mint a hang. Az érzelmek ragadósak, a gondolatok nem.

Amikor az ösztönből fakadó ősérzés, a hit, mint energia valamely értelem-szülte ideával találkozik, ugyanaz történik az emberben és tömegben, mint korunk civilizációjának egyik szimbolikusan jellemző találmányában: a rádióban, amikor a hanghullámot elektromos hullámra ültetjük és végigszágul-

dunk vele az éteren Λ lassú, csak a kö/elbe ható gondolat azáltal válik hódító erejűvé, azzal lesz terjeszthetővé, mindenüvé el jutóvá, hogy a hit röpti, a hit ragadja magával, hogy egy óriási érzélem dübörög vele végig a földön. Az emberi hiedelem tehát: a hit őszélmétől, a szellemi energiától hajlott idea. Hit nélkül a gondolat nem terjedhetne, aminthogy a spekulációs, vagy a csupán kételkedésből származó eszmék sohasem képesek vezetni, irányítani az embertömegeket. A gondolat, az idea nélkül viszont a hit nem volna kifejezhető, nem volna hallható, nem volna tárgya és tartalma, nem volna melódiája. Tudjuk, hogy az embernek milyen nehéz elmondania, vagy leírnia érzéseit! így a gondolat is csak fogyatékosán tudja közölni¹ a hit lényegét és az értelmi közlés, az objektiválás gyakran változik. Az emberi hiedelemben mindig fontosabb elem a hit és változókonnyabb a vele párosult gondolat; mindig több benne az érzélem és kevesebb, amellet pedig jelentéktelenebb az értelem. A hiedelmek úgy lesznek úrrá az embertömegeken, hogy az azonos érzésű, azonos felvevőképességű, a tömegpszichológiai fertő-, zésre hajlamos emberek a sugárzó energia hatása alatt magukévá teszik a véges és tökéletlen ideát is, míg a legbölcsebb azonos gondolatúak hit-energia nélkül sohasem találják meg egymást.

E megállapítások bizonyítására a vallás tudomány által való cáfolatának hiábavalósága szolgáltatja a legmeggyőzőbb példát. A vallás is hiedelem. Hatalmas hitenergia van benne s ezzel rendszerint az az idea párosul, amely alapításának korában él keletkezésének helyén. A legtöbb ma élő vallás a legendák, az eposzok, a parabolák, a tanító mesék elterjedtségének korában született. Ezért találjuk meg bennük az egymáshoz hasonló történeteket a világ teremtéséről, a próféta nem földi születéséről, mennybemeneteléről és így tovább. Az eltelt évezredek azután nagyon előrelendítették a tudományt és az emberi tudás sorjában megcáfolta a vallások — és pedig minden vallás — mítoszait. Az intelligens keresztény ember csak értelme elhallgattatásával hiszi el a bibliai történeleket, de, ha hívő, mégis keresztényi módon viselkedik; legfőljebb azt mondja, hogy „a vallásban nem a betű a fontos, hanem a szellem“. Ha most a vallás legelfogultabb ellenségeinek, a racionális és

materialista tudomány legnagyobb meggyőződésű hirdetőinek vallás-cáfoló munkásságát tanulmányozzuk, érdekes eredményekre jutunk.

A tudományos ráció fénykorában Ernst Haeckel azt hitte, hogy mivel Copernicus megdöntötte a geocentrizmust és Darwin az antropocentrizmust — a kereszténység nyilvánvalóan összefog omlani. (5.) Materialista gondolkozásával a vallásos hiedelemben az értelmi részt tekintette fontosnak és azt mondta: ha a föld nem áll egyhelyben, nem körülötte forognak a nap és a csillagok s a földet nem kék kupola gyanánt takarja az ég, — akkor Jézus hogy mehetett a mennybe? Hiszen az egész kereszténység a geocentrizmuson alapszik és ez a hiedelem nyilvánvalóan hamis! És hogy teremthette Isten a hatodik napon az embert, amikor az embrió fejlődése megmutatja, hogy a homo sapiens évszázadok alatt alsórendű lényekből keletkezett! A vallás tagadóinak és tudományos kritizálóinak tragikus tévedése az, hogy idejekorán nem vették észre az igazságot: az értelmi cáfolat semmiféle hiedelmet nem képes lerombolni, mert a hiedelemben az érzelmi elem uralkodik; a hiedelmet csak újabb hiedelem válthatja fel és szoríthatja ki; a hiedelem lényege a benne rejlő érzelmekben és nem a hozzája fűzött ideában lappang! (6.) Ha az érzelem erős és töretlen, hiába cáfoljuk meg a hozzáott gondolatot, az érzelemmel eltöltött hívők minden cáfolat után új értelmi magyarázatot és megoldást találnak a megcáfolt idea pótlására és így a hiedelem továbbra is hatása alatt tartja őket. A kereszténység lényege, mint minden vallásé, nem a keletkezésekor hozzája tapadt mítoszokban, hanem a nagy, mindent lebíró érzelmekben, így a felebaráti szeretetben és a megváltás vágyában van. Később rá fogok mutatni arra, hogy a politikai hiedelem sem cáfolható meg sikeresen értelmi eszközökkel. Ha az ember-tömegekben a politikai hiedelmet fenntartó érzelem továbbra is változatlanul fennáll, a politikai eszme hiábavalóságának bebizonyításával nem pusztul el. A tömeg érzelmeinek kell megváltoznia, hogy a politikában új korszakok következzenek.

A hiedelmek fajtái

Az emberi hiedelmek lényegüknél fogva aszerint osztályozhatók: mennyi bennük az érzelmi s mennyi az értelmi elem és az értelmi rész az élet milyen tárgykörét érinti. Három nagy kategóriát különböztethetünk meg: a vallásos hiedelmet, a politikai hiedelmet és a civilizációs, vagy humanista hiedelmet.

A vallásos hiedelemben a legtöbb az érzelmi elem. A vallás állandó érzelmi funkció terméke, mind az egyén, mind a közösség életében. Az egyén azért lesz vallásos akkor, ha életének megrázó eseményeihez érkezik és a vallási kultusz ezért jelentkezik az ember életének legfontosabb érzelmi fordulópontjain: a születésnél, a házasságkötésnél és a halottak eltemetésénél. A vallás keletkezésének kezdeti stádiumában a hitenergia, az, emberi ősérzelem olyan erős, hogy a hiedelemhez tartozó értelmi részt az ember és a tömeg teljesen elhiszi és magáévá teszi. Ilyenkor a szellem azonos a betűvel.

Később az ideák ereje már csökken és ezért azokat a hívó saját elképzeléseivel helyettesíti. Az egyházak ennek tudatában vannak és ezért ma a keresztény vallást egészen másképpen tanítják az iskolában, mint emberöltőkkel ezelőtt. A vallásosság minden esetre akkor volt a legnagyobb Európában, amikor a vallás értelmi részét az iskolákban egyáltalában nem tanították. Ugyanazon korban is nagy különbség van azonban a különböző néprétegek vallási felfogásában. Az értelmi kételkedés a tanult rétegekben kifejlődik, míg az alsóbb néposztályok az ideában sem kételkednek. A vallás pusztulása mindig akkor keletkezik, ha valamely más hiedelem kezd erőt venni a társadalmon. Vagy egy másik vallás hiedelme, vagy a politikai hiedelem, vagy — szűkebb körökben — valamely humanista hiedelem.

A politikai hiedelemben ugyancsak túlnyomó az érzelmi elem. Az energia, amely azt világgá röpíti, itt is a hit, az emberi ősérzelem. A politikai hiedelem az azonos élelérzésű emberekben alakul ki és fejlődik tovább: innen magyarázható, hogy a forradalmárok forradalmárok lesznek értelmileg teljesen egymással ellentétes tanok szolgálatában is, a konzervatívok pedig állandóan új tanokat találnak ki saját érzelmeik igazolására. Az egyéni jellemvállalás a politikában éppolyan nagyjelentő-

ségű, mint a tömegek érzelmének hullámozása, de az egész politika voltaképpen nem más, mint: érzelmek keletkezése, változása, átalakulása és hanyatlása, nem pedig tudományos ideák fejlődése és cserélődése, amint azt a politika tudománya és a politikai filozófia hiszi.

A politikában az értelmi elemekkel csak kevesen vannak tisztában és ezek sem mindig a vezetők sorából kerülnek ki. A tömeget sohasem az értelmi cél és a racionális meggyőződés vezeti, hanem mindig valami érzelem. A nép mindig szenvedélyből cselekszik — mondja Montesquieu. Ezért bizonyos népek és nemzetek a történelem egyes korszakaiban valósággal cselekvőképtelenné válnak, mert tömegeik viszonylagos jólétbe kerülnek, vezető társadalmuk civilizációs hiedelmek után futkos, hitenergiájuk megoszlik, esetleg élettani okok miatt is csökkenni kezd. Ha azonban ugyanezeket a népeket nagy csapások érik, a tömegek hite és érzelmei ismét feltámadnak, a többi hiedelem ereje hanyatlani kezd; a saját léte veszélyeztetésének átélése előnti a közösséget és az ismét cselekvőképessé válik. A politikának van természetesen észbeli tartalma is, azonban ez sohasem sajátja a tömegnek. Az sohasem a gondolatért küzd, hanem mindig az egész politikai hiedelemért, amelynek csak alárendelt része az érzelmi elem.

A művelt és előregedett népek világában fejlődik ki a hiedelmek harmadik fajtája: a humanista hiedelem. A tanult ember felkapja a szellemi és tudományos élet valamely új irányzatát és azt részleges és viszonylagos értékállapotából kiragadva, a maga számára abszolúttá teszi, hinni kezd benne és általános világmagyarázat gyanánt próbálja használni. Egymagában semmiféle tudományos eredmény vagy fölfedezés nem lehet elégséges az élet magyarázatára, amelyre az ember áhítozik. Ezért azokból is hiedelmet csinál; tudományos jellegű teória-láncokat alkot és ezekben híve: bizonyos fokig kielégül. Görögországban először a vallásos hiedelem dőlt meg, azután a politikai s helyettük a filozófiai iskolák humanista hiedelmei öntötték el a felső réteget. Rómában a köztársaság hanyatlása korábban ugyancsak a hellénség civilizációs hiedelmei lettek úrrá, és mint új, hatalmas humanista hiedelem megszületett a római jog. A huszadik század Európájában a béke

napjaiban a civilizációs hiedelmek oly erővel éltek, hogy a „művelt társadalom“ úgyszólván teljesen azok szuggesztíója alá került, így terjedt el általános hiedelmek gyanánt a koi számtalan izmusa, nemcsak, mint formakifejezés az irodalomban és a művészetben, hanem, mint életmagyarázat is a világfelfogás területén. A filozófiai hiedelmek mellett a divatosá váló tudományos irányzatok és azok túlhajtásai (darwinizmus, freudizmus, technokrácia), sőt az életmódszabályozási és táplálkozási divatok, stb., stb. is, mind idetartoznak. Némelyik hiedelemnek csak szellemi megnyilvánulása, némelyiknek valóságos kultusza is van, amelyet hívői állandóan gyakorolnak. A hiedelmek közül a civilizációsak a legrövidebb életűek és legváltozékonyabbak, mert az értelmi elem bennük a legerősebb.

Mert az emberi hiedelmek abban az arányban erősebbek és gyengébbek, maradandóbbak és esendőbbek, életet irányítók és csupán életet bolygatok, ahogy bennük az érzélem és az értelem keveredik. Minél több az ösztönös, az érzelmi elem, annál maradandóbb és uralkodóbb a hiedelem, annál hosszabb életű, annál általánosabb érvényű. Minél több az értelmi elem a hiedelemben, annál rövidebb annak élettartama, mert sokkal inkább ki van téve az emberi ráció ráhatásának és változásának. Ezért a vallásos hiedelmek a legáltalánosabbak, a legmaradandóbbak és a legjelentékenyebbek az emberi életben. Utánuk a politikai hiedelmek következnek, amelyekben szintén az érzélem dominál az értelem fölött, mégpedig jelentős mértékben. Legváltozékonyabbak a humanista hiedelmek, amelyek csak a civilizáció hanyatlásakor válnak uralkodókká, egyébként bennük többnyire csak tűnő divatok mutatkoznak meg és csak a társadalom bizonyos köreit vonják igézetükbe.

A vallást soha semmiféle erő nem irthatja ki a földről. A politikát és annak ősi indulatait soha semmiféle más irányzat nem szoríthatja háttérbe, mert azt mindig az ösztönök és az érzelmek fogják irányítani s mihelyt a közösség élete válságba kerül, azok nyomban uralmuk alá hajtják a tömegeket. A civilizációs hiedelmek sohasem terjedhetnek el olyan mértékben, hogy az életet lényegesen befolyásolják és csak békés, te&pedő korokban válhatnak uralkodókká. A pozitív tudományosság pedig talán sohasem lehet úrrá az emberiség fölött

A hiedelmek kompromisszuma

Az ember lelki alkatának egyik legsajátságosabb tulajdonsága az, hogy ugyanabban az időben többféle dologban is hinni képes, noha a józan ész kritikája az egyikben való hívést kizárná a másik miatt. Ám a hiedelmekben elenyésző rész az értelmi elem s így azoknak racionális kritikája is mindig gyenge, alárendelt jelentőségű az őket fenntartó ösztönös, érzelmi elemekkel szemben. *Ha a hiedelmek érzelmi komplexumai megférnek egymás mellett, az ember egymással homlok-egyenest ellenkező rációja dolgokban is képes egyszerre hinni.* Ha a végsőkig elemezzük a dolgot, meg kell állapítanunk, hogy a vallás értelmi része minden politikai eszmével ellentétben áll. A vallás céljának egyedül Isten országa azonnali megvalósulása felel meg. *Ezzel* a céllal minden politikai, hatalmi gondolat határozottan ellenkezik. A kereszténységgel értelmileg ellenkezik a nacionalizmus, mert az az emberiséget szétválasztja és a nemzetek földi boldogságának hiedelmét terjeszti az egyetemes földöntúli boldogság nyombani munkálása helyett. De ugyanígy ellenkezik vele a természetes különbségeket semmibe vevő nemzetköziség is, mert az ugyanezen bűnökön kívül többnyire osztályboldogságot is hirdet és forradalmi tanokat terjeszt a vallások ideáinak megcáfolására. Ellenkezik a vallás a legtöbb civilizációs hiedelemmel és értelmileg ellenkezik a vallással a tudomány is, ha irányzata eltér a skolasztikától, ha tehát önállóvá és függetlenné lesz, mert így, tudatosan vagy hallgatólagosan, de előbb-utóbb tagadni és cáfolni kezdi a pozitív vallások mitológiáját és ideáját. A politikai hiedelemmel ugyanez a helyzet. Ez ugyancsak egyeduralomra tör a lelkek fölött, teljesen hatalmába akarja keríteni az embert, mint egyént és tömeget. Míg a kereszténység azt hirdeti, hogy „ne ölj“ és „szerezd felebarátodat, mint önnön magadat“, az európai államokban letartóztatják azt, aki ezt szószerint veszi és vonakodik a harctérre menni. Ezen az ellentmondáson nem segít a keresztény egyházaknak az a magyarázata, hogy vannak igazságos háborúk és hogy a hitetlenek elleni harc megengedett, — e magyarázat már egy hiedelem kompromisszium eredménye.

Mind a vallási, mind a politikai hiedelem értelmi részében *teljesíthetlent* követel az embertől. Ugyanígy minden más hiedelem értelmi részével ellentétesek a civilizációs hiedelmek ideái, amennyiben azok az élet egész magyarázatára alkalmasnak látszanak a hívó előtt.

Hogy minden nagy szellemi áramlat hiedelem, viszont a hiedelemben a hit, az érzelem a fontos és nem az értelmi rész, — azt semmi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a emberben és annak tömegeiben a hiedelmek minden értelmi ellentmondás el¹ énére megférnek egymás mellett. Az emberi elme, ha következetesen gondolkodik, nem ismerhet kompromisszumokat ellentétes igazságok között. Ugyanakkor érzelmeinkben állandóan hajlamosak vagyunk a kompromisszumokra. Minden megalkuvó és kiegyenlítő cselekvésünk ösztönös életérzésünk eredménye; az élet minden nagy kompromisszumát az életérzés szüli. Erről később részletesen fogok beszélni. Most elégedjünk meg annyival, hogy ha hiedelmeink értelmi része az öntudat alatt közös célt szolgál, azaz egyéni vagy közösségi életünk számára jó, hasznos és értékes — illetve ilyennek érezzük — akkor az ember a hiedelmek értelmi részét még inkább háttérbe szorítja és a különböző hiedelmek között hasznossági kompromisszumot épít. Ezt a kompromisszumot érzelmvilágunkban és nem értelmünkben rendezzük el. A hiedelem bizonyos értelmi részére egyszerűen nem gondolunk többet, arról megelégedkezünk, azt kivetjük agyunkból. Ha valaki később meg akarja zavarni hiedelem-kompromisszumunkat, azt inkább kiteszítjük a társadalomból és destruktívnak bélyegezzük, mint hogy a kényelmesen háttérbe szorított ideákkal ismét foglalkozni kezdjünk.

A hiedelem-kompromisszum jelensége világosan mutatja azt az igazságot is, hogy az emberi elme csak igen ritkán és kivételes egyéneknél végez öncélú tevékenységet, egyébként működését túlnyomórészt az érzelmek irányítják. Schopenhauer ezt úgy fejezte ki, hogy az ember csak olyasmit hisz el, amit akar; akarata irányában új dolgokat is elhisz, de azzal ellenkezőket nem. Sőt azokat bölcsen elfelejti. Ha tehát az egyénben és a tömegben uralkodó hiedelmek jelentékenyebb érzelmi része egymással nőm ellentétes, akkor minden hiedelem értelmi-

leg hova-tovább összeférhetővé válik bennünk. Ha viszont az adott időben a hiedelmek érzelmei ellentétesek, semmiféle racionális tevékenységgel nem lehet őket összhangba hozni, így a régi vallások mindig megértők a régi politikai hiedelmekkel szemben és viszont, mert mindkettőjük alapérzelme a konzervatív életérzésben jelentkeznek. Új politikai érzelmeik mindig szembekerülnek a régi vallási hiedelmekkel és csak később, a forradalom lezajlása után keletkezik kompromisszum közöttük. Az új vallási hiedelmek rokonok valamely új politikai hiedelemmel, de mindig megbolygatják a régi politikai hiedelmet. Ma a kereszténység és a nacionalizmus az egész földön kipróbált hiedelem-kompromisszumot alkot, mert mindkettő régi hiedelem. Viszont Henrik de Mán vallásos marxizmus halálra ítélte eszméjét addig, amíg a marxizmus forradalmi érzelmekkel van összekapcsolva.

Ha azt nézzük, hogy egyes társadalmak egyszerre hisznek az egyetemes kereszténységben és ugyanakkor nemcsak a nacionalizmusban, hanem saját osztályérdekeikben is; ha tekintetbe vesszük, hogy a hinduk hisznek az élet értéktelenségében és ugyanakkor babonás hiedelemmel követik hedonista fejedelmeket; ha azt látjuk, hogy az európai szellemi munkások képesek egyszerre hinni a materializmusban, mint gazdaság-filozófiai tanrendszerben és ugyanakkor a spirituális művészetekben és más teljesen ellentmondó tanokban is — azt kell éreznünk, hogy az emberi szellem fölött nem a kritikus józan ész, hanem azt elmosó érzésvilágunk uralkodik.

A hiedelem-kompromisszumok fajtái

Politikai szempontból a hiedelem-kompromisszumoknak meghatározott formái, alakjai élnek a primitív és a mai társadalomban is. A hiedelem-kompromisszum minden alakja a vallásos, a politikai és a civilizációs hiedelem összeszövődéséből áll. A legtöbb társadalmat uralma alatt tartó általános hiedelem-kompromisszum ma a vallás és a politika valamelyes vegyülete. A vegyülés mértékét sohasem lehet szabatosan kiszámítani, de bizonyos végleteket meg lehet figyelni. Mindenekelőtt két végletet állapíthatunk meg.

Az egyik: a hiedelem-kompromisszumnak az a fajtája, amikor a közösséget szinte kizárólagos erővel az Isten-hit dominálja. Az ilyen társadalom teljesen az uralkodó vallás igézetében él. Az ember, mint egyén és tömeg, a boldogságot csupán a túlvilágtól reméli és a földet a siralom völgyének tartja. Ezért a/ ilyen társadalom a földi élet legtöbb, nem választ szolgáló szellemi megnyilatkozásában passzív. Politikailag tehetetlen. Tömegeit politikai indulatok rendszerint nem bántják. Azok elfogadják a meglevő hatalmat, teljesen alárendelik magukat annak, nem csinálnak ellene forradalmakat, nem akarják kezükbe venni a földi kormányzást. Az ilyen társadalom fölött theokratikus politikai berendezkedés szokott uralkodni, vagy pedig idegen gyarmatosítók, akik ezt a helyzetet felhasználják. A népet kizsákmányolják, viszont politikai hiedelmeit védik és a vallási elfogultságot még szítják is más-hitű törzsek és törzsek között. Ma a legtipikusabb példa erre a hiedelem-kompromisszumra, mint végletes formára: India, Azok az írók, akik az elmúlt évtizedek alatt az indiai problémával foglalkoztak, megállapítják, hogy Indiában minden politikai fejlődés, haladás, nemzeti öntudatosodás végső kerékkötője: a rendkívüli vallásosság. Különösen a brahmanista és buddhista, igazi hindi, elem az, amelynek egész hiedelemvilága a vallásban jelentkezik és amelynek nincs politikai meggyőződése. Ezért nem tudják lerázni magukról a kasztrendszer béklyóit és az angol uralmat. (7.) Hasonló hiedelem-egyoldalúság él Tibetben a maláji államokban és ugyanilyen uralkodott egykor Paraguayban, a jezsuiták államában.

A másik véglet: az az állapot, amikor egy társadalom élete fölött elsősorban a politikai, tehát a földi hiedelem dominál. A vallás másodrangúvá válik. Vagy a politikai hiedelem kiszóló gálója lesz, vagy pedig a forradalmi korszakokban száműzetik. Minden világi forradalom a politikai hiedelmet hozza magával és háttérbe szorítja a vallásosat, majd amikor a forradalom kora véget ér, rendszerint ismét a mély vallásosság lesz úrrá a tömegeken. A kereszténység kettészakadása óta egész Európa a vallásos hiedelmek hanyatlásának és a politikai hiedelmek növekedésének és erősödésének korszakában él. A felvilágosodás, a marxizmus, a kommunizmus, de a türelmetlen naciona-

lizmus is a politikai hiedelem túlhatalmának egy-egy korszakát jelzi. A politikai hiedelem forróján a vallás néha egészen elenyészik és üldöztetik. Egy francia író az 1920-as években Moszkvában járva úgy érezte, mintha Parisban volna Robespierre korában, amikor a franciák az „ész istenét“ Jiszteletők. (8)

Ez a két véglet, illetve egyik, vagy másik hiedelemnek ez a túlnyomósága csak ritkán szokott ennyire érzékelhető lenni, A vallásos hiedelem túlhatalma gyakoribb, a politika abszolút uralma a vallás fölött ritkább. A leggyakoribb hiedelem-kompromisszum, a kettő közötti életforma. Voltaképpen ez az igazi hiedelem-kompromisszum, amikor a két nagy hiedelem megfér egymással. Ezek a közbenső hiedelem -kompromisszumok három feltűnő formában jelentkeznek.

Gyakori forma a történelemben, hogy egyes népeknél a vallásos és politikai hiedelem voltaképpen egy. A népnek vagy nemzeti istene van, akinek helytartója a fejedelem, a király vagy pedig olyan mértékben tesz magáévá valamely nemzeti vallást, hogy az a földi hatalmak közötti megjelenésében teljesen az ő politikai céljait látszik szolgálni. Ez a *primitív hiedelem-kompromisszum* tüneménye. Ebben az esetben mind a vallásos, mind a politikai hiedelem egyetlen célt szolgál: a nép hitenergiájának növelését, hogy azáltal az erősebbé és hatalmasabbá váljon és helyet kényszerítsen ki magának a többiek között. Ilyen primitív hiedelem-kompromisszum élt a magyarság a honfoglalás korában, de a többit Európában letelepedett nép is a népvándorlás idején. Ilyen hiedelem-kompromisszum fűtötte a törököket Európában való megjelenésük korában, amikor a mohamedánizmust nemzeti vallássá, imperialista intézménnyé tették. Ugyanez a hiedelem-kompromisszum él a mai japánokban! Ez teszi őket lelkileg oly erőssé a többi néppel szemben. A primitív hiedelem-kompromisszum az új, erős népekben rendszerint akkor lép fel, amikor másutt, a világ javait birtokló társadalmakban a nagy hiedelmek bomlása mutatkozik.

A hiedelem-kompromisszumnak azt a fajtáját, amelyben a vallásos és a politikai hiedelem érzelmében ugyancsak nincs nagy különbség, de ez inkább tradíció, mint imperializmus: *patriarchális hiedelem-kompromisszumnak* nevezhetjük. A val-

lás erőteljesen él a társadalomban, de azt mégis a politikai hiedelem vezeti. Az egyházak tisztelete nagy és azok a közéletben is vezető szerepet játszanak. A civilizációs hiedelmek nem erősek. Az ilyen országokban csak olyan politika képzelhető el, amely a pozitív vallásokkal megfér, de a vallások és az egyházak ugyanakkor határozottan kiszolgálják a politikai hiedelmet. Az országban államvallás uralkodik, a nép pedig rendszerint ugyanannak a vallásfelekezetnek a tagja. Ilyenek: Spanyolország, a középeurópai katolikus és a balkáni orthodox országok. Patriarchális hiedelem-kompromisszum él Magyarországon is, azzal a különbséggel, hogy a magyar társadalom különböző vallásfelekezetekre oszlik. Ennek következménye a néha fel-felcsillanó felekezetieskedés, a vegyesházassági bonyodalmak tüneménye és a közéleti állásoknál a kiválasztandó személy vallásának kutatása.

Bonyolult hiedelem-kompromisszum keletkezik mindenütt, ahol a társadalom anyagi jólétben él, civilizációs és tudományos fejlettsége magasfokú és a népet kevés drasztikus lelki és politikai válság gyötri. A nyugateurópai országok túlnyomó része és Észak-Amerika a bonyolult hiedelem-kompromisszum érzésvilágában él. Jellemző tünete ennek: a passzív Istenhit, főleg a magasabb társadalmi körökben, de általában a kispolgári elemekben is. Ugyanakkor passzív politikai meggyőződés a béke éveiben, ha nagy válságok nem fenyegetnek. Az uralkodó osztályok politikai tétlensége és az alsóbb rétegek erősebb politikai tevékenysége. Erős hit a földi boldogságban, a civilizációs eredményekben, (a közoktatásban, a gazdagodásban, a rákkutatás jövőjében, stb.) és az élet céljának az anyagi, egészségügyi javak megszerzésében és elrendezésében való sejdítése. Bonyolult hiedelem-kompromisszum nemcsak ma él a földön, hanem virágzott már az ókorban is. Típusa a római életnek az az időszaka, amikor Augustus trónra lépett, amikor Róma uralmába vette a földet, felszámolta forradalmait és polgárháborúit és a római civilizáció terjedni kezdett a népek világában, — Jézus pedig még nem született meg. (9.)

Az ősvallásdivatok oka

Minden társadalom és nép e hiedelem-kompromisszumok valamelyikében él. Külön hiedelem-kompromisszuma lehet emellett az egyes osztályoknak és külön az egyéneknek is. A jellemző mindenesetre a legszélesebb népréteg hiedelem-kompromisszuma, amelyben a vallásos, a politikai és a civilizációs hiedelmek vegyületei élnek. A hiedelem-kompromisszum sohasem állandó, megállapodott képlet, ellenkezően, folyton változik az idővel és az emberre, tömegre ható események következtében. Olykor egyik alkotóelem elhomályosul és a másik kerül felszínre benne, aztán ismét lehanyaglik az, amelyik imént még uralkodó volt és ezáltal új összetételben, új kompromisszum keletkezik. Az emberi és tömegérzelmelek változásával vagy a vallás, vagy a politika, vagy a művelődés mondja fel a hiedelem-kompromisszumot, hogy a maga érzelmének dominánsabb érvényesülést szerezzen.

Megfigyelhető, hogy nagy háborúk és forradalmak után a vallásosság emelkedni kezd a tömegekben. A politikai érzelmek lecsillapodnak, sőt hanyatlani kezdenek. Bizonyos politikai jelzőszavak hiábavalósága nyilvánvalóvá lesz, mert az indulatok elszállanak; ilyenkor a társadalomnak nincs szüksége olyan erős politikai hiedelemre, mint a forradalmak, a háborúk, a megpróbáltatások éveiben. A politikai hiedelem rovására megerősödik a vallás és néha a civilizációs hiedelem is. Máskor meg mindez éppen fordítva történik. A népek nagy válságai a földi megélhetésre, a különböző osztályok érvényesülésére, a szociális és hatalmi problémákra terelik az érdeklődést és a tömegben a politikai érzelmek vízözöne zúdul keresztül. Ilyenkor a vallás hiába emel vétót, a tömegek nem hallgatnak rá, a politikai hiedelem szinte korlátlanul úrrá lesz fölöttük.

Forradalmi időkben, amikor a hiedelem-kompromisszum megbomlik, vagy az történik, hogy a tömegek a vallással szemben érzéketlenné válnak, vagy az, hogy a vallást üldözni kezdik vagy az, hogy olyan vallást igyekeznek teremteni, amely kifejezetten és teljesen az ő politikai hiedelmüket volna hivatva szolgálni. Napjainkban számtalan példáját látjuk az úgynevezett „ősvallás-alapító“ mozgalmaknak. Magyarországon is hal-

lottunk táltosokról, akik lovat szeretnének áldozni, de más országokban is megeljük az ősvallás-alapítók szektáját. Ennek az ősvallás-dívatnak igen egyszerű okai vannak.

Megalázott nemzeteknél a tömeg a politikai hiedelem rabjává lesz és minden tevékenységét arra összpontosítja, hogy ezt a hiedelmét erősítse. Ilyenkor jelentkeznek azok a próféták, akik a nemzeti múltban, fajtájuk őstörténetében felfedezik az egykori primitív hiedelem-kompromisszumot, amikor a politika és, a vallás egy volt és mindkettő közösen a fajta nagy földi céljait szolgálta. A jelenben viszont azt látják, hogy a különböző hiedelmek ellene vannak az összes erők egyesítésének; könnyen megszületik hát a gondolat, hogy úgynevezett „nemzeti vallást“ kellene alapítani. Ludendorff tábornok ebből a meggyőződésből kiindulva indította meg keresztényellenes mozgalmat és támadta meg a mai isten-fogalmat, ráfogván arra, hogy az zsidó spekuláció terméke. (10.) Ezek a vallásalapítók népüket vissza akarják vezetni a primitív hiedelem-kompromisszumba, ami lehetlenség, mert társadalmunk időközben túlfejlődött azon, hogy egynek érezze a vallásos és politikai élményeket. Ez csak egy merőben új civilizációban lehetséges. Tevékenységüket mindig politikai gondolat vezeti és nem vallásos. Politikai érzéssel akarnak vallást alapítani, ami tökéletes abszurdum, mert vallást csak vallásos érzelem és vallásos hit, politikát csak politikai érzelem és politikai hit szülhet.

Hasonlóképpen sohasem sikerült a nagy uralkodóknak vagy más államférfiaknak politikai célból és szempontból való vallásalapítása, vagy vallás-egyesítése. Valamennyien az emberi energiákat akarták összefogni, de politikai célra és nem vették c“zre, hogy ez csak politikai hiedelemmel lehetséges; a vallási hiedelem más vallással nem ismer olyan kompromisszumot, amely lényegi volna. Nagy Sándor vallás-egyesítése éppúgy sikertelen maradt, mint Julíanus Apostata kísérlete. Akbar Indiában a kereszténységet, a brahmanizmust és az izlámot próbálta egyesíteni. A nyugati és keleti kereszténység egyesítése ugyanilyen okok miatt maradt sikertelen. Bethlen Gáboré az erdélyi románok megtérítésére hasonlóan: IV. Henriknek Franciaországban át kellett térnie, hogy politikai uralmát megszilárdíthassa.

A politikai szekta

Ilyen kísérletekből „új vallás“, vagy „ősvallás“ helyett — vallási, vagy politikai szekta keletkezik. A vallásos hiedelemből úgy származnak a szekták, hogy valamely nagy hit a valláshoz fűződő idea félreismerésével nyilatkozik meg. A szekta: nagfő, hit, csekély kultúrával vagy teljes kulturátlansággal. (II.) A hiedelem érzelmi része él, de az adott kor színvonalán nem tud ideában megnyilatkozni. A hit elektromos hulláma kusza, zavart hanghullámokat sodor magával. A vallásban az idea is fejlődik az évszázadok és évezredek alatt, a szektáriánus azonban alatta marad az átlagos értelmi színvonalnak és így érzelmeit zavaros és tisztázatlan ideákkal kapcsolja össze.

Ugyanez a jelenség megfigyelhető a politikai hiedelemben is. Ember és ember között értelmi téren igen nagyok a különbségek, de mégis egy-egy társadalomban van egy bizonyos átlag, amely a politikában a vezetőket és egy másik, amely a szerepet játszó tömegeket jellemzi. A politikai érzelem és a hit a társadalom minden tagjában, vagy a tagok túlnyomó részében körülbelül azonos lehet, de az értelmi rész tömegátlagban érvényesül és csak ezen a színvonalon tud hatásosan megnyilatkozni. E színvonalon felül nem válik közérthetővé és e színvonalon alul nem válik hatásossá. Minden nagy politikai mozgalomban az átlagos színvonalat elérni nem képes emberek is érvényesülni akarnak, és ha ezek az általános irányzattal nem tudnak lépést tartani, akkor a tömegfejlődésből kiesnek és rendszerint politikai szektát alapítanak. Jellemző vonásuk mindig ez: azokat akik ugyanabban az érzésvilágban élnek és érvényesülnek, — az eszme árulóinak tartják, mert az érvényesültek ideáit nem tudják többé megérteni. Mindig kultúraellenesek. Porig akarnak rombolni mindent, hogy így építhessenek és nem látják, hogy az építésre semmi felkészültségük, de voltaképpen hajlamuk sincs. Gyűlöletük elsősorban a hasonló politikai hiedelmű és nem az ellentétes hiedelmű vezetőkre és tömegre irányul. A forradalmakban és válságos korszakokban elszaporodnak; de érvényesüléshez csak igen ritkán és csak átmeneti időre jutnak. Rombolhatnak és öldökölhetnek, de hamarosan eltűnnek az események forgatagában.

A hiedelemvégletek összeütközése és a kompromisszum helyreállása

A hiedelmek természetrajzához tartozik az a jelenség is, hogy bizonyos korszakokban minden hiedelem-kompromisszum felbomlik a társadalomban. A keletkező új nagy vallások elpusztítják azt a politikai rendszert, amelyben a társadalom élt, mielőtt az új vallást magáévá tette volna. A politikai hiedelem pedig forradalmának tetőfokán mindig összeütközik minden pozitív vallással.

A vallások mindent átalakító erejét nem kell részletebben bizonyítani. A brahmanizmus teljesen elpusztította az indiai és keletázsiai népek nomád korszakának politikai berendezkedését és a maga szempontjából ugyanolyan kasztrendszert szült, mint a kereszténység a középkorban a római civilizáció és a népvándorlás nomadizmusa helyén. Ugyanilyen átalakulást hozott a mohamedánizmus az arab és a török népekben. Renan azt mondta egykor, hogy egy népet sokkal inkább jellemez a vallása, mint a történelme. (12.) A középkori kereszténység új politikai rendszert szuggerált az összes népeknek, amelyeket hatása alá vont és a protestantizmus a polgári világrend alapjait vetette meg Európa földjén.

Ezeket az eredményeket a vallásos hiedelmek mind forradalmi korszakaikban érik el. A politikai hiedelem forradalmi korszakaiban ugyancsak mindig szembeáll a fennálló vallással és felborítja az addig uralkodott kompromisszumot, így az újkori Európában nem volt még újonnan született politikai irányzat, amely a katolikus egyházzal és később a többi keresztény egyházzal is ne került volna szöges ellentétbe. A testvériség-egyenlőség-szabadság gondolata volt az első, amely az újkorban megütközött a vallással. A második a nemzeti eszme volt, és végül is az egyházi állam megszüntetésével szimbolikusan győzött Európa fölött. A liberalizmus a maga forradalmában éppúgy összeütközött a vallásos hiedelemmel, mint később az új nemzeti rendszerek. Néha teljes szakítás, máskor kultúrharc, néha meg a hiedelem-háború új és új formái kerülnek felszínre a küzdelemben. Az összeütközés oka állandóan ugyanaz.

az új hiedelem *totalításra törekszik* és ennél fogva önkéntelenül is megtagadja az élet irányításában való jogokat a másiktól, a régi, vagy másnemű hiedelemtől. A hiedelem azután a forradalom lecsillapultával az esetek túlnyomó részében — kiegyezik, megbékül a többivel, így egyezett meg az egyházzal Napoleontól máig minden nemzetvezér.

Egyéni hit — tömeghit

Ha a hit az ember szellemi energiájával azonos, nyilvánvalóan rendkívüli a fontossága annak, hogy valamely tömegben ez az energia hogy nyilatkozik meg, mert hiszen az embercsoportokat ez fogja aktivitásba lendíteni. A hit — mint mondtam — még nem pozitív, látható célra felhasznált erő. Létét csupán az élet látható jelenségeiben lehet észlelni, de bizonyos, hogy megnyilatkozik másutt is. Az egyéni hit képessé tesz bennünket életünk minden küzdelmének könnyebb és dicsősége-sebb elviselésére. Nemcsak szellemi téren mutatja meg a hatását, hanem az idegrendszerre és ezen keresztül egész szervezeteinkre is hat. Akiben erős a hit, annak lelkivilága és idegrendszere nyugodt, a hit könnyebben átsegíti összes érzelmi és lelki, de testi válságain is. Hasonló ereje kell, hogy legyen a tömeghitnek is. Népek és társadalmak, amelyek erős hitűek, könnyebben zuhannak bele a hiedelmekbe és vagy egy nagy hiedelemnek lesznek a rabjai hosszú időn át, vagy pedig gyorsan változtatják hiedelmeiket és így nagy történelmi megrázkódtatásokon mennek keresztül.

Meg kell állapítani, hogy a rendkívüli arányú egyéni hit örökölhető képesség, de azt nem lehet megfejtetni, hogy az egyes emberben milyen okok következtében jelentkezik. Isteni adomány, vagy élettani jelenség: a titok mindkét esetben ugyanaz. Ismeretlen erő, amely az egyikben megvan, míg másokban hasonló mértékben nem található föl. A tömegben a hit, az energia jelenlétét kezdetben mindig a vezetőkben kell keresni. Akár vallásos, akár politikai hiedelemben él valamely közösség, a nagyobb szellemi energia először mindig egy kisebb-ségben jelentkezik, amely annak nagyobb aktivitást, kitartást,

de amellett *szellemi találékonyságot* is biztosít. Az energikus emberek mindig erőshítűek, míg a tömeg nagyrésze átlagos hiterejű s arra van predesztinálva, hogy a nagy hiterejűek vezessék és irányítsák. *A társadalmat kezdetben sohasem az okosabb emberek vezetik, hanem mindig az erősebb hitűek.* Később a vezetés a politikai képességű és erős akaratú szellemi elit kezébe megy át a hiedelem továbbfejlődése során. Az értelem és a hit nagysága szerencsés esetben találkozhatnak nagy egyéniségekben és vezető osztályokban is, de általában ez a találkozás nem törvényszerű jelenség. Látjuk, hogy bizonyos egyéniségek az élet minden változásában felülmaradnak, mások pedig akkor is szolgálók, vezetettek maradnak, ha valamely hiedelemnek előbb voltak a hívői, mint mások, akik csak később csatlakoztak ahhoz.

Az egyén hitképességének törvényeit nem tudjuk felállítani és a hitképesség mértékének okát nem tudjuk megfejteni az egyénben, ugyanígy nem tudjuk a tömegben sem. Csupán az bizonyos, hogy az a hit, illetve energia-mennyiség, amelyet a természet egy embercsoport számára az adott időben engedélyez, — megmarad és nem vész el; a hiedelmek szellemileg változnak, a hit csak élettanilag. A föld legprimitívebb embertörzsei, a pigmeusok minden téren élet-energia-szegények. (13.) A tömeg minden időben átlaghitű, átlag-energiájú emberekből áll. Hogy ez az energia a társadalom tagjait valamilyen irányban cselekvésre bírja, ahhoz az szükséges, hogy a tömeget lelki infektó érje, azaz nagyhitű, nagyenergiájú egyének vagy tömegek érzelmei és indulatai átragadjanak rá. Az érzelmek és indulatok szellemi cselekvés nélkül is egyik egyénről a másikra szállhatnak az idegek rezonanciája következtében. Ez magyarázza meg, hogy egyes tömegekben minden ok nélkül lelkesezés, áhítat, de ugyanakkor pánik, riadalom vagy öldöklési vágy is keletkezik. Az esetek túlnvómó részében mégis az érzelmeket és indulatokat és így a hitet is csak szellemi megalapozással, tehát hiedelemátruházással tudjuk a tömegben elterjeszteni és megsokszorozni, a tömeget csak hiedelemterjesztés útján tudjuk aktivitásra serkenteni. Ha a lelki infektó hatása állandó, akkor a hit aktív cselekedetekre, határozott állásfoglalásra és maradandó életirányzatra ösztönzi a közösséget.

Az egyéni hit és minden egyéni érzelem a társadalom szempontjából főleg csak meglevő állapotok fenntartására alkalmas, de azok elmozdítására alig. Minden egyéni érzelemben rejtőzködik azonban egy *fertőző góc*, amely képes a társadalomra hatni, ha megfelelő helyzet áll elő. Az egyéni értelem ugyanakkor a közösség életének és problémáinak felkutatására, megoldására és elmozdítására is alkalmas eszköz, azonban produktuma: a gondolat nem bír *közvetlenül fertőző képességgel a társadalomra*. Egy nagy egyén érzelmei végigszágulhatnak az egész embercsoporton, egy nagy egyén értelmének gondolatai magukban soha. „Tömegértelem“ egyáltalában nincs, csak tömegműveltség van, amely semmiféle más aktivitásra nem képes, csupán a Természettel való harc megkönnyítésére és a jelenségek ellenőrzésére. A műveletlen, tanulatlan társadalmak könnyebben kerülnek valódi és álpróféták szuggesztiója alá, a civilizáltabbak kevésbé. Legnagyobb elméjét se a primitív, se a civilizált közösség nem képes értelmileg követni, a legnagyobb hitenergiájú egyéniségét azonban mind a kettő, de a műveletlenebb mégis sokkal inkább, mint a műveltebb. Vannak népek, amelyeknek életében mindennapi jelenség a forradalom. Más társadalmak évszázadokat megélnék forradalmak nélkül. Vannak népek, ahol állandóan új és új vallási próféták lépnek fel, másutt ez a jelenség ismeretlen. Mindez a társadalom általános hitképességével kapcsolatos és másodsorban annak értelmi színvonalával arányos.

Egyéni hiedelem — tömeg hiedelem

A hiedelem, amely az érzelem és az értelem összeszövődéséből ered, a két előbbi jelenség összes törvényeit magában hordozza. A földön minden embernek egyéni hiedelmei vannak. A nagy szellemek vallásossága mindig egyéni. Minden ember műveltsége, sőt foglalkozása és értelmi, kritikai képessége szerint alakítja ki magában az istenhitet és egyéni Isten-képet formál. Az orvosprofesszor feltétlenül másnak látja Istent, mint az egyszerű földműves. Ugyanígy a politikai hiedelem szempontjából is hasonló a helyzet. A politikai eszmében másként hisz-

nek a fejlett kultúrájú és másképpen a kevésbé művelt emberek. A társadalomban az adott pillanatban uralkodó vallási fel fogás az átlagember hiedelmével azonos és a politikai eszme ugyancsak a nagytömegek átlagszínvonalán nyilatkozik meg. Az egyéni hiedelem a társadalom szempontjából csekély jelentőségű. A tömeghiedelem viszont az emberiség sorsának determináló] a.

Az azonos érzelem elterjed és elhomályosítja az elme bizonyos funkcióit, más funkcióit meg kidomborítja: így születik meg a tömeghiedelem. A magas műveltségű embereket lehúzza magához, béklyóba köti, az alacsonyabb színvonalúakat pedig lassanként és fokozatosan magához emeli. Bizonyos értelmi nivelláló ereje van, de még erősebb az érzelmeken alapuló szuggesztíója. A tömeghiedelemből virágzása korában valósággal lehetetlen az egyénnek kiszabadulnia. Leköt, lebilincsel, magával sodor mindenkit. Csak rendkívüli egyéniségek képesek arra, hogy cselekvésben, ítékezésben és magatartásban a tömegtől különbözzenek. A vallásos hit lenyűgöző ereje közismert. Az egyénnek mindig egyéni vallásos hiedelme van, különösen akkor, hogyha szellemi színvonala a tömegétől erősebben különbözik. Mégis azt látjuk, hogy a legtöbb ilyen egyéni valláshiedelmű ember életének valamelyik szakaszában (legtöbbször halálos ágyán) *visszazuhan a tömeg hied elembe*» Ha életében nagy csapás, rendkívüli megrázkódtatás, vagy érzelmi tragédia éri, a tömeghiedelemben keres menekvést. Olyan emberrek, akik életük folyamán vallást változtatnak, nagy megázkódtatások után rendszerint az eredeti vallásukba menekülnek vissza, amely legérzelmesebb, legfogékonyabb korukban töltötte be lelki világukat. Ugyanez a jelenség a politikai hiedelemben is megfigyelhető.

A béke és a rendezett viszonyok korszakaiban a művelt embernek egyéni politikai meggyőződése van. Individuálisan magvarázza a politikai élet jelenségeit és a különböző hiedelmekből egyes részleteket helyeseknek tart, míg másokat elvet és rendszerint nem tagja ízzig-vérig egyik pártnak, irányzatnak, világnézeti mozgalomnak sem. Ha azonban a közösséget nagy megrázkódtatás éri, az egyén, aki addig disztíngvált és válogatott, kénytelen ezzel fölthagyni, és teljesen ahhoz az

irányzathoz csatlakozni, amelyik érzelmeivel a leginkább rokon. Amíg nyugalom és béke van egy országban, addig a szellemi arisztokrácia jórésze nem is foglalkozik aktívan politikával. Ha azonban az utcán lövöldözni kezdenek és forradalmi mozgalmak jutnak felszínre, a válogatós egyén kénytelen véglegesen pártot választani. Vagy a konzervatívokhoz csatlakozik vagy a forradalmárokhoz, — mégpedig nem aszerint, hogy melyik párt programját tartja okosabbnak, hanem aszerint, hogy hogy érez, kiktől fél, kiket gyűlöl, melyik oldalon érzi az áldozat szükségességét és önzése mit diktál. Forrongások idején a társadalom bizonyos elemei mindig találóznak a felforgatásban és mások a védekezésben, noha addig szöges ellentétben állottak egymással szemben. Ilyenkor az érzelem teljesen és végkép eluralkodik az értelmén és annak munkáját ezeken a területeken teljesen kikapcsolja.

Így keletkezik a tömeg hiedelem, amely nagykiterjedésű embercsoportok azonos érzelmeinek közösségén és egy azokhoz fűződő értelmi magyarázaton alapszik. Az egyéni érzelmek hamarosan kiegyenlítődnek, hasonlókká, vagy azonosakká válnak, valósággal felolvadnak és tömegérzelemmé lesznek. Ez a tömegérzelem mindazok értelmét, akiket szuggesztíója alá vesz, hathatósan nivellálja és így a magával hurcolt idea tökéletes életmagyarázat látszatát kelti bennük. Az így kialakult tömeghiedelem egyre újabb és újabb egyéneket olvaszt magába, a más érzelműeket pedig egy ellentáborba löki át és azok ott a másik oldalon — tökéletesen hasonló módon — kialakítják az ellentétes hiedelmet. Mindkét tömeg mozgatója a hit és sohasem az érdek, az értelem vagy más racionális ok. Az ókori népek történelmében jelentkező politikai viszályokat teljesen meddő dolog az arisztokraták és a demokraták, a patriciusok, az optimaták és a populárisuk, vagy plebejusok küzdelmének tekinteni. Az élet színpadán sohasem érdekcsoportok, hanem mindig hiedelem-csoportok küzdenek egymással. Az arisztokraták és optimaták táborában mindig ezer- és milliósámra küzdöttek szegény néprétegek, sőt olykor rabszolgák is, akiknek semmi életérdeklük nem fűződött az oligarchia fennmaradásához. Ugyanakkor a világ demokratikus forradalmárjai túlnyomórészt mindig a felső, vagy a középső osztályokból kerül-

tek ki és szinte sohasem a legalsóbbakból. A tömeghiedelem mindaddig tovább fejlődik és irányzatában töretlen marad, amíg az alapját képező érzelmek meg nem változnak.

A tömeghiedelem értelmi része emberöltőnként változik, de érzelmi rugói csak nagy időközökben lényegülnek át s ezek a változások jelentik a történelem mozdulásait. *A politika tehát voltaképpen a tudatalattiban zajlik és csak kis része a tudat fölött, értelmileg is ellenőrizhető módon.* Hiába neveznek egy-egy irányzatot rcinden tíz esztendőben másként, hiába adnak új neveket az eszméknek, a politikai irányzat ezek következtében voltaképpen semmit sem módosul. A politika lényege az érzelmekben van elrejtve s egy-egy társadalom sorsa attól függ, hogy a tömegeket milyen életérzés árasztja el.

Tömeghiedelmet csak újabb tömeghiedelem pusztíthat el. Ehhez pedig az életérzés megváltozása szükséges a tömegekben. A vallásos tömeghiedelem évezredekig él, mert a legnagyobb emberi érzelmek alkotják és a legörökebb emberi indulatok foglalják le számára a hitet, az energiát. A politikai hiedelmek szintén emberöltőig, néha évszázadokig virágzanak. Hanyatlásuk és átalakulásuk rendszerint csak látszólagos, csak az idea változik meg bennük, de az érzelem nem. Az csak lassan alakul át, nagy megrázkódtatások árán módosul. Az érzelmek lassú, emberöltőket átölelő hullámmozgása jellemzi a történelmet és az emberiség saját érzelmeinek hullámhegyein és hullám völgyeiben tántorog.

A tömeghiedelem ezek szerint nem más, mint az emberiség tudatalatti életének halvány megmutatkozása. (14.) Nélküle nem látnók, hogy milyen az ember, de viszont vele és általa is csak nagyvonalúan látjuk. A nagy tömeghiedelmek évezredek óta szinte állandó és azonos emberi érzelmekről tanúskodnak, amelyekhez a szellem koronként különböző ideákat fűz. Mind a vallási, mind a politikai és humanista hiedelmek azt mutatják, hogy az *emberi természet lényegében sohasem változik.* Ezt az alapvetet kell elfogadni a politikai jelenségek ő magyarázatául.

II.

A politikai hiedelem alaptulajdonságai

Politikai hiedelmen mindig tömeghiedelmet kell érteni. Legfontosabb ismérve: az elterjedtség. A fontos az, hogy a társadalom valamely jelentős rétege olyan mértékben higgyen benne, hogy politikai tevékenységét teljes mértékben vezesse, befolyásolja, irányítsa. Ha a korszak olyan, hogy benne a politikai hiedelmek játsszák a főszerepet, akkor azok egyben az egész földi életre vezető hatással vannak, úgyszólván mindent hatalmukban tartanak. Vannak olyan politikai hiedelmek, amelyek csak egy társadalmi osztályban, vagy annak egy részében élnek, mások egy egész nemzetben és vannak ismét olyanok is, amelyek kisebb nagyobb változásokkal több nemzetben egyszerre hatnak, sőt képesek egész világrészeket is igézetükbe vonni és elborítani.

Akármilyen nagy is a politikai hiedelem elterjedtsége, a legkisebb társadalomban sem szokott ugyanaz a hiedelem teljes mértékben uralkodni. Rendszerint egy kisebbséget száll meg, amely a hit-energia erőssége következtében vezetővé válik, szuggesztíója alá vonja a többi semleges réteget és ezzel azt a látszatot kelti, mintha az egész társadalom a hiedelem igézetében élne. Amint az egész emberiség sohasem követ egy és ugyanazon vallást, úgy egyazon politikai hiedelem sohasem vezetheti még a fehér fajtát sem. A történelemben arra sem volt még példa, hogy Európát ugyanaz a politikai hiedelem vezérelte volna. Mindig élnek a tömegben még a régi hiedelmek is, amikor már keletkeznek bennük az újak. A kor vezető hiedelmének általában azt lehet tartani, *amelyért a legtöbb ember hajlandó feláldozni az életét.*

Az ugyanabban a korban élő politikai hiedelmek igen sokfélék. Európa kultúrnépei között minden korban a vezető hiedelem mellett több régi is életben van s ezeknek alakulásai, változásai szülik a nemzeti és nemzetközi politikát. Azoknak a nagy, elterjedt politikai hiedelmeknek, amelyek történelmi szerepűekké válnak — élesen megfigyelhető közös tulajdonságaik vannak. A kisebbekben is fellelhető minden közös vonás, de a törvényszerűségeket legtisztábban a nagy világáramlatok, a politika nemzetek fölött terjengő hiedelmei mutatják. Ezek a közös vonások mind arra hívják fel a figyelmet, hogy az emberiség e nagy politikai hiedelmei *túlnyomórészt ugyanazoknak a törvényeknek hódolnak, mint a vallások*. A politikai hiedelem *nem vallás*, mert egészen más emberi alapérzelmekből táplálkozik, de megjelenési formája, születése, terjedése, alakulása — *teljesen vallásszerű*.

1. A politikai hiedelem a tömegeből és nem az egyénből ered

A politikai hiedelem mindig valamely közösségben születik, a közösségben való állandó gyakorlással terjed és a közösség érzelmi világában alakul és hal el. A vallások ugyancsak emberi közösségek produktumai. Igaz ugyan, hogy a hívők szemlélete szerint próféták hozzák a földre, azonban ugyanakkor tudjuk, hogy a legtöbb próféta nem akart új vallást alapítani. Később az utódok azonosítják a prófétát az új vallással és teszik meg azt személyes művévé. Nyilvánvaló, hogy a vallás is mindig jelen van már valamely embercsoport lelki és érzelmi életében, amikor a próféta megjelenik és a tömeg érzelmeit kifejezi, azaz a hiedelem érzelmi részének értelmet ad. Ugyanez a jelenség figyelhető meg a politikai hiedelem életében is.

Hogy csak a legújabb példánál maradjunk: a francia torradalom hiedelmei nem terjedhettek volna el a földön, ha addigra már nem alakul ki egy olyan polgári réteg, amely minden tekintetben kinőtt a feudalizmus és a rendi társadalom életformájából és érzésvilágából és a maga jogait kezdte követelni. A nyugati országokban hatalmas polgári tömeg nőtt fel

amely új életérzést fejlesztett és ez többé nem tudta elviselni a régi életformákat. Másként nézte az egyházat és a papi rendet, másképp a nemességet és az arisztokráciát, mint ősei emberöltők előtt. A polgárság egyénei másként érezték az élet értelmét és célját a családban, a szellemi életben, a társadalomban, a nemzetben és a világban, mint száz évvel azelőtt; s mivel az új társadalomban egy új, nagy életérzés dörömbölt, ezért alkotta meg a közösség az új politikai hiedelmet. Ahol viszont nem volt kellően fejlett polgári réteg, ott a francia forradalom elvei nem is érvényesültek, sőt komoly áramlattá sem válhattak. Oroszország például úgy érte meg a huszadik századot, hogy sem a reneszánsz, sem a reformáció, sem a francia forradalom nagy változásai nem mentek végig rajta. Ahol nem volt megfelelően fejlett (új életérzésű) társadalom, ott az új politikai hiedelmek seholsem terjedhettek el és, ha egyes rajongó intellektusok megpróbálták azokat otthon érvényesíteni, e kísérletük mindig katasztrófával végződött. Polgárság nélkül nincs demokrácia. A politikai hiedelmet egyszerűen *a tömeg szüli* és sohasem az egyéni gondolat.

A proletariátus politikai hiedelme: a szociáldemokrácia és a kommunizmus, meg a különböző internacionálék ugyancsak hasonló módon az ipari munkástársadalom életérzéséből születtek. Először az iparilag fejlett államokban nyertek teret. Ahol erős más osztályok is voltak és éltek, — ott a hiedelem mindenütt a törpe kisebbségé maradt és az egyedül Oroszországban tudott döntően győzni, amely mindenkor típusa volt az osztálytalan, patriarchálisán gondolkozó, az élet anyagi részét kevésre becsülő, hiedelmekre fogékony nép közösségének. Oroszországban a parasztsághoz képest minden más osztály elenyésző volt, a városokban a proletariátus alkotott többséget, — így kerülhetett uralomra a bolsevik rendszer: egy nagy hit-energiával rendelkező kisebbség uralma az ázsiai tunyaságú, passzív rétegek fölött. Az új nacionalizmusok a városi civilizációja és iparilag fejlett Németországban és Olaszországban fejlődtek ki, ahol erős a középosztály, a polgárság és meglehetősen kifejlődött a munkás-arisztokrácia, amelynek már egészen más az életérzése, mint a marxi mintájú forradalomban hívó proletárnak. Az új, nacionalizmusok a militari-

zált középosztály és kispolgárság életérzéséből keletkeztek. (15.) Először a tömeg egyrészében alakultak ki és azután jutottak értelmi elemhez Mussolini és Hitler tanaiban. A földművesosztályok ma még Európa-szerte főleg vallási hiedelmek világában élnek, ezért nem szültek eddig maradandó politikai hiedelmeket.

Új politikai hiedelem csak nagy társadalmi elváltozásokkal egyidőben keletkezik. A hiedelem érzelmi része előbb kialakul a tömegben, s a próféta csak később ad eszmét neki. A régi világban azt mondták erre a jelenségre, hogy „a zseni kifejezi azt, amit mindenki érez, de nem tud kimondani“ vagy, hogy „a zseni kifejezi korát“. Ez annyiban igaz, hogy a vallási próféta éppúgy, mint a politikai eszmealapító, ideát kapcsol a tömegérzelemhez, amely azután terjedésnek indul. A legokosabb ember eszméje sem terjedhet el eszerint, ha nincs a tömegben megfelelő érzelmi alap. Igen gyakran nem a legértelmesebb, a legmagasabb kultúrájú, hanem a mérsékeltbb szellemű emberek gyarló ideája szokott tömeghiedelemmé válni, amit azután később, — ha a hiedelem győzedelmeskedni kezd, — az akadémikus műveltségűek szoktak lassanként elfogadhatóvá varázsolni a tanult rétegek számára. Nagyon tanult, művelt emberek politikai nézetei ritkán válnak tömeghiedelemmé, mert csupán kevés ember érzelmeivel találkozhatnak, csak vékony rétegek érzelmeivel rokonosodhatnak össze. A tömeg saját vezetőiben inkább a nagy jellemet és a nagy akaraterőt tiszteli, mint a rendkívüli szellemi képességet.

A politikai hiedelemnek azonban nemcsak a születése történik a tömegben. Terjedése, élete, mindennapi gyakorlata ugyancsak a tömegben folyik. Amint a vallások a tömegben élnek és az istentisztelet mindig kollektív, az áhítat mindig a kollektívumból ered, ugyanúgy, a politikai hiedelem gyűléseken, embercsoportok összejövetelein alakul, vezérlő *indulatai* itt robbannak ki és ideológikus problémái is kongresszusokon vagy más hasonló összejöveteleken szoktak tisztázódni és nem egyének fejében vagy íróasztalok mellett. A politikai eszmealapító hiába hagy fel sajátmaga alkotta hiedelmével, a tömeg továbbéli azt. Az eszmealapító hiába hal meg, ha a tömegben a hiedelmet alkotó alapérzések élnek, az irányzat tovább terjed.

A hiedelem elváltozása is csak a tömeg életérzésének módosulásával lehetséges. Vagy nagy, drámai események vagy lesújtó tapasztalatok vagy csalódások, de mindenkor tömegélmények befolyásolják a hiedelemváltozást. Az egyén hiába hívja fel a tömeg figyelmét arra, hogy kár ezen vagy azon az úton haladnia, mert az út tragédiába torkollik, — amíg a tömeg maga nem tapasztalja ezt, irányzatától nem áll el. Az egyén a politikai hiedelmet se megszülni, se irányítani, se elpusztítani nem képes, mindezt csak a tömegek végezhetik el.

2. A Jcor minden politikai hiedelme egyformán ideálisan szép

Ez a politikai hiedelem egyik legjellegzetesebb sajátága. A mai megértő kultúrember minden vallást egyformán értékesnek, nemesnek, szépnek és ideálisnak kell, hosi tekintsen, hiszen e vaHások milliókat és milliókat tartanak igézetükben és vezetnek az erkölcs és a nemesebb életforma útjain. Az ausztráliai törzs emberének a totemizmus éppúgy szent és az egész világot betöltő valóság, mint az európai kultúrembernek a kereszténység, az indusnak a buddhizmus és az arabnak az izlám. Teljesen meddő dolog a különböző vallások jóságáról vagy különb voltáról vitatkozni. Minden vallás az Isten-eszme egy-egy konkrét megnyilatkozása valamely embercsoport részére és így az illető nép számára Isten parancsa és az élet legfőbb magyarázata.

Ugyanígy egy-egy adott korban minden politikai hiedelem abszolút nemes és emelkedett élet magyar ázat gyanánt jelentkezik a benne hívő ember lelkében. Ebben a tekintetben a politikai hiedelem teljesen vallásszerű tünemény, A hívő az abszolút igazság megjelenését érzi a hiedelemben. A társadalom fejlettségétől függ, hogy a politikai hiedelmek ideái milyen színvonalon élnek. Ezért különböző népek és nemzetek, különböző társadalmak politikai hiedelmeit — nem is lehet egymással összehasonlítani. Az angol konzervativizmus más, mint a magyar; a svéd és a holland szocializmus más, mint a spanyol és megint más, mint a balkáni népeké. De az ugyanabban a kor-

ban és ugyanabban a társadalomban élő politikai hiedelemek különböző hívőik szemében egyformán nagyszerűek! Albániában minden politikai¹ hiedelmet éppúgy egyformán gyönyörűségeként tart az albán, mint ahogy egyedülvalóan szépek mindenki számára saját vallásának hiedelmei, ha hisz bennük.

Ha sorjában vesszük a dolgot: van-e szebb dolog a konzervatív eszmekincsénél? Lehet-e szebb gondolat, mint megtartani a múlt értékeit, a nemzeti hagyományokat, a vallásos ideálokat, a történelmi nagyok értékszemléletét és a boldog idők erkölceit? És van-e nagyszerűbb eszme a liberalizmusnál? Lehet-e szebb dolgot elképzelni, mint az emberi szabadságot, a korlátlanosságot, az egyén életlehetőségeinek kiélését, a kötetlenséget, a parancsoló állam háttérbe szorítását, a szabad mérközést a gazdasági életben s a szellemi kutatás jogainak tökéletes biztosítását? Van-e szebb eszme, mint a demokrácia? Hiszen abban a nép uralkodik, a nép hozza a törvényeit, ő kormányozza önmagát, ő ítéli meg saját érdekeit és nem enged teret idegen vagy öncélú részerőknek. Van-e szebb érzés a kollektívizmusnál, amely azt hirdeti, hogy mindnyájan közös célok érdekében kell, hogy dolgozzunk, mind együttesen a közös jövőért és mindnyájunknak fel kell oltadnunk a közösség szolgálatában? A kommunista bűntevők a bíróság előtt mind azzal védekeznek, hogy megszedítette őket a kommunista elv nagyszerűsége, az eszme, hogy mindenki egyenlő legyen, egyformán részesüljön az élet javaiból. Hát van-e szebb idea a kommunizmusnál?

A konzervatív, a liberális, a klerikális, a szociáldemokrata, a kommunista, a nemzeti, az ultra-nacionalista, a fasiszta, a hillerista és minden más politikai hiedelem *elméletében*, ideájában egyformán megdönthetetlenül és ideálisan szép, a tömegre csábító s ezért alkalmas arra, hogy hívőjének egész érzésszel és ezen keresztül értelmi világát is betöltse. Nem lehet azt mondani, hogy egyik politikai hiedelem aljas és a másik emelkedett. *Mindegyik emelkedett* és ezen az alapon nem is lehetne válogatni közöttük. Más azonban a politika gyakorlata! A tömeget itt éri a súlyos, kétségbeejtő csalódások. Az a hiedelem, amelyben a tömeg már csalódott, mindig óriási hátrányban van afölött, amelyben még nem volt módjában csalódnia.

3. A politikai hiedelemben való hívés független a hívők értelmi színvonalától

Ugyancsak lényeges alaptulajdonsága a politikai hiedelemnek, hogy hívei sohasem azonos tanultságú, műveltségű, civilizációjú és főleg nem azonos értelmi színvonalú emberek. Ez ugyancsak vallásszerű tünet. A vallások is képesek egybefogni a tömeget a legprimitívebb embertől a legmagasabb tudományúig. Ugyanezt teszi a politikai hiedelem is. A liberalizmus, a marxizmus s a különböző nacionalizmusok hívői között mind vannak nagy szellemek, rendkívüli elmék, írók, művészek és egyszerű, műveletlen emberek is. Ha az értelem irányítaná a hívőket, akkor a tudósoknak mindenütt külön pártjuk volna, — akik valószínűleg az értelmi részben sohasem tudnának meggyezni, — de a társadalom többi rétegei is átlagos szellemi kategóriák szerint oszlanának meg politikai tekintetben. Ám sem a nagy világhiedelmek, sem az egyes országokban virágzó pártok és irányzatok nem értelmi kategóriák szerint csábítják magukhoz a tömeget, hanem minden árnyalathoz teljesen különböző és különböző szellemi képességű emberek csatlakoznak. Ezek az értelmileg erősen heterogén elérnek mind másként hisznek ugyan a hiedelemben, nem teljesen egyforma ideával kísérik érzelmeiket, *de együtt vannak, egynek érzik magukat, együtt lelkesednek, együtt gyűlölnek, az események egyforma indulatokat hoznak ki belőlük — érzelmi közösséget alkotnak.*

Ez a tény újabb bizonyítéka a politikai hiedelem főleg érzelmi jellegének. Minden irányzatnak vannak szellemi nagyságai, bölcs magyarázói. Amelyiknek nincs, az civilizált társadalomban nem terjedhet el. A politikai mozgalmak igazi kifejezői azonban rendszerint nem ezek az észlelők. Mindig ott vannak mellettük a nagy hitenergiájú próféták s az előharcosok, az avantgárdisták. Azután jönnek a tömegek; ezek alkotják a hívők seregét, ugyanúgy, mint a vallások tömegei. A hívők értelmi színvonalának közelsége vagy nagyjában való azonossága előnyös a politikai hiedelem számára, Jó, ha egy párt vagy mozgalom hívői értelmileg is könnyen megértik egymást, — de ez nem alapvető szükségesség, A fő az, hogy a

hívek adott pillanatban körülbelül *egyformán érezzenek*. A világhiedelmek hívői körülbelül ezt teszik, bármilyen elszórtan éljenek is a földön. A jakobinusok egyformán éreztek százötven év előtt Franciaországban és Amerikában s ma hasonlóan éreznek a hitleristák és a kommunisták az egész földgolyón. A párt is inkább érzelmi, mint értelmi közösség. A megértetés az azonos hiedelemben, ugyancsak érzelmi húrokon történik. A saját párthíveink a legnehezebb dolgokat is megértik vezéreik magyarázatában, mert *akarják* megérteni és a megfelelő érzelmi elemek rájuk szabadítása pótolja náluk az értelmi munkát, — velünk ellentétes érzelműek viszont a legokosabb szóra sem hajlanak.

4. *A politikai hiedelem nem pusztul el eszméjének értelmi cáfolatával*

Ha végignézzük a politikai gondolat történetét, ha végiglapozzuk a politikai filozófusok tanairól szóló könyveket, azt látjuk, hogy nincs a földön politikai eszme, amelvet valamilyik nagy szellem össze-vissza ne cáfolt és értelmileg tönkre ne tett volna. Ennek ellenére *minden politikai hiedelem él*, amely valaha létezett, ha érzelmi alapjai ma is megvannak. A művelt ember hiába tudja és látja világosan, hogy valamely politikai hiedelem eszméje bukott idea, megvalósíthatatlan célok és tartóhatatlan dogmák tömkelege, azért nem állíthatja, hogy a kérdéses hiedelem megszűnt lenni, — hiszen a gyakorlat ennek ellenkezőjét bizonyítja. Hiába tartunk valamit „elvirágozott eszmének“, ha közben a nép többsége arra szavaz és megvalósítását követeli! Mit mutat ez? Azt, hogy a politikai hiedelem ideáját hiába törjük darabokra, az ettől függetlenül tovább él s az életre tovább hat. Mint társadalmi valóságot el kell fogadnunk tehát, annak ellenére, hogy, mint irányzatot, elvetendonek tartjuk. Ennek a jelenségnek az oka nemcsak az, hogy a politikai hiedelmek értelmi cáfolatait kevesen értik meg. A magyarázat nem ilyen egyszerű! Ezt az igazságot nem lehet a nép értelmi színvonalának fejletlenségével magyarázgatni. A cáfolatok ugyanis néha egészen kézzelfoghatóak, megértésükhöz nem is kell lényegesebb tanultság és műveltség.

Az igazság az, hogy, ha valamely politikai hiedelem értelmi része megcáfol tátik, a hívők *új ideát termelnek maguknak, új ellenérveket találnak ki és tovább küzdenek vélt igazságukért.* Hogy a hiedelemmel felhagyjanak, ahhoz nem elégséges, hogy benne értelmileg csalódjanak. Csalódásuknak *ézelminek, súlyosnak, rendszerint véresnek kell lennie s még ebből sem mindig okulnak.* A politikai hiedelmet csak akkor ejtik el, ha érzelmeik változnak meg. Különben a tömeg megy tovább a maga útján. Új és új zászlók alatt mindig összetömörül, új vezéreket talál és viszi tovább magával az eredeti életérzés módosított ideákkal, de nem változott érzelmeikkel. Ha a politikait mozgalmakat és hiedelmeket szellemi cáfolattal meg lehetne ölni, az uralkodó rendszernek mindig elég volna meghódítania a társadalom legnagyobb elméit és ezzel örökre uralmon maradhatna. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy ez nem lehetséges.

Ha sorjába vennők a politikai hiedelmeket és azok értelmi megcáfolásával őket elintézeteknek tekintenők, súlyos önámításba esnénk. Hiszen a demokrácia eszméjének ebben az esetben már Plátón „Állam“-ának megírásával össze kellett volna omlania. Ezzel szemben a fejlődés során állandóan jönnek az újabb és újabb demokratikus periódusok. Miért? Mert állandóan új és új demokratikus életérzésű rétegek és osztályok születnek és ezek folyton-folyvást új ideákat termelnek. A testvériség-egyenlőség-szabadság hiedelemkörét az angol filozófia már a XIX. század fordulója előtt megcáfolta. A hiedelem mégis feldúlta egész Európát. A marxizmust kritizálói már a XX. század elején darabokra szedték dogmatikai és tudományos szempontból. A marxizmus mégsem pusztult el ebben az időben. Maurras és Bainville nemzedéke összetörte a francia forradalom egész romantikáját, az mégis élt a francia népben egészen a legutóbbi időkig. A kommunizmust értelmi szempontból ugyancsak régen megcáfolták és mégis egy új világháború legnagyobb problémája lett belőle.

A társadalomtudomány és a politika egyes tudósai számtalanszor bebizonyították a fasizmus hiábavalóságát, minden gyakorlati eredmény nélkül. Az értelmi cáfolat teljesen meddő a politikai hiedelemmel szemben. A hívők minden cáfolat ellenére ideálisnak, szépnek és magasztosnak tartják hiedelmüket

és azért életüket képesek feláldozni. Amíg alkotójuk (a megfelelő tömeg) ugyanabban az életérzésben él, amelyből a hiedelem született, a hívők hiedelmüket sohasem adják fel, legfeljebb módosítják annak ideáját, de mozgalmuknak nem vetnek véget. A politikai hiedelem ebben ugyancsak vallásszerű. Amint a vallást nem pusztítja el értelmi részének cáfolata, úgy a politikai hiedelemről is lehull minden tudományos kritika. A tömegnek *élménybeli* cáfolatra van szüksége, hogy belássa egy politikai hiedelem hiábavalóságát. Az élménybeli cáfolat a forradalmakban, vagy a háborúkban jelentkezik, vagy a lassú fejlődésben mutatkozik meg, de mindig az életérzés elváltozásával jár.

5. A politikai hiedelmek az életérzés változásának sorrendjében és nem az eszmék felbukkanása szerint törnek a tömegre

A politikai hiedelem akkor születik meg valamely embercsoportban, amikor az lelkesedni kezd érte és akkor pusztul el, ha a tömeg *megutalja* azt. A tömeg sohasem azért lesz a híve valamely hiedelemnek, mert azt okosnak, logikusnak, bölcsnek tartja, és nem azért válik meg tőle, mert annak oktalanságára rájött. A politikai hiedelem magunkévátétele és annak eldobása egyformán szenvedélyes aktusokkal történik. Úgy vesszük fel és ejtjük el őket, mint a gyermek a játékszereit, úgy rajongunk értük és úgy ábrándulunk ki belőlük, amint az ember azt szerelmével teszi. A tömeg-ember mindig gyűlöli tegnapi hiedelmét és rajong az újért. Ezért vannak egymástól legtávolabb azok a hiedelmek, amelyek egymásután következtek a történelmi fejlődésben. A tegnaptól távolabb vagyunk, mint a tegnapelőttői. A mai fasiszta szidalomként mondja valakire, hogy „liberális“, holott apjának nemzedéke még büszke volt erre a jelzőre.

Ugyanabban az időben élő népek és népek között nagy fejlődésbeli különbségek vannak társadalmi szempontból, viszont bizonyos „koreszmék“ az egész művelt emberiségben fölbukknak. Mi fontosabb most már az egyes társadalom jelene és jövője szempontjából: az új, divatos „koreszme“-e, vagy saját társadalmának életérzése? Habozás nélkül azt kell felelnem, hogy: az

utóbbi Többször előfordult, hogy a nyugati országokban egy-egy politikai hiedelem már-már lejárt magát és Középeurópában, vagy Keleten még divatba sem jött. A néptömegek követni kezdték a „koreszme“ színeiben pompázó politikai hiedelmet s ekkor az illető ország bölcsői rámutattak arra, hogy ez a hiedelem a Nyugaton már pusztulóban van, „nem érdemes tehát vele foglalkozni“. Ez a kísérlet, ez a taktika sohasem sikerült. Nyugateurópában a demokrácia minden betegsége kiderült a több emberöltőre terjedő gyakorlat alatt. A titkos választójog összes betegségei napfényre jöttek, a parlamentarizmus elkerülhetetlen bajai is ismertekké váltak, — más, fejlődésben elmaradott országok megfelelő rétegei mégis: demokráciáért, parlamentarizmusért, titkos választójogért és hasonlókért lelkesedtek. Az okosak hiába hívták segítségül a fejlettebb társadalmak nagy, kritikus szellemeit, akik az ott már elvirágzó hiedelmet cáfolgatták: ennek saját tömegeikre soha semmi hatása nem volt! Oroszországban a cári uralom hiába mondta, hogy a francia demokrácia beteg és halálra van ítélve, — a kadettok pártja mégis követelte a demokráciát. Hiába mondták Belgrádban, hogy a marxizmus megbukott Nyugaton, a balkáni munkás mégis követelte a marxista hiedelem érvényesülését. A másutt elvirágzott eszme új, nagy szenzációként él saját társadalmunk olyan embercsoportjainak lelkében, amelyek az életérzésben most jutottak oda, ahol fejlettebb társaik voltak akkor, amikor a politikai hiedelmet alapították. Elmaradt országban hiába mondjuk, hogy a tömegben vágykép gyanánt élő hiedelem már ötven éve megbukott másutt, — tömegeinknek mégis *kell* a vágykép, *kell* a hiedelem, mert *nem ideát akarnak*, mert az idea megcáfolása számukra semmit sem jelent, hanem életérzésük követeli a változást. *Ezért törvényként kell megállapítani, hogy a külföldi hiedelmek tragikus pusztulása még nem jelenti azt, hogy a hasonló hiedelmek nálunk is elpusztulnak, vagy pedig a jövőben meg sem fognak születni.*

Egy-egy társadalom a maga politikai változásain nem az Európában jelentkező hiedelmek születésének, virágzásának és elpusztulásának sorrendjében esik át, hanem aszerint, hogy tömegeiben az életérzés hogyan alakul. Ha saját tömegeink körülményeik folytán forradalmi jellegű életérzésre tesznek szert, az összes hasonló forradalmi hiedelmek hiába pusztulnak el másutt,

ők hiedelmüket nem fogják feladni, legfeljebb erőszakkal lehet őket fékentartani. A politikai hiedelmeket éppen ezért nem elég keletkezési helyükön elpusztítani, azok attól még továbbterjedhetnek a földön.

6. A politikai hiedelmet csak újabb hiedelem képes elpusztítani

Az elmondottakból logikusan következik, hogy a politikai hiedelmet külön, magánvaló tüneménynek kell felfognunk az emberi társadalom életében. Lényegét már ismerjük: erős, nagy emberi érzelem bizonyos, néha csekély értékű ideával összekapcsolva. Röpítő energiája az emberi hit. Értelmi része alárendelt szerepet játszik, éppen ezért ennek jelentőségét nem szabad túlbecsülni. A politika eszerint nem értelmi, hanem érzelmi küzdelem. A politikai hiedelmet az emberöltőkre jellemző tömeg-életérzés irányítja. Ha az életérzés azonos marad, a hithez, a jövődőt kereső vágyhoz mindig körülbelül hasonló ideák csatlakoznak, de a tömeg könnyen változtathatja az ideát, mert annak elpusztítását semmibe veszi. Hogy a hiedelem elpusztuljon, ahhoz az alapjául szolgáló érzelmenek kell megváltoznia.

A történelemben minden hiedelem-pusztulás újabb hiedelmek felbukkanásával szokott kapcsolatos lenni. Az ember soha sincs hiedelmek nélkül. A politikai hiedelem úgy szűnik meg a tömegben, hogy más hiedelem keletkezik helyette. Vagy egy másik politikai hiedelem, amely az előbbinek módosulása (ha az érzelem nem változott), vagy annak szöges ellentéte (ha az életérzés módosult). Vagy azonos életérzés más ideával, vagy az életérzés tökéletes megváltozása. Ezt az utóbbit az életkörülmények fejlődése (új szociális viszonyok, foglalkozások stb.) okozza.

A politikai hiedelem hanyatlásba kezd azonban akkor is, ha a tömeg életérzése megszűnik politikai érdekeltségű lenni. Ilyenkor rendszerint a vallási hiedelem erősödik meg, a vallásosság lesz úrrá. Ugyancsak pusztító hatással van rá a civilizációs hiedelmek elterjedése is. Ez az állapot a társadalom életében a hanyatlás korát szokta jelelni. E hanyatlás azonban még korántsem jelenti, hogy a politikai hiedelem nem fog többé újjászülni.

Minden politikai megpróbáltatás föltétlenül politikai hiedelmeket szül. A politikai hiedelmet ilyenformán csak új hiedelem pusztíthatja el.

7. A politikai hiedelem értelmi része sohasem teljeseedik be

Jellemző tulajdonsága a politikai hiedelemnek, hogy az, amit értelmi részében mond (köznyelven: a programja), a gyakorlati életben sohasem valósul meg. Részletek, elhullajtott morzsák valóra válnak belőle, de az a lelkeket betöltő nagyszerűség, amit a hiedelem az embernek ígér, *soha valósággá nem lesz és nem is lehet*. A politikai hiedelem oly ideálisan szép, olyan hatalmas illúzió, az ígéretek olyan nagy tömegét görgeti magával, hogy megvalósulása már a realitás szempontjából is lehetetlenség. Az olyan hiedelem viszont, amely valóságos, elérhető, konkrét, biztos dolgot ígér hívóinak, semmiféle vonzóerővel nem bír, abban senki sem hajlandó hinni, azt senki sem fogja követni. Ilyen tehát nincs is. *A politikai hiedelemnek lehetetlent kell ígérnie*. A beteljesülés viszont nemcsak azért nem történik meg soha, mert reálisan lehetetlen, hanem főleg azért nem, mert a tömeg súlyos lélektani törvények miatt mindig kiábrándulással fogadja az elért eredményt.

Tudvalevő, hogy a politikának semmiféle eredménye sem elég a tömeg számára, az sorsával soha sem elégedett. A földi kielégülés ismeretlen fogalom, ama nagy törvény miatt, amelyet az emberi vágyak hatványozódó fejlődése mutat. A politikai hiedelem ezért nem ismeri ideájában a józan mértéket. A hívők minden eredményt kevésnek találnak és fokonzintre kielégítésükkel csak tovább radikálizálódnak. Ezért a társadalom szemében egy-egy politikai probléma sohasem szűnik meg annak megoldásával, hanem tovább él és csak akkor pusztul el, amikor már az életérzés úgy megváltozott, hogy a probléma nem izgat, nem érdekel többé senkit.

A francia forradalom nem hozta meg az egyenlőséget, a testvériséget és a szabadságot. A liberalizmus nem tudta megvalósítani az egyéni élet kényszerektől mentes kiteljesítését. A nacionalizmus nem teljesítette be a nemzeti öncélúságot, a marxizmus nem

alapította meg a dolgozó osztály boldogságát ott sem, ahol ideái „megvalósultak“. Minden múltbeli hiedelem értelmi része beteljesületlen maradt idáig és a mai hiedelmek ugyancsak hasonló eredménnyel fogják végezni földi' pályafutásukat. A tömeg az elért eredményt részint kevésnek tartja, részint pedig éppúgy megutálja, mint levetett hiedelmeit.

A politikai hiedelemnek egyszerűen: *nem célja, hogy értelmi része beteljesüljön*, hanem rendeltetése e szempontból az, hogy bizonyos látható idea szerint rendezze a különböző, láthatatlan és kiismerhetetlen érzelmű emberek csoportosulását és aktivitásra., munkára, alkotásra serkentse a társadalmat. A program nem teljesül, az idea nem válik valóra, de a politika eléri célját azzal, hogy az adott kor azonos érzelmű emberei uralomra vergődnek, sajátos stílusukban alkotnak és ezzel újabb fejlődést nyitnak meg a társadalom számára.

8. A politikai hiedelem hivatása; az emberi életérzés állandó javítása

Igen, a politikának nem célja értelmi részének beteljesülése, noha ezt a politikusok sohasem vallhatják be. A politikai hiedelem célja nem is lehet az ideában, amely lényegtelen és alárendelt jelentőségű benne, hanem csakis az őt fenntartó érzelmekben rejtőzködhetik. *A politikai hiedelem célja az, hogy nemesítse az emberi érzelmeket.* De vajjon nem ugyanez-e a civilizáció célja? Az ideálisan szép eszmék az emberi érzelmektől hajtva önkéntelenül is javítják, civilizálják a tömegek életét. Az európai népek haladásának legnagyobb eredménye, amit évezredek alatt értek az, hogy sok változás és visszaesés, hanyatlás és hullámozás után mégis általában — választékosabb életérzést terjesztettek el a földrön. Ma nem ölnünk, gyilkolunk, rablunk úgy, mint régen, az elmúlt korszakokban, vagy legalább is csak ritka esetekben esünk vissza a barbár korok erkölcsi, érzelmi színvonalára. Az emberi haladás egyetlen értelme ebben mutatkozik s a politikai hiedelem: ezt a célt szolgálja.

Ugyanazt a célt, mint a vallás, amelynek értelmi beteljesüléséről szintén senki sem hozott még hírt a másvilágról a földre. De

a vallás a maga életével, létével, népekre, társadalmakra való hatásával mégis rendben tartja a tömegek erkölceit; korlátozza őket az állati indulatok kitörésében, megakadályozza azt, hogy barbár módon és szünet nélkül gyilkolják egymást; lelkiismeretet ad az embernek és a társadalomnak. Ugyanígy fejleszti a politikai hiedelem is a tömegek, a társadalmak lelkiismeretét, erkölcsét és életérzését.

A francia forradalom ideái nem teljesültek be, de a nagy hiedelem mégis átalakította a fehér faj társadalmait. Az európai országokban az ember ma mégis másként él, mióta ez a hatalmas hiedelem végigszárguldott a tömegeken. Az állampolgárok általában egyformákká és egyenlőkké váltak a törvény és az ítélőbíró előtt. A közterheket az egész társadalom viseli és nemcsak annak egy része. A katonai kötelességek szintén mindenkire egyformán kiterjednek. Általában a jogok és kötelességek azóta igazságosabban oszlanak el ember és ember között. Ennek következtében az emberek másként szemlélik és érzik saját életüket és kortársaikét, Ha a hiedelem értelmi része nem is vált valóra, de ezerszámsra születtek belőle az intézmények, így: az alkotmányos monarchia és a polgári köztársaság államformája, a felelős kormányzás rendszere, a parlamentarizmus törvényhozása, s a nép fokozatos részvétele ebben, vagyis mindent egybevéve: a polgári' demokrácia. A hiedelemből, illetve a hiedelem nagy harcaiból — élet-állapot lett, amely korántsem olyan, mint ahogy a hiedelem eredetileg ígérte, de mégis egészen más, mint az élet azelőtt volt.

A liberalizmus ideái ugyancsak elbuktak, illetve nem teljesedtek be, de az egyéni szabadság mégis kifejlődött. Így például a vallások, a vallásválasztás területén; a családban, ahol a korlátlan családtagjai tekintély az életérzés-változás következtében lehanyaglott és a társadalomban is, ahol az emberek mindenkivel egyenlőknek érzik magukat, bármilyen politikai rendszerben élnek is. A marxizmus és a kommunizmus ideái ugyancsak összeomlottak, miközben a dolgozó osztály életérzése is megváltozott Európában: csak kis rész maradt forradalmár, a nagyobb tömeg beilleszkedett a polgári gondolatba. A hiedelem mégse maradt hatástalan az életre és annak érzésére. Magával hozta és uralkodóvá tette a *dolgozók megbecsülését* (míg régebb megvetették őket) Jogos igényeük állandó szemmeltartását, anyagi, erkölcsi és egész-

ségügyi érdekeik figyelembevételét és törvényekben való szabályozását. A dolgozó osztályok munkaidejének és munkaviszonyainak rendezése, a munka közvetítése, a tőke- és munka-harc államhatalom által való rendezése, állandó gyakorlattá, életállapottá lett. A jogok és kötelességek igazságosabb elosztása a gazdasági élet területén éppúgy megtörtént általa, mint a közjogok tekintetében a francia forradalom hiedelmének nyomán. A „szocializmus“ sehol sem valósult meg és nemi is fog soha. De a hiedelemből szociális politika származott s vele és általa hatalmas társadalmi réteg nőtt bele a civilizációba és az emberi jogokba s ezzel a hiedelem mégis alaposan megváltoztatta a fehér faj életérzését.

A nacionalizmus politikai hiedelme most van forrongásának csúcspontján. Győzelme még nem teljesedett be azzal, hogy önálló államok alakultak s a népek önrendelkezési joga kifejlődött a XIX. és a XX. században. A nacionalizmus ideája ugyancsak sohasem teljesedhetik be, mert minden népnek és nemzetnek egyforma jog és igazság, egyforma érvényesülés sosem adódhatnak a földön. De bízni kell abban, hogy a nacionalizmus hiedelmének hatalmas vajúdásai ebben a tekintetben is radikálisan meg fogják változtatni a művelt emberiség életérzését.

A politikai hiedelmek véres háborúk, visszataszító forradalmak, súlyos megpróbáltatások és visszaesések után mégis mindig a fejlődést szolgálják és hatalmas alkotásokat visznek végbe. Ez a küldetése természetesen csak a nagy, egyetemes politikai hiedelmeknek van meg. A kis, apró, átmeneti jellegű és rövid életű politikai hiedelmek, — amelyek helyi jelentőségű problémákhoz kapcsolódnak, (államformák vagy kormányformák megválasztása körül alakulnak ki, egy-egy ország valamely pártját jellemzik és annak hívőit töltik el lelki tartalommal), voltaképpen nem hiedelmek. Csupán *kapcsolódásai* valamely nagy, egyetemes hiedelemnek. Az ilyenek teljesen sohasem tudják előnteni tömegeik lelkét. Vagy, mint egy nagy általános hiedelem helyi és időleges magyarázata szerepelnek, vagy mint annak átmeneti mellékhatásai. Amikor a politikai hiedelmek természetét és törvényeit vizsgáljuk, mindig a nagy, általános, európai hiedelmek lebegjenek szemünk előtt, amelyek a kereszténység megbomlásával és háttérbe szorulásával keletkeztek és kezdtek előretörni a XVIII. században.

A politikai boldogságrendszerek

Az emberiség nagy politikai hiedelmei mindig a földi boldogság ígéretével kecsegtetik hívőik tömegét. Minden nagy politikai hiedelem azt ígéri, hogy tökéletesen meg fogja változtatni a mostoha, vagy megromlott politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális életet és helyette olyant honosít meg, amely a hívők egész földi vágykép-tömegét kielégíti. Ha a hiedelem nem ígérne ilyen nagyot, ilyen sokat, nem volna érdemes követni és érette életünket feláldozni. Amint a vallás teljes boldogságot ígér az arra érdeme-, seknek a túlvilágon, a politikai hiedelem hasonlóképpen boldogságot ígér a földre, arra az esetre, ha majd i'ideái be fognak teljesülni. A tömegben állandóan ól a boldogság vágya, ami a jobb jövő képével azonos. Ez a „jobb jövő“ mindig valami homályosan elgondolt terv, ami a politikai irányzatok programjában néha dogmákba szedetik, néha meg éneikül is mint érzelmi meggyőződés él a hívők lelkében. A néptömegek mindig valamely boldogságképzet után futnak, amikor egy politikai hiedelem ígézetében küzdenek. A politikai hiedelmek valóságos boldogságrendszereket alkotnak, amelyek pszichológiai valóságok, mert a tömeg hisz bennük.

Amint minden vallásnak más a túlvilági boldogságról való elképzelése, úgy a politikai hiedelmek! is más és más boldogságrendszereket hordoznak magukkal. A keresztény ember túlvilága egészen más, mint a buddhistáé, vagy a muzulmáné. Egyik az erkölcsi megigazulás, másik a létezésről való szabadulás, a harmadik a földi, érzéki örömmel egybekötött öröklét boldogság- eszméjét hirdeti s a különbség oka nyilvánvalóan a hívők életérzé-

seben keresendő. A földi boldogság-rendszerek, „azaz a politikai hiedelem boldogságképei is az életérzés produktumai. Valamely politikai hiedelem igazi irányzatát elsősorban abban lehet megtalálni, hogy az milyen földi boldogságot ígér hívei számára ... A művelt ember nagyjában tisztában van azzal, hogy ezek a boldogság-ígéretetek sohasem fognak beteljesedni, a hívó tömeg azonban majdnem mindig szószerint elhiszi azokat. A politikai boldogság-rendszerek elsősorban a tömegben és a tömeg-emberben élnek és nem az egyénileg gondolkozókban, akik kritikára hajlamosak és disztíngválni tudnak.

A politikai hiedelem boldogság-ígérete nem minden időben él egyforma erővel a tömegek lelkében. A hiedelem-hanyatlás első jele, hogy a hívók nem hisznek többé a végcélban, az ígért boldogságban. Ám a hiedelem-keletkezés korában s a forradalmakban és a háborúkban a boldogság-rendszer képe olyan erős és lenyűgöző, hogy a hívek teljes megváltásukat remélik tőle, s érte minden áldozatra képesek. A hiedelem értelmi része ilyenkor már teljes összhangban van az őt röpítő érzelemmel. Nincs közöttük törés: a hiedelem ifjú- és férfikora ez, amely azonos a forradalom és az imperializmus állapotával. Ha ez nem így volna, akkor a francia forradalomban nem pusztultak volna el milliók egy beteljesíthetetlen eszme miatt; a forradalmárok nem mentek volna a barrikádokra, nem hitték volna, hogy győzelmük a teljes földi boldogság eljövételét jelenti; a proletariátus nem ragadott volna fegyvert, ha nem hitt volna a saját osztály-boldogságában; a népek sokkal nehezebben viselhetnének háborúkat, ha fiaik nem hinnének a nemzeti boldogságban. A hiedelemkeletkezés és a hiedelem-kiteljesedés korában a hívók tömegében többé-kevésbé világosan mindig, vagy legalább is homályosan *a teljes földi boldogság képe ragyog*, — ezért és nem kisebb célért küzdenek. Ha ez nem volna így, a politikai hiedelmek nem terjedhettek volna el a földön. Elterjedtségük csak azért vált lehetségessé, *mert a túlvilági boldogság tömeghite a fehér fajban megingott.*

A politikai boldogság-rendszerek közös tulajdonságai

Míg a középkorban a politika *nem ígért külön boldogságot*, hanem csupán a kereszténység nagyí és szent elveinek teljesülését, vagy helyesebb érvényesítését földi és földöntúli boldogság gyanánt, — a XVIII. század óta a politikai hiedelmek olyan földi boldogságot ígérnek, amely *öncélú*, a vallással igen gyakran ellentétes, vagy legalább is a vallási¹ tanításokra nincs tekintettel. A politika-ígérte földi boldogság-rendszereknek érdekes közös tulajdonságaik vannak. E jellegzetes tulajdonságok igen hasonlítanak az egyes vallások boldogság-rendszereinek lényegéhez, s ez azért van, mert a politikai hiedelem is emberi érzelmekből táplálkozik, a tudatalatti-ban székkel, mert a politikai hiedelem vallásszerű.

A politikai hiedelem mindenekelőtt állandóan azt hirdeti, hogy az embertömegek földi boldogsága csak az ő uralmának eljövetele esetén következhetik be. Míg a tudomány bizonyos eredmények elérését más és más eszközökkel, módszerekkel és tanrendszerekkel is elérhetőnek tartja, a vallásszerű lelki mozgalmak alapvető sajátága, hogy magukat mind *egyedül üdvözítőnek érzik*. A politikai hiedelem föltétlenül azt szuggerálja híveinek, hogy csak vele és rajta keresztül lehet boldogulni. Minden más politikai hiedelem hazugság és aljasság műve, átlátszó érdekek szószólója, olyanszerű, mint a vallásban: a Sátán tevékenysége. Hívó kommunistának százszázalékos meggyőződése, hogy földi boldogság csak kommunizmus árán érhető el, hívó fasisztának, hogy fasiszmus által, hitleristának, hogy nemzetiszocializmussal, stb., stb. Azért említem csak az újabb] politikai hiedelmeket, mert azok boldogság-vágya ma a legerősebb; a polgári demokráciák hívei már nem olyan erősek a hiedelemben, hogy az ő boldogság-vágyuk ma így kidomborodjék.

Emellett minden politikai hiedelem *heroizmust* követel híveitől a jövőndő boldogság elérése céljából. A ma élő nemzedéket *kiválasztottnak* tekinti», amelynek meg kell alapoznia a jövőndő kort. Minden eddigi politikai korszak a „tévelygések“ időszaka volt, az „idők teljessége“ most jött el és ezt a mai nemzedéknek meg kell értenie. Ezért a politikai» hiedelemért megfeszített erővel kell dolgozni. A hívőnek heroikussá kell válnia, mindenét fel

kell áldoznia. Ez az áldozat, — a hiedelem szerint — majdnem mindig *az utolsó*, amelyet ai tömegnek hoznia kell. A francia forradalom harcosai szentül meg voltak győződve, hogy, ha leverik az európai királyságokat s az arisztokráciát, ha kiragadják a hatalmat az egyház és a papság kezéből, ha megvalósítják az egyenlőség-testvériség-s/abadság ideáját — többé sohasem kell a népeknek háborúzniok. A heroikus helytállást mint legnagyobb, de utolsó áldozatot követelték híveiktől. Ugyanez az érzelem vonult végig a marxizmus egész, közel százesztendő küzdelmén. Ha a munkásság heroikusán összetart és legyűri a kizsákmányolókat, ha felállítja az osztály-nélküli társadalmat és megvalósítja a szociális termelést, soha többé nem lesz háború és forradalom, nem lesz többé szükség heroizmusra sem. „Ez a harc lesz a végső“ — hirdeti a kommunista internacionálé dala. A nemzeti szabadságharcok ugyancsak azt szuggerálták minden időben, ho?v csupán az elnyomó idegen királyt, vagy Megen nemzetet kell egyetlen utolsó erőfeszítéssel legyőzni és akkor többé hasonló bajok sohasem lesznek. Mindegyik politikai hiedelem utolsó erőfeszítést követel, de amíg a cél eléretik, addig — korlátlan alárendelést, áldozatot és heroizmust. Az emberi élet minden egyéb szempontját semmibe veszik ilyenkor. A boldogságot csak heroizmussal lehet elérni, — ugyanúgy, mint a vallásban erkölcsi és hitbeli megigazulással.

A földi boldogságot azonban sohasem ígérk mindenki, hanem minden esetben csak a kiválasztottak számára, — jutalom gyanánt A politikai hiedelmek minden boldogság-rendszere: *kizáró jellegű*. A vallásos hiedelem azt tanítja, hogy csak a hívő' üdvözülhet. Aki nem hisz, az nem kapja meg a túlvilági boldogságot. A politikai hiedelem ezt a tételt nem tudja ilyen szigorúan megfogalmazni, de mégis' hasonlót terjeszt. Aki nem küzd együtt a politikai hiedelem híveivel, az részint nem érvényesülhet a jövőben, részint, mint ellenséget elpusztítják, deportálják, vagy ellenőrzés alá helyezik. Aki nem hisz, az kénytelen feladni a győzelem esetén eddigi életmódját, elnyomottá válik és megtűrik esetleg a jövő boldog korszakban, de csak másodrangú polgár lehet. A politikai hiedelem erősségétől függ, hogy a nem-hívőket, a hitetleneket hogyan szemléli. Némelyik korszakban kiirtással fenyegeti őket, máskor rab-szolgasorsot ígér nekik, de mindig büntet valami módon. A jövő

boldogság állapotát csak a hívők élvezhetik, a többiek — valamilyen úton-módon — elesnek annak áldásaitól: ez a minimális büntetésük.

A politikai hiedelem a jövő boldogságát általában nem saját magunk, hanem — a gyermekeink számára ígéri. Mi magunk már nem érjük meg eszméink teljes diadalát (Kánaán földje . . .), de gyermekeink már boldogabb korszakban fognak élni, ha kellő erővel küzdünk értük. A politikai hiedelmek rendkívüli elterjedése okozta, hogy a XIX. század óta az európai társadalmak embere egyre inkább úgy érzi, hogy — a gyermekeiért él. Ma szinte természetesnek tartjuk ezt az életérzést, pedig ez a múltban jórészt ismeretlen volt. A középkorban, de még a XVIII. században is a gyermeket, mint a családnak adott isteni, vagy természeti adományt tekintették, de nem látták benne a jövő megtestesítőjét és nem tervezgették, hogy a gyermekeket egy *új világ* számára neveljék. Az emberiség nem akart haladni a gyermekeiben, mert a társadalmon a vallásos hiedelem uralkodott, az teljesen betöltötte a lelkeket és nem akart mai rendszerű élet-változást. Nem volt ambíció, hogy a gyermek más világot találjon maga körül, ha megnő, mint a szülői. A gyermekek jövő boldogságáért izzó hit a fehér fajtán kívül másutt sehol sem él. A fehér faj világában is ismeretlen volt a politikai és civilizációs hiedelmek felülkerekedéseig.

Az egyéni boldogság rendszere

Az első újkori politikai boldogság-rendszert a francia forradalom és a liberalizmus hozta a földre. E nagy hiedelem úgy ígerte a boldogságot, hogy az az egyéni vágyak és lehetőségek teljes kiélésének kora lesz, az individuum érvényesülésének nagy és dicső korszaka. A boldogságot az fogja jelenteni, hogy az emberek életében a természeti erkölcs és a természet-jog uralkodik Mindenki szabad lesz, mindenki egyenlő lesz mindenkivel, minden ember lesvére lesz a másoknak. Az állam a legkevesebb beleszólást sem engedi meg magának az egyén életébe. A gazdálkodás korlátai ledőlnek. Mindenki azt a vallást, azt a meggyőződést, azt a politikát követi, amit akar. Mindenki szabadon hirdetheti elveit és meggyőződését. Senki sem függ senkitől. A szabad verseny dönti el az

egyén sorsát. Az erősebb az okosabb, a nemesebb és az erkölcsösebb győz. Az emberiség megszabadul a nagy kényszerektől, szabadon alkothat és, ha ezek a körülmények beteljesednek, társadalom és az emberiség életét semmi veszély sem fenyegeti többé.

Ez a hiedelem százötven évig uralkodott a fehér fajban. Azóta sokhelyütt összedőlt, de másutt bizonyos módosulásokkal ma is uralkodónak lehet tekinteni. Az egyéni boldogság rendszerét nyilvánvalóan hatalmas, akkoriban új életérzés fejlesztette ki. A hiedelem ideái elpusztultak azóta, azonban az életérzés bizonyos fokig ma is él minden európai emberben.

Ha az értelmi részt nézzük: nyilvánvaló, hogy a testvériség csupán jelszó, de nem realizálható valóság. Szabadság nincs, mert az is kétséges, hogy az akarat szabad-e, nem beszélve arról, hogy az életkörülmények árának gyakorlását egyébként lehetővé teszik-e, vagy sem. Rousseau a természet ölén, az emberi társadalomtól távol, minden káros behatástól mentesen akarta felnevelni Emilt; mások viszont kimutatták, hogy az őserdőben kóborló vadember sem szabad, mert rabja saját babonáinak, a természetnek és száz és ezer különböző életkörülménynek. (16.) A demokrácia kisebb-nagyobb filozófusai a legújabb korban, az egyenlőséget számtalanszor bonckés alá vették és megállapították: a politikai egyenlőség még nem jelent gazdaságit, a gazdasági nem jelent politikait, mindkettő együtt nem jelent társadalmi, valamennyien együtt nem jelentenek életegyenlőséget. Egyenlőség csak egy volna: az életlehetőségek egyenlősége, ez viszont ellentétben áll a természet parancsával, amely különbözőknek teremtett bennünket. Amint látjuk, az egyéni boldogság rendszere — elérhetetlen vágyképet takar. (17.)

A hiedelem értelmileg sokhelyütt megdőlt, másutt nyilvánvaló megújulásokra, reformációkra szorul. De érzelmileg (és ez a fontos!) sok tekintetben ma is él. Az¹ angolszász államokban virágzik leginkább, a polgári demokrácia életformájában, de ma már nem erős és fiatal, hanem régi, elöregedett, átalakulóban lévő hiedelem-

A kollektív boldogság rendszere

A XIX. század végén alakult ki egy új társadalmi réteg életérzéséből a kollektív boldogság rendszere. A munkásosztály szülte, amely ebben a században terelődött össze a gyárakba, közös műhelyekbe, azonos munkarendszerek, életviszonyok, fizetési és bérproblémák, azonos életmód, vágyak és ambíciók karámjába. Ez az osztály a boldogságot, a jobb jövődőt az emberi kollektivitás, az együttműködés kiépítésétől remélte. Ezért az anarchista Kropotki ugvanazt az életérzést árasztotta, mint Marx, Engels, vagy Kautsky, noha az ideában nagy volt a különbség köztük. Kollektív boldogság-rendszere van az új nacionalizmusnak is, amelyet pedig ideában egy világ választ el a marxizmustól. A kollektív boldogság rendszere mintha egy nagy ösztönváltásra volna visszavezethető; az előbbi boldogságrendszer koráival szemben — az ember egyszerűen másként érez egy korszakban, mint az azelőttiben. Mindent fel kell áldoznunk a közért, mindent kollektív módon kell kiharcolnunk; le kell törnünk a társadalom régi válaszfalait, egyesítenünk kell az osztályokat s a nagy átlagok uralmát kell megvalósítanunk; az eg3'én semmit sem számít, csak a közösség; a közösség boldogsága pedig úgy érhető el, ha azonos életmódra kényszerítjük, ha ledöntjük a különbségeket, ha mindenkit egy átlagszínvonalra kényszerítünk a lehetőségek területén. (18.)

A kollektív boldogság rendszere politikailag teljesen ellentétes csoportokban is egyformán él, éppúgy, mint az egyéni boldogság rendszere is hasonlóképpen virágzott a polgárság különböző partjaiban, amelyek pedig egymás leigázására törtek. Se az individualizmus, se a kollektívizmus nem fed teljesen egyetlen politikai irányzatot sem — a két különböző boldogságrendszer tudatalatti életérzésekülönbségen nyugszik. A kollektív boldogságrendszer ugyanolyan szervi bajban szenved értelmileg, mint az egyéni. A kollektívumba való beleolvadás: egyszerűen nem jelent boldogságot. A természet ellene van az egyenlőségnek, viszont útját állja a nagymértékű különbözőedésnek is. Az egyéni boldogság rendszere a polgár életérzésén, a kollektive a szervezett munkásén és a műtarizált osztályokén nyugszik. Ideájuk egyformán esendő, de mindkettő jelenléte pszichológiai tény, mert nagy tömegek érzelmeiben gyökeresedik.

A nemzeti boldogság rendszere

Amint a napóleoni háborúkkal kifejlődik a nemzeti elv és vele együtt a nacionalizmus, úgy lép föl a politikai hiedelmek kísérője gyanánt a nemzeti boldogság rendszerének vágyképe. Az embernek elsősorban <az a küldetése, feladata és életcélja, hogy saját nemzeti életközösségének jövőendő boldogságáért küzdjön. List Frigyes az emberi gazdálkodást a nemzeti eszme szolgálatára utasítja Smith Ádámmal és követőivel szemben, a liberalizmus legnagyobb államférfiai pedig emberöltőkön keresztül azért küzdenek, hogy nemzetük önálló, független, minden más kollektívumtól szabad legyen és a gazdasági javakból, a világkereskelemből és a politikai hatalomból minél nagyobb részt szerezzen meg magának. A nemzeti boldogság rendszeréből az imperializmus, a gyarmatosítás, a nem-fehér népek leigázásának ténye keletkezett. Szörnyű igazságtalanságok történnék miatta, vele és általa. A hívők mégis tökéletesen meg vannak győződve arról, hogy igaz úton járnak, mert az egyetlen boldogság, amit elérhetünk s amit gyermekeinknek biztosíthatunk: csak nemzetünk nagyságában rejtőzhetik. A boldogságrendszer velejárója, hogy minden benne hívő nép önálló nemzet akar lenni. Fő életérzése: a másoktól való függetlenség és ugyanakkor a mások függővé tévése saját személyiségének kiteljesítése által. Minden jog és életheletőség felkutatása, kiaknázása és felhasználása sajátmagunk számára, de hasonló jogok és lehetőségek gyakori megtagadása másoktól.

A nacionalizmus tobzódásának mai korszakában a legtöbb nép a nemzeti boldogság rendszerének ígézetében él. Nem veszi tudomásul, hogy a nacionalizmus elfajulása csak szerencsétlenségek sorozatát hozhatja a földre. E boldogság-rendszer hívei azt hiszik, hogy lehetséges elszigetelt, csak egy nemzet körére kiterjedő boldogság és csak a legújabb időkben kezdik súlyos és véres csalódások árán látni, hogy a legyőzőitek válságai felborítják a leggazdagabb és leghatalmasabb országok életét is és általános világválsággá lesznek. A hiedelem azonban nem azért alapszik elsősorban érzelmeken, hogy az értelmi elemek kidomborításával sok javulást tudjunk elérni bennük. Egy országnak hiába vannak szórványosan nagy szellemei, nacionalizmusának színvonalát nem

ezek határozzák meg, hanem a nép, a tömeg, illetve annak életérzése. Állami életüket most kezdő, fiatal népek kezében a nacionalizmus igen gyakran barbár, alantas érzelmű, s közönséges és irányíthatatlan ösztönök vezetik. Ezek a népek az önállóság birtokában és a nacionalizmus igézetében a méltatlanságok sorozatát követik el az uralmuk alá került más nemzetiségűekkel és saját nacionalista ideájuk is primitív. [Lásd később: „A nacionalizmus gyermekbetegségei“ c. részt.] Nyilvánvaló, hogy nem minden nép érett meg arra, hogy nacionalista lehessen. A fejletlen tömegek alacsony színvonalú nemzeti boldogság-rendszere okozza az európai népek számos tragédiáját, a háborúban a rendkívüli kegyetlenségeket s az egyéb visszataszító jelenségeket.

A nacionalizmus boldogság-rendszerének a jövőben oda kell érnie, hogy mindenütt egy fejlődöttebb, általános európai életérzés jellemezze. Ennek az új életérzésnek az eljövetelét azonban — sajnos — nem lehet sikerrel sürgetni, az csak e természetes fejlődés következtében bontakozhat ki.

Az osztályboldogság rendszere

A politikában nincs olyan boldogság-rendszer, amely ne volna kizáró jellegű. A forradalmi irányzatok mindig azt hirdetik ugyan, hogy az egész emberiséget meg akarják váltani és boldoggá akarják tenni, a valóságban azonban mindig csak egy zárt közösség számára építenek boldogság-rendszert. Az úgynevezett „nemzetköziség“, amely a különböző internacionálékban teljesedett ki, ugyancsak nem a világ összes népeire és nemzeteire kiterjedő boldogság-idea, hanem csak minden nép és nemzet egyes osztályainak szánt boldogság-rendszer. A marxizmus nem ismeri el a nemzeti kollektívum mindenekfelettvalóságát, sőt annak elpusztításáért küzd. Ugyanakkor a nemzet helyett egy más embercsoportot tart az egész földön boldogítandónak: a munkásságot, a proletariátust. Ez a hiedelem abból a primitív életérzésből keletkezett, hogy a Proletariátus sorsa a földön majdnem mindenütt „egyforma“ és ugyanakkor a világ gazdasági vezetőié, a kapitalistáké is az. A hiedelem ennél fogva a kizsákmányolás elleni küzdelemben kulminál, boldogság-rendszere pedig a „kizsákmányoltok“ számára

hirdet új világot és jobb jövődőt. A termelőeszközök kisajátítása, a tőkének köztulajdonba vétele, a mindenkire egyformán kiterjedő munkarendszer és a szociáldemokrácia és a kommunizmus minden elve a munkásosztály boldogságát tárja a hívő elé, mert az egész életet a kétkezi munkás életérzésén keresztül szemléli.

A boldogság-ideál ebben a hiedelemben az, hogy a munkás legyen a társadalom vezető és uralkodó rétege, és az ő életszínvonala úgy javuljon meg, hogy ez az osztály egyre nagyobb szociális biztonságban, egyre kevesebbet legyen kénytelen dolgozni, egyre nagyobb bérfizetés ellenében. A marxizmus tanai bármily tudományosak és komplikáltak lehetnek, — *a hívők tömegében ilyen egyszerű formában élnek.* Az egész boldogság-rendszer kifejezetten egy osztály életvágaihoz van szabva, főleg az élet materiális oldalát tartja szem előtt és a munkás a béren, a szociális biztonságon és a civilizációs javakon kívül más boldogság-eszméket úgyszólván nem is ismer. Vágya az, hogy egy kisebbség (az ipari proletariátus) életszínvonalára kényszerítse az egész társadalmat. Főlemelje azokat, akik még e színvonalat nem érték el, viszont leszorítsa azokat, akik azt már meghaladták, mert hisz ezt „igazságtalanul“, kizsákmányolással érték el. Idealistáik és szellemi vezéreik a boldogság-eszme szolgálatában hiába hirdetnek magasztos emberi elveket, az őket követő tömeg életérzése mindig elsősorban az önzés érzéskörével van áthatva, ami forradalmi mozgalmakban nyilatkozik meg rendkívüli erővel. A munkást a társadalom nyugdíjasával akarják tenni. Az élet minden jelenségében a munkaadó és a munkás viszonyát fedezik fel, holott az emberiség korántsem e két rétegből áll. Minden más társadalmi osztályt magukba akarnak olvasztani, vagy forradalmak alkalmával a felsőbbeket kiirtani. Boldogság-rendszerük tehát éppoly szűk horizontú, önző és még alacsony színvonalú, mint a legkisebb nemzet sovíniszta nacionalizmusa.

A faji boldogság rendszere

Emberöltök alatt terjedt el Európában a faji boldogság hiedelme. Ezt az irányzatot éppúgy pszichológiai valóságnak kell elfogadni, mint a többi és ebben a tekintetben teljesen lényegtelen, hogy tudományos szempontból vannak-e tiszta emberfajok, vagy nincsenek. A tömeg nem tudományos tételeket és igazságokat, hanem hiedelmet követ s a tudomány hiába cáfolja meg a hiedelem uralkodó ideáját: amíg az európai népek, vagy azok közül egyesek hisznek benne, addig faji gondolat *van*, függetlenül attól, hogy vannak-e és öntudatos embercsoportoknak tekinthetők-e a fajok. A tudomány átlagos érvényű megállapítása szerint emberfajok, vagy fajták viszonylagosan föltétlenül vannak, de azok pontos köre meghatározhatatlan és az egyazon fajtához tartozókat semmiféle tudatos, közös életérzés nem kapcsolja össze. Az európai nemzetek mind különböző fajtákból álló képződmények, minden más nemzetben és népben ugyancsak különféle és a másikkal rokon, vagy azonos fajták ember tömegei rejtőzködnek, de az egyfajtabelieknek semmi közös érzésük, gondolatuk, akaratauk és elhatározásuk nincsen. Európának „ember fajtákra“ való felosztása a tökéletes anarchiát jelentené földrészünkön.

A tömegek mégis hisznek a faji gondolatban. A tudományos cáfolatokkal nem törődnek és maguknak a természettudománnyal teljesen ellentétes ideát alakítanak ki, amelynek ígézetében nagyjában és egészében azt hirdetik, hogy *az azonos népiséghez való tartozás azonos fajiságot jelent*. Ugyanakkor misztikus fajelméletekben hisznek. Hiszik, hogy az egyfajiájúak vérközössége a legnagyobb emberi kollektívum. Hiszik, hogy egyedül ez adja és szüli a kultúrát, az erkölcsöt, a világfelfogást, a „világnézetet“. Hiszik, hogy ennél fogva a legragyobb emberi feladat a fajt tisztán tartani, sőt azt határozott irányban fejleszteni, a más fajtájúakat pedig a vérközösségből és a társadalmi együttélésből kizárni. Ennek a hiedelemnek a gyakorlati lehetőségei igen csekélyek. Az átlagos fajtától nagyon különböző elemeket (mint például az zsidókat és a négereket stb.) az embercsoport közösségéből sikeresen) ki lehet zárni, de a tőlük kevésbé különbözőket nem. A társadalom tagjait nem lehet arra se rákényszeríteni, hogy az előírt

fajideál szempontjainak figyelembevételével házasodjanak és hozzanak gyermekeket a világra. A közösség egészségügyi és szociális helyzetét emelni és javítani lehet, de ezt nem lehet csak az egvfajtájúakra korlátozni s a többi fajtát ebből a tevékenységből kizárni.

A faji hiedelem értelmi részével rengeteg baj van, érzelmi része azonban mégis erős, úgyhogy az egy egész világrend megváltoztatására tett nagyarányú kísérletet. A faji boldogság rendszere a jobb jövő képe gyanánt azt rajzolja elénk, hogy, ha az európai emberfajták integrálódni fognak és az összes idegen elemeket kiközösítik magukból, ezzel a kérdéses csoportok éppúgy megegyeségesednek, mint a beteg ember, ha megszabadul kórokozótól, vagy parazitától. És ezzel a folyamattal összes szociális, gazdasági és szellemi problémáink is megoldódnak. Az ember nem fogja többet kizsákmányolni a „saját fajtáját“, nem fogja megcsalni és becsapni a másik fajtestvért; az emberfajták belső bajaiktól megszabadulva nem fognak többé egymás ellen küzdeni, mert nem lesz, aki izgassa őket egymás ellen s így — egy utolsó küzdelem árán — gyermekeink számára a teljes boldogság kora érkezik el.

A politikai hiedelmek a jövőben is hasonló boldogság-rendszereket fognak szülni

A mai Európában és a többi kontinensen nemcsak ezek a boldogság-rendszerek élnek, hanem minden politikai hiedelemnek van egy-egy hasonló boldogság-rendszere. Nem is lehet valamenynyit felsorolni. Ezek a boldogság-rendszerek minden politikai hiedelemnek szerves részei és a tömegben erősebben élnek, mint a hiedelem magasszínvonalú ideái. Az egyes boldogság-rendszereket azért mutattam be egyszerűen, primitív módon, mert azok a hívők tömegében *ilyen* egyszerűen élnek. Nem komplikáltak, ellenben mindig fenségesek. Mindig a teljes jobb jövőt ígérik és nyilvánvaló, hogy — ezt hiába teszik, mert az emberi boldogság egyikük megvalósulása esetén sem fog beköszöntem a földre.

Ennélfogva értelmileg mindegyik boldogság-rendszer hazug, de érzelmileg egyik sem az. A hívők boldogság-rendszer nélkül

nem tudnának egyetlen politikai eszményt sem követni és a boldogság-rendszerükben való hívésben semmi értelmi cáfolat nem zavarja őket, amíg az az életérzés él bennük, amely a politikai hiedelmet ilyen vagy olyan irányúvá fejlesztette. A néptömegek valószínűleg mindig ugyanabban hisznek és ugyanaz után a boldogság után vágnak, de azt egyetlen korszakban sem tudják kifejezni. Boldogság-rendszereik ezért hurcolnak magukkal megvalósíthatatlan ideákat.

Az emberi életérzés változásait nem lehet megjósolni, kétségtelen azonban, hogy politikai hiedelmek mindig lesznek és azok a homo sapiens jelentős embertani elváltozásáig mindig elsősorban érzelmeken és sokkal kevésbé az értelmeken fognak alapulni. A közös létsorsú embertömegek mindig nagyjában hasonló életérzést fognak árasztani és ezek művidig sajátos boldogság-rendszereket fognak kialakítani. Minden politikai eszmét értelmileg tarthatatlan földi boldogság-rendszerek fognak körülengeni és a tömegben népszerűvé tenni, s egyetlen politikai irányzat sem terjedhet el a földön, amely hívóinek nem ígér „teljes“ boldogságot. Amint a néger, mennyországa más, mint a fehér emberé, amint a kutya nagy csonttól álmodik, a kanárimadár pedig sok kendermagról, a délszigetek lakója kenguruként kíván élni halála után, az európai filozófus pedig az emberi ráció dicsőségének eljövételét várja a jövődőtől, — úgy minden embercsoport, amelyet valamely válság gyötör, amely egyforma kínokat szenved és egyforma megaláztatásokat él végig: sajátos boldogságrendszert fog kialakítani politikai téren, amíg politikával fog foglalkozni.

Az ember természetes életállapota: az alkotó boldogtalanság

Mind az égi, az túlvilági, mind a földi boldogság-rendszereket a hívés ösztöne, az ebből keletkezett hit s az ideával párosult érzelem, a hiedelem teszi társadalmi és lelki valóságokká. Ezek a hiedelmek és boldogság-rendszerek *vannak*, mert a tömegek hisznek bennük, mert a lelküket ezek az érzelmek igázzák le és az életben ezek szerint cselekszenek. A valóságban: emberi boldogság nincs a Földön. A boldogság: vágykép, amely után rohan az

egyén és a tömeg, de ez a vágykép elérhetetlen, a természet bölcsessége következtében. A keresztény vallás a paradicsomból való kiűzetéssel művészién magyarázza az emberi boldogság lehetetlenülését. Ha az ember boldog volna, vagy boldog lehetne: a faj megállana a fejlődésben. További munkára, harcra, törtetésre nein volna szüksége. Az ember nem lehetne sem érzelmi, se értelmi lény a boldogság primitív és vegetatív állapotában.

Az ember természetes életállapota a földön: *az alkotó boldogtalanság*, vagyis az állandó kielégületlenség, amely űz, hajt az egyéni és társadalmi fejlődésben. A fehér faj embere úgyszólván teljesen ebben a természeti életállapotban él és hinnünk kell, hoigy az emberi lét alaptörvényeit a földön e pillanatban a fehér faj testesíti meg. A tehetségek minden alkotása a boldogtalanság érzéséből származik. A boldog ember nem volna cselekvő, nem volna aktív, nem volna alkotó és nem volna fejlődésképes. A boldogság állapotában is állandóan félni kellene annak elvesztésétől, így egyes ember, vagy egyes embercsoport nem is lehetne boldog, mert a boldogtalanok összeszövetkezének és ezt az életállapotot elrabolnák löle, — csak az egész emberiség lehetne a természet akaratóból boldog, mint ahogy nem az.

A politikai hiedelmek nemlétező és soha el nem érhető életállapotot tűznek az ember elé, hogy ezzel konkrét cselekvésre ingereljék. És a hívés ösztöne lehetővé teszi nekik, hogy ezt a céljukat elérjék. Hiába minden értelmi felvilágosítás abban a tekintetben, hogy az emberiség tömegeinek, vagy egyedeinek boldogságállapota *a faj létezése óta nem javult*, — az emberek mégis mindig hinni fognak ebben. Az életnek csak a színvonala javul, de benne az énünket érő jó és rossz hatások nagyjában mindig ugyanazok. Ennek tudatában minden emberi cselekvés fölöslegessé válna, mert általa minden mindegyggyé lesz — de *a hívés ösztöne ezt az életérzést nem engedi az emberiségben kifejlődni. Amint nincs pesszimista világmegváltás, úgy nincs más, mint optimista politikai hiedelem.* Pesszimista vallások vannak de olyan nép, amely ezekben hisz, *az életben és a politikában nem lehet aktív.* A pesszimista vallás bizonyára szellemi létfokozat egy embercsoport életében, amely meg fog változni az idővel. A természet nem akarja, hogy ugyanabban a korban az egész emberiség aktív legyen. Száz- és százmilliókat az ösztönös passzivitás és a

szemlélődés életérzésével tölt el, hogy ugyanakkor az emberiség másik része érvényesülhessen és uralmába hajthassa a földet.

A politikai hiedelem keletkezésének korában a próféták, a vezető szellemek a *legoptimistábbak*, mert ők hisznek legerősebben a hiedelemben és az ahhoz kapcsolódó boldogságban. A hiedelem hanyatlásának korában a vezetők már legtöbbször pesszimisták és csak a hívő tömeg (amely már ilyenkor erős kisebbség szokott lenni) ragaszkodik a boldogság-rendszerhez. A pesszimista vezetők ebben a fejlődési szakban már nem a nagyobb hittel, hanem többnyire csak a kialakult, intézményesített, kipróbált *technikával* vezetnek.

Vágy a haladás és az emberi méltóság után

Az emberiség aktív része állandóan elérhetetlen kimérák után fut, amikor politikai hiedelmekben hisz és magának földi boldogság-rendszereket alkot. Ezekben a földi boldogság-rendszerekben is van azonban egy nagy, alapvető és közös, egy állandó életérzésből fakadó örök mag. Mindegyikben felcsillan a vágy az örök haladás és az emberi méltóság megközelítése, vagy elérése iránt. Minden embercsoport, amely földi életében aktívvá válik, — tehát természeti környezetéből kitör, elszóródik a földön, társadalmat alkot s a többi csoportokkal mérkőzésbe kezd, — a haladás állandó vágyát hordozza magában. Ösztönös tevékenységévé lesz, hogy az életet rendező intézményeket folytonosan javítsa, megváltoztassa és új érzelmeket új ideákkal párosítson. Bizonyos földi életállapot föltétlenül ezt az uralkodó életérzést fejleszti ki, s ez aztán rohan előre a maga útján feltartóztathatatlanul. Régi, bevált intézményeket minden ok nélkül megun s mindig az újak, a kipróbálatlanok iránt érez fogékonyságot. Belső gőztől hajtatik és, ha a fejlődésben néha vissza-visszazökken is, mégis az evolúció útját nem képes elhagyni és ezen az úton nem tud megállni.

Ugyanakkor párhuzamosan fejlődik ki életérzésében az emberi méltóság utáni vágy, amit senki se tud konkretizálni, senki se tud körülírni, de — mindenki érez. Negatívumokból inkább föl tudjuk mutatni a lényegét. Vágyunk arra, hogy ne alázhassanak hogy ne lehessenek velünk szemben igazságtalanok, hogy

életünkkel és sorsunkkal magunk rendelkezünk, hogy életünk irányát egyéni és közösségi szempontból magunk szabhassuk meg. Az evolúció életérzése mindig együtt halad az emberi méltóság elérésére irányuló vággyal. Míg mindnyájan egyforma boldogok, illetve boldogtalanok vagyunk, az élet jó és rossz hatásai nem egyszerre érenek bennünket s az egyén és az embercsoport ezért látja azt, hogy más egyének és más embercsoportok jobban élnek, jobb sorsban vannak, *boldogabbak*, mint ők. Az evolúció életérzése ekkor dörömbölni kezd bennünk és azt követeli¹ tőlünk, hogy mi is érzük utóit a mások jólétének állapotát. Aztán mikor mi kerülünk egyénileg, vagy társadalmi osztályunkkal jobb sorsba, a másik egyén és „a másik csoport indul küzdelemre ellenünk, mert élet-állapotát igazságtalannak érzi és a mienket akarja magáévá tenni. Az élet eme jó és rossz hatásainak az egyénben és a tömegben való hullámjátéka hozza létre az egyének és a társadalmi osztályok, népek és nemzetek egymás elleni küzdelmeit és az örök emberi fejlődést.

A földi boldogság-rendszerek jelenléte ugyancsak arra mutat, hogy a politikai hiedelem — vallásszerű tünemény. A boldogság-rendszerekből nagy emberi intézmények születnek, közvetve a politikai hiedelem által, de a boldogság még időlegesen sem valósul meg. Egy-egy nép életében a boldog korszakot mindig csak *az utókor fedezte föl*, de sohasem a benne élő emberek. Soha egy nemzet, vagy társadalmi« osztály sem állította magáról a múltban, hogy elérte a politikai, a földi boldogságot. Legfeljebb, ha valóban emelkedett életszínvonalat ért el, fölhagyott politikai hiedelmeivel, amivel azután megkezdődött politikai hanyatlása is.

IV.

A politikai hiedelem kultusza

A vallásos hiedelmek nem csupán meggyőződésekből, hanem a belőlük eredő erkölcsiségből és viselkedésmódból s ezeken kívül még egyéb különböző jelenségekből is állanak, úgymint: a valláshoz fűződő mítoszok, dogmák és tanok, rítusok és öröklött szokások. A vallás nem egységes jelenség, hanem különböző jelenségcsoportok szövedéke. Mégis megállapítható, hogy az emberiség nagy vallásai mind két fődologból állanak, éspedig: hitbeli meggyőződésekből (amelyek maguk a hiedelmek) és rítusokból, kultikus szokásokból (amelyek viszont cselekvési szabályok a hiedelem szolgálatában).

A politikai hiedelem vizsgálatánál nyomban megállapítható, hogy az sem egységes jelenség, hanem pontosan ugyanazok a tünetények tartoznak körébe, amelyek a vallásnál is láthatók. A politikai hiedelem a meggyőződésbeli elemeket foglalja magában, de amellett minden politikai hiedelemhez bizonyos kultikus szokások is tartoznak: határozott kultusz alakul ki környezetében, amely a hívők sajátjává lesz, amelyet a hívők gyakorolnak, amellyel a hívők a hiedelmet szolgálják. A vallásoknál a rítus igen nagy szerepet játszik. A politikában a mai modern időkben jóval kevesebbet, de azért a rítus, a kultusz megmaradt csökevényei a politikai hiedelemben is fölfedezhetek. A régi időkben az olyan népeknél, amelyek primitív hiedelem-kompromisszumban éltek, a politikai kultuszt a legtöbb esetben a vallásos rítus helyettesítette. Az ókorban a görögök és a rómaiak minden politikai cselekvésük előtt megkérdezték a delphii jósdát, vagy az auguro-

kát és haruspexeket s nagyobb elhatározások, nagyobb akciók kezdetén áldozatokat mutattak be az isteneknek. Olyan társadalmakban, ahol a vallási hiedelem uralkodik a politikai fölött, külön politikai kultusz nem fejlődik ki, mert a vallás mindent igézetében tart. A primitív hiedelem-kompromisszum természetesen a vallásos kultuszt helyezi előtérbe s olyan társadalmakban, amelyek patriarkális hiedelem-kompromisszumban élnek, a politikai hiedelmet ugyancsak vallásos kultusz veszi körül. Amikor kitörnek a háborúk, az egyház papjai» itt is és amott is megáldják a zászlókat, amelyek alatt majd a hadseregek egymásra törnek; vallásos elemeket vegyítenek a politikai megnyilatkozásokba. Az[^] ilven társadalmakban a politika a vezető hiedelem, de a vallás tisztelete nagy, ezért a kultuszt az egyházak folytatják politikai alkalmakkor is.

Bonyolult hiedelem-kompromisszum esetében, vagy olyan társadalmakban, ahol a vallás detronizáltatott, vagy ahol azt egyenesen üldözik, ahol tehát a politikai hiedelem majdnem egyedül uralkodik — a hiedelem kultuszát *egészen sajátos rítusok szabályozzák*. Az egyházak itt a politikai életben nem vesznek részt, mégis a politikai hiedelem kultusza ilyen országokban is vallásszerű. A nemzeti ünnepeken, a politikai próféták sírjához való zarándoklásokban, a törvényhozások, vagy kongresszusok megnyitásán, a katonaaavatásokon és más ünnepélyes állami aktusoknál sajátos kultusz jelenségeit lehet megfigyelni, amelyek nagyjában ugyanolyanok, mint a vallásos hiedelmek kultusza és rítusa. Ahol az egyházat ledöntik a politikai hiedelmek, ott, ellenegyház keletkezik, ahol a templomokat mellőzik, vagy bezárják, olt politikai hiedelem szolgálatában fejlődik ki olyan kultusz, amely teljesen hasonlatos a vallásiéhoz. Csupán abban különbözik attól, hogy a transzcendentális elemek ritkábban mutatkoznak meg benne. Minden politikai hiedelemnek egyéni kultusza van, azonban minden politikai hiedelem kultusza hasonló jelenségeket hoz létre.

Sacra és profana a politikai hiedelemben

Durkheim megállapítása szerint minden vallásban a világról is az életről szóló képzetek kétfélesége fedezhető fel. Minden vallásban vannak sacrumok, azaz „szent dolgok“ és ezzel szemben vannak profanumok, amelyek az előbbieket ellentétei. A vallásban a sacrum mindaz, ami Istené, ami Isten lényegével azonos, ami az isten-képzet körül kialakult, aminek az ember szemében szentnek kell lennie; profanum pedig az, ami a Sátán, a földi tévelygés, az éntennél ellentétes erő ígázatában él. A vallásos rítus célja az, hogy az embert a profánból a sacrumba átvezesse, a földi tévelygésekből a szentség világába átvigye, a megigazulás, a megboldogulás által. (19.) Meg kell állapítani, hogy a politikai hiedelem abban is vallás-izéri tünemény, hogy az ő világában is vannak határozottan jelentező és a tömeg lelkében élő sacrumok és profanumok.

Valamely politikai hiedelem elterjedtségének és virágzásának torában bizonyos eszmék, ideálok, boldogságképek olyan mélyen jeévődnek az ember és a tömeg lelkébe, s tiszteletük a hit paroxizmusában olyan életerőssé lesz, hogy azok szemlélete, bírálata, magyarázata és interpretálása teljesen kikerül az emberi értelem tevékenysége és hatása alól. Amint a vallási sacrum teljesen érzelmi elem, úgy a politikai sacrum is kizárólagosan az. Csak imádni, vagy teljesen megtagadni lehet, — bírálni soha! A tömeg, mint egy fétisben, mint egy szent jelszóban, mint egy földöntúli szimbólumban hisz benne s bizonyos korokban egyszerűen szét-tépi azt, aki ezeket az ideálokat nem tekinti sacrumoknak. A társadalom e sacrumokat életirányzatának saroktételeivé avatja. Ha azokat valaki megpróbálja lerombolni, a tömeg úgy érzi, hogy az Ő életére törtek, őt akarják elpusztítani. A tömeg ezért rendkívüli erővel védelmezi politikai sacrumait. Nem enged vitát, ellentmondást, elméleti tevékenységet hozzájuk férni és szent feladatának tekinti, hogy az egész népet, nemzetet, néha az egész emberiséget e sacrumok tiszteletére kényszerítse, azaz ezeket az embercsoportokat a profánság állapotából a sacrumok tiszteletének állapotába vigye át.

A történelem világosan megmutatja az egyes korok nagy politikai sacrumait. A francia forradalom hiedelmében a „test-

vériség-egyenlőség-szabadság“ gondolata volt ez a sacrum. A jakobinusok és összes európai követőik úgy hordoztak magukkal a francia forradalom politikai hiedelmének sacrumait, mint a katolikus hívők a körmenetben az Oltáriszentséget; ambíciójuk volt, hogy e sacrumokat uralkodóvá tegyék az egész földön és mindenkit ki akartak irtani, aki azoknak tiszteletét megtagadta. A liberalizmusban a szabadság eszméjének, az individuális érvényesülés gondolatának, a parlamentarizmusnak és általában az alkotmánynak a sacruma urilkodott. Sok nép ebben a korszakban — igen jellemzően — deklaratív alkotmányt hozott létre, amelyben nemcsak intécióit fektette le, hanem az emberről, a társadalomról, az államról vallott nézeteit is pontokba foglalta, világgá hirdette, mint egy vallásos hiszekegyet, mint egy konfessziót. (20.)

A nacionalizmus hiedelmében élő sacrumok közismertek, Ilyen sacrum minden ország birtokállománya, amelyet érinthetetlennek, csorbíthatatlannak és megtámadhatatlannak tartunk. Az európai kontinensen azért nem lehetnek békés megegyezések népek és népek, országok és országok között, területi és nemzeti-ségi kérdésekben, mert a kormányok mindenütt a nacionalista sacrum foglyai s emiatt nem egyezhetnek meg egymással békés úton, nem mondhatnak le az országuk területének egyetlen cseppnyi részéről sem. A földet, a területet, a gazdasági jószágállományt megkisebbitnének, de nem csorbíthatják meg a sacrumot. Ugyanilyen sacrum minden országban háborúk idején a nemzet hadserege. Egy-egy ország hadvezetését háború esetén néha lehet bírálni, de a legtöbb esetben nem. Viszont sehol sem lehetséges megállapítani azt, hogy saját katonáink kegyetlenkednek, vagy gyáva magatartást tanúsítanak, mert az a sacrum megsértését jelentené» és a tömeg föllázadna a bűntevő ellen. Ilyen sacrum gyakorta a nemzetek múltja és történelmének mítosza. A történetírás ellensúlyozza és rombolja is a történelmi hiedelmeket, de a nemzeti múlt sacrumával neki is csinyján kell bánnia» mert különben rendkívüli botrányokat idézhet föl Sacrumokká válik néha a nagy emberek emléke, a nép származásának mitológiája, sacruma lehet az alkotmány (amelyet nem mernek érinteni és ami miatt a politikai életben rengeteg baj keletkezik olykor). A korona, a trón, az államforma közismert sacrumok.

A felvilágosodás forradalmi hiedelmeiben sacrummá vált az egyházellenesség, az emberi jogok sajátzerű felfogásának eszméje, a türelmetlenné vált történelemrombolás, a radikalizmus, bizonyos osztályok gyűlölete, az antimilitarizmus és más hasonló hiedelmek. A marxista hiedelemben a legfőbb sacrum a szocializmus gondolata. A marxista államban mindent ebből a szempontból néznek. A magasabb szempontú állampolitika gondolatai elsorvadnak e sacrum árnyékában. Mindent a „szociális“ szempont befolyásol és, ha valaki azt meri mondani, hogy nem minden emberi alkotásban ez a gondolat az uralkodó, akkor a tömeg árulást szimatol, mert sacmát megsértették. A „proletáröntudat“ sacruma mellett a gazdasági dogmák sacrumai virágoznak, a „kizsákmányolás“, a „profit“, az „osztályharc“ tanáról és hiedelméről. A faji-hiedelmekben a sacrum maga a „faji eszme“. Ha valaki azt kezdi fejtegetni, hogy egyik nemzetet sem egyetlen faj alkotja s hogy a saját fajtánknál különb fajták is vannak a földön, vagy, hogy a fajták keveredése embertani szempontból jó lehet, vagy hogy az egy fajtához való tartozás nem tudatos életállapot — az éppúgy megsérti a sacrumot, mint az, aki a marxista hívők előtt a szocializmust cáfolja.

A politikai hiedelem sacrumai éppúgy imádat tárgyai a tömeg részéről, mint a vallások szentségei. Életük azonban nem olyan örök, mint a vallásos hiedelem sacrumaié. Gyakrabban és gyorsabban változnak. Minden politikai hiedelem életében van azonban egy kor, amikor valamelyik eszme ilyen föltétlenül uralkodóvá, a végtelen imádat tárgyává, szuggeráló rejtjévé, azaz: sacrummá válik, összes nagy politikai jelszavaink sacrumok voltak, vagy jelenleg is azok és a jövőben is mindig új és új politikai sacrumok fognak születni és később detronizáltatni mindaddig, amíg politikai hiedelmek lesznek a földön. Amint azonban egyik politikai sacrum elpusztul, nyomban másik születik helyette. A tömeg sohasem marad sacrum, imádat tárgyává fejlődött eszme nélkül. Mindig vakon hisz egyikben vagy a másikban. Egyiknek pusztulása sem jelenti az összes sacrumok pusztulását, hanem mindig csak azok cserélődését s újak jövetelét.

E sacrumok ellentéte a politikában is, leginkább a „profán“ szóval illethető. Profán ember az, aki nem hisz a hívők

sacrumában, profán az olyan irányzat, amely a sacrumot meg akarja dönteni vagy amely még nem emelkedett odáig, hogy hasonló ideáljai szülessenek. A politikai élet célja ebből a szempontból az, hogy a sacrumok erővel, hatalommal, törvénnyel megvédéséennek, a profánok pedig erővel, hatalommal és törvénnyel üldöztessenek. Amint a vallásos hiedelem uralmának tetőfokán a papi rendek maguk ítélkeztek a hitetlenek fölött (boszorkányokat égettek, kiűzték az ördögöt a megszállott emberből, megbüntették a templomba nem járókat, az erköcsteleneket és a paráznákat), úgy minden politikai hiedelem elérkezik a hit extázisának arra a fokára, ahol a sacrumok érdekében üldözni kezdi a profánokat. Így igen sok királyságban üldözik a köztársasági mozgalmat és azok híveit. Itt a királyság a sacrum és a köztársasági gondolat a profán. Némely köztársaságban viszont a royalizmust büntetik a törvények. Itt a köztársasági alkotmány a sacrum és a királypártiság a profán. A polgári államokban törvény üldözi a kommunizmust, a kommunista Oroszországban törvény és hatalom semmisíti meg a polgári gondolatot. Ha a politikai hiedelem erős, akkor a profán üldöztetésére mindig alkotmányos formát keres, ha nem, akkor a politikai rendszer a hatalom rendelkezésére álló eszközeivel, a társadalom pedig a maga erejével küzd a sacrumért és a profánok ellen.

A profanum a politikai hiedelemben kétféle lehet. Vagy olyan hiedelem, amely a mások hite szerint sacrum, s ilyenkor ellenséges 'hiedelemről beszélhetünk; vagy pedig olyan hiedelem, amely minden sacrum ellentéte, tehát erköcsileg még nem emelkedett odáig, hogy bármiféle embercsoport imádatának tárgyává válhatott volna. Általános és örök emberi jelenség, hogy az olyan profanumot, amely az ellenségnek a sacruma, *jobban üldözzük, mint azt, amely magunknak is, ellenségeinknek is profanuma, vagyis ami: közös ellenségünk.* A pápa a protestánsok ellen a cognaci ligában szövetséget kötött a pogány törökkel, akik pedig az egész kereszténység ellenségei voltak; a polgári, a demokrata és a fasiszta országok a második világháborúban mindent elkövettek, hogy az orosz bolsevizmussal szövetkezzenek egymás elleni harcukban, holott a bolsevizmus egyformán ellensége a fasiszmusnak és a polgári

demokráciának. A nihilis mindig hamarabb szövetkezünk, mint a mások sacrumával, ha az ellentétes a mienkkel. Mert az imádott sacrumok sokkal kevésbé férnek meg egymás mellett, mint a sacrumok a profanumokkal. (21.)

Hívők és hitetlenek

A politikai hiedelem mindennapi gyakorlatában a tömeg éppúgy hívőkre és hitetlenekre oszlik, mint a vallásos életben. A hívők azok, akik teljes egészükben magukévá teszik a politikai hiedelmet. Mivel életerzésük körülbelül azonos, így egyformán érznek, minden történésre azonnal és azonos módon reagálnak és, ha egymással nem érintkeznek, bizonyos alkalmakkor mégis közös gondolataik születnek. A hívők, akár együtt vannak, akár csupán „szétszórt tömegben“ élnek, állandó lelki kontaktusban vannak egymással. Ez a lelki contagium tüneténye. A közös érzelmek egyformán elhomályosítják és befolyásolják értelmüket az érzelmeiknek meg nem felelő eszmék cáfolatának elnémitására és az érzelmeiket alátámasztó gondolatok hangsúlyozására. Ezért keletkezik bennük azonos *ideológia*. Emellett körülbelül egyformán hisznek a politikai hiedelem földi boldogságrendszerében. Közös tulajdonságukká válik az is, hogy sacrumaikért küzdenek és a prófánok társadalmát megtérítsék, átvezessék a sacrumok világába. Amint minden erősen vallásos ember térít a maga környezetében, úgy a politikai hiedelem minden megszállottja próféta, aki családját, környezetét, rokonait és ismerőseit a politikai prófánosság állapotából a sacrumok tiszteletének állapotába akarja átmenteni.

A hívők hitének intenzitása nehezen mérhető meg. A társadalom túlnyomó része a mai európai civilizációban az oppoisták tömegét alkotja. Ezek nem tekinthetők hívőknek, de hitetleneknek sem. Ide-oda ingadoznak, de, mert hitük nem aktiválódik politikai téren, így mindig az erőshítűek irányzata felé hajlanak. A társadalmat az erőshítűek kisebbsége tartja szuggesztíója, sőt néha terrorja alatt. Győzelmük és uralmuk azzal válik lehetségessé, hogy azok az oppoisták, megalku-

vők és politikai hitetlenek, akiknek nincs saját sacrumuk, mindig az ő oldalukra állanak. A legnagyobb politikai eszmék és a legerősebb politikai hiedelmek szolgáló tömegei minden időben túlnyomórészt *az opportunistákból kerülnek össze*, akik éppen a sacrumok tiszteletébe való átmenet bizonytalan állapotában vannak, a hívők szuggesztiója és saját érdekeik érzetének varázsa alatt. Ezért állandó jelenség a forradalmak és nagy politikai fordulatok idején az az érthetetlen *magatartás-változás*, amelyet az egyének és a tömegek el szoktak követni. Minden eszme zászlaja alatt olyan emberekkel találkozunk, akik tegnap még teljesen ismeretlenek voltak vagy a másik oldalon helyezkedtek el és most mindenkin túl akarnak tenni intranzigenciájukban és radikalizmusukban.

A hívők társadalmával szemben a politikában sohasem a hitetlenek, hanem mindig a *máshitűek* állanak. A politikai hiedelemnek mindig a másik politikai hiedelem az ellenfele és nem a tömegnek az a része, amely vallási vagy civilizációs hiedelmekben él vagy pedig testi és szellemi fogyatkozásánál fogva hiedelmek kifejlesztésére kevésbé képes. A politikai hitetlenek mindenfajta hívőknek egyformán szövetségesei és ellenségei is egyszerre! Akiknek maguknak nincs sacrumuk (tehát nincsenek ideáljaik), azoknak helytálló képessége nincs az ellentétes hiedelemmel szemben. *A politikai életben tehát (ebből a szempontból) hívő kisebbségek küzdenek egymással a hitetlenek fölötti uralomért.*

A politikai kultusz külső megjelenési formái is mind azt a célt szolgálják, hogy a hívők a sacrumok tiszteletének állapotába vigyék a profán tömegeket és ledöntsék az ellenséges sacrumokat. Ez a harc tökéletesen ugyanaz, mint amikor évezredekkel ezelőtt a győzelmes törzs ledöntötte az ellenség bálványait, a sajátját tette amazok helyébe és elrendelte azok tiszteletét.

Az áldozás

A vallás kultuszának legfontosabb- és mindenkor, mindegyütt jelentkező cselekménye: ár áldozás, az áldozat-bemutató. Az őskori népek élő vagy holt, elégetésben vagy emberi elfogyasztásban kifejezett áldozatokat mutattak be isteneiknek és

az áldozás a keresztény vallásokban is hasonló szerepet játszik. A kultikus áldozás minden esetben a hívő életének teljes fölajánlását, az önátadást szimbolizálja. A vallásosságnak életünk teljes fölálldozásában kell megnyilvánulnia, azonban a kultikus eljárás ezt megerősíti, előkészíti, láthatóvá teszi, követésre buzdít — kultikus áldozás nélkül ezért nincs pozitív vallásosság az egyházak életében.

A politikai hiedelemben a hívés ismérve ugyancsak az, hogy hajlandóak vagyunk-e érte életünket és mindenünket feláldozni? Mindenfajta politikai tevékenység az áldozathozattal, az áldozással kezdődik és a hiedelem akkor indul hanyatlásnak, ha az áldozás-készség csökkenni kezd. A társadalmi cselekvéseket, a hiedelmekkel való éleést elsősorban az áldozás szükségérzetének mértéke jellemzi. Az áldozás érzésköre: ősi szociális érzelem, amelynek a politikai hiedelem életében és a vele való éleésben a legnagyobb szerepe van. Az emberek a politikai hiedelemért általában nem kultikus, hanem természetes módon áldoznak. Dolgoznak, küzdenek, meghalnak, a harc-téren elesnek érte. A politikai áldozásról külön fejeletben lesz szó a későbbiekben.

A politikában van azonban kultikus áldozás is. Ilyen volt valamikor: a *vérszerződés* és a nomád népek hasonló aktusai. Mussolini az olasz egyesülés emlékműve előtt a „Haza Oltárán“ elégette az államadóssági kötvényeket. Oroszországban mozigéppel a felhőkre vetítették Sztálin arcképét, hogy a nép megrendüljön tőle. Öreghiedelmű társadalmakban ilyen látványosságok nem fordulnak elő, de a politikai hívés paroxizmusában igen. Az ókorban éppúgy, mint manapság.

A politikai mágia

A vallásos kultusz mindenütt a földön az ősrégi mágiából keletkezett. A régi népeknél és ma is mindenütt, ahol primitív hiedelem-kompromisszum uralkodik, a politikai hiedelmet mágikus cselekményekkel szolgálják. Ezekben a társadalmakban ez nem okoz semmi összeütközést a vallás és politika között, mert hiszen a kettő egy vagy legalább is közös célokat szolgál. A primitív népeknél a politikai cselekvést, a harcbanin-

dulást, a tanácskozást, az idegen királyok vagy követek fogadását vallásos és harcias táncok, áldozatbemutatók és egyéb mágikus cselekmények kísérik. Az ókori népek a kereszténység megalapításáig mind primitív vagy patriarchális hiedelem-kompromisszumban éltek. Rómában ezért választották egyszerűen a flámeneket és a Pontifex Maximust a kveszorokkal, néptribunokkal és konzulokkal. A zsidóknál volt a legjellegzetesebb a primitív hiedelem-kompromisszum, ők Isten választott népe voltak, vallásuk és politikájuk tökéletesen egy volt, a kétféle tevékenységet soha nem is lehetett megkülönböztetni egymástól. A nomád népeknél ugyancsak egy volt a vallási és a politikai mágia. A finn-ugoroknál a sámánok, a türk népeknél a gyulák és kendék a vallásos és politikai mágia hordozói voltak. Amint a primitív hiedelem-kompromisszum szétfoszlik és helyette a bonyolult lesz úrrá az európai művelt népeken, úgy a mágia jelei és maradványai a politikai életben elszárvulnak, azonban minden hiedelem kultuszában f öl-fölbukkannak ma is. Ezek a mágikus maradványok főleg akkor jelentkeznek cselekvés formájában, ha a tömeg önmagától, szenvedélyesen csinál valamit.

Az elátkozás ősi mágikus rítusa még századunkban is előfordul a tömegek cselekvésében. Ilyen átok célzattal történő mágikus cselekedet például az ellenséges tanokat tartalmazó könyvek elégetése; ellenséges politikusok arcképének tömegdemonstrációkon való körülhordozása, torzképek, szalmabábok csinálása és azok elégetése. Valamikor évezredekkel ezelőtt a primitív népek ilyen esetekben azt hitték és ma is azt hiszik, hogy az elátkozott ellenség valóban elpusztul a mágia hatása alatt. Ma az európai tömegek az átok erejében már nem bíznak ilyen mértékben, a mágikus cselekvés mégis lelki kielégülést okoz nekik. Az ellenség szavakkal való elátkozása ugyancsak gyakran előforduló jelenség a legkultúráltabb népeknél is. Hasonló mágikus örökség, de az előbbinek éppen ellentéte a saját erőink megizmosításának céljából elkövetett varázsolás. A primitív népek fiai szívet esznek azért, hogy szívük erős legyen, szemet azért, hogy jobban lássanak, fület azért, hogy jobban halljanak. A mai európai kultúrember, ha tömegben van, mindenkor megrészegszik *saját nevének* hangoztatása-

tól. A politikai beszédekben a nacionalisták minden mondatában többször szerepel a nemzet neve, amelyet elnyújtva, különös hangleyteléssel ejtenek. A marxista tömegek előtt a „proletár“ és a „szocialista“ szó minden mondatnak az alanya. A saját erőt mágikus úton úgy akarják felfokozni, hogy annak lényegét s az azt kifejező sacrumot állandóan a tömeg emlékezetébe idézik. A tömeget telítik sacrummal, mert a szónok (a varázsló) azt hiszi, hogy ha egy beszédében ezerszer ejti ki, hogy „magyar“, akkor a tömeg attól magyarabb lesz. Ugyanezt hiszi a francia, az angol és a japán is.

A mágikus szimbólumok, a mágikus tárgyak ma is élnek a civilizált népek társadalmában is. Származásuk az egykori totemjelekből ered. A nemzeti zászló, a nemzeti címer, a kommunisták vörös lobogója, a pártok és irányzatok zászlói és a pártjelvények sokkal többet jelentenek, mint egyszerű megkülönböztetést vagy felségjelvényt. Ezek a politikai sacrum ábrázolatai és önmagukban épp oly szentek, mint a gondolat, amelyet kifejeznek. A totem jelek a primitív népeknél még szentebbek, mint maga az eszme, amelyet ábrázolnak; a modern népek mágikus szimbólumai viszont *megtisztultabbak*; nincs bennük földi salak, így valósággal szentségesekké válnak. Tiszteletüket mindenki megköveteli. Amint a kereszténységben szentséges tárgy a feszület és az oltáriszentség, a szenteltvíz, a keresztvíz és a kenet, úgy a mai európai országokban hasonlóképpen sacrális tárgy a nemzeti zászló, a nemzeti címer és azok tiszteletét tételes törvények védik, azok meggyalázóit bebörtönzik. A nemzeti zászlók az egész nemzetet s a teljes nacionalista hiedelmet jelképezik és aki rájuk néz, mindig a nemzet dicső múltjára, nagyságára és sohasem a nemzet apró, jelenlegi bajaira, problémáira és elesettségére gondol. Ugyanaz a törvény mutatkozik meg a politikai szent tárgyak tiszteletében, mint a vallásiakéban. A tárgy tisztább és szentebb, mint az, amit ábrázol.

A politikában, illetve a politika kultuszában a mágikus szavak és mágikus mozdulatok is élnek még ma is halvány maradványokban. Ami a katolikus hívő számára a keresztvetés, az a fasiszta-számára a karlendítéssel való köszönés és a kommunista számára az ujjak ökölbefogása. A politikai köszönési

módok mind mágikus mozdulatok. Nemcsak azt vannak hivatva megmutatni, hogy a köszönő ehhez vagy ahhoz a politikai hiedelemhez tartózik, hanem állandó helytállást szimbolizálnak, folytonos jelenlétet fejeznek ki, szüntelen propagandát végeznek.

Kultuszhelyei:

A vallásos hiedelemben bizonyos helyek szentekké válnak, részint azért, mert ott theophania történt (azaz Isten megnyilatkozott), részint meg azért, mert szentek, vértanúk, próféták születési, vagy temetkezési helyeivé lettek. A politikai hiedelem is kultuszhelyeket hoz létre és azok épp úgy, mint a vallásos hiedelemben: vagy természetes vagy mesterséges szent helyek. A természetes kultuszhelyek a politikai hiedelemben elsősorban azok, amelyeket valamely történelmi esemény tett ilyenekké a nemzet életében. (Magyarországon Pusztaszer,, Mohács; Franciaországban Jeanne d'Arc szülőhelye; Amerikában Monti Vernon, stb. stb.). Nagy csaták emlékhelyei, nagy politikusok születési vagy temetkezési helyei» kultuszhelyé válnak a politikai hiedelem szolgálatában, ahová a hívek az év bizonyos napján vagy más évfordulókon elzarándokolnak; ott beszédet tartanak, a politikai hiedelmet szolgáló kultuszt üznek és a hely varázsa ilyenkor megihleti őket. Kultuszhelyek nemcsak nemzetek, hanem pártok és kisebb politikai egyesülések életében is vannak. Kultuszhelyei vannak a liberálisoknak, a marxistáknak, az egyes országokban a különböző pártoknak és hiedelemcsoportoknak.

Mesterséges kultuszhelyek a nagy elhalt politikusok emlékművei, szobrai és egyéb relikviái. Hogy ezeknek a kultuszhelyeknek nemcsak az a hivatásuk, hogy egyszerű történelmi vagy szellemi megemlékezést hozzanak létre, hanem céljuk a politikai hiedelemben való elmélyülés, tehát a prófánok megtérítése és átvitele a sacrumba, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a *pantheonok intézménye*. A nemzeti pantheon olyan kultuszhely, ahova a nemzet legnagyobb szellemeinek földi maradványait temetik, abból a célból, hogy azok mind együtt legyenek, közös demonstrációs hatást fejtsenek ki a nézőre és így a

tömegben a lelki fölemelkedés érzését keltsék. Szent Genovéa temploma a francia forradalom alatt politikai pantheonná vált s az oltáriszentség és a vallásos szent tárgyak helyére a forradalom gondolkozóinak s a vallásos hiedelem lerombolóinak holt-tetemei kerültek. A néző éppúgy lábújjhegyen, áhitattal megy végig most e komor oszlopok között, mint akkor, amikor az épület még fölszentelt templom volt.

Halottkultusz

A halottak kultusza a politikai hiedelemben éppoly erős, mint a vallásos hiedelmekben. Minden hiedelem közös tulajdonsága, hogy az elmúlt időkben elődöket keres a maga igazolására. Vágya, hogy ha magát a legmodernebbnek, a legújabbnak tartja is, régi, sőt öröktől való származását bizonyíthassa. A vallások csak a saját nagyjaikat, szentjeiket és mártírjaikat kultiválják, a politikai hiedelem azonban — mivel abban több az értelmi elem, mint a vallásosban — szívesen foglalkozik a történelmi nagyok kisajátításával. Saját előfutárai és történelmi nagyjai mellett másokat is besoroz saját hiedelme előharcosai közé s a nagy halottak hátramaradt szavait, írásait saját érdekei szerint magyarázza, így Magyarországon még sohasem volt politikai párt, amely ne talált volna a maga hasznára szolgáló Széchenyi- vagy Kossuth-idézeteket. A rejtély megfejtése világos: a politika nagyjai csak saját korszakuk számára mondtak irányító és értékesíthető gondolatokat. A múlt nagyjait mindig csak, mint történelmi értékeket lehet a józan ész szerint tisztelni és föl se lehet vetni a kérdést, hogy ha ma élnének, vájjon mi lenne a véleményük erről vagy amarról? A politikai kultusz azonban nem az értelem, hanem az érzelmek szuggesztiója alatt cselekszik és miután minden politikai hiedelemben van valami közös vonás a múlttal, az elhalt nagyokban mindig találunk valamit, ami saját kultuszunk szolgálatára alkalmas.

A politika elhalt nagyjai voltaképpen ugyanazt a szerepet töltik be a hiedelem kultuszában, mint az egyház életében a szentek. Amíg egész Európán a kereszténység uralkodott és a politika a vallást szolgálta, — tehát a vallásos középkorban, —

a legnagyobb nemzeti hősök túlnyomórészt *mind a katolikus egyház szentjeivé váltak*, így Európában szentté lett a legtöbb király, aki népét a kereszténységbe bevezette, akkor is, ha ezt nem a legkeresztényibb módon hajtotta végre. A középkor nagy uralkodói jórészt mind szentek lettek, viszont, amióta a politika nem szolgálja többé a vallást, hanem a politikai hiedelem önállósult, azóta *egyetlen európai politikus se lett szentté*. A katolikus egyház azóta csak olyan nagy embereket avatott boldoggá vagy szentté, akik a politikával egyáltalán nem foglalkoztak. A XVI. század óta egyetlen király se lett szent, viszont a középkorban mindegyik, aki a kor nagy katolikus mozgalmaiban politikailag résztvett.

A politikai halottkultusz jellegzetes hatása, hogy a politikai hiedelem „szentjeinek“ véleménye éppúgy parancsolóan hat a tömegre, mint a vallás nagyjainak egykori megnyilatkozása. Ha a politikai kultusz ügyesen használja föl a történelmi nagyok szellemi hagyatékát, hatalmas fegyvert kap ezzel a kezébe. Ez ugyancsak vallásszerű és kultikus tünet. A tudomány nem ismer ilyet. Vannak a tudománynak is nagy klasszikusai és hervadhatatlan tekintélyű hősei, de azok véleményét szentségtörés nélkül meg lehet cáfolni. A politikában ez nincs egészen így. A nép mindig a saerum megsértését látja, ha a hiedelme által kisajátított nagy halott véleményével valaki szembehelyezkedik.

Kultuszidők

A politikai hiedelem vallásszerűsége hozta létre a mai Európában a nemzeti és politikai ünnepeket. Olyan országokban, ahol a primitív hiedelem-kompromisszum uralkodik, a vallásos és nemzeti ünnepek ugyanazok. A középkorban, amíg a vallás dominált, *egyetlen európai népnek sem voltak nemzeti ünnepei*, a társadalom csak vallási ünnepeket ismert. A mai európai országoknak vannak középkori eredetű nemzeti ünnepeik, amelyek egyben vallásos jellegűek (például Szent István napja), de vannak kizárólagos nemzeti ünnepeik is, amelyek semmi vallási eszménnyel nem kapcsolatosak (például március 15-ike). Mivel a középkorban a nagy királyok az előbb

említett módon a vallás szentjeivé váltak, később, mint vallási szenteket ünnepelték őket és ezzel együtt politikai ünnepet is ültek.

Ha végignézzük az európai nagy népek nemzeti ünnepeit, azt látjuk, hogy egy száz-kétszáz évvel ezelőtt lezajlott nagy politikai hiedelem forradalma hagyta hátra őket. Amerika ünnepe az Independence day (július 4.), az amerikai függetlenség emlékeztetője, a francia nemzeti ünnep (július 14.) a Bastille lerombolásának évfordulója, ugyancsak a szabadság ünnepe. Hasonló nemzeti ünnepe van az összes újonnan keletkezett európai államoknak, az összes délamerikai államoknak és minden egykori gyarmatnak, amely függetlenné, önállóvá lett. Amint a kereszténység ünnepeiben Jézus életének nagy fordulatait ünnepeljük, úgy a fehér fajta népeinek nemzeti ünnepei *mind egy nagy lezajlott forradalom, egy hatalmas politikai hiedelem emlékezetére szolgálnak.*

De nemcsak a nacionalizmusnak, hanem a többi politikai hiedelemnek is vannak kultusznapjai. Legjellegzetesebb ilyen kultusznap a *május elseje*. A dolgozó osztályok életérzése, szervezkedése és forradalma hozta létre május elsejét, mint politikai ünnepet, amely eredetileg a második és a harmadik internacionálé propagandáját szolgáló kultusznap volt, később azonban általában a munka ünnepévé lett. Ennek a kultusznapnak is az a hivatása azonban, mint a többié: egy bizonyos kultusz gyakorlása egy politikai hiedelem érdekében. A politikai kultuszidők ugyancsak eszmék terjesztésére, magyarázására, tehát a kultusz folytatására szolgálnak alkalmul a társadalomban. Minden kultusznap jelentősége először csak a hívek érzésében élt, később megünneplésüket az állam törvényileg rendelte el. Hivatalos ünnepekké váltak, amivel azután hatásuk némileg meg is fakult.

Aki utazásai során több európai országban megfordult, érdekes élményeket gyűjthetett magának a különböző politikai ünnepeken lezajló kultikus jelenségekről. Ezek Parisban, Berlinben, vagy a moszkvai Vörös Téren — formailag mind egyformák.

Hiedelem és időszámítás

A hiedelmeknek jellegzetes tulajdonsága, hogy önmaguk keletkezésének korától kezdik számítani az i-dőt a hívők számára. A hívők úgy látják, hogy az élet azóta lépett a fejlődés új állapotába, mióta hiedelmük megszületett; az események, a történések sorrendje azóta látszik egyneműnek a szemükben. A hiedelem megszületése előtt vagy nem volt élet vagy pedig az emberi nem számára csupán tévelygés volt. A hiedelmek szempontjából az időszámításnak háromféle formája él a földön.

A vallás egyeduralkodója szüli a *vallási időszámítást*. Ez rendszerint a világ teremtésének feltételezett időpontjától, valamely vallásos hatást kiváltó jelentős természeti tüneménytől, a próféta születésétől vagy a vallás fejlődésének más nagy horderejű eseményétől számítja az időt. A világ teremtését veszik kiindulópontul a világérák. (Ezek közül az alexandriai¹ Krisztus születéséig 5493 esztendő, a bizánci pedig 5509 évet számított: a zsidók 1943-ig 5703 esztendőt mérnek). Amikor Dionysius Exiguus a mostani keresztény időszámítást először használta, éppúgy vallásos időszámítást alapított, mint a muzulmánok, akik az edzsra érárt Mohamednek Mekkából Medinába való menekülése évétől számítják. Vallásos időszámításuk van a buddhistáknak és a legtöbb keleti társadalomnak, a legtöbb keleti népeknek. Az ókori népek primitív hiedelem-kompromisszuma következtében az időszámításuk vallásos és politikai is egyszerre. Így a görögöké, a rómaiaké (ab ürbe condita), a mai japánoké, a kínaiaké, stb. stb. Ez az időszámítás második formája. Az ókori népek is változtatták fejlődésük során időszámításukat s az egyiptomiak Seleukus Nikator (Krisztus előtt 312-ben Gaza melletti) győzelmétől új időszámítást alapítottak, a rómaiak pedig Diocletianus császár trónralépésétől (Krisztus után 284. augusztus 29.) újra kezdték számítani az időt. Nyilvánvaló, hogy történelmük e szakában, már a politikai hiedelem volt az erősebb náluk, mint a vallási.

Mert a politikai hiedelem szintén azt követeli, hogy az ő megszületését a világ folyása szempontjából új korszaknak tekintsék a hívek. Nemcsak a múltban volt ez így, amikor az

újabb és újabb császárok és uralkodók trónralépésével felforgatták a kalendáriumot, hanem a legújabb korban is. A francia forradalom teljesen szakítani akart a keresztény időszámítással és új időszámítást léptetett életbe. Megváltoztatta a hónapok neveit, hogy a régire semmi se emlékeztessen. A hívek nyilván azt hitték, hogy a nagy forradalom emléke évezredekig fog élni és az teljes fordulópontra jelent az emberiség életében. Az orosz bolsevik forradalom ugyancsak teljesen megváltoztatta az időszámítást. A kiindulás itt is a forradalom kitörésének időpontja. Innen számítódik az ő érajuk. Az olasz fascista forradalom is új időszámítást kezdett. Bár a régit nem rombolta le, mégis mellette érvényesítette a maga ideológiáját, amikor a keresztény időszámítás kiegészítésül a fasizmus eszterdőt külön-külön is megjelölte. Ez az időszámítás harmadik formája: a politikai időszámítás. (22.)

Az idővel való játszadózásnak ez a rendszere nyilvánvalóan kultuscélokat szolgál. A politikai hiedelmek a történelem folyamán számtalanszor versenyre keltek a vallásos hiedelemmel, hogy ők is új rendet és számítást alapítsanak. A politikai hiedelem azonban rövidéletű a vallásos hiedelemhez képest, ezért időszámítása hamarosan eltűnik, kimegy a divatból. Ám minden újabb és újabb forradalom és nagy politikai hiedelem állandóan kacérkodik a gondolattal, hogy új időszámítást alapítson és annak kiindulópontjává önmagának megszületését tegye. Minden hiedelem a maga létrejöttét tartja az „idők beteljesülésének“. Az ilyen időszámítások gyors elsovradása mutatja, hogy a politikai hiedelem mindig túlbecsüli önmagát^hatását, jelentőségét és jövődjét.

A politikai ige

A hívés egy fokán a politikai hiedelem elérkezik odáig (mint a vallás), hogy értelmi része teljesen elenyészik és már csupán érzelmi momentumai nyilatkoznak meg az emberben és a tömegekben. Ezért van a politikai hiedelmeknek is *igéje*, mint a vallásnak. Az ember a vallástól átvett, tőle örökölt érzésekkel foglal állást politikai meggyőződése mellett és ilyenkor

keletkezik a politikai ige, amely teljesen ugyanazokban a formákban nyilatkozik meg, mint a vallásos.

A politikai hiedelem is használja az esküt a maga kultuszának szolgálatában. Megfelelő hiedelem-kompromisszumok esetén a király, a miniszterek, a politikai hivatalnokok és a katonák, az újoncok esküje vallásos eskü, amit politikai célra használnak, de az eskü él az istentagadók országában is. A köztársasági államformákban az egyház elleni küzdelmek korában vezették be eskü helyett a fogadalom intézményét, amelynek szövegében nem szerepel Isten, csupán a haza és az egyéni becsület fogalma. Az orosz szovjetállamban is van fogadalom, amely a politikai hiedelem esküvése és annak ugyanaz a lelki hatása a bolsevikre, mint a vallásos hívőnek a saját esküjéből eredő megrendülése.

Hasonló kultusz hozta létre az európai államok önállósulásának korában a nemzeti *himnuszokat*. A Hymnos eredetileg s?ent óda, amely Isten dicsőítésére, vallásos hiedelem szolgálatára szolgál s benne mély áhítat nyilatkozik meg. A francia forradalomig csak vallásos himnuszokat ismert az emberiség. A nacionalizmus hatalmas hiedelme szülte a politikai himnuszokat. A hívő ezekben Istenhez fohászodik, hogv a Teremtő tartsa meg a hazát, az országot, a királyt, tehát Istent hívja segítségül, de magában az imádságban nemcsak vallásos, hanem politikai áhítat is megnyilatkozik. Az első nemzeti himnuszok mind a patriárkális hiedelem-kompromisszum korában keletkeztek s ezért a vallási és politikai elem ölelkezik bennük. Ritmusuk és dallamuk a vallási zsolozsmákat utánozza. A nagy politikai! forradalmak himnuszai azonban már tartalomban, versmértékben, dallamban is különböznek az előbbiektől. A nagy forradalmak himnuszai harci induló-szerűek. (23.) Isten neve nem szerepel bennük. Lazító énekek. Olyan indulók, amelyeknek dallamára a harcosoknak menetelniük kell. Rouget de Lisle forradalmi indulójából, a Marseillaiséból a francia nemzet himnusza lett: politikai imádság, anélkül, hogy szövegében az imának, az áhítatnak bármi nyoma ite volna. A dal mégis a paroxizmusig tudta fokozni a forradalmároknak és a katonáknak a politikai eszmében való hívést és korában a harc-tereken is csodákat művelt. Hasonló politikai imádság a kommunisták Internacionáléja, az olasz fasizmus Giovinezzája és a neon-

zeti szocializmus Horst VVessel Liedje. Mindnyájan együtt a politikai hiedelem kultuszát szolgáló különböző politikai imádságok, amelyek a hívők lelkében sacrumokká válnak, éppúgy, mint a szent jelvények.

A politikai *mítosz* ugyancsak politikai ige. A mítosz eredetileg: kezdetleges világmagyarázat, meseszerű történetek konglomerátuma Istenről, a világról és az emberiségről. Minden vallásos hiedelem tele van mítoszokkal és a tudomány a vallásból mindig először a mítoszt cáfolja meg. Politikai hiedelem sincs mítosz nélkül. A nacionalista mítoszok mellett közismertek a forradalmi mítoszok, amelyek az ember eredeti módon elképzelt hivatásáról s élettörvényeiről szólnak. A tudomány a politikai mítoszokat is állandóan cáfolja, míg azonban a régi mítosz elpusztul, az új hiedelmek mindig új mítoszokat, valósággal új mitológiát termelnek és hoznak magukkal.¹ A tömeg és a köznapis ember nem tud meglenni mítosz nélkül és a világot csak mitológiával tudja magyarázni. A mítosz megszületik tehát minden nagy politikai változás, minden új hiedelem eljövetele esetén, anélkül, hogy rendszerint konkrét munkát folytatnának a mítoszok létrehozására. A német nemzetiszocialista forradalom az egyetlen, amelyben Alfred Rosenberg személyes művével próbált új mítoszt kifejezni, A *dogmák* és *tanok* ugyancsak velejárói minden politikai hiedelemnek. Ha a hiedelem erős, bizonyos értelmi tantételek megcáfolhatatlan erejű világmagyarázattá válnak a hívők elméjében. A dogma és a tan abban különbözik a mítosztól, hogy amannál sokkal inkább az idea területén mozog. Vannak egészen primitív és ostoba politikai dogmák és tanok, ha azonban az őket szülő hiedelem erős, szilárdan tartják magukat és a legértelmesebb emberek sem mernek ellenük szegülni.

A törvények szentsége

A törvények lényegéről, rendeltetéséről, életéről és fejlődéséről a politikai gondolkozók és a jogtudósok évezredek óta hatalmas köteteket írtak. A törvények természetéről való megállapítások a jogfilozófia legértékesebb eredményei. A törvényt minden korszakban aszerint szemlélik, hogy az emberi gondolkodáson a

pozitivizmus, a racionalizmus, vagy azok ellentétes irányzatai vesznek-e erőt. A mi szempontunkból nyilvánvaló, hogy az állam törvényei nem csupán pozitív jogszabályalkotások, hanem *szerves részei a politikai igények* és a politikai hiedelem kultuszát is szolgálják.

A társadalomban a politikai hiedelem hozza létre a konszenzust és ez a törvényeket. Az így létrejött törvények sacrumokká válnak, szentségesekké lesznek és földi uralmukat egyáltalában nem *csupán* az államhatalom ereje biztosítja. Minden nemzet életében vannak olyan törvények, amelyek megszületése egy egész politikai korszak betetőzését jelenti, amelyekért néha emberöltőkön keresztül folyik a harc s amelyek később uralkodó szentségek gyanánt tartják hatásuk alatt egész nemzedékek életét. Ilyenek a nagy alkotmány törvények a vérszerződéstől s a Magna Chartától a legújabbkori szabadsághidelmek alaptörvényeiig mindazok, amelyek az emberiség politikai fejlődésének nagy korszakait jelzik. Ezek egy része ma már emberi életviszonyokat nem szabályoz hatalmi szóval, egyszerűen azért, mert semmi fenyegető veszedelem sem jelentkezik ellenük; e törvényeket sohasem sérti meg senki. Azok mégis sacrumok gyanánt élnek. Más törvények viszont, amelyek nem nagy hiedelmekből, hanem kényszerűségek hatása alatt, vagy más jelentéktelen okból keletkeznek, sohasem válnak szentségesekké, hiába örködik betartásukon az egész politikai hatalom. A földi politikai törvények szentsége nyilvánvalóan abban rejlik, hogy milyen erős hiedelem hozta létre azokat és az illető hiedelem a társadalomban él-e még, vagy sem.

A *politikai törvények pozitivistá szemlélete éppoly meddő dolog, mint a politikai irányzatok csupán értelmi bírálata*: minden törvény szentséges, amelyben hisznek és egyetlen törvény sem az, amelyben nem hisznek. A hit nélkül született törvények önmaguktól pusztulnak el. Azokat néha soha senki hatályon kívül nem helyezi, meg nem változtatja, soha rájuk senki se gondol. Minden állam törvénytárában olyan törvények és rendeletek *százai és ezrei élnek, amelyek ma is hatályosak formai jog szerint, mert azokat senki nem változtatta meg és nem törölte el*, mégis ezeknek a törvényeknek semmi jelentősége nincs. A nagy hiedelmekből született törvényt viszont más nagy hiedelmek törvényei

pusztítják el, vagy módosítják. Azok maguktól sohasem mennek teledésbe, mert az egymásután következő korok hívói mindig a saját halványukat hozzák és ledöntik velük a régi bálványokat.

A politikus

A politikai hiedelemben hívó tömegeket vezető politikai lélekrajzának felvázolása meghaladja e munka kereteit, ezzel a kérdéssel most részleteiben nem foglalkozhatom. Felfogásom szerint a politikai vezető minden esetben olyan szerepet tölt be a saját hiedelme életében, a problémák magyarázatában, a tenni-valók megmutatásában, a kultusz gyakorlásában, a prófának térítésében és a politikai akció szuggerálásában, mint a pap a vallás világában és annak szervezetében: az egyházban. Új, most keletkező, forradalmát élő politikai hiedelemnek próféta-szerű vezetői, régi, megállapodott, a hatalom birtokában levő, államszervezetet kezében tartó, vagy azt másokkal közösen birtokló hiedelemnek főpapszerű államférfiai vannak. A különbség politikai próféta és államférfi között főleg abban rejlik, hogy bár az utóbbi az ország, az állam nemzetközi életében és belső, majd egyszer történelmi méretűnek látszó fejlődésében is döntő szerepet játszik, mégis lényét az elhivatottság, a felelősség és a küldetés tudat mellett: nagy történelmi és praktikus céltudatosság is jellemzi. Az államférfi mindig politikai formaművész is. Mindig a hiedelem fejlettebb korában jelentkezik, rendszerint az imperalizmus idejében. A politikai prófétáról, a hiedelemalapítóról később részletesebben lesz szó. A próféta ritkán válik realpolitikussá és államférfivá, bár ez sem lehetetlen eset. A „politikus“ a hiedelem egyszerű szolgája, akár a prófétát, akár a főpap-szerű államférfit követi.

A politikai hiedelem szolgálata minden esetben *pap-szerű* funkció, az érette való küzdés pedig *katonai* jellegű. A politikusban így a két emberi szellemi ösfoglalkozás: a papi és a katonai egyesül. Ha az embercsoportokban hiedelmek keletkeznek, törvényszerűen létrejön soraikban a vezetőknek az a rétege, amely a *presztízs* csodálatos erejénél fogva a tömegszuggeráció valamilyen mértékére tesz szert; a hívók vezetése alá rendelik magukat

ás így belőle privilegizált osztály keletkezik. A hívők saját pszichózisukkal hozzák létre vezetőiket. Primitív hiedelem-kompromisszumban élő társadalomban a papi rend és a katonai osztály, bonyolult hiedelem-kompromisszumban pedig az üzletember, a tudós és a feltaláló a közönség privilegizáltja, mert az előbbi esetben a vallás és a politika: egy, az utóbbiban pedig a civilizációs hiedelmek az erősek. A tradíciókkal rendelkező királyságokban (ahol patriarchális hiedelem-kompromisszum él legalábbis bizonyos fokig) a király mindig a hadsereg feje és gyakorta az egyházé is, vagy legalább védője, kegyura annak.

A politikus ugyanolyan lelki okok következtében lesz a hiedelem szolgája, mint a pap vallásáé. A hiedelemmel való egyesülés ugyanúgy az életérzés műve a politikusnál is és hasonlóképpen a hiedelemből való kibontakozás is. A politikus élete folyamán többször változtatja meggyőződését a kortársaik véleménye szerint. Miért? Mert hiedelmében több az értelmi és a praktikus elem, mint a vallásban és ezért az élet hatásai sokkal erősebbek hiedelmére. De amikor a politikus agitál, amikor meggyőzi hallgatóit, amikor elveinek érvényesítéséért küzd a hatalommal szemben, amikor forradalmat szít, amikor imperializmust hirdet, mindenkor olyasmit művel, amit *valamikor a papi hivatásnak is része volt*, csak a vallás háttérbeszorulásával szűnt meg, vagy halványodott el. Ez a tevékenység teljességgel különbözik a tudosi munkától és *semmilyen más emberi tevékenységgel nem mutat hasonlóságokat*. A politikus mindenkor érzelmeken játszik, érzelmeket fejleszt, irányít, azokkal kapcsolatos ideákat formál és használ föl hiedelme céljaira. A próféta, a főpap, a szerzetes és a híveket becsapó farizeus éppúgy örök típusok a politikában, mint az egyházi életben.

Politikai kultusz-rendek

Külön meg kell emlékezni itt a politika kultuszának határozott szervezetekbe tömörült művelőiről, akik a politikai hiedelmek elterjedése óta éppúgy kasztokat alkotnak a társadalomban, mint a vallásos hiedelmek világában a hit szerzetesei. »Régi jelenség, hogy az erős, extatikus politikai hiedelem *kultusz-rendeket* hoz létre.

A politikai kultusz-rend olyan emberek szövetsége, akik egyesülnek valamely hiedelem szolgálatára és valósággal e célra áldozzák fel életüket. Ez a szövetkezés és ez az áldozat igen gyakran teljesen betölti az illető lelkét s teljes odaadást, önfeláldozást vált ki belőle. A politika nem követel a maga szerzeteseitől olyan szigorú élettilalmat, mint a vallás, bár olyan jelek! is mutatkoznak a modern időkben is, hogy a politikai kultusz-rend tagjai házassági és egyéb magánügyeikben is a hiedelem részletekbe menő ellenőrzése alatt állanak. Ezek a hiedelem fénykorában virágzó „rendi életet“ élnek, aztán lassacskán kiderül, hogy a politikai eszmék nem alkalmasak arra, hogy az ember életét teljes mértékben igénybe vegyék és befolyásuk alatt tartsák, Később legfeljebb a fonnák maradnak meg^ de az élet eltávozik belőlük.

A *lovagrendek*, amelyek egykor vallási célokat szolgáltak — amennyiben életben maradtak — a legújabb korban már politikai szervezetekké váltak. A felvilágosodás és a humanizmus korának máig is élő politikai kultusz-rendje a *szabadkőművesség*, amelynek ma már oly nagy irodalma van a világon, hogy az \vetekiszik a leghíresebb vallásos szerzetesrendek történetének irodalmával. A szabadkőművesség egy nagy politikai hiedelem évszázadok óta élő kultusz-rendje, amely annakellenére is él, hogy az őt szülő hiedelem ma már avultnak tekinthető. A legtöbb országban voltak és vannak szabadkőművesek és voltak és vannak velük ellentétes hiedelmeket szolgáló más *titkos társaságok* its, amelyek politikai kultuszt űznek és rítusokat is használnak. Tagjaik fogadalmakat tesznek, az eszmék közös oltárán áldoznak, egymást segítik, a hasonló gondolkozásúak előmenetelét egyengetik és végső célul politikai hiedelmük győzelmét remélik. Amerikában közismert politikai kultusz-rend volt a „Klu-Klux-Klan“, vagy ma az amannál sokkal komolyabb „Elk-Clubs“ és az amerikai katolikusok „Knights of Columbus“ szövetsége, amelyek mind politikai kultuszt szolgálnak, bár vallásos elemek is vegyülnek beléjük. Ilyen politikai kultusz-rend a német nemzeti szocialisták SS-szervezete, amelynek tagjai fogadalmakat tesznek s egész életüket a nemzeti szocializmusért áldozzák. Valamennyi politikai kultuszrendet lehet felsorolni, azok manapság valósággal behálóz-

zák a fehér faj országait. Egyes kultusz-rendek az államhatalom bizonyos kitüntetéseinek viselői. A nemzeti ideál kultusz-rendje Magyarországon a *Vitézi Rend*. A szervezett rendek mellett vannak és voltak a történelem folyamán szervezetlen rendek (mint például a jakobinusok) is.

MÁSODIK FEJEZET

**AZ ÉRZELEM ÉS ÉRTELEM
SZEREPE A POLITIKAI HIEDELEM
KIALAKULÁSÁBAN**

Az életérzés fogalma és tevékenysége

Mindenfajta szociális tevékenységnek alapfeltétele, hogy legyen egy hiedelem, amelyben az emberek hisznek. A politikai tevékenység voltaképpen nem egyéb, mint a politikai hiedelemmel való éles gyakorlata. Ezért a politika tudományának új negy feladata az kellene, hogy legyen, hogy megvizsgálja: a társadalom hogyan él a benne élő politikai hiedelemmel. Ha egy embercsoportban ilyen keletkezik, akkor az éppúgy előnti a benne hívők egész valóságát, mint a vallásos meggyőződés. Ám a hit és a hiedelem sohasem egyedül él az emberi lélekben, hanem mindig más, ösérzésekkel elválaszthatatlanul összenőve. A hit, a szellemi élet energiája olyan, mint a gőzgépben, a motorban, vagy a kazánban fejlődő nyomás; ha a szerkezetből csak az ő fejlesztésére szolgáló mű volna megépítve, ez az erő hasznos munkát sohasem végezne. A szerkezet az energia jórészét a maga komplikált berendezésével és erő-átvételeivel irányítja határozott célok felé. Ez irányítás közben az energia egy része elvész a hasznos cél szempontjából, de másik része a gépezet foglya marad és meghatározott munka szolgálatába áll. Az ember hitenergiájának jórészét ugyanígy elpazarolja, de másik részét a lélek felfogja, felhasználja és határozott aktivitás irányába tereli.

A hit ösérzelméhez az értelem adja meg az ideát és ilyenkor születik meg a hiedelem. Hogy azonban hitünkhöz *milyen* idea kapcsolódjék, azt tudatalatti lelki és tudatos szellemi erőinknek kell meghatározniuk. Ugyanazzal a hitenergiával építeni és rombolni is tudunk, ugyanazt a hitenergiát teljesen ellentétes célok

szolgálatára is felhasználhatjuk. Valamely belső irányító erőnek kell hát lennie bennünk, amely az ember hitenergiáját ilyen vagy olyan irányban való működésre ösztönzi. Vájjon ez a disztíngváló erő a ráció, az értelem-e bennünk?

Láttuk, hogy a hiedelmek lényegének túlnyomórésze az emberi érzelmeken alapszik és csak kis része az értelmén. Ha ez igaz, akkor az is világos, hogy nem az értelem választja ki a maga számára a hitet, az energiát és nem ő használja föl azt saját szuverén céljaira, hanem ellenkezően, a hilt és a hozzáótt emberi ösérzelmek keresik a maguk számára az ideákat és használat után eldobják, cserélgetik. Sohasem fordul elő az ember életében, hogy valamely tan, dogma, vagy meggyözódés kedvéért változtatná az érzelmeit, ellenben mindennapi jelenség, hogy az egyén és a tömeg kialakult érzelmei miatt állandóan más és más ideákat termel és vonzol magával. Az emberek vagy vallásosak vagy nem és aszerint hisznek, vagy nem hisznek bizonyos tanokban. De mindig a vallásosság miatt változtatják a tanokat és nem a tanok miatt a vallásosságot. Ugyanúgy politikai tekintetben: az emberek vagy maradiak, vagy forradalmárok és eszerint lesznek bizonyos politikait hiedelmek hordozói, nem pedig megfordítva, a dogma kedvéért válnak forradalmárból konzervatívva, vagy konzervatívból forradalmárrá. Ez azt mutatja, hogy az értelemnek nincs életirányzatot választó ereje és képessége, ellenben bizonyos emberi ösérzelmeknek van meg a hatalma ahhoz, hogy maguknak elmondható, másokkal közölhető, terjeszthető ideákat képezzenek, azokat érdekeik szerint cserélgessék, változtassák, átalakítgassák és, ha kell, egyik napról a másakra teljesen új tanokat, ideákat termeltessenek az észszel.

A hiedelmek kialakítását és későbbi kormányzását, valamint a hiedelemmel való élés szabályait *nagy érzéskomplexumok* determinálják, és pedig: elsősorban az *életézés*.

Az állat és a vadember minden élet-tevékenységét az *ösztönök* mozgatják. Ám a fejlődés az embert kiragadta az ösztönök korlátlan uralmának világából és állapotából. Az ösztönöknek a civilizációban betöltött szerepét sem kicsinyelhetjük, de azt sem állíthatjuk, hogy egyedül azok determinálják cselekvéseinket és magatartásunkat. Az embernek eggyel több alapösztöne van, mint az állatnak, önmaga és faja fenntartására: a hívés ösztöne. Ez már

egymagában olyan különbséget okoz ember és állat között, ami a Teremtés egyik legfőbb elhatározásának látszik. Emellett a legtöbb ösztön az emberben *szellemiesült* alakban jelentkezik. Kifinomodik, elmélyül, a kvalitások iránti fogékonyságot ölti magára. Azok az ösztönök, amelyek szellemiesülni képesek, az ember civilizált életében már nem elsődleges formában és tartalomban jelentkeznek, hanem az élmények hatása alatt, a tapasztalatok által leszűrt hasznossági elveik és a kritikus ész önfegyelmű ereje által korlátozva és kormányozva jutnak kifejezésre. Az emberi civilizációban ilyen módon jelentkező ösztönt kell *életérzésnek* nevezni. Az emberben a fajfenntartás ösztöne ma már nem válogatás nélküli szexuális vágyban, hanem: *szexuális életérzésben* mutatkozik. Az anyai ösztön a *családi életérzés* alapjává lett. A táplálkozás ösztönéből a konyhaművészet fejlődött ki és a lakóhely berendezésével, a ruházatkodás és a higiénia, valamint a civilizáció élvezeti és luxusjavainak felhasználásával ugyanilyen utat tettünk meg. Ezeket a szükségleteinket ma már nem egyszerűen: ösztönösen, hanem *az önmagunkkal való törődés életérzésével* elégítjük ki, amiben igény, stílus és művészet is foglaltatik. Az alkotás ösztöne a technikai és gazdasági életérzést, a műösztön és játékosztön: *az irodalmi és művészeti életérzést* alakította ki. A társasösztön és a hívés ösztöne együttesen, mint *vallásos és politikai életérzés* élnek ma bennünk. Ezek a civilizált emberiség főbb életérzései, amelyek voltaképpen az ösztönöket fejezik ki fejlődött ebb alakban. Kezdetben csak ösztön volt, de az emberi fejlődés során a civilizációban életérzés vált belőle, mind az egyén, mind a tömeg életében. Az ösztönök természetesen ma is élnek bennünk, de eredeti, vad alakjukban és tartalmukban csak akkor jelentkeznek, ha a civilizáció eredményei pillanatnyilag megbomlanak, vagy összeomlanak a környezetünkben és a saját egzisztenciánk védelmében. (Jogrend és társadalmi rend felbomlása, életveszély jelentkezése, környezetünkbeli való kiszakadás, végszükség stb.)

Életérzés a politikában

Életérzésnek nevezzük tehát azt az érzelemkomplexuinozt, amely az emberben összes alapösztöneinek és emellett: származásának, környezetének, foglalkozásának és az egész ráható világnak szuggesztiója alatt, mint általános érzékenység és az élményekkel szemben felszínre jutott, magatartás-módot kísérő lelkiállapot kialakul. Az emberek ösztöneiknél, életkörülményeifaél és tapasztalataiknál fogva bizonyos *a priori* érzékenységre tesznek szert a később bekövetkező eseményekkel szemben. Másként fogadja a betegségeket az, aki egész életében beteg volt és másként az, aki még nem ismerte meg azokat. Ugyanígy vagyunk az élet minden eseményével. Az egyéni élmények egyéni érzékenységet fejlesztenek ki bennünk, a társadalmi élmények pedig tömegérzékenységet. Ez az érzékenység egyben egy *a priori* attitude-öt jelent, egy felkészültséget, egy eleve elfoglalt érzelmi álláspontot, amely az embernek az élet minden pillanatában sajátja. Ezt a kialakult érzékenységet és a meglevő, a valóságos és a jövőben beálló körülményekkel és eseményekkel szemben kialakult magatartást nevezzük együttesen: *életérzésnek*. Ahány ember, annyiféle életérzés van sorainkban. Azonban az életérzésnek mégis vannak típusai. A már említett és tartalmuknál fogva legfőbbeknek nevezett életérzések mellett *minőségi* szempontból határozottan megkülönböztethető fajtákat figyelhetünk meg, amelyek részint az emberi foglalkozásokkal kapcsolatban (pásztorkodó, nomád, földművelő, kereskedő, kapitalista, ipari munkás, katona, tengerász-életérzé-s), részint az életkörnyezet hatásai nyomán (falusi, kisvárosi, nagyvárosi), részint a társadalmi és történelmi fejlődés maradványaiként (oligarchikus, patriarchális, demokratikus, paraszti nemesi, kispolgári életérzés) fejlődtek ki. (1.)

A politikai életérzés a gyakorlati életben elsősorban abban jelentkezik, hogy milyen jogosnak és természetesnek érezzük társadalmi, anyagi, jogi helyzetünket és milyen érzésekkel vagyunk eltelve a más sorsúak iránt. Ez az életérzés lényege politikai tekintetben. Az antik világban a rabszolgák természetesnek találták rabszolgasorsukat. Az élet keserű kenyerét evő alsó rétegek egy-egy korban törvényszerűnek és véglegesnek órzik másoknak való alárendeltetésüket, más korban pedig felláznak ellene. Minden tár-

sadalmi rendszer valamely osztály, réteg vagy embercsoport relatív kizsákmányolásán nyugszik. Mindig van egy réteg, amelynek a legtöbbet kell dolgoznia és az élet javaiból ezért a legkevesebbet kapja. Ez az embercsoport némely korban békésen eltűri ezt az állapotot, más korban pedig forradalmat csinál. Mi az oka a két magatartás közötti különbségnek? Talán az, hogy a rabszolgákat „véletlenül“ éppen ebben az időben felvilágosította valaki arról, hogy az élet számukra más is lehetne? Ugyanúgy az uralkodó rétegek bizonyos korban természetesnek és Istentől eredőnek érzik földi szerepük kiosztását. Lelkiismeretfurdalás nélkül ölik meg szolgálóikat, jobbjáyaikat és nem keletkezik bennük az az érzés, hogy rosszat vagy kárhozatosat csinálnak. Máskor meg uralmukba vetett hitük meginog, pánik vesz erőt rajtuk, minden előjogukat odadobják és maguk igyekeznek az elnyomottakkal való egyenlőségbe menekülni. Az uralkodó rétegeknek ezt az állásfoglalás-változását még kevésbé lehet a józan ész és az értelmi belátás számlájára írni», mint az elnyomottak magatartás-változását. A jelenség megfejtése az, hogy az emberi érzékenység és az étellel szemben kialakuló attitűd állandóan változik az egyéni és társadalmi fejlődéssel, *anélkül, hogy tudnánk róla*, anélkül, hogy annak egyes fázisait észlelhettük. Az egyén életérzése változik az életkorral és ezzel kapcsolatban a jellemmel. A társadalom életérzése változik a társadalmi fejlődéssel, a civilizációval, az újabb és újabb létfeltételekkel, az új és új foglalkozások meghonosodásával, a környezettel, a társadalomra ható összes eseményekkel és valamely külső történés egyszerre váratlanul megmutatja, hogy az «mbertömegek mélyén egészen másvalami lappang, mint amit feltételeztünk. *Az ember a tudat alatt éppúgy fejlődik, mint a tudat fölött*, ez az életérzésváltozás magyarázata és ez társadalmi tragédiáink oka is.

A politikai életérzés főbb típusai

A politikai életérzés minden társadalomban aii alávétettség jogosságának, helyességének és természetességének érzéséből fejlődik a fennálló kényszerektől való szabadulás irányában és aztán nagy külső megrázkódtatások után ismét az előbbi állapotba zuhan vissza. Az ókori népek történelmének első időszaka

kában mindenütt az erős istenhit, a politikai arisztokrácia uralma, a családtya föltétlen uralma a családtagok fölött, a rab-szolgák állati' elnyomatása, tehát a patriarkális hierarchia rendszere volt az uralkodó. A hatalmon lévők természetesnek találták uralmukat, az elnyomottak pedig alárendeltségüket. Aztán a fejlődés megindult a bomlás irányában. Az arisztokrácia meghasonlott Önmagával. Rómában a pénzarisztokrácia a születési arisztokráciával szemben a plebejusokkal kötött szövetséget. A családtagok föllázadtak a családtyai tekintély ellen. A proletárok gabonát, a veterán katonák földet követeltek, míg régebben ilyen óhajaik nem kerültek felszínre. Végül a polgárháborúban megszülettek a demokratikus törvények és ekkorra már átalakult a család, a társadalom s az állam is. Az istenekben való hit megingott, a politikai hiedelmek lettek úrrá a tömegen. Végül az életérzés-különbségek ismét kiegyenlítődték a társadalomban és a császárok korában a társadalmi demokrácia az imperializmussal és a politikai egyeduralommal együtt valósult meg. A középkor hierarchikus rendszere ugyanúgy bomlott meg, mint az antik világé. A férfi és nő viszonya megváltozott. A forradalom először a családban ment végbe. Majd az abszolút királyság ellen maguk az arisztokraták tüntettek. Végül a harmadik rend, a polgárság a forradalom útjára lepett. A legújabb korban tovább folyt a forradalom a polgárság hierarchiája ellen és ez ugyancsak az élet minden színterén: családban, társadalomban, ugyanabban az osztályban is végigzajlott, amíg a nagy proletár-forradalmakig el nem jutott.

Ha egy társadalmon a politikai hiedelem lesz úrrá, ez a tény már egymagában azt jelenti, hogy a tömegekben határozott politikai életérzés keletkezett. Az egyén és a tömeg életérzése elfordult a vallásos vigasztalástól és földi célok kutatására és a földi boldogság megteremtésére adta fejét. A politikai életérzés elsősorban abban kulminál, hogy társadalmi helyzetünket hogyan bírjuk elviselni* és milyen kényszereket tűrünk meg önmagunk fölött. Ebből a szempontból oszthatók föl a politikai életérzés főbb típusai, amelyek *mindenütt, minden társadalomban és minden időben azonos jelenségeket mutatnak*. A politikai életérzésnek három alapvető típusa van. Ezek: a *forradalmi*, a *konzervatív* és a *haladó, progresszív* életérzés.

A *forradalmárok életérzése* abban kulminál, hogy minden idők minden forradalmárja úgy érzi: az ember ártatlannak és boldogságra predesztináltalak született. Az ember természeténél fogva jó, megértő, bölcs és önfeláldozó, ám a társadalmat idegen, ellenséges erők befurakodása egészségtelessé és boldogtalanná tette. Ennek az életérzésnek legfeltűnőbb kinyilatkoztatója Rousseau, de már azelőtt és azóta is minden forradalmár az ő életérzésében élt és él. Az emberi bárányok társadalmát az egykori francia forradalmár érzése szerint a papok és az arisztokraták rontották el, a marxista forradalmár szerint a burzsoák a kapitalisták, a kizsákmányolók s a mai hiperacionalista és faji forradalmárok szerint: az idegenfajúak, elsősorban a zsidók. A forradalmárok életérzésének alapjelensége még, hogy nem bírják elviselni a múltból származó tekintélyeket, de pillanatok alatt született sokkal alacsonyabb álteknitvényeknek azonnal behódolnak. A forradalmár: gyanakvó, állandóan elárulástól, becsapástól fél, az üldözési mánia jelenségeivel ékeskedik és rendkívüli gyűlölködésében minden ellenfelét azonosnak és egymással összejátszónak hiszi. Semmi eredménnyel soha nincs megelégedve. A forradalmár mindenkor társadalomellenes lény, akármilyen korban és akármilyen társadalomban él is. Érzése azt parancsolja, hogy inkább pusztuljon el a világ, de élet csak az ő színvonalán legyen lehetséges. A nyomorékok és az ideg- és elmebetegek túltengése a forradalmi mozgalmakban a közös társadalomellenesség magatartásában leli magyarázatát. Rendkívüli irigység, mások helyzetének meg nem értése, viszont mindenki más dolgába való beleszólási jog érzete jellemzi a forradalmárt. Örök kielégítetlenség, semmi-vel meg nem elégedés, egyre fokozódó radikalizmus, elsősorban a rombolásra és csak csekély mértékben az építésre való hajlam a forradalmárok életérzésének alapanyaga.

A *konzervatívok életérzése* főleg azon az önszuggesztión alapul, hogy *az emberiség állandóan hanyatlak* és amint gyermekkorunk és ifjúságunk sokkal szebb volt, mint az öregségünk, úgy a múlt is szebb, ragyogóbb és nagyobb, mint a jelen. Ám a jelennél is borzalmasabb jövő vár az emberiségre kortársaink emberi színvonalának süllyedése miatt. Értelmileg ez a felfogás épp oly hazug, mint a forradalmároké az emberi ártatlanságról és a baj-

keverők társadalomrontásáról. A múltat megvető és a jövőben extatikusán hívő forradalmár és annak ellentéte, a konzervatív, a bigott, aki voltaképpen mindig a múltat akarja és már a jelen is sok neki, — mintha *az emberiség biológiai fejlődésének egy-egy irányvonalat mutatná*. A kiiválóak, a nemesek, a kitűnő példányok az élők minden csoportjában eléri a fejlettség egy bizonyos fokát és aztán hanyatlásba kezdenek, helyükbe pedig az alacsonyabbrendűek emelkednek föl. Ezt az emelkedést szimbolizálják a forradalmárok és a hanyatlás érzetétől szenvednek a konzervatívok. Fő jellemvonásuk valóban az, hogy mindent hanyatlásnak látnak holott az emberiség nagy átlagában halad, életszínvonalában fejlődik, csakhogy e haladás élén személy és osztály szerint sohasem ugyanazok a kiválasztottak, hanem mindig az újraválasztotok állnak. A konzervatívok az adott társadalmi és politikai helyzetet mindig már túl-forradalminak tartják és minden vágyuk voltaképpen az, hogy egy elmúlt korszakban éltek légyen, pedig azt a kort az akkori idők konzervatívjai szintén nem tudták már megérteni. Életérzésük szerint az ember gyalázatos és aljas teremtés; csak a legkiválóbbnak van joga uralkodni és a tömegeket erővel és korbáccsal kell fékentartani. A családban a családtyai tekintély abszolút őrői, a társadalomban a hierarchia őrizői és amint a forradalmárok meg vannak győződve világfelforgató küldetésükről, ők szentül hisznek uralkodói elhivatottságukban.

Mind a két típust az érzelmek és indulatok túlnyomósága jellemzi az értelmi meggyőződéssel szemben. *A haladók, a progresszívek életérzése* azért különbözik mindkettőjükénél, mert ezek érzékenységében és magatartásában nagyobb szerepe van az értelmi elemeknek. A priori állásfoglalásuk ezért ritkább, mint amazoknak. A haladók értelmileg több munkát végeznek, ezért szoktak a nagy átalakulások és forradalmak legnagyobb szellemei az ő soraikból kikerülni. Érzelmileg sem a forradalmárok, sem a konzervatívok, oldalán nem állanak, minkét irányzattal szemben gyűlölettel viseltetnek és mindig azt az irányzatot gyűlölik jobban a kettő közül, amelyik *közelebb áll a hatalom birtoklásához*. Az átalakulások kezdetén együtt küzdenek a forradalmárokkal a konzervatívok ellen, a forradalom későbbi szakaszában pedig a konzervatívok mellé állanak a forradalmi anarchiával szemben.

Életérzésük legjellemzőbb vonzása a nagy érzékenység az emberi igazságtalanságokkal szemben és a borzadás a kegyetlenségektől. Előszeretettel állanak az elnyomottak oldalára és azokkal szimpatizálnak akkor is, ha ők maguk — bűnrészesei az elnyomásnak. Szellemi és értelmi benyomások iránt ők a legfagékonyabbak, érvekkel ők a legmegvesztegethetőbbek. (2.)

Az életérzés emberöltőkre terjed és öröklődik

Az egyén egyik politikai életérzésből az másikba megy, vagy mehet át éveinek múlásával és jellemének változásával. Tudjuk, hogy a legtöbb fiatalember haladó irányú, 'vagy egyenesen forradalmár, míg később, öreg korában a fennálló világrend védelmezőjévé, tehát konzervatívvá válik. A tömegben a karakterváltozás és az életkorváltozás nem játszik láztható szerepet az életérzés hullámozása szempontjából. Az életkorváltozás azért nem, mert az öregedő emberek helyébe új fiatalok lépnek, a karakterváltozás meg azért nem, mert az egyesek jellemváltozását a mások jellemváltozása ellensúlyozza. A politikai életérzés az egyénben sohasem állandó, de állandóságot és lassú, emberöltőkre kiható fejlődést mutat a nagytömegben.

Egy-egy társadalom különböző rétegeiben a háromféle életérzés-típus minden időben egyformán jelentkezik. Soha még egyetlen társadalom se volt a földön, amelyből a három típus közül egy is hiányzott volna. Görögországban, Rómában, a középkori és a mai modern államokban és társadalmakban is mindig voltak forradalmárok, konzervatívok és progresszívek és azok mindig tökéletes módon eljátszották megszabott történelmi szerepüket. Ha egy-egy történelmi korszakot nézünk (mint például a római polgárháborút, vagy a francia forradalmat), azt kell látnunk, hogy az azonos életérzés nemzedékről nemzedékre terjed, néha évszázadokig fennáll és fejlődik a maga útján és generációról generációra öröklődik. A forradalmiság életérzése kétszáz esztendőn keresztül teljesen különböző jelszavak alatt, egészen más és más vezérek vezetésével, de mindig újra jelentkezett az egykori Rómában és ugyanazt teszi a mai Európában is. Ugyanígy öröklődik és fejlődik a konzervatívok és a progresszívek életérzése is. A konzervatív mindig másként konzervatív értelmi szempontból, de érzelmi

alapon *mindig ugyanazt* csinálja. A haladó mindig más eszméért lelkesedik, de kétezer évvel ezelőtt ugyanúgy viselkedett a patríciusokkal és a plebejusokkal szemben, amint a francia forradalomban az arisztokraták és a nadrágtalanok között vergődött, vagy amint ma tevékenykedik a „világnézeti“ válságok idején. Az eszmények elhullanak, de *az emberi életérzés minden korszakban állandó és ugyanaz*. Ugyanaz alapjaiban és összetételében. A politikai hiedelmek mindig új és új ideákkal látják el az *azonos* életérzésű embereket és a történelmi fejlődés nem az ideákat, nem az értelmi elemeket, nem a politikai gondolatokat fejleszti, hanem az emberek életérzését finomítja. Az életérzékenység a tömegben egyre fokozódik és ezzel a jelenségekkel szemben mutatkozó attitűd is, egyre bonyolultabbá válik.

Az életérzés tevékenysége

Az életérzés ezek szerint voltaképpen az ember földi tevékenységének irányító készüléke, amely a maga érzékenységének irányába fordítja a hitet. Az életérzés a hit öntudatlan mozgatója — és nem az elme, az értelem, amelynek a hithez semmi köze nincs! Az életérzés úgy irányítja a hitet, mint a rádióhullám a tengeren mozgó, személyzet nélküli hajót, vagy a fölengedett léggömböt. Irányítóereje automatikus; a külső ingerek nyomán önműködően kapcsol és hozza létre a kívánt eredményt. A *hitirányítás* az életérzés első funkciója.

Ez azt jelenti, hogy *az életérzés választ ideát a hitnek*. Kiválasztja, mint dallamot, mint hanghullámot és azt a hitre, az energiára, a nagy őserzelemre, az elektromos hullámra ülteti. Nem az értelem rendelkezik a hittel és a többi érzelmekkel, hanem egy nagy őserzelem: az életérzés választja ki szuverénül a véges és esendő emberi értelemnek azt a produktumát, amelyet éppen jónak talál és azt az erős hittel párosítja, hogy kettőjükből így hiedelem keltekezzen. Az emberi életet az érzelmek vezetik; az értelem nem vezet semmit, nem irányít semmit, nem ura semminek, csupán rabszolgája az érzelmeknek. Ezek közül az életérzés uralkodik elsősorban rajta. Ez a tétel azt jelenti, hogy az emberi értelem csak *szolgáló faktor* életünkben. *Az emberi élet irányításának titka voltaképpen az életérzés misztériumában rejlik*.

Az életérzés összeköti az ideát a hittel és ebből keletkezik a hiedelem. A hit hurcolja magával lelkeken, egyéniségeken, embercsoportokon és társadalmakon keresztül az értelemtermelte ideát és az azonos éleléírzésű emberek mind körülbelül ugyanannál az ideánál kötnek ki, ahhoz horgonyozzák le értelmüket. A világ forradalmárai ugyanabban az időben körülbelül mind ugyanazt hiszik s a világ konzervatívjai hasonlóképen. A vallásos életérzésűeknek mind hasonlóak az ideái és a vallástajgadóknak is, noha a hívők különböző vallásokban hisznek és a forradalmárok különböző fennálló rendeket döntenek, az istentagadók különböző vallásokat tagadnak. Az idea egyszerű *tulajdona* az életérzésnek. Ha valamely idea nem jó többé céljainak szolgálatára, akkor az életérzés elveti azt és inast keres helyette. Ha az idea szavahihetősége értelmi szempontból nem megfelelő már, az életérzés revíziót, vagy reformációt hoz létre és újjászült ideával viszi tovább a hitet. A2) életérzés ugyanis éppen reflexszerűségénél, érzékenységénél és automatikus voltánál fogva mindig önmagának érdekeit szolgálja. Az életérzés hitet ideával kapcsol; hitnek és ideának a kapcsolatát bontja; ideát újjászül, megfiatalít; szuverénül bányászik az agyban és az értelemben és onnan mindig azt hozza elő, ami érdekeinek a leghasznosabb.

Az életérzés hozza világra a *hiedelemkompromisszumokat*. Elmondottam, hogy az ember egyszerre számos olyan dologban is hinni képes, amelyek értelmileg egymást kizárják. Az értelmileg ellentétes dolgokban való egyidejű kényszerű hívés valamenynyünköt örültekké kellene hogy tegyen, ha az életérzés nem hozná létre a hiedelemkompromisszumot. Ez azonban sajátmagának védelmében *elaltatja az ingert arra, hogy olyan kérdések taglalásának kísérletébe essünk, amelyek kiélézése nem áll érdeünkben*, így a vallásos életérzésű ember sohasem bajlódik a hittételek és a dogmák vizsgálatával. A kapitalista nem firtatja a kizsákmányolás problémáit, — azt a más életérzésűek (a forradalmárok) művelik. Az istentagadó nem kutatja a létezés racionális végokainak ellentmondásait, hanem a kutatásban csak odáig megy, hogy megállapítja: nincs Isten. Az életérzés az agy tevékenységét itt és amott felingerli, másutt megbénítja és bizonyos fokon túl nem engedi továbbvágatni a kételkedést. Az életérzés e tevékenységével „részleges értelempangást“ okoz a tömegben

és ezzel lehetővé teszi, hogy abban homogén gondolatok fejlőd-
hessenek ki. így születik meg a „koreszme“. (Ezekről később
lesz szó.) Ugyanígy hozza létre a hiedelemkompromisszumokat is.
Ugyanakkor az életérzés okozza azt is, hogy az ember néha
felmondja hiedelemkompromisszumait. Ha egv konzervatívva
lett vallásos hiedelem egy ugyancsak meggyökeresedett politikai
hiedelemmel elbékélte magát, és azok közösen tartják igézetük-
ben a társadalmat, a hiedelemkompromis&zum mindaddig
főnnáll, amíg a hívők érzése meg nem változik. Mihelyt azon-
ban az életérzés elmozdul, a hívek egyszerre kutatni kezdik az
összefüggéseket, rájönnek az ellentmondásokra, és a hiedelem-
kompromissziim felbomlik. Az agynak az ingert az életérzés adja
meg az idegeken keresztül, hogv bontó vagy építő munkába
kezdjen-e. Az életérzés fejlődése okozza a hiedelmek születését,
életkorváltozásait, aberrációs tüneteit, forradalmát, imperializ-
musát és halálát.

Az életérzés fejlődését nem tudjuk irányítom

Íme: amint vad állapotunkban az ösztön, úgy ma a civi-
lízációban az életérzés a mi legfőbb urunk. Összes hiedelmeinket
kialakítja, újjászüli, kijavítja, megfoltozza, hiedelemkompromisz-
sumainkat fölépíti, majd ismét lerombolja és újakat csinál
helyettük s az embertömegek e hiedelmek után rohanva építik
föl az életet. De mi irányítja most már az életérzést? Mi befo-
lyásolja annak ilyen vagy amolyan kialakulását? Az életérzés-
nek nincs valamely ura, parancsolója? ő parancsol mindeneknek
és fölötte senki sem uralkodik?

Értelmi működéssel az ösztön és az életérzés fogalma
tovább nem boncolható, nem elemezhető jelenség. Léte nyilván-
való, mint minden nagy jelensége a földön, fontossága is fel-
mérhető, de lényege ki nem kutatható. Az kétségtelen tény, hogy
az életérzés fejlődését erővel, hatalommal, emberi tevékenység-
gel nem befolyásolhatjuk. Az életérzés a tudatalattiban székel,
mint aktív ösztön és hozzátapadt passzív érzékenység; csak
másodlagos jelenségek mutatják meg létét, de ő maga a homály-
ból nem lép elő soha.

Semmi értelmét nem lehet fölfedezni annak, hogy az ember-tömegek egy bizonyos dologra tegnap másként reagáltak, mint ma. Kétségtelen, hogy a környezet és az elmondott külső behatások fejlesztik és idomítják az életérzést, hogy az a civilizációval ember-öltőkön keresztül változik, hogy az élet-fejlődéssel finomul; de alakulása olyan eredeti¹ és a mi időelemeinkkel összeegyeztethetetlen ritmusú, hogy csak nemzedékek tudnak benne változást fölfedezni, mi magunk saját életünkben csak igen keveset munkálkodhatunk rajta. A politika feladata nem az, hogy az emberi életérzést megváltoztassa, hanem az, hogy annak vezető irányát észre vegye és ennek az alapjára igyekezzék helyezni a társadalom életét. *Minden kialakult politikai rendszer valamely uralkodó életérzésen alapszik, ez a legnagyobb biztonsága.* Ezért felelnek meg különböző politikai intézmények és berendezkedések, a különböző fajú és fejlettségű népeknek és ezért nem felelnek meg az idegen, más életérzésből származottak nekünk. Ha valamely politikai rendszer a tömeg uralkodó életérzésén alapszik, azt hosszú ideig (az életérzés megváltozásáig) nem lehet megdönteni. Ezért minden nemzet számára csak az olyan politikai hiedelem lehet természetes módon hasznos és időtálló, amely a saját tömegeinek életérzéséből keletkezett. Az eszmék sohasem hazaiak és sohasem idegenek. Az eszmék mindig hideg, szenttelen kifejezései valamely hiedelemnek, amely valamely életérzésnek a terméke. Mindig saját életérzésünkre alapítunk politikát, mert különben idegen hatás alá kerülünk! Akkor is, ha azt hisszük, hogy eszméink mind a legsajátabb tulajdonaink...

A négy szociális őserzelem

A politikai életérzés a társasösztönön, a hívés ösztönén s az életbenyomások tömkelegén alapulva minden esetben magunknak a közösséghez való viszonyára reagál. Ezt a viszonylatot kutatja, azt módosítja, tehát embernek más emberekhez való földi relációját értékeli, rendszerezi és építi. Ember és ember azonban nemcsak élettani és intellektuális (gazdasági, társadalmi stb.) viszonylatban áll egymással, hanem ugyancsak ösztönös, örök, *szubjektív őserzelmekkel* viseltetik embertársával szemben, amelyek az élet minden szakában és jelenségében látnunk kell. Az

emberek ösztönösen és tudatosan szeretik és gyűlölik egymást, félnek egymástól és vakmerőek egymással szemben, egyszer mindent fel akarnak áldozni valakiért, másszor pedig önzően mindent maguknak akarnak megkaparintani. Az egyéni életben *ösztönös, indulatszerű ösérzelmekkel* viseltetünk egymás iránt, amelyek racionális >oka nem mindig fejthető meg. Ezek az ösérzelmek határozott részeivé válnak általános életérzésünknek. Befolyásolják, idomítják, szuggerálják azt és az életérzés ugyanezt teszi velük; állandó egymásrahatásban vannak.

Ha az emberi hiedelmeket az érzelmek hozzák létre, nyilvánvaló, hogy a hiedelenialakításban az életérzés (mellett hasonlóan nagy szerepe kell hogy legyen ezeknek az indulatszerű, primitív ösérzelmeknek is. A politikai életérzés mindig indulati elemekkel terhelt, a politikai) hiedelem pedig sohasem dogma, hanem mindig fegyver, amelyet csak indulatokkal lehet forgatni. Nos, ugyanazok az emberi alapindulatok, amelyek egyéni életünkben minden nap jelentkeznek, társas vonatkozásban is továbbélnak és hatnak. Amint az ösztönből a fejlődés egy fokán életérzés lesz, az emberi alapindulatok társadalmi vonatkozásban *szociális ösérzelmekké* válnak, az életérzés részévé lesznek és azzal együttműködnek. Ilyen úton-módon a hiedelmek érzelmi alapanyagának rendkívül foitous alkotó elemeivé lesznek. A szeretet, a gyűlölet, a félelem, a nagyravágyás, az uralomvágy, az alkotásvágy, a gyűjtési szenvedély, az önzés emberi és egyéni érzelmei mind működnek társas vonatkozásban és így a politikai hiedelemmel való élésben, a politika-csinálásban is. Egy-egy hiedelem életében mindenkor fölfedezhetők, amint a hívő tömegben egymást változtatva eluralkodnak.

A politikai hiedelem kialakításában és az érlette folytatott küzdelemben az életérzéssel együttesen jelentkező emberi ösindulatokat, azaz szociális ösérzelmeket különböző módon lehetne osztályozni. Véleményem szerint a legegyszerűbb és legérthetőbb felosztás az, 'amely napjaink eseményeiből a legmeggyőzőbben képes a jelenség-magyarázatra. Ezért azt hiszem, hogy a politikai hiedelem kialakításában, a hiedelemmel való élésben és alkotásban és az érlette folytatott küzdelemben (tehát a „politikában“) *négy* szociális ösérzelem játssza a főszerepet az életérzéssel össze-növe. Ezek az *áldozás, a gyűlölet, a félelem* és az *önzés* érzésköre.

Az áldozás érzésköre

A hívés minden formája az áldozás .szükségérzetét kelti a hívő egyénben és a tömegben. A hiedelmek kultuszának kiemelkedő része az áldozat, amely rendszerint szimbolikus, szimbóluma mögött azonban az a parancsoló érzés lappang, hogy a hívőnek egész életét, mindenét föl kell áldoznia hitének istensége előtt. Akármelyik ideával is párosul a hit, akármilyen hiedelem is származik belőle (akár vallási, akár politikai, akár civilizációs hiedelem), létének mindig első jele, hogy az áldozás érzésével jár és valamiféle áldozatot szül. Csodálatos, hogy a vallás tudományos kutatói egy időben milyen egyoldalú elfogultsággal bűvárolták annak titkait. Az úgynevezett animista irányzat (Fräser és Spencer) a vallást egyoldalúan a *félelem* produktumának tartotta. Ma már tudományosan is elfogadott tétel, hogy a vallás nem lehet csupán a félelem műve; éppígy nem lehet félelem műve a politikai hiedelem sem. Csupán félelemből nem szülehetnek hősök, mártírok és a köznapi hívők mindennapos hittel való élése sem keletkezhetik félelemből, hiszen minden vallásos cselekedetükben valami pozitívat, valami fölemelőt, valami nagyot, valami rendkívülit akarnak elkövetni. (3.) A hitnek, illetve a belőle származó hiedelemnek nemcsak egy, hanem több emberi ősérzelem is elválaszthatatlan ikertestvére. Minden hiedelemben szerepet játszik a félelem is, de az első és legfontosabb érzéskör, amely a hiedelmekkel együtt keletkezik, a hiedelmekből táplálkozik és a hiedelmekkel való élest törvényszerűen követi: az *áldozatérzés*.

Minden hiedelemben való hívés első következménye és egyben fokmérője is: *az áldozat*. Igazi hívő csak az lehet, aki hiedelméért képes pozitív áldozatot hozni. A vallásos hiedelemben az áldozás: életünk felajánlása Ktn és az isteni igazságok számára. Minden vallás minden igaz hívője Istennek ajánlja magát a túlvilágon, a halál után és már életében áldozatokat hoz. hiedelme szerint azért, hogy a túlvilágon az Istennel való egyesülésre méltónak bizonyulhasson. A vallásos áldozat a földön elsősorban a vallásos magatartásban, a vallás törvényei szerint való életmódban, a rítusok és a kultusz gyakorlásában és a túlvilá*o*i életre való előkészületben mutatkozik. Minden vallás, szmte megtarthatatlan követelményeket támaszt hívőivel szemben. Az esendő ember számára a vallás törvényeinek megtartása is határozott áldozatot, heroikus viselkedést követel. A hívés éppen azért ad nagy erőt a hívőnek, mert valamely irányban állandó heroizmust vált ki belőle és az ilyen ember megszokja a nehézségekkel, a bajokkal, a bűnökkel és a kísértésekkel való szembezállást. A hívők nem élhetnek áldozat nélkül, fokozottan kifejlődik hát bennük az áldozás érzésköre és így olyan lelkiállapotba kerülnek, hogy az élet más nehézségeivel is könnyebben tudnak szembezállni.

A politikai hiedelem ugyancsak kifejleszti hívőiben az áldozás érzéskörét és állandó gyakorlattá teszi bennük az áldozást. A politikai hiedelem szuggesztíója alatt végrehajtott áldozásunk csak ritkán kultikus jellegű. Az a politikában nem a hétköznapiok mindennapi cselekményeiben zajlik, hanem a rendTdvüli események hatása alatt végrehajtott nagy és szent önfeláldozásokban. Napi áldozás is van a politikában: amikor megtartjuk az állam törvényeit, amikor eleget teszünk a közösség érdekeit szolgáló intézkedéseknek, amikor anyagi és fizikai megerőltetést vállalunk magunkért és másokért — mindig a haza, vagy általában a politikai hiedelem oltárán áldozunk. Ezek a politikai hiedelem hívőinek megszokott köznapi áldozásai, amelyeket az uralmon levők kötelezővé tesznek az egész közösség számára. Éppúgy, mint ahogy az egyházak életében nemcsak az igazi hívők áldoznak, hanem azok az opportunisták vagy színtelen tömegek is, amelyek pozitív hívőknek nem számíthatnak, csupán tagjai valamely egyháznak, inert abba beleszülettek. A vallásnak és a poli-

tikai hiedelemnek is vannak köznapi áldozatai és vannak rendkívüli áldozatai, amelyek a nagy válságok, vagy a hiedelmek kialakulása, vagy a más hiedelmekkel való összeütközések korában szoktak előfordulni.

Egyéni áldozat, tömegáldozat

A politikai hiedelem keletkezése korában az áldozás a hiedelemhez való csatlakozással és az érte való küzdelemmel kezdődik. Az új, fiatal hiedelem ilyenkor teljesen elbűvöli hívóit, akik eszmealapítóknak és apostoloknak érzik magukat. Egész életüket a hiedelem szolgálatába állítják. Éppúgy, mint a vallásnak, a politikai hiedelemnek is vannak vértanúi, akik a hit extázisában föláldozzák életüket meggyőződésükért. Ha a hiedelem erős bennük, semmiféle erővel és hatalommal nem lehet rávenni őket arra, hogy meggyőződésüktől elálljanak, hogy azt megtagadják, mert úgy érzik, hogy a hiedelem az abszolút igazságot jelenti számukra, amelv nélkül nem érdemes élni; viszont, ha a hiedelem győzni fog, ez a győzelem mindenért kárpótolni fogja, ha őket nem. akkor a gyermekeiket, vagy a közösséget. Az egyéni áldozat a politikai hiedelemben először az eszméért való állandó helyállást, a hiedelem ügyeinek előrevitelét, a mások meggyőzését, a hiedelem terjesztéséért való anyagi eszközök előteremtését, azután a hiedelem által diktált intézmények megvalósítását, végül pedig a hiedelemért folytatott összeütközéseket (harcot, agitációt, forradalmat, háborút) és az ezekért való teljes önátadást követeli meg a hívótól. Az elmúlt kétszáz esztendő alatt sokkal több ember áldozta föl életét és mindenét a politikai hiedelmekért, mint a vallásokért. A vezető hiedelem egy társadalomban mindig az, amelyik a legtöbb áldozatot követeli. Az egyéni áldozás a politikában, a politikai hiedelem szolgálatában száz és százfajta lehet, a tömegek áldozása — körülbelül »mindig ugyanaz.

A tömegek áldozása a politikai hiedelemért folytatott küzdelmekben és háborúkban mutatkozik meg. Forradalmakban és polgárháborúkban a hívek fegyvert ragadnak a hiedelmek tagadói, vagy a más hiedelműek ellen. Ilyenkor a meggyőzésnek, az idea békés úton való elterjesztésének már nincs többé lehetősége. Ha az

emberiség hiedelmeiben az értelmi elem volna a lényeges, akkor azokért, azok érvényesüléséért alig-alig kellene fizikai harcokat vívni. A hiedelmek értelmi terjesztésének azonban szigorúan zárt határai vannak és minden hiedelem életében elérkezik egy pillanat, amikor annak uralmát csak az ellenkező érzelmiek megfélemlítésével, terrorizálásával, legyőzésével, vagy kiirtásával lehet biztosítani. A tömegek áldozása az ilyen forradalmi időkben jól ismeretes a történelemből. A hiedelem megszállottjai habozás nélkül képesek a legvakmerőbb cselekedetekre. Fegyvertelen emberek állig fölfegyverzettet megtámadnak, saját életük biztonságát és önérdekeiket semmibe veszik, saját egyéni szempontjaikról egyszerűen megfeledkeznek és a tömegindulat erejével végrehajtják a tömegáldozatot, amely vagy győzelemmel, vagy leveretéssel végződik.

A politikai hiedelem oltárán való áldozás mindenekelőtt: a katonáskodás. Ugyanilyen áldozás azonban az anyagi javak megajánlása és előteremtése politikai célokra. A modern háborúban amióta a hadviselés totálissá vált, a politikai hiedelemért való áldozás a legvilágosabban mutatkozik meg a társadalmi jelenségek szemlélői előtt. Ezekben a háborúban a gyermekektől az aggokig mindenkinek áldoznia kell a politikai hiedelemért. A társadalom teljes erejét igénybe veszik a háborús erőfeszítés érdekében. Amíg a politikai hiedelmek nem uralkodtak az európai népeken, addig a hadviselést — jellemzően — *zsoldos hadseregek*, vagy csupán a nemesi osztályok folytatták. A háborúknak legfeljebb a hatásai érték a polgárságot és a jobbágyokat, de ezek a hadviselésben aktív módon nem vettek részt. Az általános védkötelezettség kora egybeesik a politikai hiedelem teljes eluralkodásával az európai népek fölött, a mai totális háború pedig a politikai hiedelmek extatikus tombolásával. A politikai áldozásnak sohasem mutatkoztak nagyszerűbb és fenségesebb jelei, mint az első és második világháborúban, amelyben előbb a különböző nacionalista hiedelmek, majd a legújabb, úgynevezett „világnézeti” politikai hiedelmek csaptak össze a fehér fajta egész életterületén.

A heroizmus szerepe

A politikai hiedelem minden esetben csak úgy tud érvényesülni és úgy tud elterjedni a maga környezetében, ha hívóiban képes *heroizmust*, hősiességet ébreszteni. Heroizmus-ébresztő ereje magának a hiedelemnek van és kialakult hiedelem nélkül az emberek tömegben sohasem képesek hőssé válni. A hiedelem a maga hatalmas hit-energiájával háttérbe szorítja mindazokat az emberi érzéseket, amelyek gátolják a hősiesség kifejlődését. A nagy hit elnyomja az önzést, viszont végsőkéig feszíti a más hiedelműek elleni gyűlöletet. Elnyomja a félelmet és a bátorságot, a vakmerőséget teszi uralkodóvá az egyénben. Az egyén hősiessége elsősorban az illető hitének erősségén, továbbá a heroizmus megnyilatkozására adódó alkalmon, végül pedig a személyes jellemén, arravalóságon és testi-szellemi képességen fordul meg. A hit rendkívüli erejét mutatja, hogy beteg és elesett emberek is képesek a legnagyobb hősiességre akkor, ha a hit misztikus ereje magával ragadja őket és túlszárnnyal velük testi bajaik korlátain. Az egyén hősiességének, heroizmusának nincs határa. Ha olyan katonákról olvasunk, akik előben, sárban, hóban, fagyban az Északi Sark közelében és Afrika homoksivatagaiban hónapokon, vagy éveken keresztül dicsőségesen helytállanak az ellenséggel szemben és élei ükét feláldozzák hazájukért, azt kell mondanunk, hogy a politikai hiedelem éppen olyan erős, mint a vallás, amelyért egykor proféták dobták oda az életüket.

A tömegek áldozata egészen más jelenség, mint az egyéni áldozat. Egyénileg a tömeget alkotó emberé is végtelen és körülhatár olthatatlan, de a tömegé már korlátozott, a tömeglélektan törvényeinek keretein belül mozog, sok tekintetben megmérhető és körülhatárolható és sohasem terjed ki az embercsoport minden tagjára. Soha még nem volt olyan társadalom a földön, amelynek minden egyes tagja egyforma áldozásra lett volna képes. A hiedelemmel való telítettséget nem lehet erőszakolni és mesterséges eszközökkel pótolni. Se propaganda, se felvilágosítás, se kényszer nem tudja pótolni a tömegben a természet által adott hitet. Az életérzés titokzatos funkciója bizonyos társadalmi osztályokban, népekben és nemzetekben hatalmas hiedelmeket hoz létre és

ugyanakkor minden más irányú hiedelmet elpusztít. A politikai egzisztenciájáért küzdő nép, vagy a forradalmi hiedelméért fegyvert ragadó társadalmi osztály harcának extatikus korszakában *csak politikai hiedelmében hisz és a hívést más téren mellőzi*. Vallásosságát nem föltétlenül veszi el ugyan, de Istenhez is azért imádkozik, hogy az hazáját óvja meg, politikai hiedelmét segítse győzelemre és nem azért, amiért a vallás *eredetileg megszületett*, Segítségül hívhatja ugyan önmagának megerősítésére a vallási, vallásos ösztöneit fölhasználhatja politikai erőfeszítéseire, de harc közben a politikai hiedelemért lobog és nem a hegyibeszéd tanításaiért, vagy a keresztény felebaráti szeretetért.

Az ilyen politikai hiedelemmel telített és más hiedelmektől megszabadított embercsoport politikai küzdőképessége a legerősebb ma a földön. A legtöbb hőstettet azok hajtják végre, akikben a megfelelő hiedelem a legerősebben él és *lelkileg* az a nemzet a legerősebb a háborúban, amelyben a politikai tömeghiedelem a leginkább kizárólagosságra tudott jutni. A jólétben élő, kényelemhez szokott népek, — amelyek rendszerint előregedett politikai hiedelemben élnek, — hasonló heroizmusra nem képesek. Legnagyobb lelki ereje mindíg az új politikai hiedelem tömegeinek van. Az előregedett hiedelmű népek csak lassan és fokozatosan^ később válnak heroikusakká a sorscsapások hatása alatt. A győzelemhez természetzerűen nemcsak lelkiereő szükséges, hanem anyagi, civilizációs felkészültség, számbeli túlsúly, nagyobb fizikai erő és a politikai feladatok reális szolgálata. Az előregedett hiedelmű népek rendszerint ezekkel az előnyökkel rendelkeznek az esős, új hiedelmű ellenséggel szemben.

Hcroizált pártok, osztályok, nemzetek

A történelem minden nagy eseményét bizonyos embertömegek hatalmas áldozathozatala szülte meg. Az új politikai hiedelem minden esetben heroizálja híveit. A heroizmus politikája nemcsak mai jelenség, évezredekre visszamenő példái vannak a történelemben. (4.) Minden új politikai irányzat nagyobb heroizmust vált ki hívőiből, mint amennyi hősiességgel a régi hiedelem védelmezői rendelkeznek. Ha ezt a hálást az új hiedelem nem tudja létrehozni, akkor neve és emléke nem is marad fenn, akkor céljai nem is éri

el, akkor nem is nevezhető új politikai hiedelemnek. A heroizmus megszületése, vagy lassan történik, vagy minden érzékelhető ok nélkül, egyszer csak hirtelen felborul a társadalmat fenntartó erők belső lelki mérlege és a hatalmat ostromlók hirtelen heroizálódnak, a hatalmat védők pedig demoralizálódnak. Minden forradalomnak ez a hirtelen öntudatváltozás a lélektani alapja. Az új eszméket hirdető pártok mindig nagy heroizmussal jelentkeznek a politikai küzdelmek színpadán. Míg a hatalmon levők fizikailag elkényelmesednek s hiedelmeiket megosztják vallás, politika és civilizáció között, addig az új, feltörekvő réteg egész hitenergiáját egyetlen célra koncentrálna, így születnek a „fanatikusok”. A fanatizmus mindig az új hiedelemre jellemző és sokkal ritkábban a régire. Ez a fanatizmus vitte diadalra a francia forradalmat, a liberalizmust, a nemzeti eszmét, a maga körében a marxizmust, a kommunizmust, majd a fasizmust és a nemzeti szocializmust.

Láttuk, hogy az életérzés elváltozása hozza létre azokat a nagy politikai hiedelemeket, amelyek az egyes társadalmi osztályokat veszik szuggesztíójuk alá. Ezek az osztályok életérzésük sajátos kifejlődése következtében határozott és eredeti világlátást nyernek, tömegeikben heroizálódnak és nagy hitenergiájukkal kiküzdik jogait és érvényesülésüket a többi lagymatag hitű osztállyal szemben. Legtipikusabb példája az osztály-heroizálódásnak a XIX. és XX. század európai proletariátusának marxista mozgalma. A polgári világrend, a liberalizmus és a demokrácia: a vallás, a politika és a civilizáció hiedelmeinek sajátos kompromisszumát hozta létre az európai országokban. A napóleoni háborúk után a béke szinte végtelennek és öröknek látszott az optimista polgárság szemében. A polgári tömegeken a meggazdagodás vágya és a civilizációs eredményekért való futkosás vett erőt. Előbb a vallásos hiedelmek öregedtek el, majd gyengülni kezdett soraikban a politikai hiedelmek ereje is. Az ipari proletariátus ezzel szemben életérzésének hatása alatt, esendő értelmi ideával kapcsolódott, de nagy érzelmeken nyugvó hiedelmet hozott létre a marxizmusban. A XIX. század második felében és a XX. század elején, egészen az első világháborúig, az ipari proletariátus volt az egyetlen heroikus társadalmi osztály. Kollektív heroizmusával szemben a polgári oldalon semmiféle helyt-

állás, szervezkedés nem állott; az uralkodó osztályokat nem a lelkeség, hanem csupán hatalmuk és vagyonuk tartotta fenn a proletariátus forradalmával szemben. A marxista mozgalom sikerének egyedül ez a titka. Míg a proletár-szervezetekben a munkások tagdíjakat fizettek, szervezeteket alkottak, sztrájkmozgalmakat folytattak, egyetlen intésre az utcára mentek tüntetni, addig a polgárságban semmi heroizmus nem őlt. A marxizmus hanyatlását az első világháború okozta, mert ez a maga megpróbáltatásaival, a négyéves frontszolgálat élményeivel — heroizálta a többi osztályt is. A proletariátus 1919. után már nem állott egyedül mint szervezett és mint heroikus elem a társadalmi harc színterén, ellenben a többiek szervezkedése és heroizálása következtében kisebbségben maradt.

A történelem ismeri a heroikus nemzetek nagy cselekedeteit is. A görögséget csak heroizmusa menthette meg a perzsák inváziójától. Róma népe egész Itália elfoglalásáig és az első punl'áború győzelmes befejezéséig állandóan a meg-megújuló heroizmus jegyében élt. A második pun háború korában heroizmusa már megcsappant, ettől fogva háborúit késlekedve, ügyetlenül, állandóan vereségekkel kezdte, csak később, a háborúk folyamán heroizálódott és nagyobb anyagi ereje, civilizációja és állandó helytállása következtében mindenkor az ellenség kifárasztásával győzött, mint általában minden sokáig uralkodó világhódító. A második pun háborúban már Carthago a heroikus nemzet. A mindent elöntő politikai hiedelem és az ebből keletkezett heroizmus tette lehetővé Napóleon világhódítását, az amerikai szabadságharc győzelmét és az új nemzeti államok függetlenülését. A heroizmus a magyarázata az új hiedelem mindenkor bekövetkező, legalábbis relatív győzelmének. A nagy hiedelem-háborúkban, a történelem példái szerint többnyire a konzervatívok győznek, mert övék a nagyobb anyagi és potenciális erő, de az új politikai hiedelem mégis érvényesül, legalább részlegesen győz — még legyőzői fölött is.

A társadalom aheroikus rétegei

A tömeg, a párt, az osztály, a nép vagy a nemzet heroizálásának lehetőségei mindamellettt korlátozottak. Míg az egyén a hit extázisában mindenre képes, a tömeg határtalan heroizmusra soha. Rövid idő alatt lezajló nagy cselekedeteket végrehajthat ugyan a tömeg, de állandó heroikus helytállását számos tényező gátolja.

f A társadalomnak mindenekelőtt vannak a természettől adott aheroikus rétegei. Ezek sohasem lehetnek képesek arra, hogy a hitemergia bennük úgy kifejlődjék, mint a kiválasztottakban. A természettől fogva aheroikus rétegek egy társadalomban az életerő fejletlensége vagy csökkent volta következtében: a gyermekek, az öregek és túlnyomórészt a nők. A nők között igen sokszor akadnak hősök, de mégis többnyire családjuk, hozzátartozóik személyes érdekeit tekintik előbbrevalónak, mint a köz és az áldozás szempontjait. Ösztönüknél fogva inkább a család számára heroikusak, mint a társadalom vagy a nemzet számára.

Minden társadalomban aheroikus elem a gazdagok, a kiválasztottak osztálya. (5.) Ezek rendszerint politikai hiedelem-szegény rétegek, főleg civilizációs hiedelmekben hisznek. Egyénileg hősök is származnak belőlük, de mint csoport nem hisznek politikai boldogság-rendszerekben, akkor sem, ha ők a vezetők. Néha azonosulni tudnak a többi osztállyal, ha közös veszedelem közeleg, de igen gyakran viszont az ellenséggel éreznek együtt. Aheroikus réteg a társadalomban minden, a hiedelemben nem hívő más csoport is. Ezeknek nem kell föltétlenül vagyonosaknak, jólétben levőknek lenniök. Heroizmust csak a hit hozhat létre, kényszer soha! Ha a hiedelem csak a társadalom egy kis rétegében terjed el és a nagy többség azzal szemben hitetlenül áll, a nagy erőfeszítések eleve lehetetlenekké válnak. Viszont, ha a társadalom telítve van valamely politikai hiedelemmel, akkor a heroizmus *magától jön*, nem kell azt mesterséges eszközökkel előidézni, legfeljebb észszerűnek látszó szervezetet kell számára építeni.

Belső harc heroikusok és aheroikusok között

Mind a pártcsaták, mind az osztályküzdelmek és a forradalmak idején a heroikusok, azaz a politikai hiedelemmel telítettek és az aheroikusok, a politikai hiedelemmel kevésbé szaturáltak között belső harc tör ki, ami a későbbi politikai fejlemények első jele. A heroikusok mindig úgy tekintenek az aheroikusokra, mint „a vallásos, templomba járó hívők a templomkerülőkre, a vallástalanokra. Mindenáron meg akarják téríteni őket, át akarják menteni a profán világból az ő sacrumaik világába, a maguk reális vakondok-életéből az ő extatikus idegállapotukba. Nagy válságok, forradalmak és háborúk idején rendszerint olyan törvények és rendelkezések születnek, amelyek száz és száz új életszabályt tesznek kötelezővé a társadalomban és olyan dolgokat tiltanak el a köz érdekében, amelyek egyébként normális időkben nem tilalmasak. (Például: csak gyermekeknek szabad tejet inni, csak jegyre lehet kenyeret kapni, stb. stb.) A társadalom aheroikus rétegei, amelyek életérzésükben még a régi alapokon állanak, e szabályok megszegését nem tekintik bűnnek. A heroikusok viszont mindent az áldozás szempontjából néznek és e tilalmak megszegőit hazaárulóknak tartják. Innen keletkeznek azok az eredeti jelenségek, amelyek csak hasonló forradalmi vagy háborús időkben szoktak előfordulni: emberek, családtagok, jóbarátok egymás ellen való támadásai, feljelentései, az uszítás, embertársaink üldözése stb.

Ez a harc teljességgel a hívők és hitetlenek küzdelme. Amíg a vallásos hiedelem volt az erős a társadalomban, az emberek hasonlóképpen *ellenőrizték* egymás vallási, kultikus és erkölcsi életét. A középkorban a hívők tömege teljesen a papok ellenőrzése alatt állt. Később a protestáns puritanizmus ezt az ellenőrzést odáig fejlesztette, hogy a prédikátorok némelyik országban házról-házra jártak, megvizsgálták, hogy a családtagok imádkoznak-e otthon, járnak-e templomba, milyen szerelmi életet folytatnak és paráználkodnak-e? Minden hiedelem a hívők teljes ellenőrzésére törekszik és a hívők és hitetlenek közötti harc egészen a családi ház kapujáig, a gyermekszobáig, az ágyig és asztalig ér.

Mindez az új és erős hiedelmek korában divatozik így. Az előregedett hiedelmet éppen az áldozás érzéskörének és a látható áldozatnak a hiánya jellemzi. Azok a társadalmak, amelyekben előregedett a vallásos hiedelem, nem áldoznak Istennek és nem áldoznak földi egyházi céloknak; ahol a politikai hiedelem öreg, ott a politikai áldozás hiányzik és a gazdagok, a milliomosok főleg civilizációs célokra vagy külön egyéniségükre jellemző alapításokra hagyják vagyonukat. A polgári demokrácia előregedett hiedelmében a második világháború kitörésekor erősen érzékelhető volt az áldozás hiánya. A demokratikus országokat sokkal nehezebb volt rávenni a háborús áldozatokra, mint a totálisakat. Béke idején is látszik az-ncban a demokráciákban a hiedelem előregedése, a beállott áldozás-csökkenés.

A heroizmus természeti határai

A társadalom nemcsak azért nem heroizálható a maga teljességében, mert tömegében mindig vannak aheroikus elemek, hanem az emberi lélek egyéb természeti törvényei is szigorúan határát szabják a tömegheroizmusnak.

Minden heroizmus legkegyetlenebb ellensége: az idő. A lelki contagium, a pszichikai infekció, a hiedelem szuggesztív «reje mindenkire csak bizonyos ideig hat. Kedvező körülmények alakulása elősegíti a további áldozást, a kedvezőtleneké azonban rombolja az áldozó kedvet és ezzel a hiedelem erejét is. Ebben a tekintetben nagy szerepet játszik a faji vagy népi karakter, a társadalom műveltségi' és civilizációs állapota, az anyagi és technikai fejlettség, az emberanyag és az energiaparancsoló szükségessége. Az idő a hiedelem legnagyobb szövetségese, addig, amíg a hiedelem terjedőben és erősödőben van, de viszont az idő múlása rombolja legjobban az embercsoportok heroizmusát. Az éhség, a nélkülözések törvényszerűen felidéznek a heroikus gyanút abban a tekintetben, hogy őket becsapták, mert a társadalom aheroikus rétegei nem veszik ki részüket a küzdelemből. Ezért vagy az a benyomás keletkezik bennük, hogy az aheroikusok

ellen fel kell lépniök vagy az, hogy az ő áldozathozataluk is fölösleges és meddő.

A másik heroizmust romboló tényező: *a látható politikai célok gyakori változása*. Ha a társadalmat! egy elérendő cél végett szólítjuk fel áldozathozatalra és ezzel határozott feladatot adunk neki: könnyen követni fog bennünket és meg is hozza a szükséges áldozatokat. Ha azonban a célok változnak, ha egyik cél után másodikat mutatunk föl és egyre újabbakat és újabbakat tárunk az embercsoportok elé, a heroizálás lelki folyamata megakad, mert minden új cél új és új *értelmi elbírálásnak* vettetik alá. Márpedig az értelmi elemek földézése minden tömegmozgalomban káros és destruáló erejű. Ilyenkor törvényszerűen felvetődik a kérdés: nem volt-e elég az eddigi áldozat? Miért kell újabb és újabb célokért küzdeni, amikor még a régi célokat sem értük el?

A heroizmus kifejlődésének harmadik természeti akadálya az a szomorú törvényszerűség, hogy a heroizmus gyakorlása: a hívők *legkülönbjeit áldozza föl* a hiedelem oltárán, míg az opportunisták tömegei életben maradnak, akár fizikai, akár csak szellemi elmúlást értsünk is pusztuláson. Minden politikai hiedelemben az történik, hogy az előharcosok, az avantgardisták, a nagy hitenergiájúak jórésze elesik s helyükbe a kevésbé heroikusok, a kevésbé hívők lépnek, hogy azok megkössék az új hiedelem-kompromisszumot. Minden forradalom és nagy politikai mozgalom története ezt a törvényszerűséget mutatja. Maguk a nagy politikai vezérek vagy elestek így vagy számtalanszor kénytelenek voltak megtagadni eredeti elveiket és legelső tanítványaikat, az úgynevezett „reálpolitika“ kedvéért. A forradalmak nagy hősei rendszerint elpusztulnak és utánuk azok kerülnek uralomra, akik csupán átvészelték az időket, de maguk nem vitték bőrüket a vásárra. Míg a hiedelem hősei föláldozzák életüket, munkájuk haszonélvezői rendszerint a' háttérben-lappangók lesznek. A próféták meghalnak, hogy az emberek élhessenek. Ez nemcsak az egyén, de a tömeg viszonylatában is így van.

Ezek a tények mind arra intenek, hogy a tömegek áldozását a politika oltárán a vezetőknek erősen ellenőrizniük, szabályozniuk és mérsékelniük kell. A tömeg természeténél fogva

nem heroikus, hanem csupán gyermeki lény, amelynek lehetnek heroikus felbuzdulásai, de nem lehetnek végnélküliek az áldozatai Van egy felfogás, amely szerint minden embertömeg *nőnemű*, ösztöneinél és idegeinél fogva. Az kétségtelen, “nogy a tömeg: *sohasem férfi*, legfeljebb az élet kivételes helyzeteiben, a csatában, az ütközetben,) a harctéren, de nem a béke éveiben vagy nem otthon, a harcterek mögött. A politikának nem az a célja, hogy az emberek hiedelmeikért elpusztuljanak, hanem az, hogy új és új hiedelemeikkel előbbre vigyék az életet. Ezért vigyázni kell arra, hogy egy társadalom és nép életében az áldozást milyen fokig fejlesszük és nem szabad az erővel való rablógazdálkodás túlzásába esni. Amikor a francia forradalom kitört, több francia volt a földön, mint angolszász és száz év múlva sokszor annyi angolszász volt a világon, mint francia. (6.) A történelmi pozitivizmus szemüvegén keresztül nézve, ez a tény: főleg Napóleon hadjáratainak tulajdonítható. Áldozás és áldozat nélkül nincs politika, nincs haladás, nincs fejlődés és nincsen élet. Viszont az áldozatok túlzása minden társadalomra katasztrófát hoz. A jó politika ebből a szempontból a társadalom áldozataival való helyes gazdálkodást jelenti.

III.

A gyűlölet érzésköre

A politikai hiedelem érzésvilágának öröktől fogva nélkülözhetetlen és állandóan jelentkező őserzése: a *gyűlölet*. Gyűlölet nélkül nincs politika, de nincs semmiféle hiedelem se. Mindenki, aki valamely hiedelemben hisz, — gyűlöl is. A szentek, az apostolok, a papok, a szerzetesek is gyűlölnék. Gyűlölik a hiedelmeket és a hitetlenek tévelygéseit. Az erősen hívő ember részint a más hiten levőket és azok sacramait gyűlöli, részint pedig a prófánokat, akik az! ő sacramait nem tisztelik. A régi világban és a primitív népeknél ma is háborúk célja közé tartozik lerombolni az ellenség istenképeit, bálványait, amelyek gyűlölet tárgyai. A kereszténység annakidején ilyen okokból rombolta le az antik kor nagyszerű vallásos műemlékeit, később Bizáncban ezért tört ki a képrombolás. A kereszténység minden felebarátunk egyforma szeretetét hirdeti ugyan, de a valóságban a hitetlenek elleni inkvizíciók, a boszorkányégetések, a keresztesháborúk és az egyház történetének egyéb tényei mind azt mutatják, hogy a keresztény tömegekben is élt a gyűlölet mindaddig, amíg a kereszténység hiedelme erős és egyeduralkodó volt a lelkek fölött.

A hiedelemhez való tartozás szempontjából az emberben mindig kétféle érzés él. Az egyik az, hogy ehhez és ehhez a hiedelemhez tartozom, ebben hiszek, ez és ez vagyok; a másik meg az, hogy: nem tartozom a másikkal, nem vagyok az, meg amaz. A *negatívum*, a másikkal való nem tartozás érzése rendszerint erősebb, mint a pozitívum érzése. (?) Saját hiedelmünket többnyire gyarlóan, esendően szolgáljuk, saját sacramainkat nem tiszteljük eléggé, nem küzdünk értük elég heroikusan, de mégis teljes

szívvel megköveteljük, hogy bennünket ne sorozzanak a másik, a gyűlölt embercsoport tagjai közé. Jó keresztények nem vagyunk ugyan, de viharos erővel él bennünk a ludat, hogy nem vagyunk pogányok, vagy zsidók. Hazafiságunk is esendő lehetmtelia, de roppant erősen él bennünk az érzés, hogy *nem vagyunk* az ellenséges nép, vagy bármely más népi tagja. Saját politikai meggyőződésünk lehet bizonytalan is az erősebb hitűek szemében, de az az érzés igen erős bennünk, hogy nem tartozunk a más pártbeliekhez. Az elválasztó érzés, amely önmagunkat bizonyos csoportoktól, osztályoktól, vallásoktól, népektől, vagy más hiedelmek híveitől hivatva van megkülönböztetni, rendszerint erősebben él bennünk, mint kötelességünk tudata és érzése a saját sacrumaink szolgálataiban. Ennek a jelenségnek magyarázata csak az lehet, hogy a tőlünk különbözőket, a másokat, a nem hozzánk tartozókat, a nem velünk együtt érzőket — ösztönösen gyűlöljük. _

Az írók nagy része tagadja azt a tényt, hogy a gyűlölet emberi őserzelem volna és a politikában szerepet játszik. Hiedelem-hanyatlás korában a tömegek valóban nem gyűlölnék és a humanizmusban hívő szellemi munkások ezt az állapotot tartják normálisnak, — azért vélekednek így. Ugyancsak tagadják a gyűlöletet a forradalmárok is — de maguk személy szerint mindig gyakorolják. Mivel életérzésük azt súgja, hogy az embert ártatlannak, boldogságra termettnek és mások áldozatának mutassák be, kézenfekvő az ok, hogy miért állítják: az emberek, a társadalmak, a népek nem gyűlölik egymást, hanem csak mások *usztíják* őket egymás ellen. Forradalmi korban a gyűlölet tagadásának *világmagyarázat-szerű, teoretikus jellege van*, A forradalmi apostolok tagadják a gyűlöletet, de a forradalom, vagy a háború hamarosan megmutatja, hogy ebből mi az igaz. (8.) Hiedelemhanyatlás korában a gyűlölet tagadásának *pacifista jellege van*. A hanyatló hiedelem rendszerint nem akar mérkőzést, háborút, tehát hívei pacifistákká lesznek. Az igazság az, hogy a gyűlölet tagadása részint csupán átlátszó ideológiai célokat szolgál, részint meg egy teljesen indokolatlan *antropológiai optimizmus* származéka, de a tételt mindenkor az események véres cáfolata kíséri. A gyűlölet bizony hatalmas, élő realitás az emberiség életében és létrejöttének, keletkezésének, változásainak mély pszichológiai okai vannak.

A gyűlölet okai es törvényei

A hívés ösztöne életünk minden tevékeny pillanatában a jövő egy bizonyos képét festi elénk. A bennünk levő hit hiedelemmé alakul át az életézés bekapcsolódása következtében és így egész lényünk egy életirányzat szolgálatába szegődik, amely megszabja jelenlegi magatartásunkat és egy boldogságrendszerben előrajzolódó jövőért folytatott harcra is fölkészíti erőnket. Minden hívő a saját hiedelme boldogságáért küzdő harcos, aki bizonyos meghatározott jövőt akar fölépíteni. A más hiedelmen levők, a más életézésük ugyanakkor egy, a miénkkel ellentétes jövőért küzdenek, amely a mi számunkra minden esetben *pokolszerű* tünetnek hat. A forradalmárok mennyországa pokol a konzervatívok számára és megfordítva. Azt kell éreznünk, hogy a nem hozzánk tartozók, a nem velünk érzők egyszerű hívése — veszedelmet rejteget számunkra. Értelmileg a gyűlölet okát a legtöbb esetben nem lehet megmagyarázni, egyszerűen azért, mert a gyűlölet nem értelmi tevékenység. Sohasem eszmei meggyőződésből gyűlölünk másokat (más vallásúakat, más politikai meggyőződésűeket, más népeket, más nemzetbelieket). Hanem mindig életézésünk fejleszti ki a gyűlöletet az öntudat alatt. A gyűlölés az életézés járuléka s éppúgy, mint az áldozás érzésköre, minden hiedelem érzelmi részéhez tapad és attól többé nem választható el. A háborúról szóló fejezetben részletesen foglalkozom a nemzetek közötti ellentétek és az ellenség-szemlélet jelenségeivel.

Ugyanabban a társadalomban többféle politikai hiedelem és többféle látható osztály érdek él. Az összeütközés nem föltétlenül a legnagyobb ellentétük között tör ki, a politikai harc nem föltétlenül azok között dúl, akiknek a legtöbb értelmi okuk volna egymást pusztítani, hanem a küzdelem a titokzatos gyűlölet következtében egészen másként alakul. A gyűlölködés nem értelmi, hanem érzelmi funkció, tehát emberi értelemmel nem irányítható. Gustav Ratzenhoffer felállította az „abszolút ellenségesség“ törvényét. Szerinte mindazok az egyének, csoportok és közösségek, amelyek politikai személyiségeknek nevezhetők, állandóan az abszolút ellenségesség érzésével vannak eltelve

egymás iránt. (9.) Ez a törvény annyiban igaz, hogy minden hiedelem másokkal szemben való gyűlöletet terjeszt, abban a tekintetben azonban túlzás, hogy a politikai küzdelmet vagy a társadalmi harcot csupán a gyűlölet irányítja. Ez az felfogás éppoly egyoldalú, mint a hiedelem szolgálatában csak a félelmet ismerni el irányító tényezőnek.

A gyűlölés tudatalatti, szubjektív, ösztönös ósérzelem, amely azonos életérzésű emberekben mindig határozott élel és célzattal fejlődik ki. Azok, akik gyűlölnék, mindig határozott és egységes érzésvilágban élnek, ha gyűlöletük tárgya azonos. Nincs nagyobb összetartás a földön, mint a közös ellenséggel szemben jelentkező gyűlölet. A gyűlölet egyesíti a gyűlölőket és később többé-kevésbé a gyűlölteket is. A gyűlölő ugyan rangsort állít föl mindazokban, akiket gyűlöl, viszont összes ellenségeit nagy előszeretettel *egynek látja*. Azok érzésvilágát leegyszerűsíti, őket saját érzelmei és szemlélete szerint egyetlen lömeggé gyúrja. A gyűlölet mindig általánosít. A kommunista a fasisztát, a hitleristát, a polgári konzervatívot, a liberálist és a szociáldemokratát is *egynek látja* és „szociálfasisztának“ nevezi. Ugyanakkor a nemzeti szocialista a polgári liberálist, a marxistát és a kommunistát képes ugyanegynek érezni gyűlöletében. A polgári liberális viszont a szélsőjobboldali és szélsőbaloldali forradalmárokat érzi *egynek* — és így tovább. A gyűlölet nem válogat, kis ellentétekre nincs tekintettel, mások érzelmeit nem észleli», mások lelkiállapotába nem akar betekinteni.

A gyűlölet a civilizációban

Az emberi gyűlölet a legnagyobb erőtenyezők egyike a földön. Nyilvánvalóan természeti örökségünk, amely sajátunk volt már a homo sapiens kialakulása előtt és azóta se tudunk megszabadulni tőle. Az ősember ösztönösen gyűlölte természeti ellenfeleit, amelyek a létharcban életére törtek. A hasonló ösztönös gyűlölet az állatvilágban is határozottan él. Mindenki, aki vadászott valaha uhával, el kellett, hogy gondolkozzon azon a csodálatos jelenségen, hogy, ha nappal a hatalmas baglyot egy erdei tisztásra kiteszi, a madárvilág ragadozói, a sasok, vércsék, kányák szinte percnként csapnak le rá. Az emberi

szem még meg sem pillanthatja a közeledő sast, amikor az uhu már ideges lesz és a következő pillanatban a sas kődarabként zuhan rá. A ragadozó madarak ösztönösen megérzik a fészkeiket éjszaka megrabló közellenség jelenlétét és veszéllyel nem törődve, ráesnek a bagolyra, hogy elpusztítsák. Minden állatnak megvan a természetes ősellensége, amelyet ösztönösen gyűlöl és amellyel őt mindenkor a legvehemensebb indulatok kitérésére lehet kényszeríteni. Az állatvilág bizonyos tagjaival szemben hasonló gyűlöletet nem táplál, azokkal szemben közömbös. A természet bölcs elhatározással minden lénynek ellenségeket szül, hogy ezek által korlátozza őt és így fenntartsa az egyensúlyt az élők világában. Az embernek a civilizációban — az ember az ellensége. A „feltaláló ragadozó“ minden hiedelmét a létért való harc szerencsésebb megvívására hozza létre életérzésével és hiedelmeinek sohasem csak a természet, hanem elsősorban *mindig a többi ember áll útjában*. Az ember a természet akaratából ösztönösen gyűlöl és így a gyűlölet csak akkor szűnhetik meg a földön ember és ember között, ha a fajta vitalitása megtörik és sorainkban az általános hanyatlás lesz úrrá.

A humanizmus eszméje és mindazok az áramlatok, amelyek az emberiségből a gyűlöletet ki akarják irtani — eleve halálra ítélt irányzatok. Az a tanítás, hogy fölöslegesen, ok nélkül ne gyűlöljünk: szép elv és gondolat, de a gyakorlati életben *okkal* gyűlölünk; a természet ad ^jlandóan újabb és újabb okokat a gyűlöletre. Az emberi életérzés fejlődése az elmúlt évezredek alatt a gyűlölest mégis meglehetősen korlátozta, így határozottan megfigyelhető jelenség, hogy a civilizált népek az ellenséges népet és annak fiait ma már nem gyűlölik úgy, mint régente, helyettük főleg az ellenség vezéreit gyűlölik. Perszónifikálják, koncentrálnak, egy-egy személyre korlátozzák gyűlöletüket és úgy érzik, hogy az ellenséges nép „félrevezetett“ tömegekből áll, e félrevezetésért azonban határozott személyek felelősek. Innen jön a „háborús bűnösök“ fogalommeghatározás, ami régente, az antik világban ismeretlen fogalom volt. Viszont egyetlen erős hiedelem se pacifista s nem emberbarát; ellenkezően: saját magának érvényesüléséért minden áldozatra hajlamos és féktelen gyűlölet kapcsolódik hozzá. A természet

és az ösztönök állandóan fenntartják bennünk a gyűlöletet és a létért való küzdelem gyűlölet nélkül nem is folytatható. Az emberben határozottan él a szeretet ösztöne a maga szűk körében. De ez főleg a vallásnak ösérzelme és sokkal kevésbé a politikának.

A természet egyszerűen nem engedi meg, hogy (bizonyos korokban, az élet bizonyos helyzeteiben ne tudjunk egészségesen gyűlölni. Erre kissé triviális példát az állatvédelem eszmeköréből lehet fölmutatni. A civilizált emberben elterjedt az az érzés, hogy a vele együtt dolgozó állatokat nem szabad kínozni. Ugyanakkor bizonyos állatok kínzása és meggyilkolása ellen senki, sohasem emel szót. Meddő minden olyan harc, amely az emberi táplálkozásra alkalmas állatokat meg akarja védelmezni a leöléstől, és méginkább meddő volna azoknak az állatoknak a védelme, amelyeket az emberi természet és az ösztönök parancsából gyűlöl, amelyektől *irtózik*, amelyek számára veszedelmesek, amelyek neki kínokat, vagy kellemetlenségeket okoznak. Az ártatlan lovak és kutyák nemesszívű védelme meghallgatásra talál, mert ezek az ember számára hasznosak, de soha senkinek sem jut eszébe a patkányok, vagy az élősdibogarak védelme, noha ezek épp olyan teremtményei az Úristennek, mint az állatvilág többi tagja. Az emberiség nagy vadonjában ugyancsak vannak embercsoportok, amelyek számunkra ártalmatlanok, de mindig vannak olyanok is, amelyek veszedelmesek, amelyek életünkre törnek és ezekkel szemben az egészséges embernek gyűlölettel eltelve kell védekeznie, sőt azokat nemcsak védekező, hanem támadó módon is meg kell semmisítenie.

így¹ Jön létre lelkivilágunkban a gyűlölet révén egy határozott embercsoport képe, amelyet „ellenségnek“ hívunk. *Ellenség az, aki gyűlöletünk tárgya.* Az élet változása miatt egyre változnak ellenségeink. Vannak ellenségeink a személyes életben, hivatásunk és foglalkozásunk folytatása során fölmerülő ellentétek, vagy a közös célokért való harc versenye miatt. Vannak ellenségeink a politikai és vannak a népi, nemzeti életben. Egyénnek az egyén, pártnak a párt és nemzetnek a nemzet az ellensége. Ez a jelenség mutatja a gyűlölés általános és csoportjellegét s azt, hogy a gyűlölet ugyancsak *a tömegben és nem az egyénben keletkezik.*

A gyűlölet székhelye a társadalomban

A gyűlöletnek éppúgy megvan a maga kultusza, mint a hiedelemnek. Az ember egyéni elvonultságában általában nem gyűlöl; nincs érintkezése a világgal, nincsenek összeütközései és így a gyűlöletre nincs szüksége. A társadalom életében már állandó jelenség a gyűlölet s a hiedelem terjesztése mindig együtt jár a mások gyűlölésére való izgatással. A nagy politikai vezérek évezredek óta mindig gyűlöletet szítanak. Gyakran már olyankor elkezdik a gyűlölet fölbresztését, amikor a tömeg még nem érzi az összeütközés eljövételét. A legtöbb esetben azután valamely külső drámai esemény nyitja meg a gyűlölködésre való izgatás zsilipjeit.

Ilyenkor a gyűlöletnek irányítója születik a társadalomban. Ez az irányító egyén (apostol, vezér, szabadsághős stb.) vagy közösség ideákkal látja el az életérzésből fakadó gyűlöletet és azt határozott célok felé irányítja. A modern korszakban ez a gyűlölet-irányító szerv: *a propaganda*. A politikai hiedelem uralomra jutott hívei hatalmukban tartják a sajtót, a rádiót és az összes közvéleménycsináló szerveket és szóban, írásban, színpadon és filmen a maguk hiedelmét terjesztik. A hiedelemterjesztés a propagandában sohasem egyedül a saját sacrumaink kultuszában, hanem mindig a mások sacrumainak megtámadásában és azok hívóinek meggyűlöltetésében nyilatkozik meg. Rossz propaganda az, amely csak a saját nagyságunkat dicséri saját hiedelmeinket magasztalja és az ellenséget nem ostorozza. A tömegnek sokkal nagyobb látványosság és impresszió az ellenség megálázása, mint saját magunk mennybemenetele. A középkorban az egyház is élt a hitetlenek elleni gyűlölet fölkeltésével és ápolásával s a pápai kiátkozások ugyancsak azt mutatják, hogy a gyűlöletszítás a vallásos hiedelem szolgálatában is elengedhetetlenül szükséges lélektani faktor.

Mindamellet az embercsoport gyűlöletének nem az értelem világában kell élnie, hanem a tudatalatti, ösztönös érzelmekben. Csupán észokokkal semmiféle pártot, társadalmi osztályt, népet vagy nemzetet nem lehet gyűlöletre ragadni másokkal szemben. A népek igen gyakran gyűlölnek a szomszédaikat, de sohasem gyű-

lölük ellenségeik messze élő, velük nem érintkező, velük soha össze nem ütköző szövetségeseit. A politikai és nemzetközi életben vannak *természeti ellenségek* és stratégiái, vagy jogi ellenségek. Nem föltétlenül azokat a népeket gyűlöljük, amelyek hadat üzentek nekünk, hanem mindig azokat, amelyeket ösztönünk¹ jelöl ki a gyűlölet tárgyává. (Gyakran: a szövetségeseiket.) A propaganda tehát a gyűlöletnek csak irányítója lehet, de gyűlöletet kelteni hatásosan és huzamos időre nem tud. A gyűlölet székhelye a társadalomban mindig *az alaktalan tömeg* és sohasem a politikailag gondolkozó réteg. Régen ezt úgy mondták, hogy: a politikus gondolkodik és helyette a tömeg hisz és gyűlöl. Ma ezt így kell megfogalmazni: az aktivitásra ingerlő gyűlölet csak bizonyos életérzéssel eltöltött emberekben lehet meg és másokban csupán értelmi szuggeszióval nem lehet létrehozni.

A gyűlölet születése, élete és halála

Az ember és a tömeg ösztönének parancsára képes gyűlölni és mindenkor gyűlöl is valakit és valamit. Az alaktalan, határozott célra nem irányuló, egyénekben szétforgácsoló gyűlöletnek azonban nincs politikai jelentősége. A politikai hiedelem szempontjából csak az a gyűlölet jelentős, amely a hiedelmünk ellenségei ellen irányul. A gyűlölet ilyen szempontból akkor születik meg, amikor nyilvánvalóvá lesz, hogy valamely erő hiedelmünk és érdekeink ellen tör s bennünket megsemmisítéssel fenyeget. A gyűlölet mindig drámai jelenettel kezdődik. Ezért vannak határcidensek egymásra törő népek háborúi előtt; ezért kezdődnek a forradalmak bizonyos emberek meggyilkolásával; a pártpolitikai tusák valamely beszéddel, állásfoglalással, fenyegetőzéssel, valami rendkívüli aktussal, ami felingerel. Drámai jelenetnek kell lejátszódnia ahhoz, hogy a gyűlölet ingere végigfusson az azonos életérzésüeken, és ezzel a harc megkezdődjék.

A gyűlölet a tömegelektani törvények hatása alatt igen gyorsan terjed és éppúgy eljut a paroxizmus fokára mint a hívés. Minden érzelem ugyanazon fejlődéstani törvényeknek látszik hódolni a tömeg életében. A gyűlölet elterjedése a társadalomban éppúgy gyarló ideák továbbadásával, inficiálásával

történi, mint a hiedelemé. Sőt: a gyűlölet elterjedéséhez kell a legkevesebb értelem. Az ember, mint tömeglény, természeténél fogva gyanakvó. Becsapástól fél, másokról rosszat föltételez és ki nem élt vágyait a mások életgyakorlatában gyűlöli. Ha valamit, amire vágyik, nem ér el s az másoknak sajátjává lesz, azt rendszerint meggyűlöli és az egyénnél százszorta inkább csinálja ezt így a tömeg. Ha a gyűlölethullám tömegben útjára indul, a legostobább értelmi idea is elégséges ahhoz, hogy annak vulkáni kilői ései keletkezzenek. Ha a tömegben kifejlődik egy határozottabb körvonalú ellenség-szemlélet, akkor a tömeg saját nyomorúságának, bajának, nélkülözésének minden okát hovatovább amúgy is kizárólag az ellenségben látja. A francia forradalomban a nép azt hitte, hogy azért éheznek, mert a papok és nemesek mindent felfalnak előle. Forradalmi válságok idején a társadalom egy része minden bajának okát a másik részben, az ellenségben látja. Hiába okozza az éhínséget sáskajárás, árvíz vagy a mostoha idő, — a tömeg ezt sohasem fogja belátni és mindig szentül elhiszi bárkinek, hogy az ellenség lopta el az élelmiszereket. Itt nem játszik szerepet az, hogy a francia forradalom egykori népi tömegeinek egy aránytalanul csekélyszámú arisztokrácia és papság volt a kiszemelt ellensége. Az ellenség milliókkal szemben is lehet csupán néhány száz ember, vagy akár egyetlen személy is; a tömeg elhiszi, hogy ez az egyetlen személy az okozója minden bajának és tragédiájának.

A gyűlölet így ösztönös úton odáig fejlődik, hogy többé semmiféle értelmi elem nem tud rá hatni. A „vak gyűlölet“ kifejezés a legvilágosabban festi meg ennek az értelemnek az igazi arculatát. A gyűlölet paroxizmusa odáig fejlődhetik, hogy az emberek kivetkőznek szellemi mivoltukból, elállatiasodnak, kegyetlenségekre ragadtatják magukat, nem törődnek többé a retorziókkal, saját maguk jövőjével, csak a pillanatnyi vak szenvedélyt érzik és ennek hatása alatt cselekszenek. A gyűlölethullám csak tragikus eseményekkel' nagy megrázkódtatásokkal és sötét kiábrándulással érhet véget. A tömeg bizonyos határozott irányban megnyilvánuló gyűlölete csak akkor csillapodik le, a gyűlölethullám csak akkor ér¹ véget, ha a gyűlölők eljutnak addig a pontig, hogy *meggyűlölik saját előbbi cselekedeteiket.*

IV.

A félelem érzésköre

A racionális tudományosság fénykorában és a vallásosság hanyatlása idején az emberi hiedelmek keletkezésének főokát a félelem érzésében látják. Lucretius a vallást a félelem szülöttjének mondta már kétezer év előtt. (10.) Legjellemzőbb azonban e tekintetben Herbert Spencer felfogása. Spencer az ősember vallásos hiedelmeit bírálva, arra az eredményre jutott, hogy a kezdetleges ember magaviseletét részben azok az érzelmek határozzák meg, amelyekkel a körülötte élő embereket tekinti, másrészt pedig azok, amelyekkel az elhunytakat nézi. Spencer szerint az élőtől való félelem a politikai kényszer, a halottól való félelem pedig a vallási kényszer gyökerévé lesz a társadalomban, (11.) A felvilágosodás tetőfokán a pozitív tudományosság íme: előszeretettel magyarázta a legmagasztosabb emberi érzelmeket úgy, hogy azok egyik legalacsonyabbrendű ösztönünknek, a félelemnek a produktumai.

Nyilvánvaló pedig, hogy semmiféle hiedelem nem származhatik egyedül félelemből. Ugyanakkor a félelem őserzésének erejét és hatását nem szabad lebecsülni. A félelem ma is él az egyénben, a társadalomban, a civilizált emberiségben. A múltban is mindig nagy szerepet játszott, bár megjelenése az emberi tevékenységet irányító faktorok között sokkal komplikáltabb volt, mint ahogy azt a lélektan sokáig hitte. Nem igaz az, hogy a halottól való félelem hozza létre a vallást és az élőtől való félelem a politikát s az sem igaz, amit a racionalista történetíró mond, hogy a középkor alapja a pokoltól való félelem volt. (12.) Egyik állítás sem felel meg a valóságnak, mert sem a

halottakkal, sem az élőkkel szemben nemcsak félelmet érzünk. A vallásos hiedelemben a félelemnek határozott szerepe van. Minden vallás a jók és rosszak jutalmazásának és büntetésének álláspontján áll, ami kétségkívül alkalmas arra, hogy a hívőket a hiedelemnek megfelelő életmódra sarkallja. Vallásosság azonban olyan hiedelmek esetében is volt, amelyek nem ismerték a pokol, vagy a purgatórium fogalmát és a mi hiedelmünk szerint létező túlvilágot. A politikai hiedelem sem épülhet csupán félelmen, mert félelemből nem lehet országokat építeni, világokat hódítani. A racionális tudományosság a hiedelmek fölemelő, áldást kiváltó, heroizmust létrehozó, transzcendentálissá tevő «rzelmi részét úgyszólván teljesen elsikkasztotta annak idején a maga elfogultságában.

A félelem a civilizációban

A hiedelmeket nem a félelem hozza létre, de ugyanakkor nem lehet tagadni, hogy a félelemnek *döntő hatása van a hiedelmek* kialakulására és az azokkal való élésre. A félelem az emberben lappangó ősrzedelem, olyan ösztön, amelyet évszázadzredek óta magunkban hordozunk és amelytől talán soha sem tudunk teljesen megszabadulni. Az őseMBER lelkében a félelem sokkal nagyobb szerepet játszott, mint a mai művelt, civilizált emberében. Az őseMBER nem ismerte a természeti tünemények törvényeit. A vihar, a mennydörgés, a villámlás megfoghatatlan jelenségek és a rossz szellemeik haragjának megnyilvánulásai voltak a szemében. Az embert pusztító vadállatok félelem bálványává lettek és az ember a tőlük való rettegéstől úgy igyekezett szabadulni, hogy lerajzolta, kifaragta formába öntötte félelmének tárgyait és istenként imádta őket. Bizonyos élőlények alakváltozása valóban ősoka lehetett a lélekvándorlás hiedelmének és az álom, az ájulás és a halál hasonlósága a halottaktól való félelemnek és mindannak, ami ebből következett. A középkorban a pokoltól való félelem kétségtelenül erős volt és az emberek hosszú ideig hitték, hogy a megátkozás, a megbabonázás, a szemverés biztos hatással jár és kerékbe törheti az életüket.

A tudományosság kifejlődése a civilizált népekben megdöntötte a félelemérzések bizonyos részét. A műveltség egyik legnagyobb ajándéka az ember számára, hogy ma kevésbé félünk a természeti jelenségektől. A tanult rétegek biztosan tudják, hogy a különböző természeti jelenségek milyen okokból származnak és azok hatása ellen védekezni is képesek. Ugyanakkor azonban a civilizáció a haladó társadalmak életét sokkal kényelmesebbé tette. Az európai népek társadalmának nagyvárosi része elszokott a természeti elemekkel való küzdelemtől, a primitív nélkülözésektől, ellenállóképesége csökkent a nagy megpróbáltatásokkal szemben és így ez a réteg, ha kevésbé fél is, mint az őseiber, vagy mint a balkáni paraszt, viszont ugyanakkor: sokkal gyengébb, elpuhultabb, az élet bonyodalmaival szemben sokkal képtelenebb az ellentállásra.

Egyik oldalon a civilizáció rombolja az ösztönös félelemérzést, a másik oldalon viszont új és új félelemérzéseket helyez belénk. Ezért meg lehet állapítani, hogy a félelem őserzelme a civilizált társadalomban éppúgy él, mint az őseiber, vagy a primitív néptörzsek körében, csak hogy más, átváltozott, *szublimált módon*. A haláltól való félelem az évezredek alatt intenzitásából mit sem veszített. Míg a primitív nép a haláltól való félelem kényszere alatt a különböző kultuszokhoz, halvány okhoz és istenképekhez folvamodik s a nép a vallásos kereszténység korában a hit mélységeiben keresett vigasztalást és bátorítást vele szemben, a mai nyugati társadalmak embere ugyaneme félelem hatása alatt — *civilizációs hiedelmekbe menekül*. A civilizációs hiedelmek jórésze az emberi élet meghosszabbítását és a könnyű halált ígéri híveinek, így lesz úrrá ezeken a társadalmi rétegeken a szanatórium-szemlélet, amely azt szeretné, hogy életünket minden eshetőséggel szemben megvédelmezzük, minél hosszabbra kinyújtsuk, azt a legbiztonságosabb és a legkényelmesebb kerek között éljük végig és magunkat minél kevesebb megrázkódtatásnak tegyük ki. (13.) Korunk lelkeségének talán legjellemzőbb vonása, hogy az emberiség egy része ma nem a vallásosságban keres vigasztalást a halálfélelemmel szemben, hanem a civilizációs hiedelmekben. Az emberiségnek ez a része már nem bíz a túlvilági életben; a vallás nem tudja csillapítani fájdalmait, mert vallásos hite nincs.

A politikai hiedelmek felbukkanása és megerősödése az ener-
vált társadalmat mindig kiemeli a civilizációs hiedelmek világából
és a saját uralma alá veti. Az erős politikai hiedelem sok tekintet-
ben *éppúgy megszabadítja híveit a félelemtől*, mint az erős, viru-
lens vallás. Forradalmak s háborúk idején az emberi» élet értéke
alá száll, mert az emberek sokkal kevésbé félnek ilyenkor a halál-
tól, mint máskor. Akik hisznek valamely nagy politikai hiedelem-
ben, *azok sohasem félnek*, azok a jövőt mindig biztosnak, szép-
nek, gyönyörűségnek látják és életük feláldozását is érdemesnek
találják a hiedelem érdekében. A politikai hiedelem éppúgy
félelemtől szabadító, mint minden hiedelem a földön. A hiede-
lem többek között mindig valamely félelmet akar eloszlatni;
ezért kialakulásában, fejlődésében a félelem ősérzésének döntő
szerepe van. A hiedelmet a féltő emberek részint azért építik föl,
hogy aztán ne kelljen félniök. Más hiedelmek viszont éppen a
a tömeg félelem-érzéséből keletkeznek.

Politikai hiedelem és tömegfélelem

Az ember egyéni felesleges félelmének irányai esetlegések
és az egyéniség szerint változók. A tömeg azonban mindig egy-
forma módon fél és félelmei határozott irányúak. A tömeg-
félelem olyan jelenség, amellyel a lélektannak, a politikáinak
és a politikai jelenségek megfigyelőjének egyformán számolnia
kell. A tömegben mindig kiirthatatlan gyanakvás! él abban a
tekintetben, hogy anyagi javaitól megfosztják, civilizációs ered-
ményeit elveszik tőle, kiharcolt emberi jogaiból kesemmizik és
kulturális eredményeit lerombolják. A tömeg mindig olyan, mint
a csontjával a sarokba húzó kutya: morogva várja táinadóját.
Egyetlen társadalom sincs a földön, amelynek mélyében a féle-
lem érzése és annak ide-oda való vándorlása észlelhető ne volna.
Az ősérzés, a százezer évek óta bennünk élő ösztön ma is a
bensőnkben lakik és az embercsoportok tömeges együttélésében
meghatványozódva jelentkezik. Nincs olyan politikai tömörülés
— ha az a legheroikusabb is, — hogy benne a félelem érzése ne
mutakoznék.

Minden uralkodó politikai rendszer állandóan fél ellenségeitől. Gyanakvással kíséri a más hiedelműek működését. A parlamentáris demokráciában egy-egy kormányzó többség néha évtizedeken keresztül állandóan felbomlásától fél és úgy kormányozza az államot. Az aggodalom évezredes barátja minden politikai rendszernek és hiedelemnek. A felsőosztályok félelme az alsóbbakkal szemben közismert. Amíg a polgári rétegek nem heroizálódtak az új nacionalizmusokban, addig őket főleg a nagy forradalmaktól, a proletariátus uralmától való félelem tartotta össze és tette képessé úgy-ahogy a küzdelemre. A tömeg, amellet, hogy gyűlöli az ellenséget, mindig, minden esetben *fél is tőle* és ez saját hiedelme szempontjából ugyancsak hatalmas erőtényező. A heroikusok kevésbé félnek és rendkívül erősen gyűlölnék, az aheroikusok viszont nem hisznek, kevésbé gyűlölnék, de rendszerint erősen 'félnek; és, ha ugyanattól az ellenségtől félnek, amelyet a heroikusok gyűlölnék, akkor a maguk módján ők is szolgálói lesznek ugyanannak a hiedelemnek. Az emberiség különböző csoportjai sohasem ugyanannak az ősérzelemnek a hatása alatt követik ugyanazt a hiedelmet, de különböző érzelmek inspirációja alatt is képesek ugyanegy hiedelmet szolgálni.

Az állam biztonsága

Korunk civilizációjában a félelem, mint emberi ősérzelem nem a maga primitív formájában jelentkezik az egyénben és a tömegben, hanem átvitt, másodlagos alakban. Az államok vezetői, a politikai vezérek és az egyszerű tömegember egyaránt röstellik bevallani, hogy ösztönösen félnek és ezt az ősi érzést más szavakba, korszerű képzetekbe burkolják. A félelem ősérzésének civilizált alakja az úgynevezett „biztonság-érzés“, amely korunk legjellemzőbb jelszavai közé tartozik.

Az első és a második világháború között az európai népek egész diplomáciai életén a biztonság pszichózisának különböző fázisa uralkodik. A világháború véres eseményei megszülték azt a jelszót, hogy „soha többé ne legyen háború“ és ennek elkerülése, a béke biztosítása és egyben a várható ellenségtől való félelem megszülte a *securité* pszichózisát, amely főleg a győzteseken

és elsősorban Franciaországon vett erőt. Az állam érinthetlenségének, határainak, jogainak és érdekeinek biztosítása vált a külpolitika legfontosabb feladatává. Ez nem minden korszakban volt így. Erős politikai hiedelemmel eltöltött népek sohasem esnek a biztonság pszihózisába, mert a félelem ősérezése nem válik olv erőssé bennük, hogy az áldozás és a gyűlölés érzését elhomályosítaná. A régi, hanyatló hiedelműek azonban ilyen belső hitből táplálkozó erővel nem rendelkeznek és így bennük a félelem ősérezése túlteng. Ezért olyan diplomáciai tevékenységet folytatnak, hogy minden lehető erőt és hatalmat szövetségi rendszerükbe hálózzanak és minden erőt arra használnak föl, hogy az az ő biztonságukat „garantálja”,

A „garantálás” legújabb korunk jellemző politikai-pszichológiai csodaszere. Európában mindig az a legnagyobb hatalom, amely a legtöbb állam biztonságát képes garantálni. *Egész Európa mindig a garantáló erő körül csoportosul.* Elismeri azt életrendezőnek, kikéri a garantáló hatalom döntéseit és azokat elfogadja s minden hatalmat csak addí? tart hatalomnak, amíg az garantálni tud, amíg a saját súlyával rá tud nehezedeni a status quora és biztosítja annak elmozdíthatatlanságát. Ezt a garanciákon épülő új diplomáciai korszakot teljességgel a biztonság pszihózisa szülte. Ennek a pszihózisnak a gyermeke az egykori népszövetség, majd a garanciák bonyolult rendszere, a különböző megnemtámadási és barátsági paktumok és a fegyverkezés korlátozásának egykori kísérletei.

A garanciák megítélésében és az egész garantálási eljárásban a pszichológiai momentum a legfontosabb. Egyes népek elfogadták olyan hatalmak garanciáit, amelyek tőlük ezer és ezer kilométerekre élnek és amelyek a háború kitörésekor a garancia tekintetében tehetetleneknek bizonyultak. Az államok biztonságának leghatalmasabb öre mindig az erős, kiegyensúlyozott politikai hiedelem, amelynek a népben élnie kell. A belső heroikus erő semmiféle külső garancia nem tudja pótolni. A civilizációs félelem biztonság-pszihózisa sohasem szülhet olyan erőt, mint a népekben élő belső hit, ha azí politikai irányban határozottan és erősen megnyilvánul.

A társadalom biztonsága

Újra a nemzetközi életben az államok biztonsága jelent, azt saját nemzetünk, népünk keretein belül a társadalmi biztonság pszichózisa képviseli. A mai modern társadalom tömegfélelme a *jövőért való szervezett aggodásban* nyilatkozik meg. Mivel az emberi életkor igen meghosszabbodott, az emberek ma elsősorban az öregségüktől és nem a báláinktól félnek. Régebben az öregségtől való félelem jórészt ismeretlen fogalom volt. Az emberi életkor rövidebb volt, a férfiak jórésze harminc-negyvenötvenéves kora körül elpusztult a háborúknban és a tömegbetegségekben, a társadalom pedig nem ismerte azt az érzést, hogy a munkaképtelen öregeket, betegeket és az élet elesettjeit a közönség szervezett gondoskodásából kell eltartani. Az életérzés javulása és fejlődése hozta magával ennek a pszichózisnak az elterjedését és amellett — a probléma megnövekedett. A tömegek szociális vágyainak legfőbb jelszava ma: a nyugodt, boldog, megelégedett öregség. Ez a vágy minden politikai boldogságrendszernek egyformán szerves része. A polgári demokráciák, a marxizmus és az új nacionalizmusok hiedelmei és boldogságrendszerei egyaránt ezt csillogtatják meg a szemünk előtt, gyermekeink boldogságának elmaradhatatlan ígérete mellett. És a legújabb politikai hiedelmek éppúgy, mint a régi hiedelmek ma élő rendszerei igen sokat meg is valósítottak a boldogság-Ígéretet szolgáló intézményekből.

Ma minden társadalmi réteg az állam, a közösség nyugdíjasa akar lenni és ezt a kérdéses dolgozó csoportok igen nagy mértékben el is érték. A társadalmi tömegfélelem kétségbeesetten keresi a biztonságot, az egyéni rizikó elhárítását és ezzel a társadalmi kollektív biztonság eddig soha nem látott rendszereit építi föl. A mai modern társadalomban a parasztság kivételével minden társadalmi osztály több irányban is biztosítva van, sőt. a parasztság hasonló megszervezése is sok helyütt megkezdődött. A dolgozókat közös egészségügyi intézmények segítik a betegségek elleni küzdelemben és a társadalom a munkaképtelenség esetén nyugdíjat, a halál esetén pedig a hátramaradottnak járadékot és temetkezési költséget fizet. Ebben a bizton-

sági pszihózisban minden politikai hiedelem szinte egy. Elmaradottnak tekintik azt az országot, ahol ez a társadalmi biztonság nem alkot kellő intézményeket és csodálják azt, ahol mindenki be van biztosítva az élet minden lehetősége ellen. Sokan viszont civilizációnk hanyatlásának egyik tipikus jelenségét látják abban, hogy a munkásosztály mindenütt nyugdíjassá lesz és hogy az egész társadalom ilyen biztonsági pszihózisban él.

Az bizonyos, hogy ha egy közösségben minden egyén biztosítva van annak terhére, akkor a legnagyobb veszedelem és a legnagyobb bizonytalanság — magát a közösséget fenyegeti. Más életérzés és más életberendezés korában az emberi társadalom megvolt egészségesen és virágzott a tömegbiztonság hasonló pszihózisa nélkül. A társadalmi fejlődésnek ezen az irányzatán azonban nem lehet változtatni az életérzés megváltozásáig. Viszont lényként kell megállapítani, hogy az idős emberek elszaporodása és az összes dolgozók kollektív biztosítása — *a társadalmi elemek heroizmusának feltartóztathatatlan csökkenését vonja maga után*. A bebiztosított társadalom invenciószegény ebb; vállalkozási kedve csökken. Új nagy hiedelmeket nem tesz magáévá, mert életérzése azt nem követeli meg. Ugyanaz a jelenség látható ezen a téren, mint ami a vagyonnak a nőkre való átszállásával figyelhető meg Amerikában, ahol a pénz és a tőke ezzel statikussá válik; nem mer vállalkozásokba kezdeni és hódító, imperialista pénz helyett biztonságosan kamatozó, de új dolgokat nem alkotó tőkévé válik.

Az egyén biztonsága

Hasonlóképpen él és ugyancsak változott formákban jelentkezik a mai civilizációban az egyénben lappangó félelem ösérzelme is. A mai modern ember életének minden ambíciója ugyancsak az, hogy saját eszközeivel biztonságot teremtsen magának. Legjellemzőbb erre a nők biztonság-pszihózisa. Az egyéni biztonság pszihózisa mai társadalmunkban annyira elterjedt, hogy a nagyvárosi emberek kilencven százaléka nemcsak egy, hanem néha öt—tíz biztonsági szervezetnek is a tagja. Úgy meg van támogatva, úgy be van biztosítva minden ellen, hogy alig tud a saját lábán járni.

Ez a civilizált ember, aki állandóan saját biztonságát építgeti, csak ritkán lehet heroikus tagja és hívője valamely hiedelemnek. *Az opportunisták iszonyú tömegei fejlődnek ki ennek a civilizációs rettegésnek a következtében.* Az ember mindig félt valamitől, de régebben a félelemből a vallásba menekült s félelme, amilyen gyorsan jött, éppúgy elpárolgott. Ma a civilizációs félelem nem múlik el; állandóan megmarad s így a közösség erőit emészti, s hiedelmeit sajátos irányokba fordítja.

A biztonság-pszichózis állandóan csökkenti az áldozás érzését, gyöngíti a heroizmust és tompítja az egészséges gyűlöletet. A civilizált módon féltő ember apró acsarkodásokra képes, de nem a nagy, nemes gyűlöletre. A politikai¹ hiedelem néha olyan erős, hogy a félelemérzést és a belőle származó biztonság-pszichózist rövid időre elnyomja, de a félelem később mégis felülkerekedik, így minden társadalmat elönt a „megalkuvók” rétege.

A régi korok emberét és társadalmát *nagyobb érzelemhuHá-mok* jellemezték, a maiét *nagyobb megalkuvások*. A! félelem beférkőzik az életérzésbe és, ha abban irányító lesz, beteges hiedelem kompromissziumokat hozhat létre. Ha egy társadalomnak nincs erős politikai hiedelme, akkor uralkodó érzéssé válik benne a mások hiedelmétől való félelem. Ha nincsenek erős sacrumaink, akkor társadalmunk rettegni fog a mások istenségeitől. Az idegen politikai rendszerektől való félelem bizonyos foka minden társadalomban megvan, de beteg társadalomban az is előfordulhat, hogy a tömeg minden politikai hiedelemtől egyformán fél, magának pedig nincs hatalmas hiedelme, amit az idegenekkel szembeállíthasson. A félelem túltengésének mindig ez a legbiztosabb jele a társadalomban.

V.

Az önzés érzésköre

Az áldozás, a gyűlölet és a félelem érzései mellett a politikai hiedelem kialakításában és a hiedelemmel való élésben az *önzésnek* van a legnagyobb szerepe. Az önzés a negyedik ősérzelem, amely minden emberi ténykedést, így a hívést és a politikai hiedelmet is a legmélyebb ösztönszerűséggel befolyásolja. Volt egy korszak az emberi gondolkozás történetében, amikor a filozófusok azt hirdették, hogy az ember mindent rideg önzésből csinál és életében mindig az érdek irányítja a magatartását. Az utilitáriusok iskolája emberöltőkön keresztül virágzott. Ezalatt felfogásuk sok változáson ment keresztül és tanuk a gondolkozás folyamán bizonyára a jövőben is sokszor felszínre fog kerülni. Azonban az emberi cselekvések rugóit egyedül az érdekszempléletben és az önzésben látni — épp olyan egyoldalúság és elfogultság, mint mindent a gyűlölet vagy a félelem, vagy az áldozás érzéskörének számlájára írni. A gondolkozóknak, akik az emberről és annak tevékenységéről újat mondanak, rendszerint *túlozniok kell* és egyoldalúvá kell válniok, hogy eszméiket szolgálhassák. Ez a sajátságos jelenség okozza, hogy a filozófusok tanait az újabb és újabb nemzedékek sorra megcáfolják; az életérzés új és új ideákra tereli a figyelmet és mindig az az idea győz, amely életérzésünknek legjobban megfelel. A vallásos korszakokban minden emberi cselekedetet az áldozatok szempontjából nézünk; a politikai és társadalmi harcok idején a gyűlöletet látjuk fároszként lobogni előttünk; a kételkedés és a természettudományos érdeklődés korszakában a lelki jelenségek okát szeretjük a félelemre visszavezetni;

olyan korban, amikor az emberi közgazdálkodás változóban van, az önzést állítják eléink az ősérzelmek közül a legfontosabbnak.

Bizonyos univerzális szemléletre kell szert tennünk, ha ki akarunk szabadulni egy-egy ilyen gondolatkör szuggesztíója alól.

Az önzés klasszikus törvényei a közgazdaságtudományban

Ha a filozófiai eszméket ilyen relatív felfogással nézzük, azt kell látnunk, hogy minden elméletben van valami, de egyik elmélet sem szolgál az emberi cselekvések indító okainak végső magyarázatául. Minden emberi hiedelem kialakításában és egész életünkben rendkívül nagy szerepe van az érdekszemléletnek és az ösztönös emberi önzésnek, az önzés azonban nem az egyedüli ősérzelem, amely bennünket vezet, így nem egyedül az önzés vezeti, irányítja a politikát sem. A három másik ősérzelem mellett mégis egyenrangú szerepet kell elismernünk számára és az utilizmus javára. Az embertömegek igen gyakran semmibe sem veszik egyéni és tömegérdekeiket és minden önzéstől megszabadulva képesek nagy cselekedeteket végrehajtani. Az önzés hatalma nem végtelen, mint ahogy azt egy-kétszáz esztendővel ezelőtt gondolták.

Az önzés minden élőlénynek sajátos tulajdonsága, akár vegetatív, akár ösztönös, akár szellemi életet él. A létért való küzdelemben minden élő elsősorban sajátmagának boldogulásáért harcol, akár egyénileg, akár a fajta egy nagyobb^ csoportjával kollektív módon folytatja is ezt az életharcot. A létért való küzdelem rideg törvényei — amelyekben a XIX. század annyira hitt, — fundamentálisan igazak, csupán a maguk teljességében és egyedülvalóságukban nem azok. Az ember egyéni és tömeg-önzésének klasszikus, megdönthetetlen törvényeit a modern közgazdaságtudomány állapította meg a legpregnansabb módon.

Voltaképen az egész emberi közgazdálkodás elsősorban a természetes önzésen épül fel. Nemcsak a közgazdaságtan egyes iskolái (mint például a liberalizmus, a manchesterizmus. stb., stb.), hanem az egész tudomány az önzés alapösztönére építve magyarázza a gazdasági jelenségeket s legfeljebb abban van különbség

az egyes felfogások között, hogy egyik az egyén, a másik meg valamely kollektívum természetes önzését állítja törvényeinek fundamentumává. (14.) Az egykori közgazdász-klasszikusok számos elméletét megcáfolta már a tudomány, azonban bizonyos alap-tételeket mégis állandóknak kell elfogadnunk. Senkinek sem sikerült még megcáfolnia azt az önzésen alapuló tant, hogy, ha az ember szabadon gazdálkodik, akkor az árakat a kereslet és a kínálat egymáshoz való viszonya szabályozza. Igaznak kell elfogadni azt, hogy az emberi közgazdálkodás célja elsősorban az egyéni jólét megteremtését és nem valamely közösségi érzés. Hogy egy apró részletet említsék: semmiféle vallásos hiedelem, vagy politikai kényszer nem tudná megdőnteni önzésünknek azt a törvényét, hogy ha a piacon kétféle pénz van forgalomban, a jobbik eltűnik és az emberek csak a rosszbibikat fogják használni.

Az önzés filozófiája és a közgazdaságtudomány némelyik megállapításában sikeresen lenyúlt az emberi lélek mélységeibe és onnan örökre jellemző igazságokat hozott felszínre. Más tanai viszont felszínesebbeknek mutatkoztak és azokat más korok, más felfogások sikeresen megcáfolták. Bizonyos korok történevilága nem szolgáltat elég példát arra, hogy egy-egy filozófiai tan igazsága állandóan demonstráltassék, ezért az ilyenekről megfeledkezünk és más, korszerű, izgató igazságokat helyezünk azok elébe. Új fejlemények azonban mindig sikeresen kimutatják, hogy *nem minden divatból kiment igazság halt meg örökre*, hanem azok újra meg újra feltámadnak. Az emberi tevékenységet nyilvánvalóan nem egyik, vagy másik ösérzelem, hanem az ösérzelmek mindenkori pluralitása hozza létre: ez a legvalószínűbb igazság. Gresham említett törvénye a pénzről túléli az ő többi tanát, mert az örökké jelenlevő látens emberi önzés egy klasszikus példájára tapintott rá. Az embereket pozitív cselekvésekre és bizonyos dolgok tűrésére rá lehet kényszeríteni erővel, hatalommal is éppúgy, mint hiedelmek erős szuggesztiójával, de sohasem lehet huzamos ideig rávenni őket arra, hogy józan érdekeik és ösztönös önzésük ellenére hajtsanak végre pozitív cselekedeteket.

Az egyén önzése a politikában

Így vagyunk az egyéni önzés alapösztönével a politikai hiedelem kialakítása és a hiedelemmel való élés minden területén. A hívő hívésének egyik alapkelléke az, hogy meg legyen győződve arról: a hiedelem uralma az ő egyéni érdekeit szolgálja. Minden hives a jobb jövőbe vetett bizalommal azonos és élnisegítő hatású. Az ember mindig elsősorban abban hisz, ami érzése szerint saját magának, családjának vagy szélesebb körű kollektívumának érdekében van. A vallások túlnyomórésze is pozitív boldogságot ígér a hívőnek a túlvilágon. A vallásos hiedelem is érdekében áll a hívőnek — »még a pesszimista vallásoké is, amelyekben a vágyaktól való megszabadulás jelenti a boldogságot. A politikai hiedelem földi boldogságot ígér, a másvilággal kevéssé törődik. Itt a hiedelemnek még inkább ki kell elégíteni-e az egyén önzését és érdek-szemléletét. A politikai hiedelem ideái részletesen meg is magyarázzák, hogy miért érdemes benne hinni. Az egyén sohasem hihet olyan politikai hiedelemben, amely érdekeivel ellentétesnek látszik. Ebből a szempontból a politika valóban a különböző érdekcsoportok küzdelme az érvényesülésért — azonban csak ebből a szempontból! A valóságban a hiedelem, ha erős, elnyomja az egyéni éidekérvést is, illetve régebbi érdekeink hatása alól kivon bennünket és más érdekekért való vágyat helyez belénk. A kommunisták között akadnak milliomosok is, nagy tömegük azonban mégis a proletariátushoz, sőt a proletariátus legmostohább sorsú rétegéhez tartozik. Szegény emberek is konzervatívok néha, mégis a konzervatív tábor az anyagi jólétben levőket szokta egyesítem.

Az egyén önzése a politikában először ott jelentkezik, hogy — milyen hiedelem szolgálatába áll? Az életérzés bölcsen kiválasztja az! egyén számára a legmegfelelőbb politikai hiedelmet és az embert mindig ennek táborába löki. A fanatikus hívőkben éppúgy működik az önzés a hiedelem szolgálatában, mint az opportunistákban, csakhogy az előbbieken *nemcsak* az önzés dolgozik. Az igazi hívőt az áldozás és a gyűlölet erős érzései jellemzik, a félelem és az önzés kevesebb benne; ezzel szemben az opportunistákban kisebb a hit, alig él bennük az áldozás érzése,

sokkal inkább a gyűlölet és a félelem és legerősebben: az önzés. Az egyén önzésétől hajtva pillanatok alatt tud politikai hiedelmet változtatni. Bizonyos európai áramlatok felbukkanása esetén a régi- forradalmárok rendszerint beözönlenek az új forradalmi irányzatba; érdekeiket mindig a fennálló világrend és a hatalom megdöntésével látják a legjobban szolgálhatni, ezért minden forradalmi ideát könnyűszerrel magukévá tesznek. Ugyanakkor az egyén igen gyakran csak addig marad valamely politikai hiedelem híve, amíg abból rá áldozat, baj, kellemetlenség, veszedelem nem háramlik. Állandó jelenség, hogy fölfelé ívelő pályájú hiedelmek az embereket magukkal ragadják, de az első összecsapásnál, vagy kataklizmánál a hívek jórésze elpárolog a kibontott zászló alól. Az azonos hiedelműek között is hatalmas harc folyik az érvényesülésért. Ezért azonos hiedelműek éppúgy személyes ellenségei lehetnek egymásnak, mint a különböző hiedelműek. A politikai törtetés az önzésnek ebből a mély ösztönéből fakad. Az önzés a legnagyobb ellensége érzésvilágunkban az) áldozásnak. Az egyén akkor is gyanakodva nézi- szomszédját és kortársát az áldozás szempontjából, ha a politikai hiedelemmel telítve van. A hiedelem megköveteli tőle, hogy áldozzon, hogy heroikus legyen, de ő az önzés ösztönénél fogva méricskéli az áldozatot és azt másokéval állandóan összehasonlítja. A más hiedelmek vonzása mindig elsősorban érdek-érzésünkön keresztül hat reánk. Az embereket mindig azzal szokták egyik politikai hiedelemből a másikba csábítani, egyik táborból a másikba átvinni, hogy „ott jobb dolguk lesz“, ott jobban érvényesülhetnek, a másik hiedelem diadala biztosabb jövőt nyújt számukra. A csábító hiedelem hívői „megbocsátanak“ a tévelygőnek és noha rangsort állítanak föl a hiedelem-hűség szempontjai és a hiedelemhez való csatlakozás időrendje szempontjából, mégis érdekszemlélettel vonzzák magukhoz az embereket. Az egyén számára a legvisszataszítóbb és a legrettegettebb politikai hiedelem is elviselhetőbbé, szebbé válik és végül gyönyörűséges is lehet, ha abban érvényesülését garantálják; és a hozzá legközelebb álló politikai hiedelem is elromlik, vagy annak vezetése „rossz kezekbe kerül“, ha az egyén a politikai hiedelem vezéreinek kegyeiből kicseppen.

A tömeg önzése

A tömegben minden emberi ősérzelem hatványozottan él, mert a tömeg mindig gyermek. A gyermeknek valósággal uralkodó tevékenysége az önzés. A tömegek önzése mindig határozott módon nyilvánul meg és olyan méretű, olyan szélsőségekre képes, hogy annak voltaképpen nincsenek is határai.

A tömeg önzésének első lelki tünete, hogy az minden időben rajong a győztesekkel való együttlevés állapotáért és irtózik attól, hogyi a vesztesek oldalán találtaassák. A tömeg állandóan győzni akar és nem bírja el a csatavesztést. Fölmenő tendenciájú hiedelem hívei lavinaszerűen növekednek. Ha külső, vagy belső körülmények azt a felületes látszatot keltik, hogy a hatalom ennek, vagy amannak a politikai hiedelemnek a hívői birtokába fog kerülni, a tömeg áradatként tódulni fog erre az oldalra. Ha viszont a hiedelem táborát vereség éri, a tömeg pánikszerűen megfutamodik. Egyszerű parlamenti, érdekképviselői, vagy bármely másfajta választásoknál is állandó jelenség, hogy a tömegek csak addig tartanak ki jelöltjeik mellett, amíg a győzelem bizonytalan. Ha kiderült, hogy valamelyik fél már megszerezte az abszolút többséget, a kisebbségben maradt fél táborá egyszerre — tizedére olvad. A tömegnek csak kis része hajlandó a vereség szépítésével foglalkozni¹ és nyomban elérhető cél nélkül is kitartani az eszme mellett. A tömeg azért tömeg, hogy ellenállhatatlanul *vágyják a többségre és gyűlöljék a kisebbség állapotát.*

A tömeg önzése azonban nemcsak ilyen jelenségekben nyilvánul meg, hanem sokkal mélyebb dolgokban is. Az önzés mindig korlátlan abban a tekintetben, ha mások javainak kisajátításáról, felosztásáról, ha a mások életével való rendelkezésről van szó. A tömegnek semmi sem elég; természetszerűnek veszi a külső ellenség, vagy a belső politikai ellenfél teljes kifosztását; az áldozás terhét mindig másokra akarja hárítani; a ráért áldozatokat mindig igazságtalanul soknak, a másokét mindig igazságtalanul kevésnek ítéli; mindenki mást az áldozat kijátszójának tart, magát pedig becsapottnak érzi, mert az áldozat túlnyomó részét ő viseli. Néptömegekben ezért a legkönnyebb a *gyanakvás* érzését fölkel-

teni és ezzel szemben a tömeg kismiszett voltára hivatkozni és így kelteni gyűlöletet. A politikusok évezredek óta ezt a fogást használják a tömeghangulat megnyerésére. A tömeg ellenfeleiről minden rosszat föltételez, magát pedig a becsület mintaképének tartja. A sikkasztok gyülekezetében nagyszerű hatást lehet elérni a sikkasztok ostromozásával. A tömeg előtt — amelyben apró adóeltitkolók százai és ezrei vannak jelen, — dörgedelmes beszédek lehet tartani az adócsalók ellen és a tömeg mindig hajlandó lesz ezeket az „ismeretlen“ adócsalókat a máglyára cipelni. A tömeg mindig úgy érzi, hogy szuverénül hivatva van az élet összes problémáiról döntő elhatározásokat hozni... Míg a benne összegyűlt egyének viharosan tiltakoznának magánéletük megszenteltetésével szemben, a tömeg előszeretettel vájkál mások legintimebb magánügyeiben, ha figyelmét erre irányítják. Ez az önzés legtipikusabb megnyilatkozása. A törvények magunk felé való hajlítása az értelmezésben s kibúvók keresése azok gyakorlatában; az egyéni érdek előtérbe tolása a kollektív áldozattal szemben; saját áldozataink súlyának túlbecsülése és elviselhetetlenségének hangoztatása: állandó tevékenység a tömeg részéről. Viszont ugyanilyen állandó gyakorlat az, hogy a tömeg mindezeket a bűnöket — szuverénül másra keni, azokban másokat marasztal el.

A tömeg sohasem tudja elviselni azt a gondolatot, hogy tőle valamely anyagi, vagy szellemi jogát elvegyék, de kitörő örömmel fogadja, ha másokat jogaikban megrövidítenek. A modern kor politikája minden olyan törvényhozási rendelkezést, amely az adott helyzetből kifolyóan valamely jogfosztással jár, kénytelen burkolt formában közölni a tömeggel. Teljesen jelentéktelen jogokról való lemondás is halálos dőfés a tömeg számára, amit valami kompenzációval kell csökkenteni. Az emberek manapság azért mondanak le egyéni szabadságjogaikról, mert kollektív szabadságharcokban hisznek — különben lehetetlen volna őket ilyesmire rávenni.

A tömeg mindig azt hiszi, hogy politikai tekintetben neki volt igaza és mindig meg van győződve arról, hogy mások változtattak hiedelmet, elvet, mások , forgattak köpönyeget"*. Mindig konstansnak érzi magát. Következéssége örök és törvényszerű s a tömegbe verődött ember saját tévelygéseinek történetét egy-

szerre elfelejti. A tömeg előtt nem lehet érveket és ellenérveket latolgatni. Igaza csak neki lehet, másnak senkinek. A hiedelem ellenérvei csalás és ámitás szüleményei, amelyek a sátántól erednek. A tömeget nem lehet meggyőzni arról, hogy amit életérzése megkíván, ahhoz nem szabad nyúlania. A világ minden teremtett dolga az ő szolgálatára áll. Mint a gyermek, minden játékot egyszerre akar és kétségbeesik, ha nem adják a kezébe.

Az önzés a reálpolitikában

Önzés nélkül nincs politika: ez nyilvánvaló s öröktől tudott igazság. Az úgynevezett „reálpolitika“ minden országban és minden időben a közösség egészséges önzése szerint való élés a hiedelemmel és a hiedelem eredményeinek józan felhasználása az élet számára. Reálpolitikának a hiedelemmel való élésnek azt a fajtáját kell érteni, amely mértéket tud tartani a hívés extázisában, az áldozásban, a gyűlöletben a félelemben és ki tudja elégítem a közösség egészséges önzését. A nemzetközi politikában domborodik ki leginkább az önzés jelentősége. Nemzetünk érdekei abszolút szentség gyanánt élnek bennünk és ezek a sacrumok kötelezővé teszik, hogy mindent az ő szempontjából nézzünk. A nemzet józan önzésében mindent elkövethet, de a nemzet ellen a legmagasztosabb érzések szuggesztiója alatt sem szabad kártékony dolgot csinálni. Az államok pillanatok alatt kötnek egymással szerződéseket és hasonló gyorsasággal bontják fel azokat, ha a szerződések teljesítése érdekeik ellen, volna. A mostani világháború tipikus példáit mutatja a nemzeti önzésből elkövetett szerződésszegéseknek. A társadalom sohasem botránkozik meg azért, ha a nemzet vezetői józan önzésből nem teljesítették valamely kötelezettségüket vagy megtámadták ugyancsak józan önzésből a tegnapi jóbarátot. Minden diplomáciai szerződés csak addig értékes, amíg teljesítése az illető nemzet józan érdekeivel ellentétbe nem kerül, különben nyomban papírronggyá válik. A nemzeti érdek szentsége olyan abszolút sacrum, amellyel nem lehet vitába szállani. A nemzetnek mindaz szabad, ami nem szabad az egyénnek és a társadalom egyes csoportjainak.

A „sacro egoismo“ évezredek gyakorlata az államoknak, nemzeteknek, de a különböző politikai hiedelmeknek és hiedelmecsoportoknak is. A nemzet egyenesen megköveteli, hogy az ország vezetői minden politikai áramlatból a legnagyobb hasznot húzzák és minden új és új világotjáró hiedelmet a nemzet föl-emelésére használjanak föl. A tömeg a józan önzés érvényesülését nem mindig érti meg, mert jelszavakban gondolkozik. De mégis adandó alkalmakkor saját hiedelmének megtagadását is elfelejti, ha titokzatos ösztöne azt szuggerálja neki, hogy a hiedelem megtaposása az ő érdekében s a józan önzés érvényesüléséért történt. Világnézeti pártok nemzeti érdekekért belemennek világnézeti ellenségekkel való szövetségbe és hasonló hiedeleműekkel való háborúskodásba is. A „salus rei publicae suprema lex“ jelszava az önzés mindenhatóságát szimbolizálja az évezredek távolságából.

A józan önzés nemcsak a nemzetközi politikában, hanem az országok belső hiedelemharcában is hasonlóképen érvényesül. Soha még egyetlen politikai párt sem volt a történelemben, amely az önzés törvényeit ne alkalmazta volna a maga küzdelmének során. Ez az önzés *hossa* létre a hasonló hiedelműekkel való szövetezéseket, néha pedig a végletek szövetségét és közös gyűlöletét a hatalommal szemben. Ha valamely kormányzat az összes forradami mozgalmakat elfojtja, az egymással homlok-egyenest ellentétes irányzatok mind összefognak ellene. Ilyenkor) hiába támadják a hívőket azért, hogy elveiket feladták, a létért való küzdelem önzéstől hajtott érzése minden ilyen váddal szemben érzéktelenné teszi őket. Minden politikai párt segíti a másikat addig, amíg gyűlöletük tárgya közös és mind-egyik hátbatámadja a másikat, amikor az együttes harc eredményét kell learatni. Ezért a politikában soha sincsenek örök gyűlöletek és örök szövetségek. Pusztában járó tűzoszlop gyanánt jár előttünk az önzés ösztöne, amely egyénben, tömegben, társadalomban és nemzetben egyaránt hatalmas és belőle soha ki nem irtható őserzelem marad.

Az önzés túltengésének tragikus következményei

Az áldozás túlzott mértékbe való fokozása az embercsoport erejével való rablógazdálkodás állapotába vezet és károssá válik a közösségre. A gyűlölet túltengése lecsillapíthatatlan, ellenőrizhetetlen és irányíthatatlan tömeglélektani jelenségeket hoz létre. A félelem túlzott adagja megbénítja a társadalomban az akaraterőt és a határozott hiedelmek kialakulását. Az önzés túlzásai ugyancsak katasztrofálisan megbosszulják magukat a politikában.

A nemzetközi életben állandó jelenség, hogy az államok önzésük sugallatára nem fognak össze idejében a közös ellenséggel szemben, hanem magukra hagyják azokat, akik az ellenség támadásának leginkább ki vannak téve. A szomszédok rendszerint örülnek annak, ha a közös nagy ellenség először a másikat fenyegeti és ebből maguknak apró előnyöket igyekeznek halászni. Az azonos államcsoportba tartozó, az ellenség támadásának leginkább kitett ország cserbenhagyása a többiek által: évezredes, állandó politikai gyakorlat. A segítséget rendszerint ígérik, de ritkán adják meg, mert az áldozatot jelentene számukra. Az önzés az embert, a társadalmat, az országot és a nemzetet — rövidlátóvá teszi. Minden ország azt reméli, hogy a fenyegető közös veszély megáll az ő országa határain; a hasonló sorsban levő más államok megalázását még hasznosnak is tekinti. Maga az a tény, hogy mások ma pusztulnak, mi viszont ezzel időt nyerünk és holnap majd meglátjuk, hogy mi lesz — elegendő ahhoz, hogy az önzés az élet irányítását kezébe vegye. Ennek a vak önzésnek következménye, hogy a népek és nemzetek közös nagy ellenségekkel szemben rendszerint nem tudnak idejében összefogni és ezzel módot adnak az illető hatalomnak arra, hogy az egymásután, sorjában győzze le őket.

Ugyanígy a forradalmak megrázó eseményei is rendszerint az egyes társadalmi osztályok, pártok, hiedelemcsoportok és a politikai vehető tényezők túlzott önzése következtében törnek a tömegre. Az uralmon levők különböző csoportjai annyira gyűlölik egymást, hogy örömmel látják a másik leigázását. Ugyanakkor közös helytállásra az önzés következtében nem hajlan-

dók. Azt hiszik, hogy a hatalmat ostromlókkal való kacérkodás meghosszabbítja befolyásukat és lehetővé teszi további uralmukat. Ha másokat magunk előtt küldünk a vesztőhelyre, azt hisszük, hogy az időnyeréssel mi végleg elkerüljük azt. A mindennapi politikai küzdelem a hasonló események százait és ezreit kergeti maga előtt. Az önzés valamennyi jelenségét a politikában nem is Jéhet felsorolni, hatását azonban éreztetni lehet és tragikus következményeit minden időben észlelhetjük saját korunk eseményeiben.

VI.

A hiedelem Ideájának kialakulása

Ez a négy hiedelemalakító őserzelem mindazokat az érzéseket magában foglalja amelyek az egyén vagy a tömeg szellemi életében bármikor is jelentkezhetnek. A négy szociális érzéskör mindegyike egész sereg különböző kisebb-nagyobb érzésnek a keletkezési székhelye; ötödik érzéskör feltételezésére nincs szükségünk, erre a négyre minden olyan egyéni és társas érzelem visszavezethető, amelynek a hiedelem kialakításában és a hiedelemmel való élésben szerepe van. Ha e négy szociális őserzelmet a maga tisztaságában szemléljük, megállapíthatjuk, hogy azok egymástól gyökeresen különbözők. Az áldozás és a gyűlölet általában aktivitásra, a félelem és az önzés pedig passzivitásra ingerelnek. Az önzés azonban aktíváló őserzelmekkel is párosulni szokott.

Az áldozás érzéskörében minden olyan szellemet mozgató érzelem bennefoglaltatik, ami nagy, heroikus, fenséges, rendkívüli cselekedetekre ingerli az embert és a társadalmat. Minden, ami másokért van, amit a szeretet mozgat, amit nem magunkért teszünk vagy legalábbis nem csupán magunkérei; minden olyan érzés, amely altruista, amely a hívésből, mint első következmény fakad. Az áldozás érzésköréből származik az a hatalmas lelki elhatározás is, hogy küldetésünk tudatában saját hiedelmünk szerint kell irányítanunk mások életét és hiedelmünk szolgálatára kell állítanunk a világ javait, a természet kincseit. A hódításnál, az uralomnál természetesen más ösztönök is érvényesülnek (elsősorban az önzés). A más áldozásának érzésköréből származó hódításvágy az én szememben

lehet jogosulatlan, igazságtalan, amely ellen védekezni kell, de a hódító többnyire igazságának tudatában és érzetében hódít, hiedelme szentesíti akcióját és érzésvilágát. Az áldozás célja rendszerint egybeesik a hódítás valamely formájával, mind a vallásos, mind a politikai hiedelemnél.

Az önzés az áldozással szemben minden, ami nem másokért, hanem csak magunkért van, minden, ami ellentéte a heroikusnak, a nagynak, a fenségesnek és a rendkívülinek. A messzetelntő, apró nehézségeket mellőző romantikus áldozás érzésével szemben az önzés érzésköre a realitáshoz, a biztos sajátunkhoz, a holnap helyett a mához, a nagy távlatok helyett a pillanathoz, a pillanatnyi érdekekhez való ragaszkodást jelenti. Az önzés egymagában nem serkent aktivitásra, ellenben minden egyénben és társadalomban nyomban jelentkezik, mielőtt az áldozás a maga feladatát elvégezte és annak eredményeit le kell aratni. Az áldozás és önzés együttesen hozza létre a hódítást, az imperializmust. Semmiféle politikai akció nem nélkülözi valamely fázisában az önzés hatalmas erejének megjelenését.

A gyűlölet érzésköre magában foglal minden olyan egyéni és társas érzést, ami a mások, az idegenek, az ellenség megtámadására, a másokkal szemben való ellenérzések fölcsigázására, bosszúra, öldöklésre, megsemmisítésre sarkal. A rombolás, a gyilkolás ősi ösztönei támadnak föl érzéskörének felbukkanásával. A gyűlölet a legtöbbször ugyancsak aktivitásra ösztönöz. Az akció célja, amelyet létrehoz, lehet ugyan negatív, de maga a gyűlölet aktiváló hatású; pozitív állásfoglalást vált ki akkor is, ha cselekvésünkkel várnunk kell, amíg gyűlöletünket realizálhatjuk.

A félelem érzésköre magába tömörít minden olyan egyéni és társas érzést, amely a más hatalmasságok elől való elrejtőzés, az aggodás, az óvatosság és a merészség hiánya következtében jön létre. Igen gyakori eset, hogy gyűlöljük azt, akitől félünk, így tehát egyszerre két főérzésünk él az illetővel szemben. A hiedelem kialakításában és a hiedelemmel való élés gyakorlatában a társadalom áldozását mégis a legtöbbször önzése ellen-súlyozza, a társadalom gyűlöletét pedig a félelme.

Az ősérzelmek keveredése

A társadalom és az egyén életében mind a négy szociális ősérzelem állandóan működésben van, ha a társadalom valamilyen hisz. Minden vallás hívőinek életében jelen van az áldozat és egyben a gyűlölet mások ellen; ugyanakkor az önzés, amely a hiedelmet a magunk érdeke és ízlése szerint formálja, csökkenti az áldozást és az élet köznapi parancsait tolmácsolja; de ott van a félelem is, amely főleg a vallás egyes fenyegető tanításaitól való rettegést fejleszti ki, ami ugyancsak uralmának fenntartására szolgál. A politikai hiedelemben élő nemzet, nép, osztály, párt vagy bárminemű embercsoport, akármikor érvényesülő akciójában és tevékenységében ugyancsak mind a négy ősérzelem, illetve érzéskör hasonlóan képviselve van. Nincs politika áldozás, gyűlölet, önzés és félelem nélkül, viszont ez a négy érzéskör sohasem egyforma adagolásban szerepel és jelentkezik a társadalom életében.

A négy szociális ősérzelem már a hiedelem keletkezésének pillanatában a hittel összefonódva jelentkezik, azonban méginkább megmutatja erejét a hiedelemmel való élelésben, az akcióban, a mindennapi gyakorlatban. Az embertömeg a maga hiedelmével aszerint *él, hogy a négy ősérzelem hogyan jelenik meg benne* és azok közül melyik alkotó elem érvényesül leginkább a lelki világában. A négy érzéskör minden társadalmi réteg vagy csoport lelkében vegyülve van jelen, soha egy sem hiányzik közülök teljesen. Hol egyik, hol meg a másik ősérzés dominál és elnyomja a többit. Ez a vegyülés valósággal a priori megszabja, hogy milyen lesz az embertömeg életében a hiedelem sorsa és a hiedelem az embert és a társadalmat milyen akciókra fogja ösztönözni.

A társadalom politikai életállapota elsősorban érzelmi adottságától függ. Ha ez az egyszerű tétel igaz, akkor részletekbe menően is igazolni lehet azt, hogy a négy ősérzelem vegyülése szabja meg a társadalom magatartását. A négy ősérzelem különböző módon keveredhetik egymással és minden egyes keveredési eset más és más politikai életállapotot fejez ki. Az összes keveredési lehetőségeket nem kell felsorolni, elég bizonyos végleteket, bizonyos határállapotokat megfigyelnünk.

Ha egy társadalom érzelmi világában az áldozás és a gyűlölet nagyarányúvá lesz és ugyanebben a társadalomban az önzés és a félelem érzésköre kevésbé érvényesül, akkor olyan korszak keletkezik, amely nagy, vakmerő, kevésbé meggondolt, a realitásokkal kevésbé számoló, az élet apró nehézségeit figyelemre nem méltató cselekedeteket hoz létre. Ez a heroikus kor. A *hiedelemkeletkezés* korszaka, majd az *imperializmusé*, amikor a hiedelem hódító útjára indul és a maga képére akarja formálni a világot.

Ha a társadalomban az áldozás érzését a körülbelül azonos méretű önzés egyensúlyban tartja, a gyűlöletet pedig a félelem csökkenti, akkor az embercsoport hiedelmével sokkal meggondoltabban fog élni. Ebben a lelki állapotban a társadalom fantáziája nem száguld úgy, mint a heroikus korban. Az emberek ilyenkor nem akarják egyszerre megváltani a világot, de mégis a maguk hiedelmével haladnak. Ez a fontolva haladás, a hiedelemmel való óvatos élés korszaka. A társadalom a hiedelem hatása alatt határozott célokat követ, de ugyanakkor mérlegeli a konzekvenciákat, fölbecsüli' a vele szemben felsorakozó ellenerőket; reálsan szabja meg áldozásának határát és az ellenséggel szemben való gyűlölet mértékét is.

Ez a *reálpolitika* kora. Ebben az érzelmi állapotban a béke, a hétköznapi idején szokott lenni a társadalom.

Ha egy nép vagy nemzet lelkében a nagy áldozat, a nagy gyűlölettel párosul és ugyanakkor az önzés és a félelem kicsire zsugorodik össze, viszont egy másik nép vagy nemzet hasonló nagy áldozása és nagy gyűlölete szembekerül vele, akkor jön létre a *háború állapota*. Az önzés és a félelem mindkét oldalon lehangolnak és az áldozás és a gyűlölet megerősödik.

Ha a társadalom egyik rétegében nagy áldozás és nagy gyűlölet érzése jelentkezik, ugyanannak a társadalomnak a másik rétegében viszont az önzés és a félelem válik erőteljessé, akkor az illető társadalom lelki egyensúlya felborul. Ez a *forradalom* állapota. A forradalom lélektanilag mindig azonos alapra épül, hogy az uralkodó rétegek elvesztik önbizalmukat, az önzés és a félelem vesz rajtuk erőt, viszont a hatalmat ostromló réteg nagy áldozattal és nagy gyűlölettel, erős hiedelemmel átveszi a vezetést.

Ha most egy társadalomban a passzivitásra ingerlő ősérzelmek erősödnek meg, vagyis a lelkeken a nagy önzés és a nagy félelem lesz úrrá, amivel szemben egyensúlyozó erőként csak csekély áldozás és csekély gyűlölet áll, akkor *hanyatló kor* következik, akkor a hiedelem pusztulni kezd.

*Az embertömeg érzelmi telítettsége határozza meg
gondolkozásának irányát*

A szociális ősérzelmek különböző mértékű és arányú keveredése mind egy-egy lelkiállapotot hoz létre, amely a társadalomban huzamos ideig tart vagy legalábbis konstans jellegű. Az ősérzelmek különböző keveredése a priori magatartást alkot a jelentkező eseményekkel szemben. A társadalom az előbb említett lelkiállapotok közül mindig valamelyikben vagy éppen az átmenet állapotában van egyikből a másikba. A lelki állapotok néha igen lassan mozdulnak el benne. Az elmozdulás vagy az idővel, az ősérzelmek keveredésének fokozatos elváltozásával áll b₃ vagy pedig általában az embercsoport egész érzésvilágát irányító életérzés módosulásával. Hirtelen változást okozhat valamely drámai esemény, amely a társadalom széles rétegeire egyformán hat. Igazságként állapítható meg azonban, hogy a tömeget egyik lelkiállapotból a másikba csak az érzelmekre való hatással lehet átvinni és sohasem értelmi meggyőzéssel. A tömeg végelemzésben sohasem ismer mást, mint érzelmeket és csak azok után igazodik. Ha erős a hite, mindenáron áldozni és gyűlölni akar, ha pedig gyenge a hite, akkor önzése és félelme kerekedik felül. Általában csak szenvedélyeket ismer. Nincs belátása. Az értelmi gondolkozás nem érvényesül benne. Nem mérlegeli az eseményeket és lehetőségeket. Nem tesz összehasonlításokat. Nem disztingvál, nem különböztet, hanem ellenkezően, általánosít. Nem kritizál, nem bont részekre jelenségeket, hanem inkább elhisz, magáévá tesz kritika nélkül másokat.

Ez azt jelenti, hogy a társadalom mindig érzelmi telítettségének hatása alatt és ennek az érzelmi telítettségnek irányában gondolkodik. Forradalmi érzelmű társadalom csak forra-

dalmi gondolatokat képes létrehozni, önző és féltő társadalom nem termel új ideákat, hanem értelmi téren, szellemi vonalon csak védekezéssel foglalkozik. A nagy világhódító népek a civilizáció mai fokán új ideákkal, új tudományokkal, új ideológiákkal ajándékozzák meg az emberiséget, amelyeknek értéke lehet ugyan kétes, de velük szemben a másik oldalon hasonló tudomány és ideológia az önzésből és a félelemből sohasem keletkezik. Az áldozás és a gyűlölet érzéskörében élő társadalom: állít, az önzés és a félelem állapotában levő: tagad. Amit érzelmei és ösztönei súgnak, azt az illető társadalom szellemi vezetői ideákba öltöztetik és értelmi meggyőződés, sőt néha „tudományos eredmény” gyanánt közlik az emberiséggel. Ha népünk, nemzetünk vagy a hívők bármely csoportja valamely alapérzellel telítve van, akkor mindig jelentkeznek ebből a közösségből olyan szellemi nagyságok, akik erre az érzelemre elvet, eszmét, elméletet, teóriát, ideológiát, világnézetet alapítanak; az érzelem érdekében törvényszerűségeket, összefüggéseket fedeznek fel; dogmát, tant, tudományt találnak ki.

Se az egyén, se a társadalom életében nincs eset arra, hogy valaki állandóan és következetesen érzelmei ellenére gondolkozzék. Mind az egyén, mind a társadalom aszerint állít vagy tagad valamit, amint az *életérzése szuggerálja* és az emberi értelem engedelmesen elvégzi azt a munkát, amit az életérzés számára elrendel és érzéseinek igazolására állandóan szállítja az elveket és a teóriákat.

*Az emberi értelem nem irányító, csak végrehajtó-
hatalom életünkben*

A hiedelmek értelmi részének, az ideának megszületésénél elsősorban azzal kell tisztában lennünk, hogy az emberi értelem, az ész — *nem kezdeményező, nem irányító, nem életet vezető, nem ösérzelmeket befolyásoló hatalom életünkben, hanem csupán engedelmes szolgája érzelmeinknek.* (15.) Az emberi értelem mindig kész arra, hogy szállítsa a tudományt életérzésünk számára, mégpedig abban a formában, amint azt négy szociális ösérzésünk keveredése belőle kicsalja. Szállítja

egyik oldalon a tudományt és nyomban kibontja az életérzésünknek nem tetsző más értelmi állítások ellen ágaskodó cáfolatokat. Ez az oka annak, hogy egyes korszakokban tudományosan elfogadunk bizonyos törvényeket, másokat pedig, amelyek régebben uralkodóak voltak, egyszerűen cserbenhagyunk.

Ha a társadalom valamely rétege új életérzésre tesz szert, új hiedelme úgy keletkezik, hogy érzelmei befolyásuk alá veszik az értelmet, abból minden nekik megfelelő lehetőséget kiaknáznak, másokat pedig elhallgattatnak. Amikor megszületett a polgári társadalom és új életérzésével érvényesülni akart, a gondolkozók nyomban megszülték számára a felvilágosodás ismert ideáját s elpusztítottak minden olyan ideát, amely a régi világban élt, ami ezzel az új érzellemmel ellentétes volt. Először lerombolták a régi tanokat és aztán fölépítették az új ideológiát. Amikor a proletárosztály telt meg új életérzéssel, az o gondolkozói megszülték a marxizmust, a történelmi materializmust, és az összes tudományágakat, amelyek a proletárforradalom előmozdítására alkalmasak voltak s ellene fordultak minden régi tannak és felfogásnak. Amikor a kispolgári osztály militarizálódása létrehozta a fasizmust és a hitlerizmust, nyomban megszületett az ehhez szükséges heroikus történelemszemlélet és fajelmélet s a hívők felfogásában minden régi tan összeomlott. Minden új életérzés a régi tudományos felfogás cáfolatát és új tudományos elvek felállítását is jelenti. A világrámlatok először érzelmileg dőlnek meg és aztán jön az «értelmi munka, amely elméletileg is tönkreteszi őket. Az új világrámlat ugyancsak érzelmekben születik és aztán jön az értelem és megalakítja az új ideológiát.

Az értelem ezek szerint az emberi¹ őserzelmek *tudós mindenese*. Ezeknek az antik kényuraknak ügyes kis görög rabszolgája, aki az urak helyeit ír, olvas, számol, minden szellemi munkát elvégez, de magának, mint rabszolgának, nincs szabadsága, nincs mozgása, elhatározása és hatalma az önálló cselekvésre. Az értelem szabadsága csupán szűk körben jelentkezik. Kétségtelen szerepe van az ellenőrzésben, a kritizálásban. Mértékeket állít föl, értékkel, racionálisan tervez, plánumokat dolgoz ki, de mindezt az emberi érzelmek szolgálatában teszi, ahelyett, hogy ő irányítaná az emberi érzelmeket.

Teljes értelmünknek sohasem vagyunk a birtokában

Ennek a jelenségnek a magyarázata abban rejlik, hogy az emberi értelmet és az azt előállító agyat illetve az agyvelő megfelelő részét *egy-egy adott pillanatban csak bizonyos irányú ingerek érintik és az értelem és az agyvelő többi része ugyanabban a korban tétlenségre kárhoztatik megfelelő ingerek hiányában*. Akár természettudományi, akár lélektani, akár szociológiai alapon nézzük ezt a kérdést, ugyanarra az eredményre jutunk.

Természettudományi alapon állva: kétségtelen tény, hogy az emberi agyvelő élettanilag szerves egész, úgy hogy, ha annak egyetlen kis részecskéjét káros behatás éri, az egész elpusztul. Viszont az agy teker vény ék bonyolultsága mutatja, hogy minden ember különböző mértékű munkát fejt ki az agyával és nincs olyan agy velő, amely sokkal többet és komplikáltabbat ne dolgozhatott volna, amelynek tekervényei még bonyolultabbak ne lehettek volna. Az agyvelőnek mindig csak egy-egy részét érik ingerek az idegek részéről. Ezért különböző emberek a^yvelői másként fejlődnek ki. Egyik embernél az agyvelő egyik része, másiknál a másik van jobban kifejlődve, mert egyik helyütt több és nagyobb ingerek, másik helyütt pedig jelentéktelenebb és csekélyebb számú inger érte. Az agyvelőt csak olyan inger érheti, amit az illető élete produkál s ezért minden pillanatban csak az agy velő egy része dolgozik, a többi része pedig tétlen.

Az ingerek pedig honnan erednek? Az emóciókból, a benyomásokból, az érzelmekből. Ha ugyanazt az embertömeget állandóan hasonló emóciók érik, *az egész embercsoport agyüdjének körülbelül ugyanaz a része kapja a legtöbb ingert és a másik része alig kap ingert*. Ezért a tömegben a gondolkozás materialista felfogás szerint — úgy folyik, mint ahogy a hegyről a víz a már előre kimosott medrekbe zuhan alá; a víz a medret keresi és új medrek mosásával csak akkor foglalkozik, ha lefolyásának más útja nincs. Ez a jelenség hozza létre az embercsoportokban az azonos gondolkozást az azonos emóciók következtében. Agyunk teljes egésze munkára volna képes.

ha minden részét egyformán ingerek érnék, de ez az életben sohasem fordul elő. Az agy lehetősége és hatalma elméletben végtelen, de a valóságban véges, mert *teljes agyunkat sohasem használjuk*, hanem annak csak igen kis része foglalkoztatásával éljük végig az életet.

Lélektani alapon: képzeink az érzetek alapján keletkeznek. Az érzetek szülik ilyenformán a világot magyarázó képzeteket is. Ám a tudat alatt érzelmeink már összecsapnak, elvégzik a maguk harcát, legyőzik egymást, kiegyenlítik egymás hatását és értelmünkbe — a) győztes érzelem fut be s az hozza létre az frígért, hogy ott képzet alakuljon. Ha különböző érzelmek zűrzavara ront ránk, hirtelen nem tudjuk, mire határozni magunkat. Az élet ilyen pillanataiban az agyunk gyakran felmondja a szolgálatot és később aztán keserűen mondjuk: „vájjon hol volt az eszem?“ Ezen alapszik az „esprit d'escalier“ tüneténye, amely akkor jelentkezik, amikor a vendéglátó házból már lefelé megyünk a lépcsőn és akkor jut eszünkbe, hogy egy-egy kérdésre mit kellett volna felelnünk, milyen szellemességet kellett volna mondanunk. A pillanat érzelmi- benyomásának zűrzavaros hatása alatt érzelmeink addig viaskodtak bennünk, míg az idő elmúlt esí a győztes érzelem a kellő időben nem jutott el az agyba az értelemhez, hogy ott kiváltsa a szükséges reakciót. Az emberek túlnyomó része nagyon okos és szellemes visszamenőleg, de nem az az adott pillanatban; ilyenkor „nem vált az esze“. Nos, a tömeg, a társadalom mindig következetesen és végzetszerűen az „esprit d'escalier“ állapotában van. Amíg érzelmei' tusakodnak benne, ideája nem tud megszületni, utólag viszont mindent tud, mindenre válaszol, mindenben okos és szellemes.

Szociológiai alapon: az értelem munkája azért alárendelt, azért szolgál, mert mindenki elsősorban és csak a saját sorsán gondolkodik. Ez másszóval azt jelenti, hogy csak saját életérzésünk és ösérzelmeink képesek értelmünket felingerelni, de semmi más behatás nem; illetve minden más behatást saját életérzésünkön és ösérzelmeinken keresztül szűrünk meg és így juttatunk el inger gyanánt az értelmünkhöz, hogy ott gondolat keletkezzék. A társadalom minden osztálya és rétege a saját sorsát hányja-veti, saját bajait panaszolja, saját életérzését éli és eszerint termel ideákat.

Az ész olyan hangszer, amelynek mindig minden időben csak egyes billentyűin, vagy húrjain játszunk s a többit ugyanakkor nem használjuk. Amit használunk belőle, az viszont mindig a nekünk szükséges, a nekünk tetsző hangot adja. Az ostromlőtt várban körülzárt katonák a legfantasztikusabb és a leghetetlenebb állításokat is elhiszik közeli felszabadításukról, mert remélik, kívánják felszabadításukat. Az emberi tömegek minden ideát elhisznek, ha ilyen, vagy olyan irányú felszabadításukat kívánják valami nyűg alól; mindent elhisznek, ami érzelmeiknek megfelel és semmit sem, ami nem felel meg nekik. Az egyik oldalon pozitív módon állító értelmet csak az értelem tagadó tevékenysége tudná egyensúlyba hozni és megcáfolni, de az értelemnek az a része *passzív, nem dolgozik, ki van kapcsolva, mert nem éti inger*. Mind az egyén, mind a társadalom: értelmének, agyának állandóan csak egy részét, egy tájékát nyúzza, nyaggatja, a többit paragon heverteti. *Ez azt jelenti, hogy értelmünknek mindig csak egy része van birtokunkban, de a többi áramhiany miatt nem működik*. A tudós is agyának csak egy részét használja munkája közben, azzal megy előre kutatása során és többi részét elhanyagolja. A zseni az egyetlen, akinek agyában „lázas ész” székely amely a főmeghatások alól mentesülni képes és egyetemes megismerést hoz létre. Az ilyen kutatásban, az ilyen gondolkodásban nagyszerű, isteni haladás van. De ehhez különleges, univerzális életérzésre van szükség. A zseniben az univerzális életérzés hozza létre a divináció erejével az új fölismeréseket, — az embertömegekben azonban az univerzális életérzés teljesen hiányzik. A tömeg életérzése mindig szubjektív, egyéni, részleges, egyoldalú és így a tömeg agyvelejébe csak speciális ingert visz, onnan tehát csak speciális gondolatokat válthat ki. (16)

Az új hiedelem mindig felforgatja a tudomány világát is

Az értelem rabszolgasorsát az életérzéssel és az emberi öszermekkel szemben mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény és állandóan visszatérő jelenség, hogy nem tudományos áramlatok (tehát nagy vallásos vagy politikai hiedelmek) minden korban és Miiben úgyszólván *fenekestül felforgatják a tudomány világát is*

és azok extatikus korszakában a tudomány területén kő kövön nem marad. Mivel minden ember és csoport érzelmi beállítottsága következtében állandóan a *relatív értelem-pangás* állapotában van (azaz értelmének csak kis része dolgozik) s 'mivel az értelemmel állandóan *irányítón gazdálkodást* folytatunk, — a nagy hiedelmek virágzása ledönti a tudományos eredmények jórészét is és más tudományos eredményeket hoz létre. Minden politikai hiedelem teljesen újjáértékeli a tudománynak mindazokat az ágait, amelyek érdeklődésére számot tartanak. Minden új politikai hiedelem másként magyarázza a történelmet, sőt minden uralmi rendszer, vagy dinasztia érdekében is új történelem-elmélet keletkezik. Minden nemzet minden időben a maga számára igyekszik meghódítani és a maga érdekei javára próbálja hajlítani a nemzetközi jogot. Minden társadalmi osztály és hiedelemcsoport tudósai a> maguk szájaize szerint művelik a szociológiát. Minden politikai hiedelem új földrajztudományt, új közgazdaságtant, új jogfelfogást, új filozófiai szemléletet hoz magával. Egy-egy nagy politikai hiedelem teljesen felforgatja a szellem-tudományokat és azok régi eredményeit. Nemcsak az egyházzal, a vallásos hiedelem őrzőjével vész össze és borítja föl a vele megalkotott hiedelem-kompromisszumot, hanem utána az egész szellem-tudományra és annak egész kialakult rendszerére, tanításmódjára is rátámad. Hatalmi erővel eltávolítja a hiedelemmel szemben ellenséges tanok hirdetőit s átalakítja az oktatást, a nemzetnevelést.

Ledönti a régi izmusokat és új izmusokat hoz létre. Régi, kialakult civilizációs hiedelmek szinte napok alatt összeomlanak egy-egy politikai hiedelem győzelme következtében és helyettük új civilizációs hiedelmek keletkeznek, amelyeket az új, nagy politikai hiedelem szuggerál. Minden nagy hiedelemnek ilyen mellék-hiedelmei vannak. A politikai hiedelmet így követik a tudomány világában az új, *másodlagos civilizációs hiedelmek*. A felvilágosodás, a francia forradalom, a polgári liberalizmus, a marxizmus, a fasizmus és a nemzetiszocializmus mind elpusztították a tudomány egy részét és helyettük új tudományt hoztak. Nyilvánvaló, hogy a jövőben is így lesz minden politikai hiedelem uralomra jutásakor. (17)

Ebből az is következik, hogy minden úgynevezett „humanista“-tudomány („*letrés*“, amely az embernek embertársaival

való viszonyát, jövőjét, vagy múltját kutatja) csak addig stabil, amíg a társadalmon az az életérzés uralkodik, amely valamikor őt az emberi értelemről kicsiholta, az emberi agyból kibányasztja. Csak a pozitív természettudomány kivétel ez alól a törvényszerűség alól a „*science*“, mert az az embernek, éspedig: minden embernek a Természettel való harcában segít bennünket — fizika, kémia, orvostudomány stb. — és így elnyomásának ma nincs értelme), de ez sem olyan mértékben, mint azt felületesen gondolnók. A természettudománv életében is előfordul, hogy az emberi életérzés változásai következtében annak részeit bizonyos korszakban nem bolygatjuk; egyes területeit nem műveljük, más területeket viszont sokkal erőteljesebben kultiválni kezdünk, mint azelőtt, — mert ez hiedelmünknek érdekében áll. Ezért vannak Csipkerózsika álmát alvó tudományok, amelyeket egy-korban úgyszólván senki sem művel, amelynek területén nincs előhaladás, ugyanakkor pedi'g minden új hiedelemkeletkezésnél bizonyos tudományágak *divatossá válnak* és azokat egyszerre mindenki bolygatni kezdi.

Vallásos korszakokban a természettudományok általában panganak. Nemcsak azért, mert bizonyos kísérletekkel nem szabad foglalkozni, hanem főleg azért, mert az ilyen irányú tudományos kutatás *vágya* nem része az életérzésnek. A középkorban a vallásos életérzés hozta létre a filozófiai gondolkozásban a skolasztikát. Később a vallástalan életérzés megdöntötte azt. A középkor vallásos életérzése nem engedte kifejlődni' a tudományok egész sorát: ana sok tudomány alszik, amely más korszakokban élt. Ezzel szemben divatos tudományok (fajelmélet, geopolitika, új nemzetközi jog, stb., stb.) virágzásának korát éljük. A tudományt leltári tárgyként cipelik a nagy hiedelmek és szabad fejlődést csak azoknak a tudományoknak engednek, amelyek az uralkodó hiedelemre veszélyt nem jelentenek; mindig csak olyan tudományágakat művelnek, amelyeket a kor érzései művelésre szuggerálnak. A hiedelemmel szembenálló tudományok elpusztulnak, vagy hosszú ideig lappangani kénytelenek.

A koreszme születése

Ezekkel az elmondott dolgokkal már érzékeltettem azt, hogy a hiedelem a gondolkozás jórészét megbénítja az egyénben és a társadalomban, másik részét pedig fokozottan és erőszakosan fölingerli és annak produktumait hatványozottan kidomborítja. Ha az embertömegben nagyjában és egészében ugyanaz a hatalmas életérzés vesz erőt, akkor ennek szellemi téren föltétlen következménye az, hogy a hívők társadalma a részleges értelem pangás állapotába kerül. A tömeg tisztánlátása ilyenkor még a megszokott kevésnél is kevesebbé válik és mindenki csak a korérzés ingerének hatása alatt gondolkodik. A társadalom relatív értelempangasának és kihangsúlyozott, részleges és egyoldalú értelem-túlprodukciónak szülötte és gyermeke minden időben: *a koreszme*. Amint látjuk, ez is másodlagos produktum. Nem ő a fontos, nem ő a döntő hatású tényező egy korszak életében, hanem a pillanatnyi életérzés, vagy mondjuk így: *a korérzés*. A korérzés mindnyájunk ura. parancsolója és ez hozza létre az esendő emberi értelemből az úgy nevezett koreszmét. (18.)

A koreszme az ugyanazon érzésektől felingerelt emberi értelemnek a tömeg színvonalára, mindennapi használatára devalvált ideája, amely, mint életmagyarázat elterjed az embercsoportokban. A különböző emberekben különböző színvonalon él. A tudós magasabb szempontokat lát és nagyobb dimenziókban fejezi ki a koreszmét, a szerényebb képességű ember pedig a maga értelmi színvonala szerint. Mindkettőjükben azonban az értelem ugyanazon részének ingere szülte az eszmét, így tehát aránylag könnyen megértik egymást. Azonos értelmekből született ideákat, vagy tudományos dogmákat különböző értelmi színvonalú emberek is hamarosan felfognak, ha azonos életérzésűek, míg egyformán tanult és művelt emberek sohasem értik meg egymás tanait (legfeljebb értékelik azokat), ha nem azonos életérzésűek, ha nem ugyanannak a hiedelemnek a hívői. A francia forradalom apró jakobinusa azt hitte, hogy tökéletesen érti Voltairt, Rousseaut vagy Montesquiut, a szervezett munkás Marxot, Engelst, vagy Kautskyt, a mai forradalmár pedig a divatos tudományokat és azok tudósait, pedig színvonalbelileg a különböző hiedelmek nagyságai közelebb állnak egymáshoz.*

A koreszme így önti el a hívők társadalmát és tölti meg őket ideával. Az idea teljes élei magyarázat gyanánt jelentkezik a hívő érzésvilágában és értelmében s beévődik oda. Ezért később már az ideák megnevezése, a *jelszavak* hangoztatása is elég lesz ahhoz, hogy a hívőben az az egész érzéskomplexum kiváltódjék, amely a hiedelem eluralkodása folytán benne kivirágzott. A hívők ezért követnek az egész világon mindenütt felületes jelszavakat. Tömeghatást ezért lehet csak frázisokkal és megszokott szóképek használatával elérni. A hiedelem papja mindig az érzelmre és sohasem az értelemre hat, mert a hívő meggyőződése az érzelmen alapszik.

Ha így teljesen levetkőztetjük a politikai hiedelmet, azt látjuk, hogy az úgyszólván — teljesen az érzelmek műve. Az ösztönből fakadó életérzés hozza létre és a vak ösérzeJmek előbb kiegyensúlyozódnak tudatunk alatt és csak aztán alkotnak ideát, csak aztán bányásszák ki értelmünkből a gondolatot. Mégis azt látjuk» hogy a mai civilizációban a legtöbb politikai hiedelem úgy él a tömeg tudatában, *mint egy kitűnő logikával fölépített, zárt tudományos rendszer*. A politikai hiedelem úgy él a félművelt tömeg szemében, mint „tudományszerű“ jelenség. Tétélei megcáfolhatatlanok, állításai a kétszer-kettővel azonosak. Ha azonban a politikai hiedelem valóban tudományszerű vagy egyenesen tudomány volna, értelmi alapon nyomban meg lehetne cáfolni és az emberek egyik napról a másikra belátnák tévedéseiket. De a politikai hiedelem érzelmi része, lényege, alkotó elemeinek kilencven százaléka a tudatalattiban rejtőzködik. A tudat fölött csak *önmagának délibábja*, a hiedelem fata morgana ja lebeg. Az emberek ezt látják tudományszerűnek és ezért nemcsak érzelmileg, de értelmileg is esküsznek rá. A XIX. és a XX. század tudományossága szuggérálja nekünk, hogy mindent tudományos kaptafára húzzunk és ezért fejlődnek ki köreinkben a politikai hiedelmek tudományszerű látszatai. Erősen hívő korszakban föltétlenül igazságok, mert az egyén és a tömeg a részleges értelem pangás következtében nem foglalkozik megcáfolásukkal. Ha majd új életérzés jön, egyszerre összeomlanak és az emberek agya pillanatok alatt „megvilágosodik“. Mert az új koreszmével mindig azt hisszük, hogy az értelmünk megvilágosodott és a sötétségből a napfényre jutottunk.

Kevesen veszik észre, hogy állandóan az örök sötétségben kell kóborolnunk.

HARMADIK FEJEZET

**A POLITIKAI HIEDELEM ÉLETE,
FEJLŐDÉSE ÉS KÓROS
ELVÁLTOZÁSAI**

I.

A hiedelem-fejlődés törvényszerű formái

Ha a hiedelem a szükséges körülmények mellett létrejön, ár *ember élni kezd vele*. A hiedelemmel való élési magát az akciót, a mozgalmat jelenti, amiben már döntő szerepet játszik: *az akarat*. Mikor az életérzés kiválasztotta magának a szükséges ideát és^ megszületik a teljes hiedelem, a hívőben nyomban az akarás vágya, az akció kívánása fejlődik ki és a hiedelemmel eltelt ember meggyőződése irányában cselekedni kezd.

A vallásos hiedelemmel való élés hozza a vallásos akciót, a vallásos mozgalmat. Ebből fejlődik ki az, amit „vallás“-nak nevezünk és később annak földi szervezete: az egyház^ A politikai hiedelemmel való élés politikai mozgalmat, politikai akciót hoz létre s ha ez általános meggyőződéssé válik a tömegben, akkor politikai irányzat lesz belőle; ha pedig megszerveződik, ha döntően beleszólhat az emberi életviszonyok rendezésébe, politikai hatalommá, vagy uralommá válik. A politikai hatalom nem föltétlenül jelenti az egész állami apparátus birtoklását, egy közösség teljes és maradéktalan vezetését. Politikai hatalom birtokában van minden irányzat és hiedelem, amely jelentős embercsoportokat irányít és amelynek beleszólása van a társadalom, vagy az állam vezetésébe. A politikai uralom viszont nagyjában azonos az államhatalommal.

A vallásos és a politikai hiedelem mindig azért jön létre, hogy mozgalom váljék belőle. A civilizációs hiedelemből is mozgalom lesz, de mert abban az érzelmek kevesebb szerepet játszanak, a hiedelem ilyenirányú ereje kisebb, viszont intellektuális hatalma egy-egy adott korban nagy, jelentősnek látszik. Erősebb hiedelem

megjelenése mutatja meg igazán, hogy az intellektuális hiedelmek ereje milyen csekély és mennyire csak az érzelmieknek van marandó ereje. Ha a politikai hiedelmek megszületését, életét, fejlődését, elmúlását és különböző elferdüléseit szemléljük, meg kell állapítanunk, hogy azok az esetek túlnyomó részében azonos módon játszódnak le.

A politikai hiedelem prófétája

A politikai hiedelem születése éppen olyan misztikus háttérű esemény, mint a vallások keletkezése. Minden új politikai hiedelem úgy jelentkezik a társadalomban, *mintha öröktől fogva meglett volna* és csak természetyszerű folytatása volna bizonyos elmúlt, kialudt, de most életrekelő mozgalmaknak. Amint minden vallás legendás eredetét a világmindenség keletkezésének homályába visszük vissza, úgy minden politikai hiedelem közösségünk, társadalmunk születésében látszik gyökerezni. A francia forradalom, a polgári demokrácia, a liberális kapitalizmus, a nacionalizmus, a proletármozgalmak és a kollektív nacionalizmusok: mind öröktől meglévő mozgalmak folytatásainak mutatkoznak. Olyanok, mint az öreg vulkán, amely ismét működni kezd és nem olyanok, mint a helyüket változtató szökőárok, amelyek hol itt, hol ott törnek ki a földből. Minden új politikai hiedelem be tudja bizonyítani az örökkévalóságból való származását s a történelemből kr tudja mutatni, hogy elvei, eszméi mindig jelen voltak s csak bizonyos korokban sorvadtak el. (1) Ennek a jelenségnek a magyarázata az, hogy a hiedelmek az érzelmeken és nem az értelmeken épülnek és az emberi érzelmek mindig ugyanazok, csak hol egyik, hol másik irányzatuk válik uralkodóvá. A politikai hiedelem az emberi életérzés változásait hozza felszínre gyarló ideáival és a különböző életérzések valóban mindig megváltak az emberiségben. A vallások sem egyebek, mint az emberiség legbensőbb, legintimebb, legszemélyesebb, legmélyebb, tehát „vallásos“ életérzésének változatai. A vallások is mindig örökké megváltak, csak nem mindig váltak uralkodóvá az emberi tudat világában.

Az életérzésnek a tudat fölé való emelése olyan titokzatos cselekedet, hogy annak lényegét sejtethetjük ugyan, de lefolyását és

körülményeit a legtávolabbról sem vagyunk képesek megmagyarázni. Az új vallás úgy születik, hogy Isten prófétát küld a földre, aki az embertömegek lappangó életérzését a tetszínre hozza; érthető, másoknak továbbadható, terjeszthető ideával kifejezi; az ideát az új vagy átváltozó érzelmekkel összekapcsolja és ezzel útjára bocsátja. A politikai hiedelem teljesen hasonló módon keletkezik. Az életérzés-változás már a történelmi korok egyes előfuiárjaiban jelentkezik. Minden esetben félbemaradt próféták jel-eik egy új hiedelem-korszak eljövételét, de magát az új hiedelmet még nem képesek megalkotni. Minden politikai prófétának vannak ilyen előfutárjai, mint ahogy a vallásos próféták¹ előtt is ilyen nagy szellemek járnak. A politikai hiedelem prófétájának személyével születik meg, akiben az új életérzés a *divináció* erejével jelentkezik és ugyanennek a titokzatos megnyilatkozásnak a hatalmával nyer ideát.

Nincs olyan politikai hiedelem, amelynek ne volna egy vagy több prófétája, apostola. A próféta nem akar mindig új hiedelmet alapítani, ellenben mindig „meg akarja javítani a korát“. A hívők, akiknek képzeletvilága dramatizálja az eseményeket, később a hiedelem megalapítását rendszerint egy ember működésének tulajdonítják, több próféta művét is egyének állítják be, a prófétát művének fölébe emelik, és aztán nem a művet, hanem a prófétát követik, némelykor imádják.

A politikai¹ próféta lélektan szempontból ugyanolyan jelenség, mint a vallásos. Egyénisége fölötte áll az ember közönséges megítélésének. Titokzatos sajátsága, hogy a természet különleges adománya folytán személyisége a végtelen és megmérhetetlen tekintélyt, a tömegelektanban annyira ismeretes *presztízt* árasztja magából. (2.) A próféták rendszerint nagy jellemek, nagy egyéniségek, de nem föltétlenül azok a kor uralkodó felfogása szempontjából. Szellemi tevékenységük az ész, az intelligencia köznapi mértékeivel nem mérhető meg és más emberekkel való viszonylatba, összehasonlításba nem hozható. *A próféta egyéniségénél fogva fölötte áll annak a kíváncsúnak, hogy eszesnek, tanultnak, intelligensnek kell lennie, és ugyanez az igazság áll jellembeli és más vonatkozásban is reá.* Ebben a tekintetben azonos a zsenivel, de mégis sokkal több amannál. Ha soha semmit sem tanult, akkor is mindent tud; életének egyszerű tapasztalatai következő korok

példabeszédei és szállóigéi lesznek; életérzékelése mások érzelmi életének kútfejévé válik: indulatai milliós tömegekre ragadnak rá és eszméi fenségesekké lesznek akkor is, ha a kor racionális szellemi nagyságai azokat nevetségeseknek tartják.

A politikai hiedelem prófétája az az ember, akiben az új életérzés először került a tudat fölé és az emberi hitet először kapcsolta össze értelemszülte ideákkal. A próféta lényge kell hogy a lelki, pszichikai infekció gócpontjává legyen. A próféták szuggesztív hatása nyilvánvalóan onnan ered, hogy a tudat alól bennük először felszínre került életérzés a lelki contagium erejével borzolni kezdi a másoknak még tudat alatt lappangó hasonló életérzését, tördödni kezdi mások életérzésének külső bilincseit és ez a másokban végbemenő *életérzés-f elszabadulás* teljesen elhomályosítja a racionális értelmet és a felszabaduló embert felszabadítójának rabszolgájává teszi. A tömegek éppen ezért minden mérték nélkül imádni képesek prófétáikat, mert azok a lelki contagium következtében nagymértékben rendelkeznek tudat alól felszabaduló érzelmeikkel. Intellektuális észlányeknek viszont soha sincsenek imádóik, sőt voltaképpen követőik sem, csupán: utánérzés alapján, gondolkozásuk medrében dolgozó utódaik. Amíg a próféta szuggesztív ereje megvan, hívei őt minden érzelemhullámmzásán keresztül követik; a próféta állandó idegösszeköttetésben él híveivel (a tudós csupán az intellektuális érdeklődés szálával fűzi magához tanítványait). A nagy tudósok azzal válnak néha prófétaszerűekké, hogy maguk is humanista hiedelmeket; tehát: nem csupán tudományt, hanem ideológiát is alapítanak.

A tanítványok és a tanítvány-élmény

A politikai próféta eszméjének terjedése éppúgy tanítványainak körében kezdődik el, mint a vallásos prófétáké. (3.) Eszmélkedésének idejében (amit később az életrajzírók „fellépésnek” neveznek ei). új, jelentkező életérzése s annak értelmileg kifejezhető ideái környezetében elterjednek és arra szuggesztív hatással vannak Minden időbenj igen sok álpróféta, az ideg- és elmebetegség határán járó megszállott ember él a földön, akiknek szintén vannak „tanítványaik”. Az élet száz és ezer esetet mutat, hogy a

lelki contagium félőrült emberekből is olyan erővel sugárik környezetükre, hogy tüzőn-vizen át követi őket. Száz és ezer megszállott ember rántja bajba a szuggesztíója alatt élőket anélkül, hogy maga próféta volna és lehetne. Hogy a lelki infekciót árasztó, szuggesztív erejű, hatalmas presztízzsel rendelkező emberekből ki lesz próféta és ki nem, esi miéért lesz egyikből az és a másikkól soha, — *ezt a rejtélyt nem lehet megfejteni*. Mindenesetre az álpróféták egész tömege vérzik el, amíg egy-egy vallásos, vagy politikai apostol megszületik. Mivel a kérdés megoldása a tudatalattiban rejlik és a biológia őshomályába nyúlik vissza, a prófétának-születés misztériumát senki se tudja maradéktalanul megmagyarázni.

A próféta környezetében, azaz tanítványai világában lassankint létrehozza *az azonos életérzés tudatosulását*. A tanítványok érzelmileg a hiedelemalapító szuggesztíója alá kerülnek és ezzel gondolkozásuk is átfőmálódik az ő ideáinak szolgálatára. A részleges értelem-pangás és az értelem más részének túltengése, náluk fejlődik ki először és ez éppúgy történik, éppoly következményekkel jár, mint ahogy ugyanannak az elmebetegségnek a szenvedő alanyai kóros állapotukban mindig nagyjában ugyanazt cselekszik. A tanítvány életének legnagyobb élménye a mesterével való együttlét, a mesterétől eredő ideák átvétele és azok megvilágosodásszerű jelentkezése az ő agyában. A tanítvány a szuggesztíó hatása alatt sohasem észleli azt, hogy mestere ostobaságot mondott. Minden kijelentése szellemi élmény számára, mert fokról-fokra egy belülről dörömbölő életérzést fejez' ki és ez a tanítvány egész lényét elönti. Az életben kevés nagyobb élmény van, mint amikor látásukat veszített, vagy vaknak született emberek látni' kezdenek. Az életérzés által megszületett hiedelem jelentkezése *ugyanilyen hatást vált ki az emberben*. A tanítvány úgy érzi, hogy most kezd látni, mert minden idea, amit mesterétől hall, titkos vágyait fejezi ki. Képzeletvilága megtelik új elemekkel és távlatokkal, érzelmei és értelme most kezdenek valóságos összhangba kerülni és ez az állapot lényét a harmónia érzésével önti el. Mindezt a szuggesztíó hatalmas ereje műveli benne. A tanítványok mindig „boldogabbak“, mint a mester, akitől a hiedelmet kapják. Életük nyugodtabb, kétségük úgyszólván soha sincs, míg a próféta végigkínlódja az életérzés-születés szörnyű fájdalmait.

A politikai hiedelem első terjesztői mindig a tanítványok. Bennük születik meg az akarat a realizálásra, az eszmék elterjesztésére, a szervezésre, a munkára és a hiedelemért való harcra. Amelyik tanítvány kiesik a próféta szuggesztiója alól, az árulóvá lesz, vagy később a hiedelem fejlődésének egy meghatározott szakaszában szektát alapít. A tanítványokat olyan erős szuggesztív kötelékek fűzik a hiedelemalapítóhoz, hogy irigykednek egymásra és míg az egyik oldalon a hiedelem elterjesztése dörömbölő vágyként öl bennük, a másik oldalon a hívők körének kiterjedése félelemmel tölti el őket, mert a mester kegyét újonnan jöttek is megnyerhetik.

Teória és ideológia

A hiedelemalapító és tanítványai körében alakul ki az új életérzés ideákkal való házasságából a hiedelem első formája: a *teória*. A teória olyan új hiedelem életében, mint az emberi magzat az első embriológiai életkorban. A teória az új életérzés első élet- és világmagyarázója. Az azonos életérzésben élő kis kör a maga számára eldönti a létezés nagy problémáit és azonos módon kezdi magvárítani a világ jelenségeit. Ez a hiedelem-születés első fázisa, az első értelmi munka, az első tudat fölött végzett akció. A teória nem föltétlenül szerves és átgondolt, tudományosan is helytálló, vagy legalábbis nagy, független gondolkozók elmetevékenysége által is szentesíthető világmagyarázat. Nem az a fontos, hogy igaz legyen (hiszen igaz teória nincs a földön), hanem az, hogy a hívők legalábbis fontosabb részleteiben magukévá tegyék. *A teória hiuata az, hogy megnyugtassa az értelmet egy életérzés kialakításának helyességéül, a kételkedést elnémítsa és az érzelmi szuggesztió mellett létrehozza az értelmi szuggesztió állapotát.*

A hiedelemalapítók nem mindig írják le világmagyarázat gyanánt jelentkező teóriáikat, bár eszméiket gyakran nemcsak szóban, hanem írásban is terjesztik. A teória néha csak az akció hátterében lappang, mint ki nem mondott igazság. Mivel a politika célja az akció, a hívők sokkal fontosabbnak tartják az *ideológia* kiépítését. Miben különbözik egymástól a teória és az ideológia? Abban, hogy a teória világmagyarázat, az ideológia pedig harcra hivatott, a teória statikus valami, az ideológia pedig dina-

mikus. A politikai hiedelem ebben is hasonlatos a valláshoz, amelyben a teória és az ideológia ugyancsak élesen jelentkezik és megkülönböztetődik a vallástanban és az erkölcsstanban. (4.)

Az ideológia az élet minden jelenségével szemben tanúsítandó emberi magatartásra kiterjed a maga érdeklődésével és erkölcsi parancsával. A teória nagy állóvíz, az ideológia belőle eredő folyam, amely megtermékenyíti a földeket és magába olvasztja a többi folyóvizet. A teória értelmileg megdőlhet, mint ahogy minden világmagyarázat előbb-utóbb összeomlik, de ez még nem jelenti az ideológia halálát, mert annak mozgó ereje az életérzésben rejtőzködik, és az életérzés nem pusztul el attól, ha a teória ideáit megcáfolják^

A politikai mozgalom

A politikai hiedelem fejlődésének következő fokát akkor éri el, amikor teóriájának és ideológiájának kifejlődése után a mindennapi élettel szemben való állásfoglalásra alkalmas mozgalmat képes létrehozni. Az azonos hiedelműek csoportja alkotja meg a *mozgalmat*, amely már nem elvont igazságokért és nem nehezen kifejezhető életérzések érvényesítéséért, hanem mindennapi, sőt köznapi célokért küzd. Minden hiedelem a mozgalomban realizálódik. A lelki contagium következtében azonos érzelműekké és azonosan gondolkozóvá lett emberek összeállnak, hogy céljait megvalósíthassák. Megszületik bennük a közös akarat és a jövődő útjain vezérlő cél-gondolat.

A vallásos próféták hiedelmei is mind mozgalmakká válnak. A mozgalom már nem csupán a próféta közvetlen szuggesztíója alatt álló tanítványokat egyesíti, hanem a társadalom olyan elemeit is, amelyek valamely más emberi őserzelem túltengése következtében kerülnek a lelki infektio hatása alá. Tanítvány csak meggyőződésből, a szuggesztio hatása alatt lehet az ember, de egy mozgalom tagja már nem csupán ilyen okokból. (5.) A mozgalomhoz csatlakoznak a számítók, az önzók, a félők és a gyűlölködők is, nemcsak azok, akik áldozni akarnak. Mégis, elsősorban az erős hit uralkodik rajtuk. Amint a mozgalom terjed, tagjainak homogenitása egyre gyengül. A mozgalom céljai fokozatosan hétköznapiabbakká válnak, mert hisz az élet egész főálló rendjévé

összeütközésbe kerülnek, így az élet minden jelenségével szemben hovatovább állást kell foglalniok. Ez a törvényszerűség hozza létre a *politikai programok* megszületését.

A politikai program rövid foglalata a hiedelem ideológiája ama részének, amelyet az adott viszonyok és körülmények mellett a hívők a legfontosabbnak tartanak a külvilággal közölni, ösztönösen a legjellemzőbb összeütközés! pontokat keresik életérzésük és a fennálló világregd között. A teóriára ritkán vetnek súlyt és az ideológiából is csak azokat a részeket emelik ki, amelyek a kor legnagyobb válságaiban való fel-fogásukra jellemzőek. Ideológiájukat így pontokba szedik, noha egy harcoss hiteltet természetszerűen sohasem lehet szabatosan és kimerítően a világgal közölni. A politikai program mindig csak a hiedelemnek egy részét jelenti, a társadalom mégis megérzi, hogy mi van a programpontok mögött. A program nem is mindig őszinte és többnyire csak „divatos” problémákkal foglalkozik. Igen gyakran számol a hatalmi viszonyokkal, a lehetőségekkel és azzal, hogy a társadalom egy-egy részét, foglalkozási ágát el ne idegenítse magától. (6.) A program megalkotásánál kezdődik a *hiedelem realpolitikájának kialakulása*, amikor a hiedelmet befolyásoló négy ösérzelmeket igyekeznek összhangba hozni és egyikük túltengését sem engedélyezni. A program: a szervezkedés elindítója a politikai hiedelemmel való élés gyakorlatában.

A szervezkedéssel már megkezdődik a hiedelemkultusz. A hívők összejövetelein, gyűlésein fölmerülnek az első kultikus jelenségek és megkezdődik a hívők áldozásának realizálása a harc érdekében. Értelmi szempontból itt már a megalkuvások sora is jelentkezik, a hiedelem létrehozza első kompromisszumait. Szövetségeseket keres; más mozgalmakat igyekszik magábaolvasztani; mások hiedelem-kompromisszumait rombolja, hogy fönnálló helyzeteket fölborítson; különböző társadalmi rétegek értelmi színvonalán kezd beszélni s új és új ideákat fejleszt — mindezt az életérzés erejével.

A szekták kiválása

Amikor a hiedelem elérkezik fejlettségének ahhoz a fokához, hogy mozgalommá lesz, szervezkedésbe kezd és programot épít, amikor tehát a reálpolitikai elem is kezd belejátszani' életébe, — mindig törvényszerűen megtörténnek a belső szakadások, az első kiválások a hívők táborából. A próféta szűk körre szorított szuggesztiója valamikor teljes hatékonyságú volt, de a hívők seregének megnövekedésével a szuggesztió ereje csak mennyiségileg terjed, minőségileg csak esetleg. A hívő-csoport most már saját magát szuggerálja, a próféta egyéni szuggesztiójának munkáját a tömegelektan törvényszerű jelenségei viszik tovább. A próféta voltaképen csak elindítója a lavinának, nem föltétlenül ura többé annak. A tanítványok vagy a hívők egyes csoportjaiból mindig jelentkeznek olyanok, akik úgy érzik, hogy *a próféta elárulta a hiedelmet?* letért a saját maga által megszabott útról és a földi érvényesülés könnyebbsége, tehát a reálpolitika miatt — eladta elveit.

A próféta történelmi szerepéhez hozzátartozik, hogy egyénisége együtt fejlődjön a hiedelemmel s maga is dinamikus és formálódó lény legyen. A tanítványok vagy egyes hívők azonban ezzel az adománnyal nem föltétlenül bírnak. A lényeg helyett a betűhöz ragaszkodnak, a prófétát és a hívők legjobbait nem tudják értelmileg követni vagy pedig életérzésük sem bontakozott ki olyan mértékben, mint a többieké; ezért ezek — kiválnak a mozgalomból. Nincs olyan hiedelem a földön, amelynek történetében a szektakiválás ne fordult volna elő. A politikai hiedelemnek nem kelléke, hogy prófétájával győzzön, viszont politikai prófétává csak az lehet, akinek életmunkájával a hiedelem megállapodik és társadalmi hatóerővé lesz. A próféta halálának pillanatában sohasem ugyanazt az ideát testesíti meg, mint föllépésének korában. Maga is fejlődik, alakul és hívőinek érzésvilágát az állandó szuggesztióval befolyásolja, viszont maga is rohan a tömeg saját szuggesztiójának megvszabott útján.

A hiedelmek uralomváltása.

Sajátságos jelenség a politika történetében, hogy a régi és legújabb kor összes forradalmi mozgalmi lassankint mind feladták azokat a programpontokat, amelyekkel zászlót bontottak. Akai-melyik mai politikai uralom jelenlegi ténykedését és egykori programját nézzük, azok között rendkívüli különbségeket fogunk találni. Vájjon törést jelent-e ez a politikai hiedelem életében? Nem. A politikai program csak az ideológia egy részét fejezi ki és közli a világgal, de a teljes ideológiát soha. Magát a hiedelmet és az azt röpitő életérzést nem is lehet elmondani, leírni, pontokba szedni. A hiedelem hívóinak lelkében sohasem teljesen az, amit értelmileg meg tudnak belőle fogalmazni, hanem mindig sokkal több annál. Ezért a mozgalom első programja később mindig primitívnek és néha nevetségesnek látszik.

A szekták kiválása után a hívők tömege nagy megtisztuláson megy keresztül. Ha a hiedelem erős, a társadalom különböző rétegei csatlakoznak hozzá. Az első hívők rendszerint egyszerű, tanulatlan és műveletlen emberek, akikben a legkönnyebb az azonos ideát létrehozni, viszont a megfelelő életérzés bennük maradéktalanul élhet. A szellemi arisztokraták minden új hiedelemhez csak későn csatlakoznak. Először lenézik azt fejletlen ideái miatt, ők rendszerint egy régi hiedelem ideáinak világában élnek, amelynek tanain emberöltők óta dolgoztak az írók, bölcselek, tudósok, — értelmileg hogy tudna velük az új hiedelem szellemi vezérkara megküzdeni? Mindig irtóznak az új hiedelmektől, de amikor látják, hogy színvonaluknak megfelelő más nem .tud (megszületni, választaniuk kell a különböző „barbárbabb“ hiedelmek között. Életérzésük szerint választanak és csatlakoznak ehhez, vagy ahhoz és lassacskán belemeiegednek a dologba, sőt egyikük-másikuk elfoglalja a vezető szellemi pozíciókat is. A hiedelem ezután — ha szerepe történelmi jelentőségű — eljut a hatalom megszerzésének stádiumába. Ez minden esetben forradalommal történik. *A forradalom szellemi szempontból egyenlő: a hiedelmek iuralomváltásával.*

A forradalom nagymértékben átalakítja a győztes hiedelmet, de közben többé-kevésbé felforgatja a társadalmat is. Erről később külön fejezetben szólok. Hiedelem csak forradalommai juthat uralomra, ám az eredmény a hatalom megszerzésének már az első pillanatában — csalódást kelt a hívőkben. A hit olyan erős a boldogságígérettel elbűvölt tömegekben, hogy az élet legcsodálatosabb valósága és beteljesülése sem tud lépést tartani vágyaik világával. A hatalom birtokában a hívők mindig súlyos kiábrándulásokon mennek keresztül. Maga a hiedelem megalkuvásait már régebben (a kialakulás korában) elkezdette és most még tovább megy a kompromisszumok útján.

Az imperializmus kora

Ugyanakkor azonban a hiedelemmel hatalomra került emberek szemében új életlehetőségek csillannak meg. *A hatalom birtoklása mindig lényegesen megváltoztatja az életérzést.* Alapvetően más dolog a hatalmat ostromolni, mint birtokában leinni. Egyik oldalon a lehiggadás vesz erőt a hívőkön és főleg a vezetőkön. A heroikus kor, amelyben az áldozat és gyűlölet igen erős és vele szemben csak gyenge önzés és féleleml áll. Fejlődésében megtorpan és megkezdődik a négy ősérzelem egyensúlyi állapotának kialakulása. A tömeg azonban ezen az érzelmi átváltozáson nem megy olyan könnyen keresztül, mint vezetői. Ezért gyakori jelenség, hogy a vezetők a hatalom birtokában új célok felé kezdik terelni a hívők seregét és az egykor hatalmat rombaló forradalomból a saját uralmukat építő, megalapozó, elterjesztő forradalom útjára lépnek.

Ez a hiedelem életében az *imperializmus kora*. Szerves része a heroikus kornak, de sajátos, szubjektív szempontból már más irányú mozgalom. A hatalom birtokában a hívőkön a környezetmegváltás, sőt a világmegváltás érzése vesz erőt. Az egykori ellenfelek, akik a hatalomrajutásban gátolták őket, már elpusztultak. A hívőkben szunnyadó energiát most a hiedelem saját magának végtelenné és örökké tartóvá tételére igyekszik fölhasználni. Minden politikai hiedelem azt hiszi, amikor a hatalom birtokába jut, hogy élete időtlen, örökkévaló lesz. Az imperializmus állapota úgy jelentkezik, hogy a hívők nem akarnak meg-

túrni a környezetükben más hiedelmet. Ezért szembefordulnak minden más politikai hiedelemmel és azokat igyekeznek teljesen megsemmisíteni, hívőiket maguknak megnyerni, vagy az ellenállókat kiirtani. (7.)

Ezzel együtt megkezdődik a küzdelem a vallásos és a civilizációs hiedelmek ellen is. Az uralomra jutott politikai hiedelem felmondja a vallással kötött kompromisszumot és beleszól az egyház életébe. Rendszerint azzal az ürüggyeivel támad, hogy „az egyház maradjon meg a maga hivatásánál“ és „az egyház szolgálói ne politizáljanak“ — a valóságban azonban az ember életének minden kérdésébe bele akar avatkozni és így a vallást egzisztenciájában támadja meg. Hasonlóképpen támadja meg az ellentétes tanokat árasztó civilizációs hiedelmeket is és ilyenkor borítja föl a tudomány világát.

Az élet minden vonatkozásában egyeduralkodó akar lenni és az embereket teljes mértékben a saját ízlése szerint próbálja átalakítani. Egyháznak, más politikai meggyőződésen levő csoportoknak, más tudományos felfogást vallóknak egyaránt el kell némulniok korlátlan uralmának időszakában vagy csak lapanganian szabad. Az imperializmus fejlődési fokán a hiedelem a világ összes népeit és nemzeteit meg akarja váltani. Hiába mondják az egyes nemzetek politikusai, hogy saját politikai rendszerük eszméi nem vallók más népeknek és nem exportcikk — hívőik tömege voltaképpen sajnálkozással néz a más népek és társadalmak ellenkező politikai hiedelmen lévő tömegeire, megveti és tévelygésben botorkálóknak tekinti őket. Minden erős hiedelem világoralomra törekszik, akár vallásos, akár politikai az. Ezért törvényszerű jelenség, hogy *az európai nemzetek új nagy politikai hiedelmei föltétlenül világháborúra vezetnek.*

Hiedelem-szabadság és pacifizmus

Az olyan ember, aki erősen hisz, az a másfajta hitet nem tudja megtúrni a környezetében és még inkább így van ez a tömeg életében. *Ebben a tekintetben semmi különbség nincs vallás és politika között.* Az erős vallásos hiedelem ugyanúgy imperialista, mint a politikai. Mindaddig, amíg Európában a kereszténység erős és virágzó volt, addig az ő imperializmusa

uralkodott. A tudomány, a művészet a kereszténységet szolgálta. Mai formájú politikai hiedelem nem tudott kifejlődni mellette. A királyok és az uralkodók az egyház céljait művelték és a pap-ság ítélkezett az emberek földi dolgaiban. Amíg a kereszténység erős volt, Európában csak olyan vallásúnak lehetett lenni, amilyen az illető területen uralkodott. *Erős tömeghit mellett nincs vallásszabadság.* Ma a kereszténység különböző vallásfelekezetei azért élhetnek békében egymás mellett, — *mert a keresztény vallásba vetett hit az egész földön megingott.* A kereszténység már nem tölti be egész lényünket és valónkat. Nyugodt időkben sok mindenben hiszünk, de háborúinkban már nem vallási, hanem politikai hiedelmekért harcolunk, azokért áldozzuk föl az életünket.

Hiedelemszabadság, azaz különböző hiedelmek egymás mellett való megtűrése ugyanazon társadalmon belül: csak a *hiedelemhanyaglatas korszakában lehetséges.* A polgári demokrácia világában különböző pártok azért élhetnek egymás mellett, meri a francia forradalomban keletkezett polgári liberalizmus hiedelme megérett, kompromisszumképessé vált és ezzel nyomban hanyatlásnak is indult. Minden erős hiedelem törvényszerűen imperialista és *pacifistává csak akkor válik, amikor ereje már hanyatlik.* Ebben a korban kerüli az összeütközéseket, mert azokban való részvételre már nem tudja hívőit sikerrel rávenni. Akár a vallásos, akár a politikai hiedelem hívői hirdetnek pacifizmust, az hiedelmük gyöngülésének és bomlásának biztos jelét mutatja. Az emberiség heroikus korszakai mindig az erős hiedelmek idejére esnek, de az emberiség *aranykor szakai* a hiedelem hanyatlásának korára, amikor a tömegek hitenergiája nyugszik. Ilyenkor az emberek nem üldözik egymást és a vérontástól kifáradt népek elviselhető hiedelemkompromisszumokat építenek föl. Az „aranykorban“ az embercsoportok hitenergiája megoszlik a különböző nemű hiedelmek között és az érzelmekkel szemben rövid időre kiküzdí a maga jogait az értelem is. Ezek az emberiség életének rövid lucidum intervallumai. . .

A reformáció: a hiedelem idea-vedlése

A politikai hiedelem az imperializmus korában ér el fejlettségének tetőfokára. Ezt a kort a kiegyensúlyozott uralom, azaz a hiedelemkompromisszumok kijegecesedésének időszaka követi, kompromisszum vallással és tudománnyal, sőt más politikai hiedelmekkel is. Az új kompromisszumállapot azonban már a hiedelemhanyaglás jele. A kompromisszum már nem jelenthet a hiedelem számára egyeduralmat. Az már a különböző hiedelmek egyensúlyát hozza és minden alkalommal az uralkodó hiedelem részekre szakadásával jár. Amint ugyanis az életérzés a maga célját elérte egy-egy életrendszer felállításával, hiedelmének ideái azonnal megkopnak a részleges értelempangás kisebb-nagyobb méretű feloldódásával. Ha az életérzés megszűnik támadó jellegű lenni egy fennálló világrend ellen és a hiedelem imperializmusa elmúlik, az emberi érzelmek egyoldalú hatása a tömeg értelmére! szintén megszűnik és a *kritikai gondolkodás ürre lesz a kiválasztottakban és a korszak jelentékeny szellemeiben*, akikben egyébként teljesen sohasem szűnt meg. A keresztény életérzés megbomlásával a tudományok föllendülése járt együtt. Ezek a tudományok megcáfolták a kereszténység ideáinak jórészét. Magát a kereszténységet ugyan nem pusztíthatták el, de létrehozták azt, hogy a keresztény életérzésük egy része új ideát keresett magának és ezzel megalapította a protestantizmust. Minden hiedelem életében elévül egyszer az értelmi rész, a hívek valamelyik csoportjának felfogásában, és az életérzés ekkor számukra új ideát termel. Minden hiedelem életében megvan a reformáció, a revízió jelensége, amely nem egyéb, mint: a hiedelem ideavedlése.

A politikai hiedelem ugyancsak ismeri a reformációt, a revizionizmust, az ideakicserélést. Születésekor a szellem és az írott betű még teljesen és tökéletesen egy. Az őskeresztények Azószerint hittek a világ hat nap alatt történt teremtésében, a vízözönben és az ó- és újszövetség összes állításaiban. Ma már a leghívőbb keresztény is legendáknak, példázatoknak, szimbólumoknak tartja azok jórészét. Ugyanígy a politikai hiedelem

hívói is egy ideig szó szerint veszik a hiedelem értelmi részét, de később belátják az ideáik tarthatatlanságát, azoknak a múlt idővel való elváltozását, és életérzésük fenntartására — nem pedig új életérzés, vagy nem *teljesen új* életérzés kifejezésére — új ideát termelnek maguknak. Az egyenlőség, testvériség, szabadság életérzése hosszú ideig uralkodott, de ideái többszörös reformáción mentek keresztül a XVIII. és XIX. század gondolkozásában. A legmaterialisább politikai hiedelem: a marxizmus ugyancsak keresztülment a maga reformációján, a „revizionizmusban“. Állandó reformáció zajlik mindegyik politikai hiedelem életében, a kommunizmuséban, a faszizmuséban és a nemzetiszocializmuséban egyaránt.

Amikor a hívők az ideában már nem tudnak többé meg egyezni, az egykor egységes hiedelemből két, vagy több különböző hiedelemcsoport keletkezik. Ez a jelenség a további bomlás kezdete. Az életérzés még nagyjában és egészében hasonló lehet a különböző hiedelemcsoportok között, de már nem azonos. A felülkerekedő józanabb felfogás és az a körülmény, hogy a célokat már realizálni kell, éket ver hívő és hívő közé, noha a hiedelemben az érzelem a fontos. Hogy lehetséges ez? Ügy, hogy az érzelem már *gyenge*. Az esendő értelem is erőszakot lehet rajta legalább bizonyos fokig; a hitenergia meggyengült, a hiedelemhanyatlás megkezdődött.

A hiedelem hanyatlása és halála

A világ összes vallásos, politikai és civilizációs hiedelmeinek mindig az volt idáig a sorsa, hogy részekre bomlottak és ezzel megkezdődött a hanyatlásuk, majd bekövetkezett a haláluk. Ami a vallásoknál századok alatt zajlik le, az a politikai hiedelmeknél egy-egy emberöltő alatt megy végbe. A politikai hiedelem az uralom állapotával és az imperializmus kiteljesedésével már elérte fejlődésének tetőfokát. Az uralmon levők megjavult, kifinomodott életérzése nem alkalmas többé olyan hatalmi eszközök fenntartására, mint az imperialista, hódító korszakban. A megfinomodott életérzésű politikai hiedelem megalkuvóvá

válik, többet enged meg az értelemnek. Az észnek nemcsak egy részét veszi igénybe, hanem az értelemre gyakorolt szuggesztíója általában is csökken: a kritikai gondolkozás erőt vesz a társadalmon, a hitenergia más célok szolgálatába szegődik és a hiedelmet befolyásoló négy őserzelem összetétele ugyancsak megváltozik.

Az áldozás és a gyűlölet az imperializmus pusztulásával törvényszerűen elveszti tömegeket mozgató egykori erejét és a passzivitásra ösztönző őserzelmei: az önzés és a félelem úrrá válnak a lelkeken. A római polgárháború lezajlása után kísértetiesen megmutatkozott a hilenergia csökkenésének, az értelem felszabadulásának, de még inkább a négy szociális őserzelem keveredése eltolódásának hatása a társadalom életében. Augustus uralomrajutásakor véget érték a polgárháborúk. Rövid átmeneti vallásos korszak következett, mert a politikai hiedelem lehanyaglott, aztán a civilizációs hiedelmek kaptak lábra. Vallás és politika helyett a római jog született meg, mint világot rendező erő, amelynek egész logikai rendszere elsősorban a rideg önzésen alapszik. A politikai rendszer pedig hovatovább: a félelmen nyugodott. A római társadalom e korban kezd a biztonságért rajongani...

Emberöltőnk alatt számos ország hanyatlása mutatkozott meg a társadalom önzésének és félelmének, a hitenergia szétforgácsolásának és az értelmi elemek elhatalmasodásának tragikus összjátéka mellett. A politikai hiedelemben a passzivitásra ingerlő érzések és a mindent szétdaraboló értelem válik úrrá és az egyesítő, részleteket áthidaló, kritikát kikapcsoló hit, a mindent elöntő életérzés és a pozitív cselekedetekre sarkaló áldozás és gyűlölet érzésköre nem tud többé érvényesülni. Ez az állapot vezet a politikai hiedelem halálához.

Hogy a hiedelem születése és halála között mennyi idő telik el, az bizonyára elterjedésének mérvétől, a hívők számától, a civilizáció fejlettségétől, a fejlődés ütemének gyorsaságától és az általa fölkeltett forradalmak és háborúk eredményeitől függ. Annyi bizonyos, hogy a legújabb korban legfőbb két-három generáció tud azonos politikai hiedelmet szolgálni. Az új és új

nemzedékek mindig változott életérzéssel jönnek és az „új világ“ váratlanul, hirtelen, egyszerre tör elő az emberi tudat alól. Az élettartam tekintetében csak annyi bizonyos, hogy emberek, akik hosszú ideig élnek — mindent megérnek és megérik mindennek az ellenkezőjét is. Sohasem abban a politikai hiedelemben halunk meg, amelyben születünk. De időközben milliók áldozzák fel az életüket, mert a hiedelmet örökérvényűnek tekintették.

II.

A hiedelemfejlődés okai és következményei

A hiedelem életében a születéstől a halálig mindig ugyanazok a jelenségek fordulnak elő. Bármelyik egykor élt, vagy ma is virágzó politikai hiedelmet vesszük is vizsgálat alá, fejlődésében mindig fölfedezhetjük az azonos korokat és életformákat. Vájjon mi okozza e fejlődési fokok legalább is nagyon hasonlatos egymásrakövetkezését? A hiedelem akár vallásos, akár politikai, akár humanista, vájjon -miért fejlődik mind egyformán és általában mi az oka és mozgatója fejlődésének? Miért nem marad a hiedelem olyan, ahogy keletkezett? Miért kell születnie, nőnie és elpusztulnia, mintha élőlény volna? Miért nincs állandó, maradandó, Örökké egyforma hiedelem a földön?

A hiedelem-fejlődés végső oka minden esetben a két alkotó elemnek, az emberi érzelemnek és a vele gyesült ideának az elváltozásában rejlik. Érzelmeink és gondolataink hosszú ideig találkozhatnak, egyek lehetnek, azonosulhatnak és közös ingert, akciót hozhatnak létre énünk belsejében, azonban az emberi természet titokzatos alaptörvénye miatt egymástól mégis különemű és örökre össze nem forrasztható jelenségek. Egyesülésük világra hozza a hiedelmet, de aztán a későbbi fejlődés során eltávolodnak egymástól, végül házasságuk felbomlik és ezzel a hiedelem elpusztul. Egyesülésük alatt egymást segítik, majd egymást sombolják, végül pedig elszakadnak egymástól.

Milyen volna az örökéletű hiedelem?

Az emberiség ismert történetének egyszerű, empirikus vizsgálata azt mutatja, hogy minden vallásos, politikai és civilizációs hiedelmünk múlandó és halandó. Nincs egyetlen, olyan hiedelmünk sem, amely öröktől fogva való volna és minden régi hiedelem elpusztult egyszer. Nyilvánvaló ezek következtéseként, hogy a most élő hiedelmek is meg fognak halni, tettesen el fognak enyészni az emberiség lelkében. A hiedelem élőlényyszerű, mint a kultúra és a civilizáció: keletkezik, él, fejlődik, majd hanyatlásnak indul, felbomlik és meghal s pusztulása után újabbak keletkeznek a helyében_{ij}

Vájjon milyen volna az örökéletű hiedelem'? Mik volnának létének alapfeltételei'? Nyilvánvalóan csupa érzelem volna és semmi értelem nem lehetne benne, mert minden, amiben az emberi észnek szerepe van, előbb-utóbb pusztulásnak indul a ráció és a kételkedés felülkerekedésének hatása alatt. Alapja az örök, befolyásolhatatlan, megdönthetetlen, megkísérthetetlen hívés kellene, hogy legyen, amelyet semmi kételkedés nem zavar. Csupán érzelmén alapuló hiedelem azonban nem lehetséges, mert ebben az esetben nem volna idea, ami a tömegben elterjedhessen, ami egyik egyénről a másikra szálljon és a hiedelem pozitív alkotásokban, konkrét akarati tevékenységben és céltudatos akcióban sohasem nyilatkozhatna meg. Az értelem nélküli hiedelem nem volna kifejezhető, életünkben nem objektivizálódhatna.

Elméletileg csak úgy születhetne és úgy létezhetne örök, maradandó hiedelem a földön, ha lehetséges volna az emberi érzelmek változásait megakadályozni és mód volna arra, hogy az állandóan azonos érzelmek véglegesen rögzítsék értelmünket s agyunknak mindig ugyanazt a részét ingereljék, tehát az egyes embercsoportokat állandóan azonos és sohasem változó értelem-pangásban tartsák. Ha ez a lehetetlen eset lehetővé válna, az emberiség évezredek óta és évezredekén át ugyanazt hihetne, akár vallásilag, akár politikailag. Ez az állapot megakasztaná az élet fejlődését és örök rabságban tartaná az emberiséget. A kialakult hiedelem hatása alól soha senki sem szabadulhatna a

tömegek életmódja nem változna, gondolkozása sohasem módosulna. A hívők mindig ezt az állapotot óhajtják a maguk környezetében elterjeszteni, de nem veszik észre, hogy az örök és változhatatlan hívésnek ők sem alanyai, mert a hiedelem öbenük is állandóan módosul.

A hiedelem gyermekkor

A vallásos, a politikai és a civilizációs hiedelem mindig erős érzelemből születik meg. Az érzelem életelixíréből sok van a birtokában és az önmagát elvénhesztő értelem még teljesen az érzelmek hatása alatt áll. A hiedelemmel való élésben ugyanakkor az aktivitásra serkentő öbérzelmek dominálnak és a passzivitást szuggerálók háttérbe szorulnak. A vallás gyermekkor: *a csodák világa*. Ebben az életkorban minden lehetséges, mert a hívők az érzelem szuggesztiója alatt mindent elhisznek, ami érzelmeiknek megfelel és a „kiválasztottak“ mindent látnak, hallanak és érzékelnek is ugyanezen az alapon. A csodák minden vallás életében a gyermekkorban (azaz a vallásos hiedelem keletkezésekor) és sohasem a vallás kifejlődésekor, vagy hanyatlásakor jelentkeznek ... A csodákat rendszerint maga a próféta, vagy a vallás első szentjei viszik véghez. Később a csodák egyre fogyatkoznak. A kereszténység csodái és igazi (nem politikai) szentjei is mind a vallás gyermekkorában születtek és azóta egyre ritkábban jelentkeznek.

A politikai hiedelemben a gyermekkor szintén az abszolút hívést, az érzelmek szinte teljes uralmát jelenti s itt is csodákat művel. A hívők gondolkozás nélkül áldozzák fel életüket hiedelmükért. Az öbérzelmek közül az áldozás uralkodik és mellette a más-hiedelműek gyűlölete. Az önzés és a félelem teljesen háttérbe szorul. Hősök születnek és a tömegek is hőökké válnak. Az értelem teljes erővel termeli az életérzésnek megfelelő ideákat. A legfantasztikusabb eszmék születhetnek ilyenkor s azokat a hívők mind sacrumoknak tartják. Az erős érzelem olyan hatásfokú részleges értelem-pangást idéz elő, hogy az egyénben és a tömegben is úgyszólván teljesen elenyészik a kritika, a józan meggondolás. A passzivitásra sarkalló öbérzelmek, a *féle-*

lem és az önzés általában az értelem elhatalmasodásával együtt jelentkeznek. Az áldozás és a gyűlölet transzcendentális jelenségeket hoz létre, az önzés és a félelem pedig racionálisakat. A hiedelem gyermekkorában passzivitást árasztó ösérzelem és racionális idea alig van. Csak aktiváló ösérzelmek és transzcendentális ideák élnek és ezért a gyermekhiedelem gyermekké teszi az embert és a néptömeget; olyan gyermekké, akinek még nincsenek tapasztalatai az életről és ezért mindent mer, mindent akar és mindent megpróbál.

A civilizációs hiedelem gyermekkora ugyancsak hasonló színekben pompázik. Az új humanista hiedelem mindig olyan, mint a koravén gyermek. Ifjúsága rövid és beteges, mert hiányzik belőle az életerő: a nagy érzelmi alap. De, mert az aránylag csekély érzelem még mindig dominál benne, ő is túlzó, játékos és esendő ilyenkor. Minden új tudományos irányzat túlzásokkal, nagy félreértésekkel, a fontos és nem fontos elemek összevegyítésével jelentkezik és később higgad le. Akármilyen civilizációs hiedelmet nézünk, mindig ezeket a jelenségeket tapasztaljuk azok gyermekkorában.

A hiedelem férfikora

Bizonyos idő múlva az érzelem és az értelem aránya tovább módosul. Az érzelem egy ideig még föltétlenül dominál (legalább is a vallásos és a politikai hiedelemben), de az értelem már kezd elhatalmasodni benne. Ugyanakkor az ösérzelmek aránya a gyermekkor egyoldalú állapotából kezd kiegyensúlyozottságba átmenni. Az áldozást az önzés, a gyűlöletet a félelem kezdi egyensúlyozni és az ellentétes érzelmek kiegyenlítődése természetesen magát az „egész érzelmi részt gyöngíti, csitítja, akciójában korlátozza. Ennek következtében az értelem nagyobb érvényesüléshez jut.

A vallás férfikora a vallásos forradalom lezajlása után következik be, amikor a nagy, hosszúéletű hiedelem már elterjedt, megalapította a maga egyházát s uralmába vette a többi hiedelmet. A csodák és a szentek kora jórészt lejár, a vallás egzisztenciájáért már nem kell küzdeni, ellenben bekövetkezik

az imperializmus kora, amely a vallás teljes elterjesztését teszi kívánalomná. Ebben a korszakban kezdődik meg a hittérítés, az idegenhitűek elleni háború és az egyháznak a politikai hatalom eléréseért folytatott küzdelmi korszaka. A vallásos érzelem még döntő módon erős, a hívőkben a szociális ösérzelmekek közül még az aktíválóak uralkodnak, de a passzíválóak már erősen ellensúlyozzák azokat. Az értelem még teljese« a vallásos érzés hatása alatt van, a részleges értelempanngás állapota még fennáll, de már nem olvan mértékben, min-t a vallás keletkezekor, vagy gyermekkora időszakában. Az értelem már dolgozni kezd, de még a vallásos érzelem számára és annak útmutatása szerint. Ilyenkor keletkezik: a *vallásfilozófia*, az életmagyarázat filozofikus kiépítése a vallásos érzelem hatása alatt. Aquinói Szent Tamás és a középkori skolasztika, a pápaság és császárság küzdelmei, a keresztes háborúk és a vallásos építészet, festészet, és szobrászat kifejlődése jellemzi a kereszténység férfikorát.

A politikai hiedelem ugyanilyen fejlődésen megy keresztül. Pontosan az előbbi okok következtében érkezik el az imperializmus állapotába, amely egyben értelmi rendszerének kivirágzását, uralmi állapotának megszilárdítását, sajátos módszereinek megszületését, kormányformájának kialakulását és nagy politikus művészeinek, szónokainak, államférfiainak, hadvezéreinek fellépését hozza. A tömegeken még a nagy hit és az erős érzelmek uralkodnak. A szociális ösérzelmekek már valamennyien észrevehetően dolgoznak, nemcsak az aktíválóak és így megvalósul a *reálpolitika* állapota. A hiedelem férfikorában a hívő nép, vagy nemzet mindig imperialista, de mindig reálpolitikus is, legalább vezetőiben. A tudomány szabadabban működik már, de még mindig a politikai hiedelem érdekében dolgozik. Ilyenkor születik az *államfilozófia*. A tömegek már csak konkrét, és nyomban hasznot jelentő célokért áldozzák fel az életüket és munkájukat, mert a vezetők takarékoskodnak a heroizmussal. A hatalom kifelé és befelé egyaránt erős: az ellenséggel szemben könyörtelen, de saját híveivel szemben megértő.

Az élet már nem teljesen egyoldalú: az emberek egyszerre hihetnek Istenben és a császárban, sőt kiválasztott tudosaikban is. Az uralmon levők nem ellenségei többé a vallásnak és a tudománynak, hanem ellenkezően, támogatják azokat és vallásos,

kulturális, tudományos alkotásokat hoznak létre. Mindamellett meggyőződésük még oly erős, hogy a másnemű hiedelmektől sejtát ügyük szolgálatát követelik és az ellenséges hiedelmeket üldözik. A politikai hiedelem férfikorában határozott kompromisszumban él a vallással és a tudománnyal, de azokat saját hatása alatt tartja; viszont cserében: az uralkodó vallás és az uralkodó tudományos felfogás érdekeit maga is védelmezi s azok ellenkségeit üldözi, vagy legalábbis féken tartja.

A civilizációs hiedelem férfikora a tudomány kiteljesedésével és virágzásával, illetve a hiedelem hasznos, kiegyensúlyozott életével egyenlő. A XIX. század nagy tudományos korszaka a civilizációs hiedelmek férfikorát jelzi, amikor a tudomány valóban csak saját céljait szolgálta és még nem zuhant bele a különböző ellentmondások és az epigonizmus útvesztőibe.

A hiedelem öregkora

A férfikor nagyszerű korszaka után az elöregedés az érzelmi elem elcsenevészedésének, a passzivitásra ingerlő őszérzelmek elhatalmasodásának és az értelemirányítás, szuggesztió nélküli való működésének, ide-oda csapongásának a következménye. A hiedelemben az érzelmi rész bizonyos korban azért kezd hanyatlani, mert az eredeti életérzés, amely a hiedelmet létrehozta, önmagát kiéli. Ezzel az elektromos sugárzás meggyengül és a hanghullámok tobzódása egyre komplikáltabbá válik, sőt a dal sem tud már úgy repülni az elektromos hullám hátán, mint azelőtt. Még fönállanak az intézmények, amelyeket a hiedelem létrehozott, de azok szolgálóit már nem hatja át többé a régi hiterő. A gondolatrendszer kialakult, de az érzelmek ereje esendővé vált és az agy, az értelem felszabadul az egyoldalú pangásból és az élet egyéb benyomásai is ingerelni kezdik. Az érzelmek fegyelmező ereje az értelem fölött lassankint megszűnik, és az értelem szabad útjára indul. Kifejlődik benne a kritika és a tagadás. Az emberek egyszerre észreveszik életük roppant ellentmondásait, intézményeik gyenge és hiányos voltát; bírálni kezdik vezetőik szellemi képességeit és egyszerre érzékeltetni képesek azok jellem-gyöngességét, amit régebben alig tettek. A hívőket

másirányú csábítások, más hiedelmek hatásai kezdik uralmukba venni. Ugyanakkor a hiedelemmel való élemben az őszérzelmek közül az aktiválóak elsorvadnak és helyettük az ellentétesek válnak uralkodókká. A hiedelemért már senki sem akar áldozni, hanem ehelyett az önzés válik uralkodóvá az egyénben és a tömegben egyaránt, a hívők nem képesek kellően gyűlölni többé, ellenben félni kezdenek: megmagyarázhatatlan szorongások vesznek erőt rajtuk, biztonsághiányuk támad. Minden tekintetben a passzivitás, a kételkedés válik úrrá lelkeségükön.

A vallás öregkorában a hívek már nem hiszik el a mítoszt és a legendákat s az a vigasztalás se boldogítja őket, hogy a legenda-kör csak szimbólumokat takar. Míg a vallás gyermekkorában a betű azonos volt a szellemmel, az öregkorban már csak az első korszak hitének bizonyosságaként él tovább ... A papoknak állításaik bizonyítására már a tudományt és a filozófiát kell segítségül hívniok, mert nem tudnak az érzelmekre hatni. A hívők ugyanakkor papjaik erkölceit kezdik bírálni, szellemi színvonalukat kritizálják és mindig hiányokat találnak ezen a téren, noha az egyház szolgálóinak szellemi színvonala ebben a korban magasabb, mint a vallás gyermekkorában. Az értelem túltengése következtében hitszakadások állanak be, idegen istenek kultusza terjed el és a hívők előbb-utóbb másnemű, tehát politikai, vagy civilizációs hiedelmekbe menekülnél.,

A politikai hiedelem öregkora ugyanezekkel a jelenségekkel jár. Az emberek egyszerre „gondoiku?ni“ kezdenek, értelmük felszabadulása következtében és ennél fogva mindent elhisznek, ami a fennálló politikai dogmák cáfolatára alkalmas, de, — mert nincs bennük határozott, erős hit, — keveset, ami a politikai hiedelem rációját alátámasztaná. Olyan jelszavak, amelyek régen te sacrumokat fejeztek ki, üresen kezdenek kongani. A hiedelem boldogság-ígérete egyre kevésbé kecsegtetővé lesz és az értük való harcot már kevesen tartják érdemesnek. Ilyenkor jön el az alacsony származású emberek (Rómában a felszabadított rabszolgák és barbárok) kora, akik a hiedelem szolgálatában már úgyszólván egyedül lelnek lelki kielégülésre és érdemes társadalmi előmenetelre. Az egyén és a tömeg életét az önzés és a félelem irányítja és a heroikus emberekre úgy tekintenek, mint a múltból ittmaradt örültekre, akikkel nem lehet mit kezdeni. Az

erős meggyőződésűek „veszedelmesekké“ válnak a politikában és a közösség élére az opportunisták kerülnek, akik uralmukkal lehetőleg mindenkit szeretnének kielégíteni. A tömeg ugyanakkor fölfedezi politikai vezetőinek gyöngéi képességeit és rájön arra, hogy politikai vezetői nem „választottak“, hanem csupán egymásra kacsintó augurok, akik becsapják a népet. Az intellektuális elem ezért elhúzódik a politikai küzdőtérrel. A politikai hercehurcákat ízlésteleneknek, a szellemi emberhez méltatlanoknak, korszerűtleneknek és kibíratlanoknak érzi.)

A civilizációs hiedelem öregkora abban jelentkezik, hogy az értelmet már semmiféle érzelem nem korlátozza és irányítja többé és így a tudományos kutatás *célját veszti*; a filozófia öncélú gyakorlattá válik, az epigonizmus elterjed és a tudományos tevékenység főfeladatává mindennek és mindenkinek a megcáfolása válik. Az emberi értelem a hiedelmek életében mindenkor azok elöregedését hozza és elhatalmasodása, elrakoncátlankodása megöli azt.

Mindamellet az értelemnek egy más szerepét is észre kell vennünk a hiedelemalkotásban. Ez a másik szerep: a régi hanyatló hiedelem rombolása egy új hiedelem fölépítése érdekében. Egészséges, nagy, fejlődő hiedelemben az értelem mindig *kétféle tevékenységet* folytat. A régi, az ellenséges hiedelmeket rombolja, a saját maga hiedelmét pedig építi. Az idejétmúlt, életérzésünk által elöregedettnek ítélt „korszerűtlen“ hiedelmek ideáinak cáfolásában roppant szellemesek és ötletesek vagyunk, ha erős a hitünk, de a saját hiedelmünk értelmi részének fölépítésében ellenzők közül nézzük a világot, mint a ló, amelyet hámba fogtak. Ha a hiedelmen erős, nagy érzelem uralkodik, vagyis, ha hiedelmünk gyermekkorában vagy férfikorában van, értelmünk az ellenséges hiedelmet rombolja, a sajátunkat építi, ha pedig az érzelem elcsenevészedik bennünk, mindez megfordítva történik: értelmünk a saját hiedelmünket kezdi rombolni, s ellenségesekkel kacérkodik. Az egykor vallásos hívő más vallásokkal, babonákkal, spiritizimussal és hasonló egyebekkel játszadozik; a politikában kezdi megérteni az ellenséget, kezdi boncolgatni annak tanítását és barátkozik annak elveivel. A civilizációs hiedelem hanyatlása korában a hívő már mindenkit megért és a teljes tétovázás állapotába jut.

Íme: ugyanazok az okok hasonló jelenségeket, és az életkorok fokozatos változását hozzák létre minden hiedelem életében. Ifjúkor, férfikor, öregkor váltakoznak s követik egymást a hiedelmek világában éppúgy, mint egyéni életünkben. A hiedelmeket néha megpróbáljuk megfiatalítani, de ez ritkán sikerül. Világukban éppúgy a múlandóság örök törvénye uralkodik, mint ahogy saját magunkat és eszméinket is el fogja temetni az idő, hogy újakat hozzon helyettük.

III.

A politikai hiedelem gyermekbetegségei

A politikai hiedelemmel való élés gyakorlata igen gyakran mutat „beteges“ tüneteket a társadalomban. Mint minden szellemi ténykedésnek, úgy a politikai magatartásnak is állandóan bizonyos eltorzult formái és jelenségei mutatkoznak, amelyeket a józan ember és az objektív utókor is „egészségteleneknek“ kell hogy ítéljen. Régi szállóige, hogy sehol sem lehet annyi visszataszító jelenséget látni, mint a politikai életben. Ennek okát legtöbbször abban a tényben érezzük, hogy a politikát erkölcsileg, jellemileg és szellemileg nem (megfelelő egj[^]ének művelik és ezek defektusai megmutatkoznak az élet gyakorlatában. Ebben a tekintetben igen sok függ a politikustól és a hiedelmet szolgáló tömeg általános életviszonyaitól, a népet alkotó fajelemek lelkiségétől, a nemzeti karaktertől, a társadalmi, gazdasági, anyagi, civilizációs és műveltségi állapottól. A hiedelemmel való élést jórészt ezek a tényezők szabályozzák, azonban ezek törvényszerűségének kutatása *nem ide*, hanem az általános szociológia és a népléktan körébe tartozik.

Bizonyos azonban, hogy a politikai aberrációk nagy tömege nem ilyen esetlegességekre vezethető vissza, hiszen előfordulásuk általános jelenség. Nem, ezeknek más, mélyebb okai vannak. Tudjuk, hogy a hiedelem egész élete folyamán a lelki infekció erejével terjed, ám más a lelki infekció a hiedelem egyik vagy másik életkorában és a különbség nemcsak a fertőző erőben, hanem a fertőzés, az infekció eltérő hatásaiban is megmutatkozik. A hiedelemmel való élésben az ideális állapot az volna, ha a hiedelem mindig férfikorát, kiteljesedésének egészséges állapotát

élné és annak nem volna zavaros gyermekkorra és dekadens öreg-sége. A hiedelmek azonban nem születnek készen és tökéletesen és nem maradnak ilyenek. A politikai hiedelemnek (éppúgy, mint minden más hiedelemnek is) határozottan megfigyelhető *gyermekbetegségei* és *öregkori betegségei* vannak. A forradalmak kegyetlenségei, az emberi erkölcsök eldurvulása, a tömegmészár-lások, a kulturális javak elpusztítása, — máskor pedig a köz-ügyek iránti passzivitás, az áldozathozatal hiánya a nagy célok és szempontok negligációja mind olyan lélektani jelenségek, amelyeket az embertömegek *nem azért követnek el, mert egyé-neik gonosztevők, vagy aljasak, hanem főként azért, mert vagy a hívés-okozta pszihózis, vagy a hívés-hiany állapotában vannak; a hiedelem vagy gyermekkorát, vagy hanyatló öregségét éli bennük.* (8.)

Az értelem-süketség

A politikai hiedelem gyermekbetegségei mind közös eredő-ből: az érzelmek túltengéséből és az értelem fejletlen, alárendelt, lényegtelen állapotban való tartásából veszik eredetüket. A hie-delem gyermekkorában az érzelem néha még az ismert mértéken felül is túlteng úgy hogy, az értelem alig jut benne szerephez. Az értelem teljesen csenevész, a hívő tömeg pedig mohó a cselekvés-ben — nyilvánvaló hát, hogy ostobaságokat kell elkövetnie.

A politikai hiedelem leggyakoribb gyermekbetegsége: az „ér-telem-süketség“, amely alatt azt a pszihikus állapotot kell érteni, amikor a hívő annyira a hiedelem alkotó érzelmeinek szuggesz-tiója alatt áll, hogy teljesen képtelen az önkritikára, a másirányú értelmi behatások elfogadására, nem ért meg semmit, ami nem vágyainak és akarátának kedves és megfelelő, ellenben mindent kritika nélkül elhisz és követ, ami érzelmei alátámasztására alkal-mas. Voltaképen minden vallásos és politikai hívő kisebb-nagyobb mértékben az értelem-süketség állapotában van, éppúgy, amint nem mindig van biztos határ az ideg- és elmekörtan tanítása sze-rint egészséges és beteg individuumok között.

Az értelem-süketségben szenvedő egyén és tömeg olyan naiv dolgokat is képes szentségek gyanánt magáévá tenni, amelyek egy későbbi állapotában teljesen értelmetleneknek tűnnek előtte. Ezer-

szer látjuk, hogy események elbírálásában, emberek értékelésében, jelenségek megítélésében az embertömeg milyen nagy különbségeket és ellentéteket mutat akár csak egy esztendő, egy hónap vagy egy hét távlatában is. A francia parlamenti választásokról többen kimutatták már, hogy azok a választópolgárok „hisztériájának” sajátos képét mutatják. A legtöbb kerületben állandóan más és más párt győzött a két világháború közötti Franciaországban. A hívó tömegek képesek ugyanazt az embert világmegváltónak tartani ma és gazemberek holnap; tökéletesen azonos buzgalommal forradalmárok hétfőn és konzervatívok kedden, ha közben valami drámai esemény „megvilágosítja” agvukat. A tömegek politikai élménye ebből a szempontból azonos az *állandó vesszőfutással* s ha egyetlen ember számot vetne azzal, hogy élete folyamán milyen különböző és ellentmondó hiedelmeket szolgált, ugyancsak szégyenkeznie kellene emiatt. A tömegekben a kritikanélküli hiszékenységet az értelem-süketség idézi elő és ezért lehet azokat megfelelő érzelmi konstellációk esetében *bárminemű célra* felhasználni. Ezt az állapotot használja föl az európai tömegember mai igazi vezére: a „kispolitikus”, az emberi lények egyik legocsmányabbika. (9.)

Az értelem-süketség a gyermekkorát élő hiedelem hívőiben olyan arányú, hogy azok a legprimitívebb ostobaságokat sem veszik észre, amikor elkövetik. E pszihikus állapotban a hívők mindig elhiszik, hogy pontosan ők vannak hivatva a világot megmenteni. Hiedelmük megvalósítása előtt nem látnak akadályt. Problémaszemléletük egyáltalában nincs. Megoldhatatlan kérdések pillanatnyi elrendezésével úgy dobálóznak, mint gyermek a labdával. Azt hiszik, hogy egyszerűen csak akarniuk kell és akkor minden meg is történik, amit kívánnak. Saját népük adott szociális állapotával, értelmi elmaradottságával, az egyén és a tömeg hétköznapi pszichológiájával, az ellenük feltornyosuló erők számbavevésével, a természet ellenállásával, gazdasági és pénzügyi alaptörvényekkel egyáltalában nem törődnek. Elhiszik, hogy népeket egyik napról a másikra el lehet költöztetni letelepedési helyükről, minden megrázkódtatás nélkül; elhiszik, hogy a gazdasági és szociális válságokat egyik napról a másikra virradó éjszakán meg lehet oldani; az ellenerőket minden kockázat nél-

kül el lehet pusztítani — és, ha mindezt a társadalom vagy a nemzet vezetői nem teszik meg, az csupán gyávaságuk és jellembeli fogyatkozásuk következménye. A hívés eme primitív, állapotcsak az államférfiakat, az ösztönösen politikára született egyéniségeket nem jellemzi, a szakembereket, a művelteket, az intellektuálisukat — igen gyakran!

Az értelem-süketség állapotában levő embercsoportot a legprimitívebb eszközökkel lehet az orránál fogva vezetni és velük a legátlátszóbb mesterkedésekkel szédelegni. A *logika működése* ilyenkor teljesen megbénul. Az ok és okozat közötti összefüggés vizsgálata megszűnik, s a hívő előtt így minden lehetségessé válik. Az értelmi felvilágosítás e pszichikus állapotban teljesen reménytelen. Amíg az állapot fennáll, az értelem-süket tömeg semmi érvet! nem hall meg, akár ágyúzni lehet a füle mellett a legkézenfekvőbb, racionális tényállításokkal. Az állapot a hiedelem-fejlődés következtében csak önmagától múlhatik el, vagy pedig nagy tragédiák árán a tömeg csalódása következtében <szakad félbe. Orvosság vele szemben *nincs*. Az ilyen hívő tömeget csak a hatalom eszközével lehet fékentartani. Az értelem-süket csorda szabadjára engedése az állam és a társadalom legnagyobb veszedelme.

A demagógia

Az értelemsüketség tenyészt a társadalomban a *demagógia* kórokozóit. A közösségben mindig jelentkeznek olyan tényezők, amelyek a tömeg értelem-süketségét saját céljaik számára akarják felhasználni s erre az állapotra politikai egzisztenciát szerveznek. A kórokozó: a demagóg az értelem-süketségben levő tömeget az alantas ösztönök fölkeltésével határozott akciók számára megszervezi, közreműködését kihasználja és a tömeget becsapva, meg nem fontolt és be nem vallott célok irányában tettekre mozgatja. A demagógia kisebb-nagyobb mértékben minden korban és politikai rendszerben virágzik, tőle sohasem lehet teljesen megszabadulni. Nincs olyan politikai életézés és irányzat, amely ne élne a demagógia eszközével.

A demagógia a forradalmi korszakokban annyira elhatalmasodik, hogy a politikai élet minden magasabb színvonalú

megnyilatkozása a háttérbe szorul. A vele megtöltött embercsoportokban a harcoló felek túlnyomórészt *indulatszavakban* érintkeznek egymással. A hiedelem vezetői szükségképpen alacsonyszínvonalú emberek lesznek, akik nem ismernek gátlás és akiknek nincs veszténivalójuk — ezért minden kockázatot vállalnak, csakhogy a hiedelmet, de főleg: saját érdekeiket előbbre vihessék. Az értelem-süket tömeg mindig biztos prédája a demagógiának.

Nem szabad azonban azt hinni, hogy csak a forradalmi! életérzés vált ki demagógiát. Határozott demagóg-tevékenység figyelhető meg noha a haladó életérzésűek és a konzervatívok körében is. A forradalmárok demagógiája azt állítja (és ezt az értelem-süket tömeg száz százalékig elhiszi), hogy a társadalom minden nyomorúsága egy kiválasztott közellenség-réteg tevékenységének következménye. Az ellenség képviselői: a Sátán gyermekei. Ezek nem képesek egyéb cselekedetre, mint lopásra, csalásra, gyilkosságra, paráználkodásra és a néptömegek becsapására. A hívő, értelem-süket tömeg, és vezetője a demagóg: a becsület mintaképei, az ellenség pedig azonos a gazemberek tömegével. A demagógia ígézetében a tömeg meg van győződve arról, hogy politikai ellenfelei mind egy húron pendülnek, noha őket (saját érzésük szerint) ég és föld választja el egymástól, mind közösen őellene acsarkodnak és az uralmon levők a népet rabszolgaként, vagy baromként bármikor képesek eladni az állítólagos közös ellenségnek. A haladók demagógiája mindig képes elhívetni híveivel, hogy a társadalmat vagy a reakció visszatérése, vagy a forradalom felülkerekedése fenyegeti. Ezzel a frázissal tudják kicsikami az életérzésüknek megfelelő haladást. A konzervatívok demagógiája a régi állapotok nagyszerűségének túlzásával és az adott viszonyok gyarló voltának hangsúlyozásával jelentkezik, ami szintén mindig hitre talál a hasonló életérzésűeknél. A konzervatívoknak jellemző demagóg fogása, hogy a régi világrendből csak annak előnyeit csillogtatják meg és a jelenlegi vagy a változást követelő irányzatnak és állapotnak csak a hátrányait. Ugyanígy a politikusok összehasonlításánál elmúlt korok legnagyobbjait a jelenkor legkisebbjeivel hasonlítják össze. „Mehalt Tisza István, de itt van most Klopucsek“ — mondják. A konzervatív hívők a *csalást nem veszik észre*, hanem

helyeslőén hümmögnek hozzá A demagógia alapja mindenkor valamely hamis princípium fölállítása, hogy abból a megfelelő következtetés legyen levonható.

A mostanában elburjázott s az egész világot lenyűgöző *propaganda* túlnyomórészt az egykori demagógia tökéletes utánzása és szóban, írásban, rádióhullámon való kitenyészése a modern pszichológiai módszerek figyelembevételével. A demagógia elszabadulásának tragikus következménye az: ha egyik oldalon való jelentkezését nem lehet megakadályozni, akkor az a másik oldalon is törvényszerűen kifejlődik. Ugyanígy a nemzetközi politikában, ha egyik állam demagógiával izgatja ellenünk a népet, mi is kénytelenek vagyunk hasonló eszközökkel válaszolni. Ez a politika teljes elordasodásához vezet, amelyből azután gyilkosságok, merényletek, katasztrófák keletkeznek. A politikai hiedelem gyermekkorában a demagógia a legmindennapibb jelenség és ezen csak a hiedelem továbbfejlődése tud némileg segíteni.

A radikalizmus

A harmadik gyermekbetegség: *a radikalizmus*. Mivel a politika az emberi életet akarja előbbre vinni és állandóan változtatni, nyilvánvaló, hogy hiedelmeink megvalósítása a társadalom, vagy más népek, vagy pedig egyenesen a természet ellenállásába ütközik. Ezért semmiféle elvet nem lehet azonnal, nyomban és maradéktalanul a gyakorlati életbe átültetni. A tömeg viszont a hiedelem gyermekkorában az egész boldogságrendszerrel azonnali, biztos lehetőségnek veszi s a hiedelmet betű és szó szerint hiszi. Ezért, mint a gyermek, egyszerre mindent akar. Nem látja szükségesnek a sorrendi kérdéseik felállítását s fölöslegesnek tartja az eddigi eredmények kipróbálását: nyomban, azonnal a végcél követeli.

A radikalizmus minden politikai hiedelem gyermekkorában egyformán jelentkezik. Amikor az életérzés új hiedelmet hoz, a hívők rendszerint még sokkal kevésbé akarják átformálni a világot. Kezdetben kevesebb is beérik, de később étvágyuk megnő s lassanként semmi eredmény sem lesz elég nekik. Követelésük ilyenkor kétirányú szokott lenni. Egyik

irány: egyre nagyobb áldozás bizonyos célok elérése érdekében. A másik irány: a gyűlölet folytonos növekedése a prófánokkal vagy a más hiten levőkkel szemben. A radikálisok mindig saját elvük minél gyorsabb és minél tökéletesebb megvalósítását és az ellenség mielőbbi teljes megsemmisítését követelik. Mindig azt hiszik és úgy érzik, hogy az áldozásnak nincsenek határai, a tömeg mindent elbír, a társadalom pedig az ő kísérleti nyuluk, amellyel mindent tehetnek. Ugyanakkor azt is hiszik és érzik, hogy a politikai ellenség egyre vakmerőbb és elszántabb lesz velük szemben. Egyre újabb és újabb bűnöket fedeznek föl a társadalom eme rétegében és ezért folyton szigorúbb rendszabályokat követelnek. A radikalizmus vezetett a francia forradalomban és később az orosz kommunizmusban egész társadalmi rétegek kiirtására. (10.) Mivel a tehetetlen ellenfelet sokkal könnyebb kiirtani, mint hívőinket a végtelen áldozás útján vezetni és velük hatalmas alkotásokat létrehozni, — a radikalizmus mindig sokkal többet rombol, mint amennyit épít.

A radikalizmus lavinaszerűen önti el a társadalmat. Ha erőt vesz egy embercsoporton, azt engedményekkel, programjának megfelelő törvényekkel vagy a megkívánt alkotásokkal egyáltalában nem lehet lecsillapítani. Ha a radikálisok egyik napon egy határozott dolgot követelnek és az teljesedésbe megy, a következő napon föltétlenül új követeléssel állanak elő és sohasem mondják azt, hogy elég volt valamiből. Ez is csak hatalmi eszközökkel fékezhető meg vagy pedig a társadalom kinövi azt, mint a többi gyermekbetegséget.

A bűntudat hiánya

Az emberiség nagy vallásai többek között abban a rendkívül fontos és mély jelentőségű tényben különböznek az összes földi hiedelmektől, hogy lényegük mindig a *bűntudaton alapszik*. Nincs olyan vallás, amely ne ismerné a bűnös ember fogalmát és ne a bűnöktől való megtisztulást tartaná az emberi élet végső céljának. Minden vallásban más az erkölcs és mások a bűnök. De mindegyik vallás ismeri a bűnt és az emberbe beleneveli a bűntudatot. Vallásos ember csak az lehet, aki elis-

meri, hogy bűnös, esendő és azért imádkozik, hogy bűneitől megszabaduljon.

A politikai hiedelem azért sokkal alacsonyabbrendű, mint a vallási, mert általában nem ismeri a bűntudatot. Az egyén életében még előfordul, hogy belátja: politikai tekintetben valamit helytelenül cselekedett, embertársait válságokba dobta, bizalmukkal visszaélt s őket tragédiába döntötte. A *tömeg azonban egyáltalán nem ismeri a politikai bűntudat érzését*. Ha egy embercsoport felháborodik valamin és politikai ellenfeleit felkoncolja az utcán, a tömeg tagjai a teljes ártatlanság érzésével térnek haza és nem furdalja őket a lelkiismeret. Le Bon azt mondja, hogy a francia forradalom alatt a jakobinusok legvérengzőbb emberei a magánéletükben békés polgárok voltak, akik dédelgették családtagjaikat és szeretettel ápolgatták a virágokat. A hiedelem ígézetében egy-egy időszakban megőrülnek, gyilkolni kezdtek, ellenfeleiket a guillotine alá hurcolták és ezres csoportokban nézték végig az arisztokraták kivégzését. Az asszonyok már reggel helyet foglaltak a guillotine körül, nehogy elessenek a látványosságtól és az emelvényen békésen varrogattak, amíg a tömegkivégzések ideje elkövetkezett, utána pedig nyugodtan hajtották álomra fejüket.

Az érzelmek oly erősek a hiedelem gyermekkorában, hogy az ember és a tömeg minden cselekedetét, minden ösztönös akcióját eleve szentesítik. A tömeg ezért önbíráskodik bizonyos esetekben és visszamenőleg ezért nem bánja meg bűneit. Maguk a politikusok is ritkán látják be, hogy a múltban valamit helytelenül cselekedtek. Tudjuk, hogy a Bourbonok „semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek“ és ugyanígy van ez a legtöbb politikussal és minden társadalommal. Ezért a közösség kérdéses rétegeinek erkölcsi megjavulása még egy-egy nagy élmény vagy katasztrófa esetén is kétséges, sőt inkább: valószínűtlen. A hiedelem e korszakában az egész társadalom, illetve az egész hívő csoport: gyermek; és a bűntudat csak a felnőttkorban vagy az öregségben szokott kifejlődni az egyén életében is.

A tömeg sohasem hiszi el, hogy saját tragédiáit ő maga okozta. Sohasem tart vizsgálatot önmaga fölött és ha nem kutatja, nem is találja meg szerencsétlenségének valóságos

okait. A büntudat érzése helyett a politikai hiedelem gyermekkorában mindig a *bűnbak-keresés* gyakorlatát fejleszti ki. A népek nagy előszeretettel elhiszik, hogy nem az ellenség győzte le őket, hanem „árulás“ áldozataivá lettek. A történelmi tragédiákat szeretik egyes emberek vagy egyes csoportok tevékenységének tulajdonítani. Magyarországon hosszú ideig azt hitték, hogy a szabadságharc Görgey Artúr árulása következtében omlott össze és a történetírás csak később tudta igazolni szabadságharcunk legnagyobb hadvezérét.

Ennek a lélektani jelenségnek egyik legkorszerűbb megnyilatkozása a „háborús bűnösök“ keresése a hadviselők minden oldalán. Pedig a háborúkat sohasem személyek csinálják, hanem azok elkerülhetetlen és végzetszerű tömeglélektani jelenségek, amelyeket emberi ésszel sem irányítani, sem feltartóztatni, sem 'megakadályozni, sem idő előtt kirobbantani, sem idő előtt befejezni nem lehet. Mindenkor az egész résztvevő emberiség háborús bűnös, mert a háborúkat a hiedelmek összeütközése okozza. A politikai hiedelemnek¹ nagyon hosszú fejlődésre van még szüksége, hogy a büntudat érzése kialakulhasson vagy legalább is jelentkezhessen benne, hogy ezzel az igazi politikai felelősség elterjedhessen a művelt emberek világában.

A nacionalizmus gyermekbetegségei

A gyermekbetegségeket minden politikai hiedelemben egyformán ki lehet mutatni; némelyiket a történelemből, másikat pedig korunk eseményeiből. A jelenségek részletezése ebben a tekintetben azonban igazságtalan következtetésekre vezetne, mert ma elsősorban a fiatal hiedelmek gyermekbetegségeinek jelenlétét érezzük, míg a régebbiekéét nem. A liberalizmus gyermekbetegségei nagyrészt lezajlottak már a demokráciákban, míg az új hiedelmekéi a közelünkben állandóan mutatkoznak. Minden egyes politikai hiedelem ilyen vagy amolyan kóros elváltozását nem is lehet felsorolni. Külön foglalkoznom kell azonban a nacionalizmus gyermekbetegségeivel, mert a nacionalizmus századunk egyik legfőbb vezető hie-

delme és eszméje; annak kóros jelenségei nemcsak egy-egy nemzet belső életét, hanem egész Európa sorsát befolyásolják.

A nacionalizmus eszmeköre és hiedelem-világa a fehér fajta népeiben nemcsak a napóleoni háborúk óta él, de főleg azóta domináns. (11.) A nemzeti' eszme hamarabb alakult ki Angliában és Franciaországban és aztán fokozatosan Magyarországon, Németországban, Olaszországban és a többi közép-európai államban; még később a Balkánon, Keleteurópában és végül most, a legújabb évtizedek alatt a Közeikeleten és a többi kontinensen. Kialakulásának útját az önálló, független államok megalakulása jelzi vagy legalább is az önállóság és függetlenség megvalósítására irányuló tömegmozgalmak állandó jelenléte. A nacionalizmus nem az egész politikai életet egymagában betöltő hiedelem, mindig valamely más, belső életformákat rendező hiedelemmel egyesül és azzal együtt jut uralomra. A XIX. században mindig együtt jelentkezett a szabadgondolkodás, a demokrácia, a liberalizmus, általában a felvilágosodott eszmék hiedelmével. Ma sok helyütt a fasizmussal és a hitlerizmussal alkot hiedelem-kompromisszumot. Jellemző tünet, hogy az idegen uralom alól felszabaduló európai államok mindig azt a politikai hiedelmet veszik át, amelynek ereje és hatalma által fölszabadulnak, önállóakká lesznek; annak a közösségnek a hiedelmét teszik magukévá, amely őket nacionalista fejlődésükben elősegítette s őket felszabadította. (12.)

A fehér fajta egyes társadalmában a nacionalizmus már férfikorát éli, másutt pedig még egészen fiatal, gyermekkorában levő hiedelem. Ezért a nacionalizmus gyermekbetegségei nem minden népben egyformán jelentkeznek, de háborús válságok idején a fejlettebb, civilizáltabb, régi nacionalista népek is *visszaesnek* a hiedelem gyermekbetegségeibe. Azoknál a népeknél, amelyeknek állami léte, önállósága és függetlensége csak rövid múltra tekinthet vissza, — ahol tehát a nacionalizmus még új hiedelem — a gyermekbetegségek rendkívüli erővel és szinte állandóan felütik fejüket. Különösen áll ez Közép-európa és a Balkán kis népeire és új államalakulataira.

A nemzetiségi türelmetlenség

A nacionalizmus gyermekbetegsége is elsősorban az érzelmek túltengéséből és az értelem-süketségből származik, aminek aztán szerves következménye a nacionalista demagógia, a radikalizmus és a nemzeti bűnökkel szemben való érzéketlenség. A nacionalizmus egész Európában évtizedek alatt tette meg a fejlődésnek azt az útját, (a technika, a civilizáció, a közlekedés elterjedése stb. következtében) amelyen évszázadok alatt kellett volna végighömpölyögnie. (13.) Az újonnan önállósult országokban az egyes népelemeket egyszerre, átmenet nélkül szabadították rá a nacionalizmus hiedelmére. A pásztorok, földműves, elmaradott falusi és kisvárosi rétegeket minden nevelés, civilizálódás és művelődés bevárása nélkül ébresztették rá arra a meggyőződésre, hogy ők egy értelmes nemzet tagjai, amelynek történelmi hivatása és önálló államhoz való joga van. Ezekben az embercsoportokban a nacionalizmus gyermekbetegségei valósággal tombolnak, úgyszólván állandóan heveny állapotban vannak.

Ugyanakkor a különböző nemzetiségű népelemek összekeveredése és együttélése Európának ugyanezen a vidékén uralkodó élet-állapot, míg nyugaton nem az. Az európai nagy népek nemzetiségileg alig keserednek hasonlóan nagy népekkel, csak nagy népek keverednek nagyhatalmat nem reprezentáló középnagyságú vagy kisépekkel, de a nemzetiségi keveredés általában a kisépek átka. (14.) Mivel ezek a kisépek többnyire nemrégiben korszakokban szabadultak föl és nacionalizmusuk gyermekkorát éli, hiedelmük gyermekbetegségei elsősorban a nemzetiségi türelmetlenségben jelentkeznek. Az érzelemtúltengés következtében nem tudnak megférni egymás mellett. Állandóan gyűlölködnek. Egymás nyelvét, kultúráját, civilizációját el akarják nyomni. Pontosan ugyanaz az érzésük egymással szemben, mint a különböző hitfelekezetűeké volt a vallásos türelmetlenség korában. Gyűlölködésüket nem értelmi okok vagy nem csupán azok s nem törvényekkel és intézményekkel *rendezhető körülmények*, hanem mély, tudatalatti ellenszenv hozza a világra. A nacionalizmus újabb létformái csak tovább élezték ezt a helyzetet, úgyhogy a máso-

dik világháborúban valóságos guerilla-harcok törtek ki egymás mellett élő kisépek nacionalista csoportjai között és azok az alakatlan öldöklésig fajultak. E népek körében megoldást csak a nacionalizmus megérése hozhat vagy a népek együttélésének megszüntetése azok átcsoportosítása által.

A nemzetiségi türelmetlenség a legragadósabb gyermekbetegség. Minden megnyilvánulása hasonló retorziót hoz létre; sohasem lehet tudni, hogy a belőle származó akciókat ki kezdeményezte; minden nap új és új okok keletkeznek a türelmetlenség felszínre bukkanására. A türelmetlenséget gyakorlati politikai eszközökkel sohasem lehet véglegesen megszüntetni — ezen a helyzeten csak új hiedelem-állapot segíthet.

Az önérzet-túltengés

A nemzeti türelmetlenség mindig együtt jár a nacionalizmus másik gyermekbetegségével: az önérzet-túltengéssel. A fiatal nacionalizmusú népek hiedelmüket épp úgy élik, mint a fiatal vallások hívői a maguk vallásos élményeit vagy a nemrég áttértek az újonnan fölvetett vallást. Nacionalizmusuk friss szenzáció és ezért belőle származó világgépük elfogult, egyoldalú, sokszor mulatságosan naiv. A nacionalizmus gyermekkorában élő népeknél robusztus erővel fejlődik ki a történelemkutatásnak az az ága, amely a hiányzó tradíciókat akarja pótolni s ezért az egész világot az illető nép hiedelmének idea-szemleletébe helyezi. Az ilyen társadalom kritika nélkül elhisz minden olyan történelmi tant, amely múltbeli nagyságát kidomborítja. A közvélemény ereje nem engedi meg, hogy valamely romantikus történelmi állítást a tudomány képviselői megcáfoljanak és ezért körükben a történelemkutatás és a történetírás egész speciális ága fejlődik ki. A nyelvészetben kimutatják, hogy a történelem legnagyobb népeivel rokonok; az egyetemes európai történet nagv és dicső tényeit saját maguknak foglalják le; mint a gyermek, mindent magukénak mondanak és magukévá tesznek s az értelem kritikája ebben alig ellen-súlyozza őket.

Ugyanakkor más népek fejlettebb történetírásának legendákat és mitologikus eseményeket vagy meg nem alapozott állításokat cáfoló tudományos eredményeit üdvivalgással fogadják és propagandafegyvert gyártanak belőle a fejlettebb kultúrájú nép történelmi tudatának megtámadására és aláásására. Általában a mások javító szándékából született önvallomásait, fejlettebb szemléletéből eredő magasztos szándékú önostorozását a kérdéses nép szellemi értékeinek megtámadására használják föl és ezzel határozott kultúraromboló munkát végeznek. Terrorjukkal olyan légkört teremtenek, hogy az érdemes kutatói munka a nacionalista demagógia extázisában elsorvad és ezzel saját környezetük szellemi! életét is alacsonyabb színvonalra kényszerítik. Ez a tevékenység háborús válságok idején, nagy kultúrnemzeteknél is, — sajnálatos módon — előfordul.

A nacionalizmus gyermekkorában élő nép magát Isten választott fajtájának, a legkülönb népnek, a legszebbnek, a legokosabbnak, a legbátrabbnak, a legigazságosabbnak, testi és szellemi téren egyaránt a legkülönbnek érzi. (15.) Mindenki más alacsonyabb, hitványabb náluk. Nem képesek reálishan szemlélni a népek társadalmában elfoglalt helyzetüket és jelentőségüket; erejüket nem tudják mérlegelni; hivatásukat hamis értelemben fogják föl és az egész világ megítélését önérzet-túltengésükhöz viszonyítják. Politikai vezetőiket legtöbbször „megalkuvóknak“ tekintik, mert azok nem tudják kielégíteni dübörgő érzelmeiket és megakadályozzák őket abban, hogy azok értelmes kompromisszumokat alkothassanak szomszédokkal. Az állandó békétlenség, torzsalkodás melegágya az a földterület, amelyen a nacionalista hiedelem újonnan keletkezik. Európának emberöltők óta mindig az a háborús tűzfészke, ahol a legújabb nacionalizmusok élnek. A nacionalizmus gyermekkorában élő népek mindig az alkalmat lesik, hogy valamely világkonfliktusba a célszerűnek látszó oldalon beavatkozassanak és helyi ellenségeiket megtámadhassák.

Az abszolút ellenségesség pszichózisa

A fiatal nacionalizmusa népek voltaképpen állandóan abban a pszihikus állapotban vannak, mint az ókori és jelenkori félvad vagy nomád törzsek, amelyeket a nagy civilizált politikai hatalmak mindig kijátszottak egymás ellen. Hivatástudatuk és szemléletük mindig csak a legközelebbi holnapig terjed. Nem képesek — nemhogy világrészekben —, de nagyobb földterületekben és jelentősebb összefüggésekben sem gondolkozni. Az érzelemtúltengés csak a legprimitívebb ösztönök érvényesülését engedi meg nekik, mint például: a bosszú, az ellenség megalázása, a rablás, a hódítás minden nagy eszme és világnézeti elv nélkül és így tovább. Ennélfogva könnyen lesznek őket segítő nagyhatalmak vazallusai. Rövidlátó politikai céljaik érdekében a holnapért hajlandók eladni nemzeti és emberi egyéniségük számtalan értékét: egyik oldalon hajlandók a szolgaságba dőlni, csakhogy a másik oldalon apró ösztöneiket kielégíthessék

Mivel ez saját eszközeikkel sohasem lehetséges, e szenvedélyük következtében félig-meddig *mindig rabszolgaságban élnek*. Soha sincsenek teljes szuverenitásuk, akarataik és elhatározásuk szabad birtokában, mert az idegen erőt és segítséget igénybe kell venniük és azért súlyos árat kell fizetniük. Rendszerint valamely nagyhatalom épp úgy kezében tartja őket szenvedélyüknél fogva, mint *ahogy a korai kapitalizmus korában a tőkésék, a dolgoztatok az iszákos munkást a korcsmák és egyéb népmulattató intézmények felállításával zsarolták ki többszörösen is*. A nacionalizmus gyermekbetegségében szenvedő nép érzi ezt az állapotot, észlelnie kell annak megalázó tüneteit és ezért *patrónusát is mindig gyűlöli*. Valóságos gyűlölet-skálát állít föl környezetével és az egész hatalmi világgal szemben és így volta képen mindenki iránt az abszolút ellenségesség pszichózisában él. A nacionalizmus gyermekbetegségei ezért lehetetlenné vagy legalább is igen nehézé teszik a közös európai célok kollektív szolgálatát. Hiába kényszerítik ezeket a népeket azonos szövetségi célok szolgálatára, azonos jogrendszer elfogadására, valamely kollektív biztonsági rendszer

közös fenntartására — az együttműködést mindig szabotálják és elfogult céljaik szerint értelmezik.

Saját politikájukban és egész életükben elsorvadnak a humánus nagy, egyetemes céljai. Néha formailag a legnemesebb intenciójú törvényeket hozzák, de azokat sohasem tartják be. Minden szociális, gazdasági és egyéb alkotásuk a harc, a fegyverkezés valamelyes céljait szolgálja, mégpedig nem társadalmi erejük tudatos és azonos szintű megacélozásával, — mint az a nagy népek életében szokásos —, hanem úgy, hogy intézményeik közül voltaképen egyik sem azt a funkciót tölti be, amelyért alapították. Ez a kultúrálódás, a civilizálódás munkáját rendkívül megnehezíti és a barbárság kultuszát tartja fenn. Teljesen gyermek-lélektani jelenség, hogy a fiatal nacionalizmusú népek és társadalmak — *árulkodnak egymásra*. Diplomáciai munkájukban, sajtójukban feljelentgetik egymást annál a nagyhatalomnál, amelynek együttesen az érdekkörébe tartoznak. Ugyanakkor nyíltan kimutatják kárörömüket, ha a másikat fenyegetés éri. Ilyen jelenségek szemlélésével valóban azt kell látnunk, hogy a népek és nemzetek diplomáciai életében olyan megalázó és alacsony színvonalú cselekmények figyelhetők meg, amelyeket felnőtt, intelligens ember soha nem követ el a saját életében magával és társaival szemben.

IV.

A politikai hiedelem aggkori betegségei

A politikai gyermekbetegségnek pontosan ellenkezője a hiedelem hanyatlása korában beálló kóros elváltozás. Amint a gyermekbetegségeket az érzelem túltengése és az értelem csenevész volta okozza, úgy a hiedelem aggkori megbetegedéseit az *érzelmek erejének hanyatlása* és az *értelmi elem elhatalmasodása* váltja ki. Ha a hiedelem elérte férfikorát, végigküzdötte imperialista időszakának háborúit, felépítette a többi hiedelemmel való kompromisszumait és érvényesülését környezetében kiküzdötte, ha tehát az életérzés a maga célját elérte és így a társadalom politikai érzékenysége eltompul — törvényszerűen bekövetkezik a hanyatlás, az elöregedés állapota. Hogy ez az időpont mikor jön el egy-egy hiedelem életében, azt pontosan nem lehet meghatározni, csak jelenségekből lehet észlelni.

A hiedelem elöregedése két viszonylatban érzékelhető. Az első az érzelmi és az értelmi elem összetételében, a másik pedig a szociális őserzelmek keveredésének megváltozásában mutatkozik. Az érzelemhanyatlás magával hozza a részleges értelempanngás feloldódását és a társadalomban mindenki a „saját feje szerint kezd gondolkozni“.

Ugyanakkor a hiedelemmel való éleést irányító négy szociális őserzelem az elöregedéssel alapvető összetétel-elváltozáson megy keresztül. Az aktivitásra ingerlő őserzelmek elenyésznek és helyettük a passzivitást árasztók lesznek uralkodóvá. Az embercsoport elkényesedik, hitre való képessége és eszmeisége megszűnik, a politikai hiedelem helyett a civilizációsak

terjednek el soraiban; az áldozás és a nemes gyűlölet érzései lassacskán kivesznek és az élet minden viszonylatában az önzés és a félelem válik dominálóvá. A hiedelmek hanyatlása korában észleljük az egyéni és osztályönzés tipikus jelenségeit, a civilizációban megnyilvánuló egyéni és kollektív félelem állandóan hasonlóan jelentkező szimptomáit.

Az érzelem pangás a politikában

Öreg hiedelmek hanyatló korában az általános érzelempangás mindig ugyanazokat a következményeket hozza létre a társadalomban. Az érzelempangás első és legjellemzőbb következménye: a társadalom vezető rétegeinek meghasonlása és szétesése. A hiedelemállapot vezetői és hasznélvezői elvesztik életérzésük hatalmas azonos erejét és másokét öltik magukra. Ezért látjuk azt, hogy vezető osztályhoz tartozó emberek a hiedelemhanyatlás korában a forradalmárok vezetőivé lesznek. Újonnan születő vagy gyermekkorát élő hiedelemben alig fordul elő az a jelenség, hogy a hiedelemcsoportnak árulói szülessenek, hiedelemhanyatlás esetén azonban az árulás mindennapi tünet. A vezető rétegek elunják a saját hiedelmüket, amelyben ők' és apáik felnőttek és olyanok szolgálóivá lesznek, amelyek pedig a saját körükből való emberek életének megsemmisítésére törnek. Kilépnek saját sorstársaik általános érzelempangásából és szenzáció-éhségből mások életérzésével kezdenek azonosulni, mert csak valami nagy forradalmi érzelem tudja intellektusukat izgalomban tartani. (16.)

Az általános érzelempangás a tömegben azt az állapotot váltja ki, hogy az nem képes többé egyetlen politikai hiedelemért sem lelkesedni. Egvetlen politikai párt programját sem veszi komolyan, nem hisz többé annak őszinteségében és megvalósíthatóságában. Érzelem hiányában rádöbben arra, hogy a hiedelem ideája nem valósulhat meg, sőt arra is, hogy a boldogságrendszer ígéretei „hamisak“. Elvész hát szeme elől a cél, amelyért érdemes hívőnek lenni. Az „észlelőnek“ ilyenkor a politikát „piszkos mesterségnek“ tekintik; a vezéréket jellemgyenge és ostoba embereknek tartják és értelmük túltengése következte-

ben azt a lehetetlen kívánságot kezdik terjeszteni, hogy néptüket, nemzetüket és az emberiséget — szakemberek vezessék. (17.)

Az érzelempangásban szenvedő társadalom a hiedelem szempontjából *elveszti aktivitását*. Legjellemzőbb erre a demokráciákban a polgári társadalom általános indolenciája. Mivel érzelmek hiányában saját politikai hiedelmükben kevéssé hisznek, egyik párt programjáért se lelkesednek és a választásokon „jobb híján” szavaznak egyik, vagy másik pártra, míg a forradalmárok teljeszívvel és egyöntetűen foglalnak állást a maguké mellett. A választók Uilnyomórésze az urnáktól távol marad és így az erős hiedelmű kisebbség nagyobb aktivitása következtében sokkal nagyobb mértékben érvényesül. (18.)

Ám az öregedő hiedelműek nem hisznek eléggé nemzeti célokban, külpolitikai akciókban és hasonló egyebekben sem. Ez az egyik főoka annak, hogy öreg hiedelmű társadalmakat nem lehet kellő időben a leginkább megfelelő időpontban nemzeti akciókra, például a háborúra rávenni'. A társadalom hiedelem-érzékenysége csökkent értékű, inkább elviseli a megalázásokat is, elnéz a föltorn}osuló veszedelmek fölött, de nem érez kedvet ahhoz, hogy hétköznapi életéből, békés emésztéséből kimozduljon. *Az öreg-hiedelmű népek mindig ügyefogyottan és félkézzel kezdik háborúikat és csak lassan jönnek bele az erő kifejtésbe* a csapások hatása alatt. Ugyanígy, ugyanezzel az érzéketlenséggel szemlélik a forradalmi veszedelmeket. Értelmileg kacérkodnak az új hiedelmekkel, aztán pedig, mikor a veszedelem imminenssé válik» elvesztik önérzetüket és a forradalom martalékaivá lesznek.

A passzivitásra ösztönző ősérzelmek elhatalmasodnak

Az érzelemlenyomással mindig együtt jár az aktiváló ősérzelmek csökkenése és az ellenkező hatásúak elhatalmasodása a társadalom lelkében, öreg hiedelmek hívőiben az áldozást alig lehet életrekelteni. Míg az új hiedelmek vezetői egy ideig szinte korlátlanul bármit követelhetnek híveiktől, mind fizikai, mind anyagi, munkaidőbeli, szellemi és erkölcsi téren, addig az előregedett hitű társadalom nem szeret katonáskodni, nem akar több adót fizetni és a közért semmi újabb munkatöbbletet nem vállal.

Kormányok és politikai rendszerek buknak el azért, mert jólétben élő nemzetek és országok éleiben nem tudnak keresztülvinni egy egyszerű adóreformot, vagy pénzügyi szanálást, míg más, szegényebb, nyomorultabb országok sokkal súlyosabb újításokat is könnyen végrehajtanak, egyszerűen azért, mert népük hiedelme fiatal. Az előregedett hitűeket csak fokról-fokra, újabb és újabb válságok felidézésével lehet olyan izgalmi állapotba hozni, hogy akcióképesekké váljanak és az áldozás szükségét megérezzék.

Ugyanígy pusztul bennük a gyűlölet ősérzelme is. Ellenség-szemléletük jórésze elvész. Odáig jutnak, hogy *kezdi megérteni az ellenséget* és hovatovább saját vezetőiket gyűlölik meg, azzal vádolva őket, hogy „elfogultságuk“ miatt nem tudnak az ellenséggel békés kompromisszumot kötni. Azt hiszik, hogy a világ válságai értelmi alapon megoldhatók. Ezért a hanyatló hiedelmű nép az ellenségnek fokról-fokra engedményeket tesz. A fiatal hiedelmű az engedményeket elfogadja, de ezzel akciója sohasem szerelhető le. Ellenkezően: az engedmények a radikalizmus törvénye következtében csak továbbfejlesztik étvágját. Az öreg-hiedelmű társadalom ezt sohasem látja be és csak a válságok tetőfokán fordul szembe a belső, vagy külső ellenséggel. Ilyenkor maga is radikális politikusok védelme alá helyezi magát, a régi megalkuvókat elbocsátja és elkésve, nagy veszteségek mellett kezdi összeszedni erejét, hogy az elkerülhetetlen mérkőzésbe belebocsátkozzék.

Az önzés annyira elterjed az ilyen társadalomban, hogy az átlagember mindent saját egyéni életének szempontjából kezd szemlélni és közösségi érzése elenyészik. A válságokat mindenki szereti „átvészelni“, azaz passzív módon fogadni és azok irányítására, vagy ellensúlyozására nem érez személyes ambíciót. A félelem olyan arányúvá lesz, hogy úgyszólván a társadalmat egyetlen mozgató elemévé válik. Minden akcióban a veszedelmet látják, minden programban a nehézséget, a megvalósíthatatlanságot és a kockázatot fedezik föl. A politikában minden cselekvés kockázatokkal jár, de fiatal hiedelmű embercsoportok a veszedelmek fenyegető jelenlétét alig veszik észre. Ezért bátrak a gyermek-hiedelműek és ezért élnek a szervezett aggodás és félelem állapotában az öreghitűek. (19.)

A kompenzáció jelensége

A hiedelem előregedésével az értelmi elem megerősödik és ennek sajátsterű következménye, hogy a társadalom értelmével alkot magának olyan értékeket, amelyeknek *ézelmekből szüetöknek kellene lenniök*. A társadalom nem lévén képes ilyenek alkotására, azok helyettesítésére alkalmas, erkölcsi téren felhasználható dolgokat talál ki magának és azokat igyekszik saját kielégítésére fordítani, azokat próbálja vagyona Hágába beszámítani. Az előregedett hiedelem a valódi dolgokat mindig pótanyagokkal helyettesíti és így a lelki kompenzáció különös jelenségeit hozza létre, hogy a kielégülés érzését mégis megszerezze.

E kompenzáció legtípusabb jelensége: a hit tudománnyal való helyettesítése és a tudománynak hitként való beszámítása. Ha a hívő megcsappant ézelemvilága már nem tud nagy politikai hiedelmet alkotni, a tudomány, a civilizáció, vagy a vallás területről vesz igénybe hiedelmet pótló szellemi értékeket. Ha már az imperializmusra képtelen, — jogi formulákat keres érdekei védelmére. Ha a nemzeti ellenállás és a háború eszköze már nem kedves neki, saját maga: pacifista tanokat kezd terjeszteni, ho?y ezzel a fenyegető ellenséget inficiálja s őt álláspontja megváltoztatására bírja. Ha az ellenség támadni készül, idézeteket olvas föl a Bibliából, amelyek az öldöklést és a háborút elítélik. Megfelelő ellenszereket nem tudván kitermelni, azokat máshonnan veszi kölcsön és nem észleli, hogy ez hiedelmére még továbbmenőleg is bomlasztóan hat, mert az ézelmek erejét értelmi szurrogátumokkal sohasem lehet pótolni.

Az előregedett hitű társadalom kompenzációs tevékenységének sajátos jelensége a *hamis hőskultusz*. Ha a hiedelem fiatal, önmagától is létének heroikus korszakába lép és egyre-másra hősei, mártírjai szüetnek. Az előregedett hiedelmű társadalom ilyen áldozásra nem képes, viszont erős biztonság-kívánásánál fogva szüksége van hősökre, akiket követhessen. A félő és önző társadalom minden alkalmat megragad, hogy soraiból valakit hőssé tehessen és önmagának egy-egy csoportját hőökké nevezze ki, hogy önmagának ne kelljen félnie többé (mert hiszen vannak most már hősök, akik meg fogják oltalmazni) és saját magának ne kelljen áldoznia (mert helyette lesznek most már olyanok,

akik áldozni fognak). Bármily ellentmondásnak hangzik is, így van: *előregedett hitű társadalmak és szibarita népek jobban rajonganak a hőseikért, mint a heroikus embercsoport.* Hősi korszakban hősnek lenni sokkal inkább hétköznapi dolog, míg a hős a hanyatló hiedelem időszakában rendkívüli jelenség. Ha a hanyatló hiedelmű társadalomnak nincs hőse, erőszakkal csinál ilyet, vagy élőkéből, vagy halottakból.

Az öregedő hiedelmű társadalom politikusban, államférfiúban, hadvezérben és katonában *sajátmagának hiányzó erényeit imádjá* és azokat erővel, hatalommal maga fölé emeli, de aztán vele együtt közös küzdelemre csak nehezen hajlandó. Innen jön a nyers erő s a barbárok tisztelete; a vad szövetségesegek iránti rajongás nemzetközi és belső politikai vonatkozásban, mert ebben az esetben: van, aki megmentse a nyúlászívú társadalmat, van, aki küzdjön, harcoljon érte. Riadt polgári osztályoknak forradalmi elemekkel való szövetkezései ugyancsak erre a lelki kompenzációra vezethetők vissza.

A dogmatizmus

Az értelmi elem elhatalmasodása a hiedelemben törvényszerűen azzal a következménnyel jár, hogy az idea túlságosan fontossá válik és szinte uralkodóvá lesz. Márpedig az idea normális esetben csupán az életérzés szüleménye, annak szuverénül kibányászott produktuma az értelemből. Az idea egymagában semmit sem ér, ha azt hatalmas hit és nagy érzelmek nem röpitik és nem tartják féken. Ellenkezően: hit és érzelmek nélkül csak a társadalom széttagolására vezet. Ezért a hiedelem előregedésének tipikus jele, hogy az idea vezető tényezővé válik, de kellő érzelmek hiányában önmaga részekre bomlik és tudomászerű dogmává merevedik. A hívők ugyanazon alaphiedelem mellett is egész csomó apró pártra, frakcióra bomlanak és mindegyiküknek külön ideája van. Az élet egészét nézve, teljesen lényegtelen eltérések is képesek külön irányzatokat, pártokat létrehozni. A parlamentáris demokráciában gyakori jelenség, hogy két-háromszáz törvényhozó tíz-húsz pártnak a tagja, amelyek mind külön programmal rendelkeznek, külön zászlók alatt küzdenek. Semmi közös célra nem lehet őket összefogni, csak átmeneti koalíciókra képesek,

pedig e pártzsongelben voltaképen csak két, vagy három, néha egyenesen csak két különböző nagy életérzés realizálódik. (20.) Az a bajuk, hogy az életérzés valamennyiükben *gyenge*: ez okozza számtalan részre való tagolásukat.

A dogma uralma a legnagyobb csapások egyike a politikában. Az apró csoportok ideáik foglyai lesznek. Kínosan ragaszkodnak a program egyes részeihez. Bizonyos intézmények (mint például az alkotmány), megváltoztathatatlan szentségekké lesznek a szemükben és inkább elpusztul az élet, vagy csírájában meghal minden akció, csakhogy a dogmán ne kelljen változtatni. A „pars pro toto” szemléletének szomorú állapota ez, amelyben mindenki a saját monológiát szavalja, a saját ideáját terjeszti. Jelszavakat hirdet érzelmi tartalom nélkül, teológiai vitákat folytat komoly hit nélkül és leggyakrabban sérelmi politikát űz nagy elhatározások helyett. Ugyanez a jelenség az, mint a vallás hanyatlásakor jelentkező *farizeizmus*.

Ezzel a korrall rendszerint együtt jár a *közélet erkölcsi romlásának* jelensége; részint azért, mert a politikusok erkölcsi gyatra-ságát hamarabb észreveszik, mint máskor; részint azért, mert a vezetőkön, és vezetetteken a rövidlátó önzés vesz erőt. Ezek az állapotok biztosan jelzik a politikai hiedelem végső hanyatlását. A csekélyszámú komoly hívő rendszerint részleteiben szeretné a veszendőnek indult hiedelmet megmenteni. A közélet erkölcsének helyreállításáért, a nagy aktivitásra ösztönző ösérzelmek fölélesztéséért küzd, de nem veszi észre, hogy ebből a lelkiállapotból nincs újjászületés. *A társadalmon csak új hiedelem tud segíteni.* Amíg az meg nem születik, vagy a régi hiedelem egy új által meg nem termékenyül, és új életrevaló kompromisszumokat nem képes alkotni, addig a politikai züllés nem érhet véget. A hiedelmeken tüneti kezelés és helyi operáció nem segít. A hiedelmeknek újjá kell születniük, vagy egészen új hiedelmeknek kell jönniök, hogy az embercsoportok, társadalmak, népek, nemzetek élete új utakra lendüljön.

A legtöbb nemzet történelmi tragédiái összeesnek politikai hiedelmei hanyatlásával, vagy fiatal hiedelmei mértéktelen megpróbáltatásokat rájukzúdító katasztrófaival. A legtöbb történelmi megrázkódtatást a túlságosan fiatal vagy a túlságosan öreg hiedelmek örök betegségei okozzák.

NEGYEDIK FEJEZET

A FORRADALOM

I.

A forradalom lényege

A „forradalom“ szó a nyelvújítás korából származik; mesterséges alkotás, de mégis szerencsésebb kifejezése annak a fogalomnak, amelyet jelenteni akar, mint bármelyik hasonló az európai nyelvek világában. Az indogermán nyelvek forradalmat jelző kifejezései mind a latin „revolutio“-ból származnak és erőszakos cselekményt jelentenek, ellentétét az „evolutio“-nak. A magyar „forradalom“ szó ezzel szemben a „forni“ igéből készült és azt fejezi ki, hogy valami „forrongásban“ van. Forrongásban lehet maga a társadalom, vagy annak egy-egy osztálya, de ebben az állapotban lehet a tudomány és a szellemi élet is. Ezért jobb kifejezés a magyar nyelvújításbeli szó, mint a latinból átvett revolutio-változatok. A forradalom ugyanis nem föltétlenül erőszakos politikai cselekményt, váratlan eseményt, a hatalommal szemben jelentkező népi ellenállást jelent, hanem sokkal inkább azt az élet-szakaszt, amelyben hiedelmeink nagy változásokon mennek keresztül. Ha a társadalom a fejlődésben eljut odáig, hogy régi hiedelmeit megunja, levetkőzi s ezek helyett új hiedelmek veszik szug'gesztiójuk alá, — mindenkor forradalom keletkezik.

Kevés társadalmi és politikai fogalom színeződött úgy el és vett magára annyi új jelentést az utolsó emberöltők alatt, mint a forradalom. Az emberek általában szeretik az élet egy-egy jelenségét megjelölő fogalmaikat az élményvilágukban *utoljára* jelentkezett formával azonosítani s elfelejtik, hogy ugyanaz a jelenség régebb más módon nyilatkozott meg. Ezért ma a felületesen gondolkozó ember forradalomnak voltaképen csak annak egyik válfaját tartja: a demokratikus tömegforradalmat, amelynek nagy

példája az 1789-iki volt Franciaországban. Minden azóta jelentkezett mozgalmat ahhoz mérnek, azzal hasonlítanak össze és forradalomnak egyszerűen az elnyomott néposztályok lázadását tekintik valamely uralmi rendszer ellen.

Tévtanok a forradalom körül

E primitív látszat miatt a forradalom lényegéről, jelentőségéről, a társadalomban való szerepéről és egész problematikájáról a téves felfogások egész sorozata terjedt el a művelt emberek körében is. A forradalom jelenségét minden tudományág a maga felfogása és terminológiája szerint ítéli és határozza meg. A jogászok az addig uralkodott hagyományos jogrendszer radikális megváltoztatásában látják a forradalom lényegét. Az alkotmánytan felfogása szerint a forradalom az alkotmány felforgatásával, vagy egy újnak az erőszakos életbeléptetésével azonos. A szociológusok a társadalom gyökeres átrendezését tartják forradalomnak. A szaktudomány képviselői különböző módokon, de mind a saját nyelvtanuk és szótáruk szerint magyarázzák a forradalom lényegét. Ennek a szaktudománybeli forradalom-szemléletnek az a hibája, hogy igen sok jelenséget forradalomnak vesz, ami valaképpen nem az, más forradalmi megnyilvánulásokat pedig nem soroz be a jelenségkörbe.

A szakszempontról származó meghatározások mind csak részlegesen fedik a forradalom fogalmát. Egyáltalában nem igaz például, hogy a forradalom a jogrendszer erőszakos megváltoztatásával azonos; nem igaz, hogy az alkotmány félretételével és új alkotmány létrehozásával egy; nem igaz, hogy a társadalom különböző osztályainak életviszonyaiban való akár gyors, akár lassú elváltozás és nem állhat meg az a tétel sem, hogy a forradalom a nagy tömegek lelki megbetegedése és semmi más. *A forradalom sokkal nagyobb dolog mindezeknél, — de egészen más valami.* A forradalom egyidős jelenség az ember szellemi életével, az ember társas együttélésével, egyidős nagy hiedelmeink világával, egyidős — az emberiséggel. A forradalom: *az emberi hiedelmek uralomváltozása* — se több, se kevesebb ennél.

A hiedelem az embertömegek szociális irányítója; a különböző korokban más és más hiedelmek vezetnek. Ha a régi hiedelem megöregszik, hanyatlani kezd, életet irányító erejét elveszti s az embertömegekben új életérzés keletkezik, akkor csakhamar megszületik az új hiedelem. Különböző hiedelmek együttélése még nem forradalom. De, ha azok közül valamelyik a közösség életében túlnyomóan irányító hatalomra tesz szert s a régi hiedelmet elpusztítja, a többi- másneműt pedig a maga szolgálatára kényszeríti: ez már igen. Ez a jelenség a gyors égés eszközzel történik, nagy megrázkódtatásokat hoz magával, felkorbácsolja az embertömeg ideg- és ösztönéletét, megváltoztatja a kor egész berendezkedését, ledönti a régi kereteket s pillanatok alatt újakat teremt, — valósággal kiforgatja sarkaiból a világot. Ez a változás: a forradalom. Nem szükséges hozzá, hogy vele az egyes társadalmi osztályok politikai, vagy gazdasági uralma változzék meg; nem jellemző tulajdonsága, hogy az alsóbb néposztályoknak kell támasztaniuk a felsőbbekkel szemben; nem szerves tartozéka az erőszak, a tömegőrület, a vérengzés és a guillotine — a forradalomnak ezek csak részletei, de annak egésze az élet sokkal nagyobb mélységeiben rejtőzködik.

Jelenségek, amelyeket a forradalommal összetévesztenek

A fogalom egyoldalú szemlélete okozza, hogy a közfelfogás forradalomnak tart olyan jelenségeket, amelyek egyáltalában nem azok. így például a felületes gondolkozás forradalomnak ítéli az olyan erőszakos politikai cselekményeket, amelyeket „összeesküvők” szoktak véghezvinni azért, hogy egy ország vezetőit a helyükről eltávolítsák. Egyes délamerikai és más forró égövi országokban, ahol a lakosság kedélye lobbanékony, korunkban is legálább évtizedenként előfordul az, hogy egy-egy tábornok fölkelést szervez az uralmon levő párt és annak vezetői ellen, őket a hatalomból kiszorítja és aztán átveszi az ország vezetését. A két egymással szembenálló politikai ellenfél között igen gyakran semmi életérzésbeli, társadalmi, gazdasági, vallási, vagy egyéb, az élet

lényegét meghatározó kérdésben nincs jelentős ellentét. Az ellenfelek többnyire más és más világhatalmak szolgálatában állanak. Másutt ismét a „forradalom“ annyi, mint a nyugati országokban egy-egy parlamentáris választás. Az élet egyáltalában nem változik meg az ilyen lázadással, vagy sikeres összeesküvéssel.

Nem forradalom az úgynevezett „puccs“, vagy „államcsíny“ sem, amely ugyancsak apró, rövidlejáratú ellentétek kirobbanásából származik. Nem forradalom a katonai zendülés, az ókori rabszolgalázadás és a középkori jobbágy-fölkelés sem. Ezek drámai eseményei egy-egy komák, de nem megváltoztató! a kérdéses embercsoport életének. Külön jelenség az „ellenforradalom“ amely szintén csak akkor érdemli meg ezt a nevet, ha előtte valóságos forradalom zajlott le. A különböző világnézetű jelenségmagyarázók szeretik az ellenük irányuló mozgalmakat mind „forradalmiaknak“ minősíteni és saját uralmukat „legitimnek“ nevezni, ezért az ő forradalom-meghatározásuk mindig diszkreditáló jellegű. Ebből az alapérzésből fejlődött ki az a felfogás, hogy a forradalom az embertömeg lelki megbetegedése s a forradalom vezetői rendszerint ideg- vagy elmebeteg, de mindenesetre gyenge jellemű, vagy állati ösztönökkel sújtott emberek. A mások hiedelmének forradalmát mindig szennyes és véres események sorozatának látjuk és e forradalom vezetőit emberbőrbe öltözött bestiáknak. Viszont ellenfeleink ugyanígy ítélik meg saját hiedelmünk mai, vagy egykori forradalmait és azok vezetőit. Az elmúlt emberöltők alatt egész irodalom fejlődött ki, hogy kimutassa a legújabb kor népi forradalmainak és forradalmárjainak végzetes eltévelyedéseit; viszont eme legújabb hiedelmek hívői hasonlóképen ítélik meg a kereszténység egykori forradalmát és apostolait. Kétségtelen, hogy minden forradalom visszataszító jelenségekkel is jár és prófétái között előfordul a társadalomellenes ember típusa is. A forradalom mégsem ezeknek a műve és nem a pszichopata megbetegedések jelenségeinek foglalata. (1.)

A forradalom nem önálló társadalmi jelenség

A fogalom meghatározásánál mindenekelőtt tisztában kell lennünk azzal, hogy a „forradalom“ nem egyszerű politikai, vagy társadalmi jelenség és semmiesetre sem olyan esemény-komplexum, amelyet, mint önálló dolgot lehetne fölfogni és megítélni. Ha a forradalom azonos az emberi hiedelmek uralomváltásával, akkor az mindig jelen volt a történelemben és mindig jelen lesz a jövőben is. A ma megszokott, régi emberi hiedelmek mind forradalmakat hoztak létre valamikor. A kereszténységnek nem is egy, hanem több forradalma is lezajlott már kétezer esztendő alatt. Még azelőtt az ókorban nagy forradalmak dúltak és bizonyos, hogy a történelemelőtti korokban is állandó forradalmak keltek, hogy végigrohanjanak az akkor élt embercsoportokon, így nyilvánvaló, hogy a jövőben is állandóan forradalmak fogják jelezni az emberiség hiedelmeinek újabb és újabb fejlődéseit. A forradalom nem különálló, szerves, másoktól tökéletesen megkülönböztethető szellemi, társadalmi, vagy politikai jelenség» hanem *mindenfajta emberi hiedelem életének egy-egy fázisa*. A forradalomnak -nincsenek elvei, gondolatai, érzései és hiedelmei, hanem éppen megfordítva: az elveknek, a gondolatoknak, az életérzésnek és az emberi hiedelmeknek vannak forradalmi, és nincs olyan életrevaló nagy hiedelem a földön, amely ne hozta volna, vagy ne hozná magával a forradalmat.

A forradalom ezek szerint a hiedelem életének egyik periodikus tüneténe. Olyan, mint — mondjuk — az ember életében a pubertás kora. A hiedelem-fejlődés egyik leglényegesebb, de nem mindig tisztán érzékelhető korszaka. Jelenléte világosabban mutatkozik mint például a hiedelem keletkezéséé, vagy előregedéséé, mert drámai összeütközéseket hoz magával és így a legközvetlenebbül szolgáltaztat élményt az ember számára. A társadalom nagy része mindentől fél, ami új és retteg a nyugalma megzavaró, drámai eseményektől; ezért a forradalmat és a háborút „természetfölötti“ dolognak tartja. Kevesen Htják be, hogy mind a két jelenség szerves tartozéka az emberi életnek és hiedelmeink fejlődésének; voltaképen csak kiobbanásai, külső megnyilatkozásai az élet többi, titokban maradó történésének. *Mind a forradalom,*

mind a háború a hiedelemfejlődésben törvényszerűen jelentkező életszakasz. A forradalom a hiedelem uralomváltozása, azaz az új hiedelem *egzisztenciaalapítása*, a háború pedig a hiedelem teherpróbája, legfőbb küzdelme a mindenség fölötti uralomért.

A forradalom fajtái

Mivel a forradalom minden teljeséletű hiedelemnek fejlődésbeli állapota, ebből az következik, hogy minden emberi hiedelemnek volt, van, vagy lesz forradalmi korszaka. A forradalmak tehát annyifélek, ahányféle hiedelem él az emberiségben. A vallásos hiedelmek vallásos forradalmakat hoznak a földre. Az új vallás sohasem csupán békés úton, a jámborság és ájtatosság gyakorlásával terjed el a tömegekben, hanem éppúgy véres események és drámai körülmények közepette, mint a politikai hiedelem. Elég ebben a tekintetben a kereszténység példájára utalni. Minden vallás forradalom árán, illetve forradalommal győzedelmeskedett és későbbi fejlődése során is újabb forradalmakon ment keresztül. A politikai hiedelem uralomrajutása ugyanígy megy végbe. E hiedelem életének fejlődésénél rámutattam már arra, hogy az fölforgatja a vallásos felfogást, a tudomány világát, fölbontja a hiedelmek addig élt kompromisszumait, megváltoztatja az egész szellemi világot. Ugyanilyen módon robog át a politikai forradalom az egész életen társadalmi, hatalmi, gazdasági és mindenféle vonatkozásban. A civilizációs hiedelem szintén forradalmakat okoz, illetve forradalmakon megy keresztül. Az ember tudományos gondolkodásában, a világ jelenségeinek értelmezésében beálló nagy változások a civilizációs hiedelmek forradalmi során születnek meg. Mind a három nagy hiedelemcsoport felforgatja a maga tehetsége szerint az addig uralkodott hiedelem-világot, átformálja azt és ezzel viszi előre az emberiség fejlődését.

Egyoldalú és téves felfogás a politikai forradalmaknál alap-tételnek elfogadni azt, hogy annak alulról, a legalsóbb néposztályokból kell kiindulnia és az uralmon levő felsőbbek ellen kell irányulnia. A politikai hiedelem forradalmánál legalább is két fajtát különböztethetünk meg ebben a tekintetben. De ez a meg-

különböztetés is csak könnyebbség okából alkalmazható, mert voltaképpen a forradalom mindig abban a rétegben zajlik le, amely a hiedelem éleiben a legfontosabb; tehát voltaképpen nincs „felülről“ és „alulról“ jövő forradalom, hanem mindig a kellő helyről jövő, a megfelelő rétegben jelentkező forradalom az, amely az életet megváltoztatja. Igen sok forradalom volt, amely mai meghatározásunk szerint „felülről“ jött, viszont a széles néptömegek jelentőségének megnövekedése óta főleg „alulról“ jövő forradalmak jelentkeznek a történelemben.

A középkor összes forradalmi „felülről“ jöttek, így a pápai forradalom. Hasonlóképpen az újkorban a felvilágosult uralkodók, a királyok és császárok forradalmi. A felülről jövő forradalomnak korunkban az elmaradt európai és a távoli, keleti népeknél látjuk sok példáját. Nyugateurópai műveltségben élő egzotikus királyok és felső osztályok azzal a küldetéstudattal terhesednek meg, hogy elmaradt népüket bevezessék egy más életforma világába és a régi hiedelmektől szaturált társadalom életét megújítsák. Ez a ténykedésük éppúgy forradalom, mint ha a nyugati országban a társadalmat az „elnyomott“ osztályok akarják megváltani. Az „elmaradói!“ keleti országban az élet súlypontja az uralkodóban inkarnálódik, a hiedelem csak őbenne indulhat fejlődésnek, így a forradalmat is neki kell megcsinálnia. Láttunk már példát arra is, hogy ilyen keleti uralkodók erőszakkal kényszerítették rá népükre az alkotmányt s a parlamentarizmust és újjító szándékuknak áldozatául estek.

Az „alulról jövő“ forradalom a fejlettebb társadalmakban jelentkezik, ahol az alsóbb néposztályok már olyan jelentőségre tettek szert, hogy tömegüknél fogva rákényszeríthetik életérzésük-sugallta hiedelmeiket a kő? összegré. Alulról jövő forradalmak szoktak lenni túlnyomórészt az új vallások, az osztályforradalmak, a dolgozók megmozdulásai; felülről jövők: a meggyökereedett vallások átalakulásai, a nagy hódítók politikai életberendezései, a tudományos forradalmak és általában a civilizációsak. Ezekről később részletesebben lesz szó. (2.)

A forradalom három frekvenciája.

Hogy a társadalmak életében a hiedelmek mikor érkeznek el ahhoz a ponthoz, hogy átvegyék az élet vezetését s a többi hiedelem fölötti uralmat, azt szinte lehetetlenség pontosan meghatározni. Vájjon helytálló-e az a megállapítás, hogy a francia forradalom a Bastille lerombolásával kezdődött és Waterloonál végződött? Vájjon már nem sokkal előbb indult-e útnak és nem évtizedekkel később ért véget, amikor 1830-ban és 1848-ban visszatért, vagy amikor Európa többi népét is lángbaborította? A hiedelmek uralomváltósa rendszerint nem rövid idő alatt történik, hanem néha emberöltőkön keresztül zajlik. Ezért a forradalom nem akkor jelentkezik, amikor a lázadók a barrikádokra mennek, hanem sokkal-sokkal előbb, és nem akkor ér véget, amikor őket kivégzik és a „legitim”^{*} rend helyreáll, hanem sokkal-sokkal később. A forradalomhoz hozzátartozik a drámai történéseket megelőző korszak és a lezajlása után jelentkező idő is, hiszen ugyanaz a forradalom néha többször is megismétlődik egy-egy közösség életében

Mindenféle forradalomnak — amely valóban megérdemli ezt a nevet — éppúgy háromféle megnyilatkozási formája, feszítő erejének éppúgy *három frekvenciája* van, mint általában a hiedelmek kifejlődésének. A forradalom ott keletkezik, hogy az emberek viselkedése az őket környező világgal és társadalommal szemben megváltozik. A hiedelem még nem született meg bennük, de az új életérzés már az öntudatuk küszöbén dörömböl. Ennek következtében embertársaik és a maguk szerepét az életben változott módon érzékelik, az eseményekre másként reagálnak. Már új életet élnek öntudatuk alatt, de még nem látják, hogy az külső megnyilatkozásaiban milyen lesz. A forradalom leggyengébb intenzitású árama már ebben a korszakban végigfut az ember-tömegben. Ez az első frekvencia: *a viselkedő forradalom*. Az emberek nem tudják többé elviselni azokat az életkörülményeket, amelyekkel tegnap még békében megvoltak. Viselkedésük már egy új eljövendő világ fenyegetéseként jelentkezik bennük. Még nem tudják, hogy miért, de már mindenre másként reagálnak a családi életben, a társadalomban, az osztályok egymáshoz való viszo-

nyának megítélésében, a kényszerek eltűrésében, másoknak és saját maguknak jogai szemlélésében egyaránt.

Az új életérzés aztán megszüli a hiedelmet és annak fáklyavivői támadnak. A forradalom második frekvenciája: a *gondolkozó forradalom*. Az embercsoportban tehetségek születnek, akik az új életérzés következtében határozott szellemi tevékenységet fejtenek ki, előbb a fönnálló életállapotok bírálataira, majd lassanként egy új életrendszer megalapozására. A hiedelem az ismert módon fejlődik ki bennük a maga ideájával. Erős, egyoldalú, szubjektív vélemények alakulnak ki a régi hiedelem elveinek megcáfolására és sárbataposására és a nagyszerű, világot megváltó új hiedelem naiv módon való fölépítésére. Ezek a szellemek a részletekbe menő okosság, a megtévesztő okadatolás, a briliáns logika és a művészi eszközök igénybevételével destruálják a régi hiedelmet és gyermeki hiszékenységgel hirdetik egy új hiedelem nagyszerűségét, végső és abszolút boldogságát és megváltását a kortársak számára. Szavaik, véleményük, elveik balsamcsepp gyanánt hatnak az azonos élelérzésű, de hasonló szellemi képességekkel nem rendelkező egyénekre és igazságfoszlányaik a végső felszabadítás érzését keltik a tömegben. A gondolkozó forradalom már tudatosan készíti elő a hiedelem uralmának eljövételét.

A harmadik frekvencia: a *cselekvő forradalom*. Az új életérzés a tömeg jóérzését meghódítja és ideájával megszületik a hiedelem, amelyet a hívők teljes világmegváltásnak látnak. Megindul a szervezkedés, megszületik az akarat. A hívőkben rendkívüli érzékenység fejlődik ki a maguk igazságának védelmében és a sátáni ellenség, azaz a más hiedelmek haszonélvezőinek gyűlöletében s az elektromosáramok lülfeszüléséből kicsap a szikra — a hívők a cselekvés terére lépnek.

Ezen a három frekvencián nemcsak a demokratikus forradalomban a tömeg, hanem az arisztokratikusban a kevesek társasága is keresztülmegy éppúgy, mint minden egyén, amikor benne hiedelem keletkezik.

Forradalom és evolúció

Ennek az előrebocsátására azért volt szükség, hogy a forradalom és a fejlődés, a revolúció és az evolúció megszokott iskolai példájával is érdemileg foglalkozhassunk. A köztudatban az a felfogás él, hogy a forradalom ellentétben áll a békés fejlődéssel. Vájjon igaz-e ez? Az emberek megkülönböztetését a politikai forradalom és a politikai fejlődés tekintetében az az érlékítélet befolyásolja, hogy a forradalom drámai fordulatokat hoz magával, a népeknek, nemzeteknek rendszerint időlegesen kárára van, sok érték pusztul el, benne, míg a békés fejlődés ilyen nagy megrázkódtatásokat nem okoz és ezért sokkal kívánatosabb formája a haladásnak. Hozzájárul még az ellentét kiélesedéséhez a megelégedett rétegek irtózása a rendkívüli állapotoktól. Meg kell azonban állapítani, hogy forradalom és békés fejlődés között még a hasznossági elv tekintetében sem lehet határozott különbséget tenni *íz* evolúció javára. Igaz ugyan, hogy vannak gazdag népek, amelyek megtakarították a nagy forradalmakat, viszont vannak olyanok is, amelyeknek éppen az a bajuk, hogy kellő időben ilyen nagy forradalmakon nem mentek keresztül és a békés fejlődés során erőik túlnyomórészét észrevétlenül elvesztették, mert fejlődésük nem helyes irányú volt. A gondolkozók megegyeznek abban, hogy a forradalom és békés fejlődés között, *alig lehet érdemi különbséget tenni*.

Az evolúció ugyancsak a viselkedés átalakulásával kezdődik, a gondolkozásban folytatódik és cselekvésben realizálódik. Forradalom és evolúció között legfeljebb a harmadik frekvenciában lehet alapvető különbség. Evolúció esetén a harmadik frekvencia nem jár kirobbanásokkal, tömegmészárlásokkal és az emberi értékek lerombolásával, — viszont olyan békés fejlődés sincs s[^]hol és nem is volt soha a földön, amely semmiféle megrázkódtatást ne hozott volna. Angliában az „ipari forradalom“ békés fejlődés volt, mert az emberek nem öldösték egymást ebben az időben, később mégsem az „ipari fejlődés“ nevét adták neki, mert hatása forra-

dalmi erejű volt. Olyan fejlődést sohasem látott a világ, ahol az okosabb“ emberek apránként meggyőzték a kevésbé okosakat és aztán közértelemmel, teljes egyetértéssel általános szeretetben átalakították volna az életet. *A fejlődés voltaképen: lassú menetű, permanens forradalom; a forradalom pedig gyors, drámai kitörésekben bővelkedő fejlődés.*

II.

A társadalom a forradalomban

A történelem ismert nagy forradalmi tanulmányozásának arra a meggyőződésre kell vezetnie a szemlélőt, hogy a forradalomban mindenütt és minden időben voltaképpen *az egész társadalom résztvesz*. Abban az emberközösségben, amely egy-egy történelmi korban egységnek látszik és amelyben a történések kisebb-nagyobb mértékben az egészre kihatnak — mindig a társadalom teljes egésze aktív szereplő a mindent megmozgató forradalomban. A felületes szemlélet azt mutatja ugyan, hogy a forradalmakat rendszerint a nagyvárosokban, vagy a társadalom egy-egy más központi gócéban aránylag kevesen hajtják végre, azonban a forradalom egészét nem szabad összetévesztem annak — megindításával. A részletesebb búvárkodás ki fogja mutatni, hogy a forradalom kezdetén passzivitásban levő, a gócpontoktól messze élő, az első időkben semmi szerepet nem játszó rétegek is aktivitásba lendülnek később, ha máskor nem, kétségkívül: a reakcióban. Emellett ebben a nehéz kérdésben nemcsak a kirívó és szemmel könnyen észrevehető jelenségeket kell nézni, hanem a történetek egész konglomerátumát.

A hiedelem mindig az egész társadalmat uralmába akarja venni. Ezért az uralomváltozás körüli harcok tudva, vagy a tudat alatt, akarva, vagy akaratlanul is belekeverik a forradalomba azt az egész emberközösséget, amelyet a hiedelemváltozás egzisztenciájában érint. Ez a tény *a forradalmak univerzalizációját* jelenti; azt, hogy — bármint gondolkodnak is a forradalomról a kortársak, vagy a későbbi szemlélők — azok sohasem kevesek, néha jelentéktelennek mondott kisebbségek cselekedetei, amelyeket a

látszat szerint „könnyen meg lehetett volna akadályozni.“ Gyakorta halljuk azt a megállapítást, hogy a történelemnek ezt, vagy amazt a forradalmát néhány száz elszánt ember idejében elfojthatta volna. Ez a felfogás a politikai bűnbak-keresés és felelősségáthárítás ismert pszichózisából ered és szemernyi igazság sincs benne. A forradalomban éppen az a törvényszerű, hogy a hanyatló hiedelem hívői közül párszáz elszánt ember sem akad a tömeglélek felborulása miatt. A forradalmak sorsát Hem apró véletlenek, látszólagos események, hanem az embertömegek öntudata alatt működő hatalmas, — ha úgy tetszik, — kozmikusnak nevezhető erők determinálják. (3.)

Akármilyen típusú forradalmat veszünk is vizsgálat alá (akár vallásosat, akár politikait, akár civilizációsat, akár alulról, akár felülről jövőt), mindig annak egyetemességére utaló jelenségeket fogunk észrevenni, ha nem csak az iskoláskönyvekben leírt külső eseményeket szemléljük. Az életézés már változóban van az egész társadalomban, amikor egy-egy forradalom útjára indul. Az életézés változása nélkül soha sem lehet semmiféle forradalmat csinálni, mert hiszen anélkül minden elvnek a hirdetése és minden politikai, vagy más célnak a felmutatása a tömegek előtt, olyan kísérlet volna, mintha süketnek hangversenyzénénk. A régi életézésnek már haldokolnia kell és az újnak már születőben kell lennie akkor, amikor az, mint eszme a társadalomban jelentkezik, a régi pedig értelmileg is hanyatlásnak indul. A társadalom különböző rétegei ilyenformán forradalom esetén mindig annak három frekvenciája valamelyikében vannak. Az egyes rétegek a forradalmi állapot más és más frekvenciáiban leiedzenek és így *nem látják és nem tudják egymásról*, hogy mindannyian forradalmasultak már, csak különböző mértékben. A forradalomtól fertőzött réteg mindamellettt kisebbség lehet az egész társadalomban s ugyanakkor annak nyugodtan dolgozó paraszti tömegei tudomással sem kell, hogy bírjanak a válságokról; ám a forradalomban mégis ezek az utóbbiak is részt fognak venni, legalábbis annak utolsó szakaszában. Minden forradalomban megtaláljuk az uralmon levő réteg meghasonlását, sőt az uralkodó személyek közvetlen környezetében jelentkező törvényszerű meghasonlást is; ugyanezeknek az elemeknek a saját tradícióikban és presztízisében való hitetlenségét; egy forradalmat hor-

dozó, öntudatlanul is forradalmiságot árasztó réteget; egy gondolkozó, ideát termelő társaságot; a társadalom gócpontjában jelentkező és ezekben az időkben mindig törvényszerűen felszaporodó, izgalmat keltő tömeget; a cselekvő szervezetet, amelynek vezetői feláldozzák magukat a forradalomért és végül: a reakció tartalékait, amelvek a vihar lezajlása után átveszik az uralmat. Ha ezeket a rétegeket sorravesszük, azt kell látnunk, hogy ezek együttesen valóban az egész társadalmat reprezentálják. A forradalmakban mindenki éppúgy résztvesz, mint a mai kor totális háborúiban.

A hordozó réteg.

A forradalomban az első számbaveendő réteg az új érzésvilágot öntudatlanul magában hordozó elem. Minden társadalomban van egy embertömeg, amely hivatásánál, foglalkozásánál, körülményeinél fogva a legélénkebben érzékeli *a körélményt* és az élet új meg új jelenségeire a legfeltűnőbbben reagál. A társadalom fejlődése és e fejlődés más és más processusai nem egyformán élik a tömeget. Az iparosodás, a technikai civilizáció kifejlődése, az új élethivatások kialakulása *szükségszerűen azokban az elemekben fejleszt ki új életérzést, amelyek vele kapcsolatba jutnak* és nem azokban, amelyek nem kerülnek e fejlemények hatása alá. Ha az élet változik, az életérzés elsősorban azokban a rétegekben módosul, *amelyeket az életváltozás közvetlenül érint és így minden kornak vannak aktívabban és passzívabban érző, viselkedő, gondolkozó és cselekvő csoportjai.* A forradalmat öntudatlanul magával hordozó réteg olyan, mint a baciliusokkal fertőzött élőlénycsoport, amely maga talán immúnissá is válik az állandó új fertőzés következtében saját betegségével szemben, de környezetét föltétlenül megtölti miazmaival. A hordozó réteg a legtöbbször nincs tisztában azzal, hogy új életfelfogással telítődött; működése, tevékenysége nem tudatos; a világot akarja is, meg nem is akarja megváltoztatni, de a drámai fordulatokat általában nem kívánja; viszont egy régi életmódhoz már nem képes és nem is akar visszatérni.

A forradalmat hordozó réteg nem valamely társadalmi osztály, hanem rendszerint *különböző osztályok csoportjaiból áll.*

Arisztokraták és középosztálybeliek éppúgy helyet foglalnak benne, mint polgárok és proletárok (ha például demokratikus tömegforradalomtól van szó), vagy papok, oligarchák, kereskedők és egyszerű kézművesek (akkor is, ha felülről jövő, arisztokratikus forradalommal állunk szemben). Ezek a forradalmat magukban hordozók egymással hovatovább együttéreznek, majd később szövetséget kötnek, anélkül, hogy összes életérdekeik azonosak volnának. Úgy látszik, hogy minden rangú és rendű társadalmi rétegnek megvan a saját kebelén belül a maga ellenpólusa s az új életérzésűek nem osztályok és rangok, nem gazdasági állapotok, szociális és vallási helyzetek és felfogások, hanem eme *élelmény* alapján éreznek együtt és gyűlölik ellenfeleiket.

Az ógörög forradalmakban a termelő osztály a kereskedő osztállyal érzett együtt a katonai oligarchiával szemben; a rómaiakban a kapitalista és kereskedő réteg (a lovagok, „equites“) a plebejusokkal és a proletárokkal a katonai és földbirtokos réteg életérzése ellenében. A középkori, pápai forradalmakban a papság elsősorban a városállamokra és az azokban dolgozó kereskedő, kézműveskedő elemekre támaszkodott a császárral és annak latifundiumos lovagságával szemben. A francia forradalomban arisztokraták, püspökök, papok, polgárok és csavargók nyomták a mérleget az egyik oldalon és az arisztokraták, papok és polgárok másik csoportja a parasztsággal a másikon. Mai korunkban az ingó tőke nagykapitalistái a városi proletariátussal, s a felvilágosult intellektuelekkel alkottak közös élelményen alapuló csoportot a második világháború előtt — a születési arisztokráciával, a hivatalnoki renddel és a parasztsággal szemben. (4.) A hordozó réteg nem körülhatárolható és osztálytagozódás szerint mérhető közösség, sohasem azonos érdekű és nem fejlett öntudatú. Csupán egy sajátsága közös: az, hogy az életérzés benne változott meg leginkább, a korélmény benne a legerősebb és így egész viselkedésével, minden cselekvésével forradalmi fertőzést terjeszt.

A vezető réteg

A hordozó rétegtől föltétlenül meg kell különböztetni az egyébként hozzá meglehetősen hasonló *vezető réteget*, amelyben voltaképpen a forradalom öntudatosul. „Vezető réteg“ alatt már sokkal inkább egyetlen osztályt, vagy legalábbis hasonló élet-körülményektől befolyásolt csoportot kell érteni. Míg a hordozó réteg azokból áll, akikben a korélmény a legerősebb, a forradalmi vezető réteg viszont az, *amelyben a kor a legnagyobb szociális feszültséget támasztja*. Pillanatig sem szabad elhinni, hogy a legnagyobb szociális feszültség mindig a legmostohább sorsú emberek, társadalmi osztályok és tömegek világában él! Teljesen hibás az a felfogás, hogy a forradalomban mindig a legalsóbb rétegek indulnak harcra és ők győznek. Ez még az „alulról jövő“⁴ forradalmak esetében sem igaz, noha a forradalmaknak csak egy része ilyen. A forradalmi vezető réteg az az embercsoport, amelyre az élet elváltozása következtében *a közönségnek a legnélkülözhetetlenebb szüksége támad*, de az e szükségesség ellenértéke gyánánt neki járó jogait még nem küzdötte ki a kor hiedelme szerint,

A görög forradalmakban a vezető réteg a városi polgárság, a kereskedők, a hajósok, a gyarmatosok társadalma volt, akiket az életnek felszínre kellett hoznia az új civilizáció elterjesztése okából és céljából. Hogy hivatásukat beteljesíthessék, új élet-körülményekre volt szükségük, és ennek állott útjában a katonai oligarchia. A római forradalmakban a vezető réteg: a plebejus elem, hasonló életcéllal, küldetéssel és ellenfelekkel. A középkori, felülről jövő pápai forradalomban a vezető réteg: a papság, amelynek ki kellett emelkednie vad, félbarbár állapotából, hogy a kereszténységet konszolidálja a fehér faj lakóterén akkor, amikor a népvándorlás lezajlott és az összes törzsek fölverték már a kereszténységet, amely majd imperialistává lesz e korban a keresztesháborúkkal. A két angol forradalomban az angol polgár, a „kerekfejű“ volt a vezető réteg a nemességgel, a „gavallérokkel“ szemben, hogy megalapíthassa az új világkereskedelmet, a gyarmatosítást és a tengeri imperializmust,¹ civilizációnk új élet-fázisát. A francia forradalomban ugyancsak a polgár a vezető réteg hasonló okokból s így megy ez a proletariátusig, az ipari

munkásságig, amely szintén azért vezető forradalmi réteg egy másik korszakban, mert az emberiségnek *elengedhetetlen szüksége van az igények és a fogyasztás megnövekedése miatt egy, minden eddiginél nagyobb, szakismerettel bíró, gyárakban dolgozó munkáshadszeregre* és ennek a rétegnek a kialakulása csak új szociális állapottal és új hiedelemmel lehetséges. (5.) A fasiszta és nemzetiszocialista forradalomban a vezető réteg a kispolgárság, a munkásarisztokrácia, a kishivatalnokság és a frontharcosság, amelyeknek együttesen az a hivatása, hogy az államfenntartó konzervatív gondolatot megvédelmezze a parasztsággal való összefogásban a proletariátus forradalmától, amely mindent a maga színvonalán akar nivellálni.

A vezető réteg sohasem a *legrosszabb sorsú*, a legmostohább életviszonyú emberek csoportja, nem a társadalom legalacsonyabb lépcsőfokán állók tömkelege, hanem korok szerint változóan egy-egy osztály, amely még nincs kialakulva, *de éppen a forradalom által születik meg*. A legtöbb forradalom főeredménye egy-egy új társadalmi osztály megszületése a kérdéses embercsoportban.

Az izgalomvezető réteg

Minden forradalom egyik fontos és lehangosabb szereplője a társadalomban az *izgalomvezető réteg*. Mind az alulról, mind a felülről jövő forradalomban jelen van és külön meghatározott szerepkört tölt be. Élesen megkülönböztetendő a hordozó és a vezető rétegtől. Új korélménye nincs, mint a hordozóknak és nem születik belőle új társadalmi osztály, mint a vezetőrétegből; a maga szempontjából saját önös céljait nézve, a forradalom semmi változást sem jelent számára — ő maga mégis le nem becsülhető és egyben tragikus szerepet tölt be minden forradalomban. A felületes szemlélő legtöbbször az összes szereplő rétegeket az izgalomvezetővel azonosítja, mert ennek éppen az a tulajdonsága, hogy állandóan olyan színekben tündöklök, mintha az egész forradalmi társaság ő volna. Az izgalomvezető réteg a társadalom gócpontjában, rendszerint a fővárosokban jelenik meg a történetis színpadán. Akár felülről, akár alulról jövő forradalomról van is szó, annak első, legbiztosabb jele az, hogy a társadalom szívkamrájában, az

országok fővárosában olyan emberek jelennek meg az utcán, akiket eddig soha senki nem látott. Itt kezdődik a csőcselék szerepe. Ez a réteg valósággal megszállja azt a fókuszot, ahol mindennek történnie, zajlania kell. A maga vad és barbár vélekedésével beleszól a dolgok menetébe; követeléseket támaszt, mintha azok az egész társadalom követelései volnának; állandóan izgalmakat, meglepetéseket okoz, s emiatt azt hiszik, hogy a néppel azonos; megfélemlíti, terrorizálja az öntudatát amúgy is egyre vesztő, hanyatlásnak indult uralkodó réteget, a régi hiedelem haszonélvezőjét; viszont biztatja, cselekvésre sarkalja, semmivel megelégedni nem engedi a forradalmi vezető csoportot; megakadályozza a hiedelemkompromisszumok megszületését; a forradalmat idegelménnyé avatja; ő keveri bele az eseményekbe a tömegpszihózis ismert kilengéseit; ő szállítja a forradalomhoz a tragédiákat.

Az izgalomvezető réteg minden forradalomban jelen van, mindig a vezető csoport mellett foglal állást és mindig az uralmon levők ellen ágaskodik. Kialakulását világosan látjuk Róma esetében. Gaius Gracchus, hogy Róma lakosságát magának megnyerje és hogy állandó segítőtársakra (ne csak az időről időre a városba jövő vidéki lakosságra) támaszkodhassak, életbeléptette a gabonakiosztás rendszerét. A római tartományok tizedeiből az állam birtokába jutott gabonát már azelőtt is olcsó áron osztogatták a polgárság között, de a második Gracchus elrendelte, hogy minden fővárosban személyesen jelentkező polgár havonként körülbelül öt modius gaboát kapjon a közraktárakból, potom áron. Ez a gabonakiosztás csak a fővárosban lakó polgárookra terjedt ki, a vidékiekre nem. Ezért a proletariátus egész tömegei fölkerelkedtek és Rómába költöztek, hogy részt kaphassanak az úgyszólván ingyenesen osztogatott gabonából és ennek fejében a gracchusi forradalmat támogassák a szenátusi oligarchiával szemben. Ez a kor így fejlesztette ki a történelem egyik első nagy izgalomvezető rétegét. Ez a proletariátus, amely ingyen gabonából kezdett élni, lassankint elszokott a munkától, népvézerek csatlósává lett, évről évre többet követelt és az egymást váltó politikai vezérek mind kénytelenek voltak túllicitálni egymást, hogy a kegyébe férkőzhessenek. Ugyanez az izgalomvezető réteg jelentkezett a francia forradalomban először a halpiac kofáinak

demonstrációjában. A francia forradalom alatt Paris lakossága éppúgy megnövekedett, mint Rómáé a polgárháborúk idején. Az izgalomvezető réteg itt is módfelett elszaporodott. Ez kiáltott halált az arosztokratákra, ennek tömegei nézték végig a Grévétéren a kivégzéseket, ezek kapkodták egymás kezéből Marat lapjának példányait, ezek özönlöttek el a jakobinus klubokat.

Az 1917-es orosz forradalomban az izgalomvezelő réteget a Szentpétervár környékén és a fővárosban levő kaszárnyákban összezsúfolt katonaság szolgáltatta. Hónapokon, sőt éveken át tétlenségre kárhoztatott ezredek állomásoztak itt és a legénység politizálással foglalkozva, csakhamar a forradalmi izgatás áldozata lett. A központi hatalmak háborús összeomlását követő forradalmakban a frontokról hazaözönlő katonaság játszotta ugyanezt a szerepet: az izgalom vezető réteg örök történelmi játékát. Szerepét föl lehet fedezni a felülről jövő, arisztokratikus forradalmakban is. A felvilágosult egyeduralkodók éppúgy népüket akarják kielégíteni, és éppúgy érdeklődnek az utca hangulata iránt, ha a forradalom útjára lépnek, mint a néptribunok. Forradalmár nem élhet népszerűség nélkül, az izgalomvezető réteg pedig mindig úgy viselkedik, mintha az egész nép ő volna. Éppen ezzel gyorsítja a cselekmények menetét, ezzel tartja szuggesztíója alatt az élet főszereplőit, ezzel sietteti a gyökeres megoldásokat.

Szerepe hasonlatos azokhoz az idegekéhez, amelyek az emberi szervezetben a nagy izgalmakat kiváltják; ez a szerep fontos és nélkülözhetetlen, de működése nem jelenti azt, hogy az egész test azonos vele. A forradalom drámai eseményei akkor érnek véget, amikor az izgalomvezető réteget sikerül lecsillapítani, megfékezni, vagy kiirtani.

A hanyatló uralkodó réteg

A negyedik főszereplő: a hanyatló, saját öntudatát lassankint elvesztő, megrémített és megfélemlített, régi hiedelmű uralkodó réteg. Soha egyetlen társadalomban nem törhet ki forradalom akkor, ha a régi hiedelem még erős és töretlen s uralmi rendszerének vezető csoportjai természetes öntudattal, kétélyek nélkül, igazuk és jogaik tudatában folytatják életüket, munkájukat így gyakorolják a hatalmat. Az új életérzés azonban a forra-

dalom eljövételének idejére már sorjában alássa az uralkodó réteg lelki javainak nélkülözhetetlen támasztékait. Erős, virágzó hiedelem mellett új hiedelem nem is csinálhat forradalmat, sőt új hiedelem meg se születhetik. Ha az új hiedelem már megvan, akkor a réginek érzelmi alapjai már bomlóban, elhalóban találhatnának, s ez a folyamat nemcsak a vezetettek, hanem a vezetők lelki világában is végbemegy. Ebből a szempontból *a forradalom nem más, mint az uralkodó, vezető rétegek öntudatának, bátorságának és akaraterejének elsorvadása és az „elnyomottak“ agresszivitásának, vakmerőségének rendkívüli megnövekedése.*

Forradalom idején a régi hiedelmek haszonélvezői már mindig élénk meghasonlásban vannak önmagukkal és sorstársaikkal. Az érzékeny intellektusok már az új életérzésűekkel, a forradalmárokkal rokonszenveznek, sorstársaikat unják és utálják. Már nem tudják teljes biztonsággal és nyugalommal hinni, hogy uralmuk Isten kegyelméből való, vagy a természet jogán alapszik. Észreveszik elődeik és kortársaik bűneit, igazságtalan cselekedeteit és sorsuk beteljesedését. Ha forradalmi jelenségek lépnek föl, soraikban törvényszerűen pánik keletkezik. Idejében nem mernek föllépni a forradalmárokkal szemben. Nem mernek kegyetlenek lenni az izgalomvezető réteg megfélemlítésére, mert érzik, hogy a forradalom sorsa lélektanilag már eldőlt és minden erőszakos cselekvésük csak még nagyobb reakciót fog kiváltani azok elszenvédőinek köréből. Törvényszerű lelkiállapotuk: a tétovázás, az ügyetlenség, a félelem, az ellenséggel való titkos konspirálás, a saját maguknak egyenkinti megmentésére, a felelősség elől való elbujdosásra vagy az emigrálásra való törekvés.

Ezeket a jelenségeket mind az ókori, mind az újkori forradalmak tökéletes egyöntetűséggel mutatják. A forradalmakban a hatalmat birtokló legfőbb személy mellett mindig ott vannak a közvetlen közelben: a régi világrend árulói. IV. Henrik német-római császárt ugyanúgy árulták el a nagy pápai forradalom idején egykori barátai, a német fejedelmek, a triburi gyűlésen, mint ahogy II. Jakab angol királyt cserbenhagyta családja és egész környezete a dicsőséges vérnélküli forradalomban; XVI. Lajos ellen ugyanúgy konspirált az orléansi herceg, mint II. Miklós cáár és felesége ellen a család és főhivatalnokainak egész sora. Nincs a történelemnek egyetlen dinasztia ellen irányuló forra-

dalma sem, amelyben valamelyik ösztönző főszereplő ne a dinasztia egyik tagja volna. Lehet-e ez a véletlen műve? Ugyancsak felmondják a szolgálatot forradalmak idején a régi hiedelemhez vagy az uralkodó rendszerhez tartozó „vaskezű katonák“ és „éleslátású államférfiak“ is.

Az uralkodó osztály hanyatlásának és öntudat-pusztulásának legjellemzőbb jelensége, hogy előjogairól igen gyakran önmagától, „erőszak nélkül“ mond le a lélektani hatások szuggesziója alatt. Belátja, hogy uralma, amely egykor Istentől eredő, természetes, dicsőséges és nagyszerű volt, tovább már nem tartható fenn és ezért felajánlja, hogy azt másokkal meg fogja osztani. Ezzel voltaképpen elismeri a hiedelemváltást és az új hiedelemen alapuló új uralmi rendszer jogos és természetes voltát, — tehát ítélkezik önmaga fölött. (6.) Lelki depressziója következtében csupa olyan cselekedetet hajt végre, ami továbbra is csak diszkreditálja és olajat önt a forradalom tüzére. Vagy túlzott mohósággal jelentkezik fölesküdni az új hiedelmek zászlói alatt, ízléstelenül vetve bele magát egy új korszak sodrába, vagy külhatalmakkal sző összeesküvést, saját népe ellenére, vagy fatálisán megadja magát a sorsnak. Vagy, mihelyt lehet: a forradalom színteréről elmenekül. Aki túléli közülük a nagy átalakulást, később a reakciós rétegekkel szövetezik és így ismét uralomra juthat. Többségük azonban a forradalomban fizikailag is elpusztul; a forradalom új arisztokráciát szül pótlásukra.

A reakciós rétegek

A forradalom szereplői közül eddig eléggé el nem ítéltető módon mindig kihagyták a legfontosabb társadalmi alkotó elemek egyikét, amely az események utolsó szakaszában lép föl és nagy jelentőségű szerepet visz végbe: a „reakciós“, vagy ellenforradalmi réteget. Ennek a mellőzésnek az oka az, hogy a forradalmat eseményeiben és nem hatásaiban nézik és azt hiszik, hogy az befejeződött az utolsó drámai aktussal, holott a forradalom realizálása voltaképpen csak ezután kezdődik. Tocqueville megállapítja, hogy a forradalomban két időszak különböztethető meg. Az elsőben a forradalmárok mindent el akarnak pusztítani, ami

a régi világ maradványa, a másodikban pedig a régi világból visszaveszik annak jórészét, amiről azt hitték, hogy elvetették. Ez a szellemes megállapítás tökéletesen igaz. A forradalom első időszakában ádáz dühvel mindent lerombolnak, ami a régi hiedelmekre emlékezteti őket, de aztán kiderül, hogy a régi intézmények túlnyomó része egyszerűen megváltozhatatlan, amellet pedig jó is és hasznos is. Le Bon azt mondja, hogy a forradalmakban az emberek gyakran csak azért küzdenek, hogy egy-egy intézménynek, vagy fogalomnak — más nevet adhassanak. Valóban — amint már a hiedelmek ideáinak beteljesedéséről szólva részletesen elmondottam — a forradalom ígéretei csak igen kevés százalékban valósulhatnak meg, ellenben az új életézés bizonyos mértékben mindig diadalmaskodik. A forradalom lezajlása után, amikor a hősök, a mártírok, a gyujtogatók és a söpredék együttesen és vállalva elpusztulnak (akár fizikai, akár csak társadalmi, vagy szellemi halállal), a forradalomtól közvetlenül nem érintett, aránylagosan intakt rétegek törvényszerűen mindig átveszik az uralmat, megteremtik a reakciót és ezzel létrehozzák az életrevaló kompromisszumot a régi és az új hiedelem között.

A forradalmárok ezt a tevékenységet nevezik „ellenforradalomnak“, az uralkodó elemek pedig „a rend helyreállításának“. A forradalmárok saját maguk csak a legritkább esetben szokták realizálni harcuk eredményeit. Ha ez történik, a forradalom akkor is lecsillapszik azzal, hogy kiéli önmagát, megnyugszik és fölépíti a maga kompromisszumát. A kompromisszum-alkotás és a realizálás művét azonban rendszerint a reakciós rétegek szokták végrehajtani.

Ezek a rétegek különböző elemekből állnak. A reakció legszélesebb köre, zöme: mindig a forradalmi hiedelemmel *nem, illetve legkevésbé fertőzött osztály*. A mai állapotokat véve alapul, a politikai hiedelmekkel legkevésbé fertőzött réteg Európában mindenütt: a parasztság. A vallásos hiedelem e rétegekben a legerősebb. Politikai hiedelmeik csak néha nyilvánulnak meg aktív módon, rendszerint csak az ország nagy megrázkódtatásai alkalmával. Politizálnak ugyan, de nem olyan szenvedélyesen, mint a városi rétegek. Teljesen kialakult hiedelemmel nem rendelkeznek, hiszen ősi életézésük a legmaradandóbb, mivel a természeti kör-

nyezetből és a mezőgazdálkodás élményeiből ered. Amint ma a parasztság a politikai hiedelemmel legkevésbé fertőzött réteg Európában, úgy más korszakokban mások voltak azok, amikor ő még nem játszott szerepet az élet irányításában. A politikai hiedelem ferflőzetétől mentes réteg minden forradalommal szemben *reakciós*, mert a mások új hiedelme és forradalma — amely őt is „meg akarja váltani“, amely őt akarata ellenére akarja boldogítani — kielezi az ellentéteket közte és a forradalom hívei között. A régi hiedelem mindig erős a passzivitásban és gyöngé az aktivitásban. A parasztnok élelmiszereiket eldugdossák, az új világmegváltók felhívásainak nem tesznek eleget, nem hisznek az ígéretekben, nem hozhatók izgalomba, továbbra is régi vezetőiket és uraikat tisztelik.

E réteg mellett hasonlóképen, természeténél fogva reakciós minden jóllakott, életérzésében újonnan kielégült osztály, így a hosszantartó forradalom arrivistái legalább is jó nagy százalékban — etilenforradalmárokká lesznek. Reakciós elemek még a múlt uralom visszamaradt hívei és egykori haszonélvezői, az «migrációból hazatérő előkelőségek és a régi világ más hírességei és nagyságai. A politikai hiedelemtől bizonyos fokig mentesek maradnak az intelligencia egyes rétegei, a komolyan vallásos emberek s a tudományosan buvárkodók. Ezek is „reakciósok“ a legtöbb esetben, még akkor is, ha politikai passzivitásukból nem lépnek ki. A reakciósok az új rendszer arisztokráciájával hovatovább összeismerkednek és jórésznük gondolkozásban és érzés-világban azonosul egymással. A forradalmárok észre sem veszik és hamarosan máris új életérzéssel állanak szemben a társadalom túlnyomó többsége részéről: ez az új *kompromisszumkeresés életérzése*, amelyben a forradalmi elem már hiányzik, csak a haladó és a konzervatív vegyül benne. A reakciós rétegek elsősorban a régi világ visszaállítást kívánják, de egyben az új világ is még bennük él s ezért a reakció életérzése sohasem azonos az ancien regime-ével.

III.

A forradalom tartalma

A forradalom célja minden időben valamely régebbi hiedelem megdöntése és egy újnak az úr alomra juttatása. De nem elégszik meg a régi hiedelem szellemi elpusztításával, mindenekelőtt annak hatalmi rendszerét akarja összeomlasztani, annak haszonélvezőit, uralmi apparátusának őrzőit és érvényesültjeit akarja elsöpörni s társadalmi berendezkedését akarja semmivé tenni. Mindezek helyébe eredetileg mindig teljesen újat akar rakni: új hiedelmet, új hatalmi rendszert, új társadalmi berendezkedést, új uralkodó réteget és új életstílust. A hiedelmek olyan nagy mértékben be-évődnek a társadalomba, hogy azt valósággal a saját arculatukra formálják. Hatásuk oly mély, hogy csak hiedelemváltozáskor tudjuk érzékelni: mi minden dől össze egy-egy réginek a pusztulásával. Ilyenkor azt észleljük, hogy az emberek nemcsak más-ként látják önmaguk és a közösség egymáshoz való viszonyát,, kötelességeiket, hivatásukat, hanem egész erkölcsi magatartásuk, sőt külső viselkedésük is megváltozik; e korokban a társadalom olyan átalakuláson megy keresztül, mintha nem is ugyanannak az embercsoportnak a folytatása volna, amely tegnap élt. Az emberiség kilencvenkilenc százaléka a természet akaratából arra született, hogy hiedelmek és azokon alapuló uralmi rendszerek rabszolgája legyen ... A földön mindenfajta érvényesülés (mind a gazdasági, mind a szellemi és a hatalmi) egyaránt valamely hiedelem uralmán és az azzal való feladókön alapszik; érvényesülni minden időben csak úgy lehet, ha az egyén, vagy a tömeg a kor hiedelméhez csatlakozik, vagy azzal legalább is szövetségre

lép, vagy olyan hiedelmet szolgál, amely az uralkodóval kompromisszumban él, vagy új hiedelmével győzni képes.

Se vallási, se politikai, se gazdasági, se szellemi hatalmat nem lehet másként alkotni a földön, mint hiedelemmel, és az érvényesülés mind az egyén, mind a tömeg számára általában azt jelenti, hogy az uralkodó hiedelem irányításában részt kap, vagy pedig új hiedelmet juttat uralomra (és azzal együtt saját vezetőit is).

„Elnyomók“ és „elnyomottak“

Ezért a hiedelemváltás valóságos földrengés az emberközösségben. Az új hiedelem hívői mindent fanatikusán gyűlölnék, ami a régivel van kapcsolatban. Ennek oka az, hogy az újhítűekben minden hiedelem területén egyaránt az az érzés keletkezik, hogy ők „elnyomottak“, akiket a régi hiedelem hívői és haszonélvezői mint „elnyomók“, nem engednek érvényesülni. Az új vallás hívei ugyanúgy elnyomottaknak érzik magukat a régi hitű elnyomókkal szemben, amint egy új tudományos gondolat eloharcosai ugyancsak a régi konzervatív „vaskalaposak“ elnyomó tevékenységét panaszozzák. Az irodalomban, a művészetben is fennáll a régi iskola, a régi stílus, a régi eszme „elnyomó“ volta az újakkal, a „fiatalokkal“, az új stílusúakkal, az új hiedelműekkel szemben és amióta akadémiák, tanintézetek és különböző hivatalos és szabad társulások működnek, azóta az elnyomás és az elnyomottság lehetőségei méginkább kifejlődtek.

Ha a szellem világában ez így van, mennyivel inkább áll ez az igazság a politikában! Az új hiedelműek minden esetben a régiak kegyetlen, igazságtalan, elviselhetetlen és természetellenes elnyomását érzik és magukat nyíltan elnyomottaknak deklarálják, a társadalmat pedig felszólítják arra, hogy az ő oldalukra álljon és velük együtt küzdjön az elnyomás ellen. Ezért lett úrrá az általános közgondolkodásban az a felületes vélemény, hogy minden forradalom az elnyomottak harca elnyomóik ellen. *A valóságban ez egyáltalában nem abszolút érvényű törvény*, viszont igaz, hogy a forradalmárok *ezt így érzik* s ennek az ellenkezőjéről nem lehet meggyőzni őket. Az újhiedelmű ember idegennek, kizsárolottnak, társalannak, kiszolgáltatottnak, elveszettnek: „el-

nyomottnak“ érzi magát a régi hiedelem uralma alatt. Az kétség-telen, hogy az uralmon lövők minden hiedelem-alkotta rendszerben és így elsősorban a politikaiban kezükben tartják a vezetést, a vagyon és a jövedelem kimagasló részét, övék a jobb életmód és a könnyebb érvényesülés, — de ez ugyanakkor egyáltalában nem jelenti azt, hogy a többieket, az uralmon nem levőket föltétlenül elnyomják, kiuzsorázzák és lehetetlenné teszik, hogy ugyanezeket a javakat ők is megszerezhessék.

Az elnyomó az embercsoportban az a réteg, amely az élet összes előnyeit magának aratja le és a nagytömegnek abból keveset engedélyez. A közösséget saját nézetei, érdekei és életérzése szerint kormányozza és igazgatja. A közösség vezetésében másokat nem kérdez meg, sőt befolyásukat a kormányzásból kizárja. Saját rétegén kívül másokat nem enged érvényesülni. Rendelkezik a többiek életével, munkájával, megköveteli, hogy azok feláldozzák magukat őérette. Az anyagi javakat saját érdekei szerint osztja meg. A közösséggel tehát voltaképpen mint sajátjával és a hatalmon nem levőkkel, mint szolgálival rendelkezik.

Az elnyomott ugyanebben az emberközösségben az az elem, amely benne a legalacsonyabb rangú munkát végzi. Valósággal „tulajdona“ az elnyomóknak. Alacsonyrendű munkájáért alig kap ellenszolgáltatást. A közösségben csak a meghagyott, neki kijelölt szerepköröket töltheti be, nézetei, érdekei, érzései a közösség szempontjából nem érvényesülhetnek; az elnyomatás állapotából alig-alig tud kiemelkedni; az elnyomók ezeket a lehetőségeket igen szűkre korlátozzák.

Az „elnyomók“ és „elnyomottak“ ilyen tagozódásának tiszta típusa ma már csak az ázsiai kasztrendszerben él, de a fehér faj élet-területén, a civilizált népek világában sehol. Viszont a legtisztább és legegységesebb demokráciában is *mindenütt láthatatlan kasztrendszer van* ma is, amely az előbbi állapot bizonyos tekintetben örökkévaló, tehát természetszerű létezésére és jövődöbeli fennmaradására enged következtetni. Az elnyomotti sorból a kasztrendszerben senki sem szabadulhat. Az ember itt beleszületik valamelyik kasztba és annak halárait sohasem lépheti át. A láthatatlan kasztrendszer a szociális és gazdasági kényszerűségek erejével tartja fenn magát és a nagytömegek számára ugyancsak lehetetlenné teszi az egyik élet-állapotból a másikba való áljutást

viszont az egyének számára fenntartja ezt a lehetőséget. Ilyenformán minden társadalomban mindig voltak, ma is vannak és örökké lesznek elnyomók és elnyomottak, még olyan hiedelem uralma esetén is, amely az élet minden terén teljes egyenlőséget ígér. Az elnyomók ezt az életállapotukat vallásos hiedelemben: Isten akaratának; politikai hiedelemben: magasabb hivatásuknak, kultúrájuknak és civilizációjuknak; a civilizációs hiedelemben: a józan ész parancsának tulajdonítják. Az elnyomottak ugyanakkor, vagy érzik elnyomottságukat, vagy sem, vagy az *öntudatlan elnyomatás* állapotában vannak, vagy pedig tudják, érzik helyzetüket és — csak ebben az utóbbi esetben válhatnak forradalmárokká.

Az „elnyomók“ és „elnyomottak“ egyaránt csinálhatnak forradalmakat

Az uralmon levők és az uralmon nem levők, ezek szerint bizonyos tekintetben mindig „elnyomók“ és „elnyomottak“, de az elnyomottság állapota egy-egy társadalomban lehet egészen elviselhető, sőt anyagi, jóléti szempontból színvonalas emberi állapot is; mindenesetre magasabb, mint egy másik, állati sorba került közösségben uralmonlevőnek lenni. Az „elnyomók“ és az „elnyomottak“ egyaránt csinálhatnak forradalmat, ha hiedelmük támad és annak uralomrajutását a maguk körében ki tudják erőszakolni.

Egyáltalában nem igaz, hogy új hiedelem csak „elnyomottakban“ keletkezhetik. Ellenkezően: az emberiség fejlődésének eddigi korszakai azt bizonyítják, hogy a hiedelmek túlnyomórészt az „elnyomókban“ születnek meg, mert az „elnyomottak*” rendszerint nincsenek abban a helyzetben, hogy új korélményeket élhessenek át. Igaz viszont, hogy ilyenkor az „elnyomók“ rendszerint elnyomottaknak érzik és hirdetik magukat. („Elnyomott állam, elnyomott egyház, elnyomott király⁴ stb.) A ma élő, a mi szemünkben „primitív“ népeknél a legtöbb változás az „elnyomók“ részéről jön. Az ókori nagy átalakulások is túlnyomórészt az elnyomók forradalmi voltak, kivéve a görög és római demokrácia harcait. Hierarchikus egyházak forradalmi ugyancsak mindig felülről jönnek, vagy legalább is felülről lefelé hajtának végre.

Forradalom tartalmi szempontból legalább is kétféle van! Az egyik az arisztokratikus, amelyet — ha úgy tetszik — az „elnyomók“ csinálnak, másik meg a demokratikus, amely az „elnyomottak“ műve. Az „elnyomók“ forradalma éppúgy képes átalakítani az életet, mint az „elnyomottaké“; erkölcsi alapja lehet épp oly nemes, mint a másiké és hatása épp úgy lehet maradandó, sőt — a történelem példái azt mutatják, hogy az emberiség legnagyobb korszakait arisztokratikus forradalmak előzték meg.

Az arisztokratikus forradalmak lényege

Azt a forradalmat, amely felülről jön és az elnyomók műve, amelyben tehát az új hiedelem nem a legszélesebb néprétegben, hanem az érvényesültek valamely szellemi, halalmi, gazdasági gócpontjában, az *elitben* keletkezik, — arisztokratikus forradalomnak kell nevezni. A közösség általános hiedelmén uralkodó központi hatalmi szervben új életérzés, új hivatástudat (rendszerint új, nagyobb küldetésérzés) keletkezik és ennek hatása alatt megszületik az új hiedelem, amely azután forradalomnak indul. Az ellentétes, részleges hatalmakat, a régebbi elnyomókat akarja letörni, a népre hát ő is a „felszabadítás“ szuggesziójával hat.

Az arisztokratikus forradalom első, teljesen végigkísérhető jelenségei az ókor nagy hódítóinál mutatkoznak. Nagy Sándor a hellén műveltséggel átítatott Makedónia és a görög törzsek szövetségében akarja meghódítani a Keletet és a világot egy új civilizációban próbálja egyesíteni. A vezető hiedelem benne az új civilizáció. Mint Arisztotelész tanítványa és demokratikus fejlődésen átment, társadalmilag nivellált görög államok feje, szembekerül a keleti despotizmus, a patriarkális életszemlélet, a miszticizmus, tehát egy egészen más életérzés világával. Ám rögtön át kell éreznie, hogy erre a Keletre minden változtatás nélkül nem kényszerítheti rá a hellénizmust; a nagy mű érdekében a görögökre is rá kell bizonyos fokig kényszerítenie Perzsia és India életérzését. Görög vezérei megdöbbenve látják, hogy egyre inkább — istenként tiszteltet! magát. Mi történik itt, ha nem két életérzés összeütközése? Demokrata népek .hódításai és uralmi rendszerük megszilárdulása elmaradt, országok, vagy vad törzsek fölött bizonyos

tekintetben mindig a demokrácia urának diktátorrá, sőt olykor „istenné“ válását hozza magával a történelem folyamán... A meghódolt népek túlzó tisztelete, szokásaik elterjedése a hódítónál, a demokrata vezérben és hozzáértő híveiben új életérzést támaszt és az hovatovább elvárja, hogy odahaza is ugyanúgy hódoljanak neki, mint a messzi tartományokban. Ugyanakkor az állam biztonságának, a hódítás megtartásának és konszolidálásának szükségzete is megköveteli, hogy a hazai demokrácia pártviszályai és polgárháborúi ne fenyegethessék és ne ingathassák meg alapjaiban a nagy művet, az új kialakuló birodalmat. (Apró részlet-érdekek által „elnyomott“ állam.) így fejlődik ki az ókor demokrata hódítói és hódításai körül az arisztokratikus forradalom első hatalmas jelensége: *a caesarismus*.

Ami Nagy Sándornak nem sikerült, azt a legnagyobb tökéletességgel Július Caesar valósította meg. A Gracchusok demokratikus, alulról jövő forradalmát Caesar egyesítette a maga hódító és birodalmat konszolidáló arisztokratikus forradalmával. A népet megszabadította a szenátusi oligarchiától, amely ellen emberöltőn keresztül küzdött, rendet, anyagi jólétet biztosított számára, véget vetett a római proletariátus (az akkori izgalomvezető réteg) túltengésének; letörte a kis elnyomókat, á nivellálta a társadalmat^ ugyanakkor azonban — mindenkit a sajátmaga elnyomottjává tett. A caesarok istenségének titka részint a világalom, részint az, hogy a keleti népek vallásos alapon valóban istenként imádták őket, de emellett hasonló imádat vette őket körül a hazai *politikai hiedelem* miatt is. A különös jelenség további titka, hogy a római társadalomban az önzés és a félelem elhatalmasodtak és biztonságukat féltve, nem akarva sok személyes áldozatot hozni, vakon a császárokra és a pretoriánusokra bízta magukat.

A történelem másik hatalmas arisztokratikus forradalma a *pápai forradalom*, amely az invesztitúra küzdelemben kulminált, és a wormsi konkordátumban nyit megoldást. (Az „elnyomott“ Egyház forradalma ez!) A középkori Egyház elitjében a cluny reform korában új életérzés keletkezik. A kereszténység alulról jövő forradalma már diadalmaskodott. Az Egyház hatalmas szervezetté lett. Európai térítő munkáját nagyjában befejezte. Hatalmas vallásos élmény járja át a papi rendet, a kereszténység második hulláma, amely létrehozza a szerzetességet és kifejleszti az

univerzalizmus eszméjét. A papságban új hivatástudat fejlődik ki, formailag hasonlatos ahhoz, mint ami a nagy hódítókban szokott jelentkezni: a kereszténységben akarják egyesíteni a világot. Ehhez a hatalmas eszméhez elsősorban a pápi rend forradalmi átalakítása szükséges, azután az Egyház fölött oligarcháskodó földi hatalmak letörése, egészen a császár megalázásáig. Az élet lényege e korban a vallás körül forog, a pápai forradalom tehát VII. Gergely korában az egész keresztény világ forradalmi átalakulását hozza magával. A pápai forradalom jelentősége legalább akkora, mint a Caesaré és majd a polgárságé 1789-ben. Győzelmével érkezik el az Egyház a keresztes háborúk imperializmusához, földi uralmának fénykorához és általa az emberiség fejlődésének új epokájához.

Arisztokratikus forradalom volt Magyarországon a Szent Istváné, majd az Anjouké és Mátyás királyé. A felvilágosult abszolutizmus uralkodóinak: IV. Henriknek, Nagy Péternek, Nagy Frigyesnek és II. Józsefnek hatalmas reformjai ugyancsak arisztokratikus forradalmak voltak. (Egyház, rendek stb. által „elnyomott királyok“ művei.) Az új hiedelem bennük a felvilágosodott szabadgondolkodás eszmevilága, amely szemben áll a vallásosság túlhatalmával és ahelyett az etatizmus gondolatát s benne a nép legnagyobb földi jólétének vágyát hozza. Az ellenfél vele szemben most, mint a régi hiedelmek uralkodó rétege: a földi hatalomért küzdő egyház s a privilégiumaiért harcoló oligarchia.

Korunk arisztokratikus forradalma: a fasizmus és alapjában a hitleri nemzeti szocializmus is. („Elnyomott“ állam, nemzet és faj forradalma apró „elnyomói“ ellen.) Noha „alulról“ jött népvézerek valósították meg és jutottak vele uralomra, mégis mindkettő „felülről“ jött forradalom. A polgárság és a proletariátus demokratikus forradalmi után felülálló rétegnek már nemcsak az arisztokrácia, a nagykapitalizmus képviselői és a társadalom legfelsőbb helyein élők számítanak, hiszen a politikai harc egyre több és több embert, egyre szélesebb és szélesebb néptömegeket önt el manapság. Mai bonyolult társadalmi formáink mellett igen széles néprétegek „elnyomók“ és „elnyomottak“ egyszerre ugyanabban a pillanatban s ugyanabban a közösségben. A kérdés, hogy valaki az arisztokratikus vagy a demokratikus formájú életérzéshez csatlakozik-e, külsőleg abban dől el, hogy *átérzi-e valamely*

hierarchia szükségét és annak szerves része akar-e lenni, vagy sem? A fasiszta és a nemzeti szocialista forradalmárok életérzése az új nemzeti és faji cél érdekében kialakuló hierarchiában és annak vágyában jelentkezett s ez elsősorban az első világháború front-élményéből származott. Mind a fasizmus, mind a nemzeti szocializmus arisztokratikus forradalom, tehát: céljaiban konzervatív. Eszközeiben viszont — mivel a marxizmustól fertőzött osztályokat kell meghódítania magának, — éppúgy az „elnyomottak“ harcának illúzióját kelti tömegeiben, éppúgy „szabadságharc“ színezetét viseli, éppúgy a „kizsákmányolok“ elleni küzdelem jelszavaival ékes, mint az őt megelőző demokratikus forradalmak. Az új nemzeti és faji hivatástudat ezekben a forradalmakban: az állam mindenekfelett való ereje és hatalma; a faj, vagy a nemzet kollektívumának boldogságrendszere benne a kísérő ígélet; a polgári társadalmakban felnőtt demokrata oligarchia a közellenség; az imperialista hódítás, a történelmi hivatás és küldetésérzet a hiedelem heroizáló ereje, új hitenergiája.

A demokratikus forradalmak lényege

Noha a felületes vélekedés a forradalom jelenségét szívesere összetéveszti annak demokratikus formájával, mégse higyjük, hogy a demokratikus forradalom lényegéről tisztázott elvek alakultak ki akár a tudományban, akár a mindennapi szóbeszédben. A tudomány és a politika világát ebben a tekintetben is a gondolkodás zűrzavara jellemzi. A demokratikus forradalom minden tekintetben szakasztott mása az arisztokratikusnak, csupán abban van közöttük különbség, hogy a demokratikus valóban teljesen „alulról“ jön és benne a szembenálló felek így másként oszlanak meg. Az új hiedelem itt mindig *egy újonnan keletkező társadalmi rétegben* születik meg a legerőteljesebb formában. Ez a réteg lesz a „vezető“. Ennek születnek új életkörülményei, ez vívja ki a maga elismertetését a jogrendszerben, a gazdasági és szociális életben és érvényesülését a politikában. A közismert frázis ezt úgy mondja, hogy az új osztályok a demokratikus forradalmakban vergődnek be „az alkotmány sáncai közé“. Ezeknek az új rétegeknek, vagy osztályoknak azonban nemcsak az az ambíciójuk, hogy az alkot-

mányban jogokat nyerjenek — a forradalmi csoportok sohasem csak az alkotmányt, hanem mindig az egész életet követelik.

A demokratikus forradalomban éppúgy résztvesz az egész társadalom, mint a másokban. Demokratikus forradalmak a népek dinasztiajukkal szemben vívott küzdelmei, amelyekben a régi osztályok a dinasztia mellett, az új vezető osztály pedig a nép oldalán harcol. Demokratikus forradalom minden nemzetiségi szabadságharc, amelyben valamely elnyomott nép akar az elnyomó uralma alól kikerülni. E forradalom célja mindig az egy táborba verődött elnyomók hatalmának megsemmisítése és a közösség összes javainak birtokbavevése a kor hiedelme szerint. Az elnyomottak az uralmon levők, az elnyomók földi javait a különböző korszakokban *mindig más és más mérték gyanánt igyekeznek kisajátítani*, mert minden időben más és más az emberi javak értékelése.

A nemesség és a kiváltságos osztályok is csináltak már „demokratikus“ forradalmakat dinasztiajukkal, vagy más elnyomó népekkel és a dinasztiaival szövetkezett főpapi és főúri osztályokkal szemben. (Magna Charta, Aranybulla stb) A vezető réteg szerepe a forradalomban — lám! — azért rendkívül fontos, mert győzelme esetén a közjavak kisajátítása: mindig a vezető réteg érdekében megy és sohasem tovább! Görögországban, vagy Rómában a demokratikus forradalmaik új jogokat és javakat adtak a plebejus társadalomnak, de soha semmit, vagy alig valamit — a rabszolgáknak. A nemesség demokratikus forradalmaiban mindig csak a saját jogait küzdötte ki, de sohasem a saját jobbágyságát... A francia forradalomban jogot kapott a polgárság, de nem kaptak semmit a polgári lét színvonalán alul elhelyezkedett! rétegek. Ezekért senki sem harcolt. A proletárforradalmak célja mindenütt a jogoknak, a¹ termelési eszközöknek és az összes életlehetőségeknek a kisajátítása a szervezett munkásság érdekében, de a nem szervezett munkásság (pl. a parasztság) *hasonló uralomrajuttatásáért* senki sem küzd; a parasztságot legfeljebb szociális kísérletek tárgyává teszik. Itt tehát a vezető réteg társadalmi elhelyezkedése szerint igen érdekes megfigyelésnek lehetünk a szemtanúi. A demokratikus forradalmat *sohasem a társadalom legalsóbb rétege csinálja és annak előnyeit nem ez a legrosszabb életállapotban levő csoport aratja le!* Mindig a társadalmi hierarchiában alulról,

az utolsó-előtti“ osztály az, amely a demokratikus forradalom által jogokhoz, gazdasági és szociális előnyökhöz jut, e forradalom által önálló tényezőként megszületik. Ennek az „utolsó-előtti osztálynak a gondolkozásától, vágyaitól, tehát: életérzésétől függ, hogy — a forradalom győzelme esetén — a hatalmon levők javait hogyan osztják szét az emberközösségben.

Privilegizált osztályok (pl. nemesség) demokratikus forradalma esetén az elnyomók *privilegiumait* sajátítják ki és teszik egyenlővé, vagyis azért küzdenek, hogy az összes „urak“ egyenlők és egyformák legyenek. A polgári forradalom megszünteti, illetve kisajátítja a történelmi és születési előjogokat, *de nem nyúl a vagyonhoz*, a termelési eszközökhöz és a földhöz. A proletariátus forradalma már az anyagi javak szétosztását célozza. A forradalom eszméjének tartalma tehát vezető rétegének gondolkozásától, illetve életérzésétől függ és *soha semmiféle demokratikus forradalom sem akarja a valóságban az egész emberközösséget egyenlővé, azonossá, egyenjogúvá tenni*. Ezt úgy is mondhatjuk, hogy a szabadság, az egyenlőség, a testvériség és a hasonló jelszavak összes problémáit! mindig a vezető réteg magyarázza és az új vívmányokat csak *saját létérdekéiig* engedí érvényesülni. Teljes „világmegváltás“ egyetlen politikai forradalomban sincs, akkor sem. ha azt a legdemokratikusabb színezetű és látszólag a legalacsonyabb élet-színvonalú rétegek valósítják is meg.

A demokratikus forradalmakat nem a nyomor okozza

Minden társadalmi osztály, vagy más csoport a saját maga és nem a mások számára alkot hiedelmet és csinál forradalmat: ez az alapigazság, amelyet a forradalmak lényegének kutatásánál tekintetbe kell venni. A vezető réteg alatt elhelyezkedett többi elem még nem rendelkezik olyan erővel, öntudattal és más-minemű fejlettséggel, hogy a forradalmi vezető réteg hiedelmével szemben kritikát fejlesztene ki, vagy azzal más hiedelmet állíthatna szembe; ezért rendszerint elhiszi, hogy a kérdéses forradalom neki is jó lesz és nem veszi észre, hogy ő csak legfeljebb az izgalomvezető réteg szerepét játszhatja benne.

Ezzel kapcsolatban le kell számolni azzal a téves felfogással, hogy a történelem és főleg a legújabb kor forradalmait az ember-tömegek nyomora, kenvértelensége, megélhetési zavarai és a szociális állapotok lezüllése okozza. Ez az elképzelés teljesen téves! A demokratikus forradalomban a társadalom új forradalmi vezető rétege nem nyomorának, hanem ellenkezően: *nélkülözhetetlenségének* tetőfokán lép akcióba. A forradalmi vezető rétegnek a helyzeti energiát, az aktivitáshoz szükséges erőt éppen az adja meg, hogy őt az életben nem lehet többé mellőzni, az állam fenntartását, vagy a termelést nem lehet többé nélküle folytatni és ezért életérzésének is teret kell adni a közösség irányításában. Nélkülözhetetlen, fontos munkát nem végző, államot és társadalmat fenn nem tartó, könnyen pótolható, másokkal helyettesíthető elemek sohasem csinálhatnak semmiféle forradalmat, mert kellő súlyra nem tehetnek szert a társadalomban. Amire valamely réteg viszont a társadalom nélkülözhetetlen elemévé válik, *addigra mar túljutott anyagi és szociális nyomorának mélypontján*. A termelő osztályok az ókorban is előbb meggazdagodtak és csak azután számoltak le a katonai oligarchiával. A polgárság mind Franciaországban, mind másutt, előbb megerősödött, megvagyonosodott az abszolút királyság alatt és csak azután küzdötte ki jogait a rendekkel szemben. Tocqueville kifejti, hogy a Nagy Forradalom kitörésekor a polgárságnak már *majdnem* akkora vagyona volt, mint a papi és nemesi rendnek. (7.) Ugyanakkor az egykori jogi különbségek is sokkal enyhébbekké váltak. A forradalmi harc eszerint sohasem a végletes különbségek, hanem mindig a „majdnem” állapot időszakában tör ki elnyomók és elnyomottak között. Az elnyomott nemzetiségek előbb szellemi, gazdasági és politikai önállóságra és öntudatra tesznek szert az elnyomók uralma alatt és csak azután vívják ki szabadságukat, így történt ez az északamerikai szabadságharcotól egészen napjaink nemzetiségi forradalmaiig és ez megy végbe mostanában a fehér népek gyarmatain is. (8.) A proletariátus előbb kivívta az uralkodó polgári világrendben a maga anyagi és jóléti intézményeinek, szervezkedési szabadságának és bérvizonyainak legalább alapvető követelményeit és *azután* lépett a politikai forradalom útjára.

A társadalomban mindig azok az elemek válnak követelőkkel, amelyekre rászorulunk és sohasem azok, amelyekre nincs

szükségünk. Békében a nagyváros éjszakai utcáján a taxisofőr utasokra vadászik és előzékenysége, kedvessége nem ismer határt; háborúban benzinhiány és egyéb korlátozások miatt „kegyet gyakorol“, ha autójába betülni engedi az utast. Ugyanakkor: a béke éveiben rosszabbul keres, kevesebb borralalót kap és mégis megelégedettebb, vagy legalább is hallgat, sérelmeit nem tárja a világ elé; háborúban! jobb dolga van, keresete megnő és mégis: szociális sérelmei ekkor kezdenek kifejlődni, ekkor követel béremelést és ekkor nyúl ki „az élet jogai“ után. Ez a példa jellemző az egész társadalomra és a forradalmak lélektanára. Marx annakidején bölcsen megállapította, hogy a munkásosztály akkor erős, ha a kapitalizmus is az, ha tehát az ipar, a kereskedelem teljes erővel dolgozik és a munkászekre szükség van. (9.)

Nyomorból, nélkülözésből nem születnek osztályok és új társadalmi rétegek, hanem éppen az ellenkezőjéből: az anyagi és szociális haladásból. A demokratikus forradalom előtt mindig olyan gazdasági átalakulás jár, amely megjavítja annak a bizonyos „utolsó előtti“ rétegnek az életszínvonalát. A francia forradalom sohasem tört volna¹ ki, ha a polgárság meg nem gazdagszik és a rendek el nem szegényednek, ha a királynak nem kell összehívnia az „états généraux“ gyűlését, hogy az állam fenntartásának anyagi szükségleteiről gondoskodják. A rendek e tényben fölismerték nélkülözhetetlenségüket, öntudatra tettek szert, szembehelyezkedtek a királlyal, nemzetgyűléssé lettek és — a forradalom élőhaladását nem lehetett föltartóztatni

A forradalmak alatt rendszerint az izgalom vezető, de sohasem a vezető réteg kerül nyomorba. A demokratikus forradalomnál a nyomor csak izgató, de nem kórokozó elem, viszont gyakran éppen az arisztokratikus forradalmaknál *használják ki* az uralom legfőbb gyakorlói terveinek végrehajtására. A proletariátus demokratikus forradalmát az első világháború után éppen a gazdasági válság hiúsította meg és ugyanakkor ez tette lehetővé a fasizmus és a hitlerizmus uralomrajutását és megszilárdulását. A munkanélküliség elterjedt, nagy munkástartalékok halmozódtak fel és ezzel a proletariátus leghatásosabb fegyvere: a *sztrájk* kiesett a szervezett munkásság kezéből. A középosztály, a kispolgárság és a munkásarisztokrácia így csinálhatta meg a maga forradalmát és így juttathatta győzelemre új hiedelmét; a proletariátus az emlí-

tett okok miatt önbizalmát elvesztette és vele együtt a kapitalizmus is meggyengült, nem volt tehát erő, amely az új hiedelemnek ellen tudott válni állani.

A rabszolga- és parasztlázadások azonos lefolyása

A nyomor és a nélkülözés nem forradalmakat, hanem legfőljebb lázadásokat okoz. Nem lehet ugyanis forradalmaknak tekinteni az olyan tömegmozgalmakat, amelyeket nem új életérzés és új hiedelem, hanem csak átmenetinek tekinthető életállapot hoz létre. Az ilyen lázadásoknak semmi hatása nem marad, csak a gyilkolás, a kegyetlenség és a rombolás. Ha a történelem ismert rabszolgalázadásait, katonai zendüléseit, jobbágy- és paraszt-főlkeléseit végiggelemezük és összehasonlítjuk, azt kell látnunk, hogy azok mind hasonló okokból keletkeznek és nagyjában azonos módon zajlanak le. Róma történelmének legnagyobb rabszolgalázadása, amely Spartacus nevéhez fűződik, éppen olyan jelenség, mint Flórian Geyer, vagy Dózsa György jobbágy-zendülése, vagy a zsoldjukhoz, élelmükhöz hozzá nem jutó katonák pártütései s a jobbágyság középkori főlkelései.

Keletkezésük rendszerint valamely politikai válság, rosszul sikerült hadjárat, gazdasági csapás, vagy nagyarányú járványos betegség közvetlen okára vezethető vissza. A lázadó csoport a társadalomban ilyenkor a *legalsó* réteg, amelynek nincs saját hiedelme, csupán gyűlöletet érez a fönnálló világrenddel, az uralkodó rétegekkel és sokszor minden emberi intézménnyel szemben. Legtöbbször nem az ő osztályukból származó vezér áll az élükre, végigpusztítja velük az országot, de a fegyelmet csak ideig-óráig tudja fenntartani közöttük. Hiedelem hiányában még akkor sem tudnak új társadalmat kialakítani maguk körül, ha átmenetileg győzedelmeskednek, ezért aztán pártokra szakadoznak, egymással meghasonlanak. Végül leverik és kivégzik őket. Se kialakult életérzés, se pozitív cél, se azonos elgondolás nem él bennük, hanem legfeljebb a valóságérzéklet teljesen nélkülöző romantika, amelyet Gogoly oly ragyogóan jellemezett a Bulyba Tárász lapjain. A kommunisták csúnya szellemi tévedésbe estek, amikor Németországban egy ideig Spartacus híveinek nevezték magukat. . . (10.)

A demokratikus és arisztokratikus forradalmak váltakozása a történelemben

Az embercsoportok fejlődése nem lehet meg arisztokratikus és demokratikus forradalmak nélkül, vagy csak az egyik fajtájú forradalmak érvényesülésével. A primitív társadalom mindig a körülbelül azonos életállapotú emberekből születik meg és a feltételezett természeti ősegyenlőségből úgy fejlődik ki, hogy az erősebbek, az eszesebbek, az ügyesebbek kiválnak sorstársaik közül és uralomra tesznek szert azok fölött, így fejlődnek ki a hiedelmek által az őstársadalomból: a papi rend, a katonai kaszt, a privilegizált osztályok és a dinasztia; előbb a fegyverforgatás, majd a földművelés, később a kereskedelem és az ipar, végül a bankárság és a technikai élet haszonélvezőinek osztálya. A kiválasztással lassankint kialakul az elnyomók és az elnyomottak rendje. Minden új, ilyen irányú fejlődési periódus: arisztokratikus forradalmakkal megy végbe. Aztán az elnyomottakban lassankint új életérzés keletkezik a gazdasági és társadalmi fejlődéssel és ennek szuggesztíója alatt harcra kelnek elnyomóikkal, hogy azok javait kisajátítsák. Ez a folyamat demokratikus forradalmakkal történik. Az egész emberi fejlődés társadalmi szempontból: *az egyenlőségből a kiválasztás útján való elegyenlőtlenedés és aztán a nivellálódással való elegyenlősödés*. A történelmet tehát a demokratikus és arisztokratikus forradalmak egyformán követik és azok rendszerint egymással váltakozva jelentkeznek a fejlődés útján. A népek kezdetben nem veszik észre, vagy nem viseltetnek ellenérzéssel aziránt, hogy rovásukra privilegizált osztályok és uralmi rendszerek fejlődnek ki; később minden igyekezetükkel ezek lebontására törekszenek, de aztán tehetetlenségük következtében a kisebb, közepes elnyomókkal és haszonélvezőkkel szemben egyetlen elnyomót ültetnek hatalomra s akkor ismét azt hiszik, hogy ők uralkodnak általa. A nép mindig úgy érzi, hogy „szabadságharcot“ folytat, amikor forradalmat csinál.

Ma a demokratikus forradalmak hanyatlásának és az arisztokratikus forradalmak elterjedésének korszakát éljük. A technikai találmányok, a hadviselési eszközök kifejlődése lehetetlenné teszik, hogy a nagy tömegek és a széles néprétegek az államhata-

lommal szemben olyan erőt fejthessenek ki, mint az újkor végén vagy a még régebbi korokban. A nép egyébként is jórészt elérte azt, hogy birtokába vette az államot. Az állam és a fegyverek kisajátítása így részint fölösleges, részint alig-alig lehetséges számára és az európai népekben az életérzés is hiányzik már ehhez. „Forradalmak, isten veletek örökre“ — mondja Ortega, aki forradalmak alatt (ugyancsak hibásan) csak a demokratikusokat érti. Pedig csupán arról van szó, hogy a demokratikus forradalmak kora járt le és most egyelőre az arisztokratikusak jönnek sorra. A demokratikus forradalmak végkifejlésüket elérték a kommunizmussal. A társadalomban az ipari munkásság alatt egyelőre nincs más, új, aktív osztály, amely további demokratikus forradalmakat csinálhatna.

Ugyanannak a hiedelemnek is vannak demokratikus és arisztokratikus forradalmai. A kereszténység először demokratikus forradalmat keltett, majd megalapozása után ezer évvel arisztokratikusai, a reformációban ismét demokratikus forradalmon ment keresztül és most azok a tendenciák, amelyek egységének megvalósítását tűzték maguk elé, ugyancsak arisztokratikus jellegűek ... A politikában ilyen évezredekre szóló eszmény nincsen. De a jelenségek mégis azt mutatják, hogy a demokratikus és az arisztokratikus forradalom éppúgy váltogatja egymást a politikai történelemben, mintha a politikát kezdettől fogva egyetlen összefüggő és azonos hiedelem vezetné.

Forradalomszerű evolúciós folyamatok

A forradalom az evolúciótól igen gyakran alig különbözik, nyilvánvaló hát, hogy valamely lassú hiedelemfejlődés is lehet forradalomszerű. Valóban eszmei és társadalmi berendezkedések, gondolatok, tudományos fölfedezések, gazdasági állapotok „békés“ fejlődésen is mehetnek keresztül úgy, hogy mégis teljesen fölforgatják az embercsoport életét. Ilyen forradalomszerű evolúciós folyamat volt Angliában a „gazdasági vagy ipari forradalom“, amely közel egy évszázadig tartott. Az állam életében ezalatt politikai forradalom nem zajlott le, mégis Nagybritanniában 1760-tól 1840-ig az élet jobban megváltozott, mint akármelyik délamerikai

országban, ahol nyolcvan év alatt húsz-harminc véres forradalom is lezajlott. A békés fejlődés néha észrevétlenül átalakítja a közösség életét, a legzajosabb forradalmak pedig némelykor semmi lényeges életváltozást nem hoznak, — ezért nem szabad a forradalmat külsőségeiben látni, zajával mérni és a véres eseményekkel azonosítani.

Magyarországon a polgárság nem forradalommal, hanem a kiegyezési korszak békés fejlődésének korában alakult ki. Hasonló módon, látható forradalom nélkül, mélyreható evolúciós folyamat hozta létre a német polgárságot és a német ipari proletariátust, míg ugyanezek az osztályok Franciaországban sokkal nagyobb külső emóciókkal jelentkeztek. A parlamentarizmus, az új kapitalista gazdálkodási mód, az általános népoktatás, a közegészségügy, az új honvédelmi rendszerek, mint békés evolúciós folyamatok minenütt forradalmasították a társadalmat. (11.)

Egyes népeknél a hiedelmek uralomváltása kisebb megrázkódtatásokkal jár, mint másoknál. Ennek oka részben a faji lélek, részben az a helyzet, hogy egyes népek nem képesek az élet egyik területén sem korszakalkotó változásokat létrehozni, s így kénytelenek mások, náluknál nagyobbak eredményeit átvenni, azokat utánozni. Kis nép, kis ország, kis gazdasági terület nem hozhat változást a világgazdasági rendszerben, mert nem elég nagy terület ahhoz, hogy életérzése és ennek alapján kifejlődött hiedelmei elterjedhessenek. Míg a nagy népek gyakran drámai fejleményekkel esnek át egy-egy hiedelemváltáson, az érett nemzeti öntudattal nem rendelkező kisebb népek vagy azok egy-egy csoportja könnyű szívvel lemásolja azokat és — ha valódi tartalommal nem tudja is az új keretet megtölteni, de legalábbis — megtakarítani véli a nagy megrázkódtatásokat. Amit a nagy nyugateurópai társadalom véres demokratikus forradalommal megteremt magának, azt egy elmaradt kis ország „előkelőségei“ arisztokratikus forradalommal, vagy békés evolúcióval magukévá teszik, odahaza meghonosítják és a saját lehetőségeik szerint új hiedelemmé avatják.

A fehér faj országaiban túlnyomórészt belső, nagy élmény nélkül megvalósult politikai rendszerek virágnak, amelyeknek

alapja egyszerű utánzás és racionális szükségszerűség. Európának napjainkig csak négy-öt nagy és „eredeti“ forradalma volt, » többi csak azok utánzata. (12.) Az utánzáson épülő átalakulások a maguk szempontjából m.»gis forradalmak, legfeljebb az irodalom nem talál annyi megrendítőt bennük, mint azokban, amelyekből lényegüket merítették.

IV.

A forradalom dramaturgiája

Lehet-e forradalmak lezajlásában közös momentumokat és törvényszerű társadalmi játékszabályokat fölfedezni? A történelem semminemű eseménye nem mutat olyan jelenségeket, amelyek tökéletes párhuzamba volnának állíthatók más előbbiekkal, mégis az ember néha valóban úgy érzi, hogy megismétli önmagát. A forradalmak történetében viszont bennefoglaltatik az egész emberi történelem. Lehet-e hát a rendelkezésre álló és mindnyájunk által másképpen ismert, az irodalomból megbízhatatlan módon reánk maradt emlékekből kihámozni azokat a törvényszerűségeket, amelyek minden forradalomban előfordulnak? Történelmi-társadalmi szempontból a forradalmaknak látszólag nincsenek közös vonásaik, hiszen eseményanyaguk különböző, mert más és más hiedelmek tűnnek el és jutnak uralomra bennük ... Azonban a törvényszerűségek az emberi életnek nemcsak a tartalmában, hanem a *formájában* is jelentkezni szoktak.

A forradalom: dráma. Az egyéni és tömegérzelmek rendkívüli erővel jelentkeznek benne és szükségképpen összeütköznek; az ellentétek kiéleződnek; a régi és az új hiedelemmel és méginkább a régi és az új életérzéssel az emberek egyéni és tömegjelleme gyors és viharos fejlődésen megy keresztül: a forradalomban minden elem adva van hát, hogy szereplőinek cselekvéséből dráma alakuljon. Ha a forradalmakban tartalmilag nincs is sok hasonlóság, lezajlásuk határozott törvényeket követ, vagy legalább ilyeneket követ li látszik, s ennek oka az, hogy a forradalom az élet dramatizált részlete, az életnek olyan processzusa, amelyet a szereplők drámai műfajban játszanak végig.

A forradalom szereplője: az egész társadalom. Minden rétegnek különböző a szerepköre és más a jelleme, de más a hiedelem-

állapota is. Az egész társadalom a forradalomnak valamilyen állapotában van, ha nem is a kitörésnél, de a dráma végső akkordjainál legalábbis. A drámai hős szerepét egyik oldalon a vezető réteg, másik oldalon pedig az ancien régime játssza. Hasonlóképpen főszereplő a reakciós réteg, amely a dráma végén fog megjelenni. Mellékszereplők: az izgalomvezető rétegek.

A főhősök: a vezető réteg és ellenfele, a régi hiedelem ura, az életérzés-változás szembetűnő állapotában vannak és ez a dráma alapja és kiindulása. Az új hiedelem a főszereplőkben a forradalmiság különböző frekvenciájában él, de a vezető hősnek mind a három forradalmi állapotot át kell esnie. A forradalom ott kezdődik, hogy a társadalom egyes rétegeinek emberi viselkedése megváltozik. A francia forradalom egyik legelső jele az volt, hogy az arisztokrácia soraiban a hagyományos királytisztelet megcsappant. Amikor XV. Lajos fölmentette miniszterét, Choiseul herceget, mert az ellentétbe került Madame Dubarryval, az elbocsátott miniszter Chanteloupig utazott és amerre ment, az úton mindenütt a versaillesi udvar előkelőségei állottak sorfalat fogataikkal, ugyanakkor pedig a királyi termek kongtak az ürességtől. Az arisztokrácia már érzésbeli meghasonlásban volt urával, a királlyal, aki a polgári osztályból és nem az ő soraiból választott magának kegyencöt. (13.) Száz évvel azelőtt hasonló esemény nem fordulhatott volna elő, sem a király, sem az arisztokrácia részéről. A forradalmi viselkedés minden hatalmas hiedelemváltás előtt hasonló módon jelentkezik. Rómában a plebejus forradalmak idején, majd később a kereszténység eljövetelekor ugyancsak akkor még érthetetlen jelenségek mutatkoztak az emberek életében s legújabb korunkban a forradalmakat ugyancsak embertársaink viselkedésének megváltozásában kezdhetjük észlelni. Akik így viselkednek, azok tudatuk alatt már szakítottak a régi világgal. A „viselkedő forradalom“ állapotában vannak, akár elnyomók, akár elnyomottak. Aztán következik a másik állapot, amely már hozza az új hiedelem ideáit. S a dráma akkor robban ki, amikor a társadalom valamely rétege elérkezik a lélekállapot harmadik frekvenciájához: a „cselekvő forradalomhoz“. Innen kezdve lehet világosabban szemügyre venni a lezajlás törvényszerűségeit, itt mutatkozik meg a forradalmak dramaturgiája.

A dráma felvonásai

A forradalom eseményeinek vizsgálói -túlnyomórészt egyek abban, hogy a forradalmak az ingamozgás szerint indulnak el útjukra s ugyanannak törvényei szerint térnek vissza kiindulópontjukra. L. M. Hartmann a forradalom szociológiájáról írott értekezésében (14.) a forradalmak tipikus lefolyását a következő fázisokban látja:

1. A forradalom előkészítése az eszmék hordozói, az intellektuellek által az államhatalom fokozatos gyengülésével párhuzamos módon.

2. A régi rezsim megdöntése a forradalom szervezett hordozóinak vezetésével.

3. A szervezett csoport viszálya az utána nyomuló radikálisokkal.

4. A kisebbség diktatúrája.

5. A jóllakottak és a reakciós tartaléksereg elpártolása, valamint az új „rendpárt“ koalíciója a régi rezsim híveivel.

6. Ellenforradalom.

Ismétlem, a forradalom megfigyelői általában azt a hibát követik el, hogy csak a demokratikust és az alulról jövőt ismerik el forradalomnak és így elsősorban a nagy francia forradalomból merítenek. A világ nagy forradalmainak fele így — nem szolgáltat anyagot vizsgálódásaikhoz. Pedig az érdekes éppen az, hogy az arisztokratikus és demokratikus forradalmak dramaturgiai törvényei szakasztott módon — *azonosak!* Ha tartalmilag teljes mértékben különböznek is egymástól: a pápák, a császárok, a világhódítók és a társadalom felsőbb szférájában elhelyezkedettek forradalmi forma szerint ugyanúgy zajlanak le, mint az új feltörekvő osztályok alulról elindult mozgalmai. Ha tehát az egész forradalmat és nem csupán annak egyik fajtáját vesszük vizsgálat alá, akkor is azt kell látnunk, hogy a dráma nagyjában azonos felvonásokra oszlik, mint ahogy azt L. M. Hartmann jellemzi. Minden forradalomban a következő időszakokat láthatjuk:

I. A régi hiedelem és az elnyomók uralmának megdöntése az új hiedelem hívői által. Arisztokratikus forradalomnál, vagy a legfőbb elnyomó, vagy az elnyomók valamelyike hozza az új hie-

delmet és szövetkeznek az elnyomottakkal a többi, rivális elnyomóval szemben; demokratikus forradalomnál az elnyomottak egy rétege indítja meg ugyanezt a harcot. Az első felvonás: a „*felszabadítás*“ korszaka. A régi hiedelmet összetörjük, uralmi rendszerének vezetőit és haszonélvezőit háttérbe szorítják és a társadalomban az az érzés keletkezik, hogy valamely elnyomástól, valami nagy kényszersztől „megszabadult“.

II. A forradalom új hiedelmének és vívmányainak *szervülési folyamata* a társadalom adottságaihoz. Kialakul az új hiedelem és megvalósulnak annak gyakorlati alkotásai. Amint az emberi testben valamely elváltozás a természet erejénél fogva az organizmusba beleilleszkedik, ahhoz szervül (vagyis vele életkompromisszumra lép), ugyanúgy a forradalom hiedelmeinek és vívmányainak is bele kell illeszkedniök a társadalomba. A forradalom *elmélyülése* következik ebben a* felvonásban, az egész életre kiható, totális jelleg ilyenkor bontakozik ki. A nagy ellenség látszólagos elpusztítása után az apró ePenfelek ellenállásának legyőzése, vagy azok megtérítése következik. A szervülési folyamat már magával hozza a forradalmi hősök lassú kiküszöbölését, de ugyanakkor az egyre radikálizálódó kisebbség egyeduralmát is.

III. Ezután jön a *reakció*, amit felületesen hívnak „ellenforradalomnak“. A reakció azoknak a rétegeknek a műve, amelyek már elérték az új életérzés, az új hiedelem és az ezekből keletkező vívmányok és alkotások számukra reálisan szükséges mértékét, „jóllaktak“, kielégültek és most már a jövőre át akarják menteni új értékeiket. Az adott, elért életállapotot konszolidálni próbálják. Ez a „reakció“ mindenkori lélektani titka.

Amint látni fogjuk, ebben a dramaturgiai felosztásban mindenfajta forradalom (nemcsak a demokratikus) egyformán helyezkedik el.

A felszabadítás időszaka

A cselekvő forradalom azzal kezdődik, hogy az új hiedelem hatalmas hitenergiája megbontja a társadalom lélektani egyensúlyát. A régi hiedelemállapot urai és haszonélvezői már maguk is feladták az eredeti hiedelmet és uralmuk jogosságába vetett hitük megrendült. A társadalom lelki egyensúlya fölborult: az

uralmon levők a normálisnál gyávábbak és tanácstalanabbak, az új hiedelműek pedig a szokásosnál bátrabbak és vakmerőbbek, követelőbbek és erőszakosabbak lesznek. A görög katonaosztály egykor éppúgy megrendült uralkodói elhivatottságának érzésében, mint a római oligarchia. Az előkelők közül már mindkét esetben többen belátták, hogy „a népnek igaza van“. „A központi citadella egyetlen megszállója — sem a királpártiak, sem az alkotmány hívei, sem a girondisták — nem értett ahhoz, hogy védekezzen, ismét helyreállítsa a végrehajló hatalmat, kardját kirántsa és használja az utcákon“ — mondja Taine, a francia forradalomról szólva. Az orosz államférfiak emlékiratai ugyanilyen jelenségekről számolnak be 1917 eseményeinél.

Az arisztokratikus forradalmaknál hasonló, hitgyengeségből származó elerőtlenedés észlelhető a régi hiedelem hasznélvezőinek oldalán. A pápai forradalomban a császár vazallus fejedelmek és elvilágiasodott főpapjai nem mertek szembeszállni a hatalmas hitű forradalmárokkal; az abszolút királyság korában az eladósdott és tönkrement arisztokrácia már lelkileg sem tudott frontot formálni a királlyal és új kegyeltjével, a polgári osztállyal szemben; a fascista és nemzetiszocialista forradalomban a kapitalizmus, az „Isten kegyelméből való királyság“, a marxista szervezet és a megelőző rendszer többi hasznélvezője ugyanúgy tehetetlenné és megfélemlítetté vált, mint egykor az arisztokraták, vagy a dinasztiák, ha a nép kezdte ostromolni őket.

Ugyanakkor az új hiedelműek hirtelen keletkezett nagy öntudattal és bátorsággal lépnek föl és követelik igazságaik elismerését. Mindezt a *hitenergia* megnövekedése és a másik oldalon ugyanannak elsorvadása okozza. A gyermekek és az asszonyok az új hiedelműekben látják a kor hőseit s ezt nyilván nem értelmileg fogják fel így, hanem ösztöneikkel érzik. Romantika csak őket lengi körül, dinamika csak az ő cselekvéseiből árad. A hiedelem vallásszerű kultuszának nyomai sorjában felbukkannak. Indulóik, szent dalaik keletkeznek, zászlójuk, formaruhájuk nő ki a földből. Kultus cselekményeik továbbviszik a lelki fertőzést a tömegben, amelyet az izgalomvezető réteg működése a mítoszok iránt fogékonyra tesz. Az új hiedelem hatalma«? energiája dong a forradalmárok lépteiben, akármilyen is az eszményük, akármilyen irányú is a forradalom. Jobb hiedelem híján senki se menekülhet

máshova — vagy a forradalmárokhoz csatlakozik, vagy a hanyatló hiedelműek megrokkant táborát védelmezi életérzése szerint. A társadalom, amely eddig bonyolult volt, hovatovább két részre oszlik: ezt az osztódást az új hiedelem okozza.

*A népnek meggyőződésévé lesz, hogy át uralmon levők
megcsalják*

A két tábor készenlétben áll, az egész társadalom az izgalom állapotában lesi a fejleményeket. Az összeütközés a régi és új hiedelműek között még nem történt meg, de mindenki érzi és látja, hogy a dráma hőseinek mi a célja és szándéka. A társadalom túlnyomó többsége azonban még nem jutott el a cselekvő forradalom állapotáig és a maga nyers erejével még nem döntheti el a küzdelmet. Az izgalomvezető réteg szerepe itt kezdődik meg a dráma szabályai szerint. Hogy a hiedelemháborúban még véglegesen állást nem foglalt tömegek a forradalmárok oldalára álljanak, ahhoz a történelem összes eddig följegyzett eseteiben arra volt szükség, hogy a nép belássa, illetve elhiggyje: a régi hiedelem haszonélvezői, az ancien régime urai erkölcstelen emberek, akik megcsalják őt és saját hirdetett elveiket sem tartják be. A nép habozik, nem tudja, mit tegyen, nem képes dönteni addig, amíg a régi szuggesztíóból valamely nagyon mélyremenő erkölcsi fölismerés föl nem szabadítja. Ez a fölismerés minden forradalomban «gyenlő azzal, hogy a nép eddigi urait megutálja, erkölcsileg megveti és őket bűnös gazembereknek, nyaktilóra, vagy akasztófára való hazaárulóknak ítéli.

A forradalmat vezető réteg ezt a meggyőződést már régen magában hordozza az uralmon levőkről. Arisztokratikus forradalmaknál a vezető réteg azt állítja, hogy a többi elnyomó van a romlottság és megátalkodottság állapotában. Az „önző, korrupt, csaló és panamista szenátus Rómában“ és a hasonlóképen „önző, csaló és korrupt parlament“ az új fasiszta forradalmakban; az „idegenfajú, profitéhes kapitalizmus és a vele egy húron pendülő munkásszervezetek, amelyeket szintén idegenek és korruptak vezetnek“; az „öncélú, köldökszemlélő, feudális oligarchia“, n „hiedelemmel együtt nem érző egyház“, vagy az egykori pápai

forradalomban „a császár mindent kizsákmányoló vazallus-rendszerre egyformán olyan állítások, amelyeket az arisztokratikus forradalmi réteg azért mond ellenfeleiről, hogy a nép belássa: romlott és emberi mivoltukból kivetkőzött elemek uralkodtak rajta idáig. A demokratikus forradalomnál „a züllött egyház, a zülött arisztokrácia, az erkölcstelen királyi udvar, a kapzsi polgárság, a rabló kapitalizmus“ hasonlóan forradalmi színben való lefestése adja tudtul a népnek ugyancsak azt: essen le a hályog a szemetekről, hiszen uraitok \izet prédikálnak és bort isznak és ti _ ha ezt tovább is eltúritek — a világ balekjei vagytok!

Az izgalomvezető réteg ezerszeresre fokozott hangon ordítja a társadalom fülébe ezeket a lazító megállapításokat. A népben a régi uralom presztízse és tradíciója lassankint összeomlik. Minden forradalom presztízst és tradíciót rombol, az arisztokratikus és a demokratikus is. Rombolni nemcsak a demokratikus forradalmak szoktak! Csakhogy mindegyik forradalom saját ellenségeinek presztízst és tradícióját öldösi. Forradalom nincsen emberi intézmények destruálása és *a nép meg csömlátésának felvázolása*, tehát a legalacsonyabb indulatok fölkeltése nélkül.

Az idegen nő szerepe a dinasztiaellenes forradalmakban

Az első felvonás örök drámai akciója ez a felvilágosító aktus, amely egyébként a színpadi tragédiák mindegyikében hasonlóképpen előfordul. A nép ráeszméltetése megcsalatasára és becsapottságára teljességgel nélkülözhetetlen kellék a forradalomban. Éneikül az érzés nélkül a tömeg nem fog fegyvert, nem özönlik az utcára, a forradalom nem válik univerzálissá. Ennek a drámai aktusnak rendkívül érdekes jelenségeit figyelhetjük meg a dinasztiaellenes forradalmak esetében.

Ha a forradalom valamely dinasztia ellen irányul, a népet arról kell felvilágosítani, hogy a királyi család az ország és a nép közellensége, az áruulás, a csalás magja. Minden baj főoka a dinasztiaiban rejtőzik, a népet tehát éppen azok csalják meg, akik jólétének és boldogságának legfőbb őrei kellene, hogy legyenek. Mivel az uralkodók dinasztikus politikát folytatnak, igen sok esetben idegen uralkodóházakkal házasodnak össze és a királynék gya-

korta idegen nemzetiségűek. Ez az egyszerű tény a dinasztiaellenes forradalmakban mindenkor az izgatás legfőbb témájává lesz. A néppel elhíthetik, hogy az idegen királyné hazáját és nemzetét eladta s a királyt is hazaárulásra vette rá. A francia¹ forradalomban Maria Antoinette, az orosz forradalomban Erzsébet cárné, mind ugyanannak a rágalomnak és gyanúsításnak váltak a központjává, ugyanannak az otromba izgatásnak lettek az áldozataivá. Amikor XVI. Lajos egy éjszaka elmenekült Parisból — másnap senki sem tudta többé a nép gyinuját eloszlatni, hogy idegen földre, idegen hatalom védelme alá akart vonulni az idegen királyné tanácsára. Az idegen asszony minden irányú gyanúsításnak céltáblájává lesz Fouquier-Tainvill ,a forradalmi törvényszék előtt azt is felhozta vádbeszédében Maria Antoinette ellen, hogy — fürdőszobája volt. tehát nyilvánvalóan erkölcstelen életmódot folytatott. És a tömeg ezt természetesen elhítte. Rasputin fantasztikus szerepe az orosz forradalomban s a német származású cárné elleni vád, hogy ő titokban az ellenséges Németországgal paktál — ugyanilyen módon fejlesztette ki a forradalom hangulatát Szentpéterváron.

A példáik világosan mutatják az *intrikus* szerep fontosságát a forradalom drámájában. Nem dinasztiaellenes, hanem más forradalmak is mindig hasonló leleplezéseket vetnek felszínre — az idegen királynék körüli rágalomhadjárat csupán a legszebb példája a forradalom lélektani törvényeinek. (15.)

Az erőszak és az engedmények szerepe

A forradalom hangzavara a megcsalás elhíthetése után egyszerre tör elő a társadalom mélységeiből. Az uralmon levők megromlott öntudatukkal, mértéktelen félelmükben elvesztik biztonságérzésüket és kapkodó tevékenységet fejtenek ki. Az „állam gyengesége“ ilyenkor szokott a legkísértetiesebben mutatkozni. Az uralmon levők érzik, hogy cselekedniök kellene, az árral szembe kellene szállaniok, de hatásos akcióra rendszerint nem képesek. Uralmuk fenntartására vagy nem mernek erőszakot alkalmazni, vagy nem képesek *elég nagy erővel* fellépni a forradalmárokkal szemben és a félerőszak, a hatástalan, a képzeletre nem eléggé ható hatalmi cselekedet még csak tovább ingerli a népet, amely most

már a forradalmárok oldalára állott. A legtöbb embert csak külső hatások képesek a politikai harc egyik, vagy másik táborába lökni és nem a belső meggondolás. A hatalmon levők rendszerint elfelejtik Mnchiavelli tanácsát, hogy a rosszat, az elkerülhetetlent egyszerre, azonnal kell végrehajtani és a jó cselekedeteket kell adagonként csepegtetni. A forradalom leverésében, az erőszak alkalmazásában nem mernek nagyvonalúak lenni. Senki sem meri a felelősséget vállalni. Sokan azt hiszik, hogy a forradalmárok vezetőinek elfogatása és meggyilkoltatása a társadalmat lecsillapítaná — ez tragikus tévedés! A forradalmakat nem lehet véglegesen elnyomni soha, de emberöltőkre is el lehet halasztani kitörésüket. Ehhez azonban olyan erőteljes uralkodó réteg volna szükséges, amelynek teljes és tökéletes öntudata van. Ilyen esetben pedig nem is szokott forradalom kitörni. (16.)

Az uralmon levők azt a hibát szokták elkövetni, hogy félrendszabályokat hoznak és nem ismerik azt a politikai törvényt, hogy az erőszak kicsinyben való alkalmazása ugyanakkora felzúdulást okoz, mint legnagyobb méretű használata, viszont az előbbi a tömeget nem félemlíti meg. Az uralmon levők másik védekezésmódja a fenyegető forradalommal szemben az új hiedelemmel való versenyfutás. Olyanszerű intézkedéseket hoznak — komoly hit és meggyőződés nélkül — amelyet az újhiedelműek követelnek, de azokkal persze sohasem fognak megelégedni — és azt hiszik, hogy ezzel a forradalmárok tömegét csökkentik; köznapi kifejezéssel élve „a szelet kifogják a vitorlákból“. *Komoly* forradalmi hiedelem jelenléte esetén ez: az eljárás mód sem lehet hatásos. A demokratikus forradalom tömegeit az engedmények csak rászoktatják a követelőzésre. Azok csak „szalonképesekké“ teszik a forradalmár hiedelmét, minél fogva az még természetesebbnek érzi, hogy éret-tük harcoljon. Az arisztokratikus forradalom ellen küzdő kormányok és parlamentek viszont maguk szoktak a diktatúra útjára lépni és ezzel a forradalmároknak előzetes képzést adnak arra, hogy majd uralomra jutásuk esetén teljhatalmukkal hogyan éljenek. Az elégtelen erőszak és a meggyőződés nélküli engedmény egyenlő hatású a forradalomban: csak étvágyat kelt, ellenállást növel és mélyíti a drámát.

A forradalom győzelme

A forradalom látható győzelme akkor következik be, amikor az új hiedelem hívei a közösségben elfoglalják az adott kor berendezkedése szerint legfontosabb vezető pozíciókat. Ez természetesen csak látszólagos győzelem és nem valóságos, csak dramaturgiai szabály, nem tartalmi. A forradalom győzelmének nem kell föltétlenül utcai harcok, vagy véres ütközetek eredményének lennie. Történhetik az egyszerű alkotmányos aktussal is, élénk bizonyítékaul annak, hogy a forradalom nem az alkotmány erőszakos megváltoztatásával azonos. Mussolini és Hitler is alkotmányos úton jutottak uralomra, művük mégis forradalom volt mert hiedelemváltozást hozott magával.

A győzelem nem jelentkezik más és más formában arisztokratikus és demokratikus forradalom esetében. Mindkét fajtánál megelőzheti azt a polgárháború, vagy a vérnélküli alkotmányos aktus is. A demokratikus forradalom győz akkor is, ha egy-egy országban a hatalmon levők önmaguktól eltávoznak és átadják helyüket a forradalmároknak. Igen sok nemzet történetében előfordult, hogy a rendek saját előjogaikról „önként“ lemondottak. Ez történt Franciaországban és 1848-ban Magyarországon is. Magyarországon az 1848-as forradalom kezdeti stádiumában békés volt és csak akkor vált fegyveres szabadságharccá, amikor az országgyűlés és a nép látta, hogy forradalmi vívmányait a Habsburg-ház vissza akarja venni tőle az uralkodóváltozással.

A forradalom győzelmén a „felszabadítás“ akciójának befejezését kell érteni. Az első felvonás az új hiedelműek uralomra jutásával végződik, amikor a felszabadítás műve befejeződött. A régi rendszer romokban hever. Mindenütt új emberek foglalják el a közösség vezetésére szánt állásokat, az ancien régime hívei visszavonulnak, vagy elmenekülnek, sok esetben elpusztulnak. Az életnek új ritmusa támad. Új arcok, új emberek jönnek elő az ismeretlenségből és új hősök születnek, akiket a nép felszabadítóként ünnepel. Mértéktelen várakozás fogadja a forradalom hőseit. A forradalmároknak a teljes világmegváltás és a végső boldogság nagy ígéretét kell beváltaniuk, ők művüket öröknek hiszik. „Utolsó

harcra“ szólítják föl követőiket és hozzáfognak a forradalom eszményeinek megvalósításához. Ezzel kezdődik el a forradalom drámai élelének második felvonása.

A szervülés időszaka

A forradalmárok csak győzelmük pillanatában jönnek rá arra az igazságra, hogy egy új hiedelemnek az élet egész területén való alkalmazása — milyen rendkívüli nehézségekbe ütközik! A hívó, aki a forradalmat érzelmi energiájával táplálta, természetesen érzi, hogy hiedelme az élet minden szakaszán érvényesüljön, de most már az egész közösség (társadalom, vagy állam) a hatalmában van és ebben már nemcsak hívők élnek. Megrögződött életszokások, tradíciók, gazdasági és szociális törvényszerűségek, a különböző foglalkozások, vidékek nemzedékeken keresztül gyakorolt életmódja: mindmegannyi ellenállási fészek, amely az új hiedelem érvényesülésének útjában áll. A hívók a forradalom győzelméig többé-kevésbé érzéktelenek szoktak lenni a reális élet nehézségeivel szemben. A hatalmas hitenergia minden akadály legyőzésére képeseknek hazudja őket és mivel az ideológia, amejy bennük él, racionálisan is nagyszerűnek látszik, valósággal értelmetlen számukra az, hogy megértés nélküli, elmaradt rétegek is élnek körülöttük, amelyek a világmegváltást nem képesek rögtön érzékelni.

Megkezdődik az új hiedelem uralmának megalapozása s a belőle sarjadt intézmények felállítása. E munka során nyomban kiderül, hogy az emberi természet a világ összes eddig uralkodott hiedelmeit mar bizonyos józan szükségszerűséggel és racionalizmussal töltötte meg es a tömegek voltaképen csak látszólag élnek ilyen, meg amolyan elméletek világában, de élet gyakorlatuk majdnem minden hiedelemben nagyon-nagyon hasonlatossá válik, illetve azqnos marad. Ezért az új hiedelem lassankint kénytelen ismét igénybevenni és feltámasztani a régi intézményeket. Semmiféle új hiedelem nem képes az élet alaptörvényeit megváltoztatni, csupán az azokkal való élés formáját módosítja a tömegek számára. Nincs olyan forradalom a történelemben, amely a maga ideológiai céljait képes lett volna elérni és a hatalmába ejtett

embercsoportot új életre tudta volna rávenni; — legfeljebb kiirtotta a társadalom valamely rétegét.

A forradalmi hiedelem elterjedése a társadalomban olyan szerű, mint amikor egy hatalmas tóba új patak vize ömlik bele: a torkolatnál a víz erősebben áramlik, a tónak a hőmérséklete, színe és összetétele is megváltozhatik igen-igen kis mértékben, de voltaképen az egész vízmennyiség mindig a tóhoz és sokkal kevésbé a belé ömlő patakhoz fog hasonlítani. Mégsem áll az a felfogás, hogy a forradalmak nem alkotnak semmi újat, hiszen minden változás tőlük ered, általuk keletkezik. A forradalmak nagy mértékben megváltoztatják az életet, *csak hogy nem logikusan, nem programszerűen é<> nem az újhítiék izlése szerint!* Rendeteg fölösleges erőfeszítés pazarlódik el, amíg valami csekély realitás a mindennapi életben megvalósul. A természet és a társadalom ellenállása iszonyatos eiejűnek bizonyul! Az új intézmények csak rendkívül nehezen tudnak szervülni, mert az élő organizmus kidobja magából a fölösleges, időelőtti alkotásokat és intézményeket. Ha felsorolnók, hogy a különböző forradalmak miket ígértek híveiknek és ezekből a valóságban — miket valósítottak meg, azt látnók, hogy alig néhány százalék a valóban életképes újítások mennyisége a nagy erőfeszítések, elhatározások és ígéretek tenge-réhez képest.

A radikalizmus kifejlődése

Maguk az új hiedelnű forradalmárok nyomban győzelmük után két csoportra oszlanak. Az első csoport megelégszik bizonyos reális változásokkal és azokat konzerválni akarja. Ezek nyomában azonban feltódnak a radikálisok, akik a forradalomból még nem kaptak sokat, érvényesülésük hát csak újabb és újabb forradalmi periódusok esetében következhetik be. A radikalizmus jelenségei a forradalomban mutatkoznak meg a legerőteljesebben. A francia forradalomban először csak két tábor volt, a régi rend és az új hiedelem hívőinek egymással szembenálló csoportja. Aztán, mikor a forradalom győzött, kialakult a gironde és a jakobinusok felekezete, majd a jakobinusok ismét tovább radikalizálódtak, amíg Robespierre rémuralmával eljutottak a

legradikálisabb kisebbség rövidélelű, de véresemléketű terrorjához.

A forradalmárok egy csoportjában a hiedelem valósággal szektáriánus örjögéssé válik. Ezzel a tomboló hitenergiával szemben a többi csoport egy darabig nem mer szembeszállani, mert hiszen maga is ugyanennek a hiedelemnek a (kisebb) szuggesztiója latt áll és ez elveszi bátorságát. A szektárius kisebbség uralomrajutása egyébként nem törvényszerű tünet a forradalomban, de gyakori jelenség. Főleg a demokratikus forradalomban fordul elő, de arisztokratikusban is megesik, hogy a közösség vezetése egyre szűkebb, megszállott emberekből álló csoport kezébe kerül, amellyel a lelki együttműködést a forradalom régebbi hívei lassankint megszakítják.

Némelyik forradalom teljesen végigmegy ezen a drámai fejlődésen, némelyiket megakasztja az idejében jelentkező reakció. Ismét másokban a vezető réteg konszolidálni tudja a forradalom vívmányait és maga számol le a radikálisokkal. A francia forradalom teljesen végigment a drámán. Az oroszországi kommunizmus Sztálinnal a megalkuvás útjára lépett és leszámolt Trockij radikalizmusával.

Hogy a régi rend lerombolásánál nem a gazdasági, vagy társadalmi érdek, hanem a hiedelem ideológiája a fontos, arra mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy Leninek a forradalom viharos korszakában az addig egynejségben élő orosz embert a válás teljes megkönnyítésével szinte rászabadították a házasságonkívüli szexuális életre, viszont az Oroszországban élő mohamedánoknak megtiltották, hogy többnejségben élhessenek, mert azok számára ez volt a tradíció. (17.) Hogy az új intézmények többnyire hasonlatosak a régiekhez, azt meg minden forradalom története egyformán igazolja. Régi, átkos parlamentek helyett új tanácskozó szervezetet létesítenek; a régi kapitalizmus ledöntése után új kapitalizmus keletkezik; a régi rendszer arisztokráciája nyomán a forradalorr új arisztokráciája fejlődik ki; a régi militarizmus helyett az új rendszer militarizmusa — az elméleti forradalmár pedig keresheti elveit, ahol akarja. Azoknak érvényesülését és gyakorlatba való átültetését soha sem éri el.

A forradalom intézményeiből csak bizonyos rész szervül, a többi elpusztul a harcban. A szervült, vagy társadalmiasult intéz-

menyek közkincsekké válnak és ezeket a később jelentkező reakció is fenn szokta tartani, át szokta venni a maga rendszere számára. Amikor a reakció győz, — akár fegyveres, akár békés módon, — eszébe sem jut a forradalom által létrehozott intézmények bizonyos részének megsemmisítése. A forradalmi radikálisok azonban ezeket az intézményeket mind értékteleneknek tartják, mert megszületésük kompromisszum eredménye és azokban nem „teljes hiedelmük“ valósult meg. Azt hiszik tehát, hogy ezek az intézmények csak olcsó „látszateredmények“, amelyek a forradalomnak inkább szégyenére, mint dicsőségére válnak.

A kisebbség rémuralma

Gyakori jelenség, hogy az egyre radikalizálódó kisebbség teljes mértékben a közösség urává lesz. Erőszakosan megszállja a hatalmi pozíciókat, de ugyanakkor addigra már megszűnik a *többség* hiedelmének kifejezője lenni. Robespierre büszkén monddta, hogy „a forradalom kormánya a szabadság despotizmusa a zsarnokság ellen“. Minden forradalomban benne van a csíra, amelyből egy megszállott kisebbség rémuralma kifejlődhetik. *Amint fokozódik a veszedelem, amely az újhítűek uralmat fenyegeti, olyan mértékben válik azoknak egy kisebbségben levő csoportja közveszélyessé a társadalomra.* Ez a kisebbség érzi, hogy a közösség lassankint elhidegült tőle. Hiedelmét már nem tudják követni. Az általa megkövetelt áldozatokat nem szívesen, sőt vonakodva teljesítik. Az emberek a folytonos áldozásban kifáradtak, és követelik az ellenfelekkel szemben alkalmazandó bölcs és békés — kompromisszumot. Ez a kompromisszum a kisebbség halálát jelentené. Az tehát azt mondja: inkább mindenki pusztuljon el, mint hogy neki távoznia kelljen! Sokszor akad egy mindenre elszánt, a hit paroxizmusáig eljutott csoport, amely lelki gátlások nélkül képes a legvakmerőbb kísérletnek is kitenni és maga helyett föláldozni az államot és a társadalmat.

A forradalom közeli végének legbiztosabb jele *ha benne az uralom egyre kevesebb vezető személyiségre száll és egyre vakmerőbb csoport lesz a közhatalom urává.* Törvényszerű lélektani jelenség, hogy a forradalomban a felelősséget egyre inkább egy-egy emberre ruházzák, mások pedig az elől idejében elmenekül-

nek A hívók nagy tömegén a lassú kiábrándulás vesz erőt. Hogy a hit erősségének látszata fennmaradjon, a radikális kisebbség egyre hangosabban énekel, hogy a többiek némasága ne dermeszthesse meg a társadalmat. A forradalom néhány megfigyelője azt hiszi, hogy a tömegek uralomrajutása törvényszerűen hozza magával az új uralomban a valóságérzék és a célszerűség végzetes hiányát. Vierkandt ezzel szemben azt mondja, hogy ezek a kormányzásra oly végzetes hibák a forradalmi helyzet rendkívüli nehézségeiből, *a vezérek lelki alkatából* és a politika különös állapotából keletkeznek. Valószínű, hogy ez az utóbbi az igaz.

Amint törvényszerűnek látszik, hogy a forradalom kirobbanásakor az uralmon levő rétegek meghasonlanak és a régi rendszer legfőbb őreinek környezetében áthidalhatatlan ellentétek támadnak, *ugyanúgy a forradalom bukása is a forradalmi vezérek legszűkebb otthonában szokott a legerőteljesebben jelentkezni*, Emberileg érthető, ha a forradalmi vezérek művük pusztulásának küszöbén lelkileg meghasonlanak. Ezt környezetük hovatovább észreveszi és pánikszerűen menekül a süllyedő hajóról, így elkövetkezik a forradalom lélektani fejlődésvonalának utolsó görbülete amikor a nép — *meggyűlöli a saját forradalmárját*. (18.) A forradalmár kezdetben próféta és apostol volt a szemében, de ugyanakkor a régi rend urai voltak az erkölcstelen és jellemtelen, vagy degenerált emberek. Később a forradalmár államférfinak, vagy hadvezérnek látszik és benne a hatalmas reálpolitikust csodálják. Végül a vérszopó bestia arcát ölti magára a tömeg képzeletében. Kiderítik róla, hogy ideg- vagy elmebeteg és a végén, mint véreskezű zsarnokot, küldik át a politikai, vagy a valóságos másvilágra. Sic transit gloria mundi. Ez a forradalmárok jórészenek tragikus élettörténete.

A reakció

A forradalom szerves része a „reakció“. Megjelenése és győzelme időpontjáig a forradalmat nem lehet befejezettnak tekinteni. Amint a forradalmárok uralomrajutásának nem nélkülözhetetlen föltétele a zajos és véres lázadás, úgy a reakció is jöhet észrevétlenül, vagy legalább is alkotmányos formák között, nem erőszakos ellenakcióval. A reakció a forradalom harmadik, befe-

jező időszak. Az a folyamat, amelyben az átalakult társadalom erőteljes rétegei és osztályai *átveszik a forradalom hiedelmének egy részét és szervült intézményeit, letörrik a túlzásokat és életképes kompromisszumot alkotnak a letűnt életrendszer hagyományaival és életrevaló erőivel.* A reakciót nem szabad úgy tekinteni, mint a forradalomra jövő száz százalékos visszahatást, amelynek egyetlen célja a régi rendszer restaurálása és a forradalmárok és azok intézményeinek kiirtása. *A reakció nem forralomellenes, hanem a forradalomhoz tartozó jelenség.* Nincs forradalom, amelyben ne volna jelen és amelyben valamilyen módon ne győzedelmeskedne.

A forradalom szereplőinek felsorolásánál elmondottam, hogy a társadalomban melyek szoktak a reakciós elemek lenni. Ebben már adva van tevékenységük örök programja is. Nyilvánvaló azonban, hogy minden forradalomnak más a reakciója és minden forradalomtól feldúlt társadalomban mások lesznek a reakciós csoportok. A történelem tanulságai azt mutatják, hogy a reakció egészen különös fejlemény a forradalmak életében és nem egyszerűen a régi rendszer visszatérése. Ezt csak a szélsőséges forradalmárok érzik és hirdetik így, akik teljes megsemmisülésnek látják azt, ha hiedelmük száz százalékig nem érvényesül. De nem teheti magáévá ezt a felfogást a társadalom fejlődésének objektív szemlélője, akinek látnia kell, hogy az emberi hiedelmek egészükben — sohasem valósulhatnak meg.

A reakció hivatása minden forradalomban a következő:

1. A rend helyreállítása az izgalomvezető réteg, vagy az esetleges terrorizáló forradalmi kisebbség megsemmisítésével. Politikai forradalomnál az élet- és vagyonbiztonság helyreállítása; vallásos forradalomnál a hierarchia megalapozása, vagy annak előbbi ledöntése esetén a régire emlékeztető hierarchia megteremtése. A kereszténység első forradalmi ideje után így vette át a régi Róma egyházi életének hierarchiáját.

2. A forradalom túlzóinak megbüntetése és kiirtása és a közösség vezetésének „megbízható“ kezekbe való juttatása. Minden reakcióban később vezető gondolattá, vagy tudat alatt lapangó általános felfogássá lesz az, hogy a forradalom vívmányai — nem is olyan veszedelmesek, ha azok élére „megbízható“ vezetők kerülnek.

3. A kompromisszum létrehozása a régi és az új hiedelem és azok hívói között. A régi hiedelem a maga teljes erejével és hatályosságával sohasem veszi ismét uralmába a tömegeket, ha egy új hiedelem forradalma már lezajlott bennük. A hiedelem-kompromisszum magával hozza a szervült intézmények megtartását és a többiek elvetését, de nem jelenti a forradalom által le-döntött régi intézmények teljes egészében való restaurálását.

4. A reakció kompromisszumot hoz létre a másnemű hiedelmekkel is. Megbékélés születik vallás és politika, vallás és tudomány, politika és tudomány között.

A reakció tehetetlenségének törvénye

Mindebből azt láthatjuk, hogy a reakció — bár azt a forradalomellenes érzelem és a megbolygatott társadalom felbőszülése hozza létre — soha *semmilyen időben és körülmények között sem képes az előtte lezajlott forradalmat s annak hatásait és intézményeit semmivé tenni*. Sulla nem tudta eltörölni a gracchusi és mariusi forradalom nyomait és a plebejusok nehezen kicsikart jogait; az angol és a francia restaurációk nem ölheték meg a demokratikus vívmányokat; a demokratikus reakciók pedig sohasem tudják teljesen szétszedni az arisztokratikus forradalmak halalmi, vagy egyéb alkotásait. Rövid erőteljes forradalomellenes működés után minden reakció kénytelen az élet fejlődésének valóságaival szemben *kapitulálni*. A forradalom időközben új életérzést tett úrrá a tömegben. A társadalomban gyakran új osztály született. Erkölcsei, szellemi viharok és élmények zúgtak át az emberen és annak mindenfajta kollektívumán s mindezt meg nem törtéنتé tenni — immár nem lehet soha.

Amint a forradalom nem tudja az életet a maga hiedelme szerint megváltoztatni, úgy a reakció hasonlóképpen sohasem képes azt visszavinni az egykor abbamaradt formákba. F^{5?} a *reakció telítetlenségének* törvénye. Amint a forradalmárok mindig súlyosan csalódnak és rendszerint tragikus módon pusztulnak el, úgy a meggyőződéses reakcionáriusok ugyancsak hasonlóan keserű csalódásokon keresztül érzékelik, hogy a régi, letűnt világot nem lehet visszahozni többé és a forradalom emlékét az

emberekből nem lehet kiirtani. Chateaubriand kétségbeesve látta XVIII. Lajos előszobájában, hogy Talleyrand és Fouché karonfogva bementek az uralkodóhoz, és a nemes reakcionárius kétségbeesése sóhajtott föl benne a két hírhedt forradalmár megbecsülésének és szolgálatuk igénybevételének láttán. (19.) Ez a kép szimbolikus. A világ minden reakcionáriusa így jár, aki a maga igazában túlságosan hisz és nem látja be, hogy a társadalomban lezajlott fejlődéseket és fertőzéseket s az élet újabb és újabb fejleményeit sohasem lehet kiküszöbölni, egyszerűen csak azért, mert azokat rosszaknak és károsaknak ítéljük.

A reakció maga is mindig a forradalom gyermeke, bármennyire irtózik is ettől a gondolattól. Szülőjét ezért sohasem tagadhatja meg egészen. Félreismerik hivatását, akik ezt nem veszik tudomásul.

V.

A forradalom élettartama és eredményei

Az iskolai tankönyvek korszakokra osztják az emberiség történelmét és benne pontos dátummal jelölik meg a békés korszakok, a forradalmak és a háborúk idejét. Az ember élményszemlélete és felszínes gondolkozása alapján el is hiszi, hogy a forradalmak és a háborúk egy meghatározott napon kezdődtek és egy másik napon befejeződtek. Ha azonban arra gondolunk, hogy a forradalom hosszú időn keresztül előbb csak az emberi viselkedésben, majd a gondolkozásban nyilatkozik meg és csak végső stádiumában lép a cselekvés útjára, azt kell mondanunk: amint a természetben nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy a vihar mikor kezdődött és mikor múlt el, úgy a forradalmak élettartamát is alig lehet megmérni. Igen nehéz megmondani, hogy egy-egy forradalmi mozgalom mikor kezdődött, hogy végső hullámszélei meddig terjedtek és végül milyen népeket és társadalmakat öntöttek el. A francia forradalom már sokkal előbb — Angliában elkezdődött és egyes elmaradt országokban még ma is tart. Ha meg ugyanannak a társadalomnak a történetét nézzük, akkor azt látjuk, hogy a forradalmak megisméltődnek. Új körülmények mellett, más társadalmi és politikai adottságok jelenlétében ugyanaz a hiedelem néha *több forradalmat is kivált* ugyanannak a közönségnek az életében. Vájjon most ezeket mind külön forradalmaknak kell-e tekintenünk, vagy egyazon forradalom szerves folytatásainak?

A forradalom cselekvő része hamarosan hamvába halás ezért keletkezik az a felületes látszat, hogy a forradalmak általában nem tartanak sokáig. „Egy forradalom nem tart tizenöt esztendő-

nél, egy nemzedék életerejével egybeeső időszaknál tovább“ — mondja Ortega. Valóban a történelem bármelyik ismert nagy forradalmát nézzük, azt látjuk, hogy maga a cselekvő, harcos, drámai meglepetéseket hozó, az utcákon kavargó felvonása a kitöréstől a reakcióig nem szokott tovább tartani egy szűk emberöltőnél. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy a szereplőkben ennyi idő alatt minden lelki átalakulásnak végbe kell mennie. (20.) A drámai élményt mindig ugyanaz a társadalom éli végig, a forradalom drámája minden nemzedék számára adott egészlet jelent. A forradalom zárt, kompakt dráma, amely gyorsan lezajlik és nem folytatásos regény, amelyet különböző nemzedékek olvashatnak végig.

Mindez azonban csak a cselekvő forradalomra és annak drámai eseményeire áll. A reakció, akár magában a társadalomban keletkezik, akár külső erők közreműködésével jön létre, mindenesetre *egy emberöltőn belül jelentkezik és diadalmaskodik*. Ez alapigazságnak látszik a forradalmak élettanában.

A forradalmak ismétlődése

Ugyanaz az emberközösség azonban a legtöbb esetben egyetlen forradalommal nem tud átesni az életérzés-változás összes következményein. A forradalmi életérzés a legtöbbször nem képes a rendelkezésére álló rövid idő alatt úgy megváltoztatni a társadalom életét, mint ahogy kívánja. Az ellenerők, a világ és a természet ellenállása meggátolják ebben. A „forradalmiság“ ilyenkor vagy az öntudat alá szorul, vagy a gondolkozó frekvenciába menekül, vagy legalábbis passzívvá válik és megvárja a reakció elpusztulását, hogy aztán ismét a cselekvés állapotába lendüljön. Egy-egy nagy világháramlat ugyanabban a társadalomban több hasonló irányú forradalmi támaszt. Franciaországban sok olyan ember élt, aki tanúja volt 1789, 1830 és 1848 forradalmának is, sőt e három forradalom közül valamelyik kettőnek a harcában sok történelmi szereplő volt részes. Rosenstock a forradalmak életében a „kétszeri kezdés“ törvényét állapítja meg e jelenségek figyelembevételével. (21.) Azt mondja, hogy a történelem ismert legnagyobb forradalmi mind kétszeres rohammal győzedelmesked-

tek az első roham sohasem volt elegendő küldetésük teljesítésére.

A pápai forradalom első korszaka az invesztitúra-harc volt (1075—1122), a második pedig a Hohenstaufok kiirtása (1200—1268). A protestantizmus német forradalmában az első kezdés Luther reformációja (1517—1555), a második pedig kétszáz év múlva a hétéves porosz háború (1756—1763), azaz a harmincéves háborúban győzött „reakció“ megdöntése. Az angol forradalomban a Great Rebellion (1649—1660) korszakát a Glorious Revolution (1688—1689) követi. A francia forradalomban hasonló kettősség látszik a Nagy Forradalom (1789—1815) és a Júliusi Forradalom (1830) korszakában. Az orosz forradalom ugyancsak kétszer tört ki ugyanannak a nemzedéknek az életében, 1905-ben, majd 1917-ben. Rosenstock megfigyelését főleg akkor tudjuk értékelni, ha a forradalomban a hiedelmek uralomváltozását látjuk,

A forradalmak mindaddig megisméltődnek hát egy nép, társadalom, vagy bármely közösség életében, amíg az őket hevítő életérzés teljesen ki nem elégül. Se külső erőszak, se más hátráltató tényező nem tudja elfojtani az új, dörömbölő életérzést, legfeljebb annak megnyilvánulási módjait képes módosítani. A forradalmaknak nemcsak kettős kezdése, hanem sorozatos megisméltődése is lehetséges és ehhez még az sem szükséges, hogy a forradalmi elvek, — tehát a hiedelem ideái — minden esetben azonosak legyenek. Ha a forradalom egyszerre képes megvalósulni, az új életérzést diadalra juttatni, akkor valóban aránylag rövid ideig tart, de, ha az időközben jelentkező reakciók ezt megakadályozzák, akkor látszólagos bukásai ellenére mindaddig újjáéled, amíg az életérzés nem diadalmaskodik.

„Forradalmi kor“

Olyan történelmi korokban, amikor egy új világrénd van kialakulóban, amikor egy viláгурalmi rendszer meg akar szülni és ezzi l kapcsolatban a társadalom és a kultúrát és civilizációt vezető népek általános helyzete is folyamatosan fejlődik s új és új alakzatokat ölt — egyik forradalom a másikat szokta követni. Ez az időszak a „forradalmi kor“, a politikai hiedelmek tobzódásának kora. A „forradalmi korban“ a társadalmakon

majdnem kizárólag a politikai hiedelmek uralkodnak. Forradalmak, polgárháborúk és világalalomért vívott háborúk jellemzik ezt az időszakot. Két ilyen nagy forradalmi kort ismerünk az emberiség történelmében. Az egyik Róma világalalmának megalapítása idejében zajlott le, a második pedig: most a szemünk láttára.

Nézzük meg rövid áttekintéssel, hogyan alakult ki és milyen fejlődési korszakokon ment keresztül a nagy ókori forradalom, amely átalakította és itáliai földművelő népből a világot birlaló imperialista nemzetté tette Rómát. Ha ennek az első nagy világtörténelmi forradalmi kornak az eseményeit áttekintően szemléljük, világosan kell észrevennünk benne a forradalmak és reakciók hullámos váltakozását; a demokratikus és arisztokratikus forradalmak egymásután való következését és az összes forradalmi jelenségek előfordulását — egészen az új hiedelemkorszak, a római imperialista „aranykor“ teljes kialakulásáig.

Tiberius-Gracchus reformja: 134—133 (Kr. e.).

Gaitis-Gracchus forradalma: 133—121.

Az első reakció kora: 121—103.

Marius és Cinna forradalmi: 103—84.

A második nagy reakció (Sulla): 83—79.

A reakció lassú pusztulása (Pompeius, majd Pompeius és Caesar): 79—48.

Caesar arisztokratikus forradalma és egyeduralma: 48—44

A republikánus reakció Caesar halála után: 44—40.

A triumvirátus uralma az actiumi csatáig és a monarchia megalapításáig: 40—31.

A forradalmi kor a két Gracchussal kezdődik és számtalan győzelmen és leakción keresztül jut el Augustus uralmának megalapításáig. *A római császárságnak nincs egyetlen nagy vezető elve sem, amely nem Tiberius és Gains Gracchus mozgalmaiban gyökerezne!* Ezalatt a száz év alatt Róma többet fejlődött, mint azelőtt évszázadok alatt, noha ez a fejlődés nem volt minden tekintetben kedvező. Ha tekintetbe vesszük, hogy az ókornak ez a hatalmas forradalmi korszaka voltaképpen egyetlen városban zajlott le és Itália többi részét és a föld akkor ismert egyéb tartományait alig érintette (annak ellenére, hogy háborúi különböző

földrészekén zajlottak le), azt kell látnunk, hogy a társadalom valóságos átalakulása sokkal nagyobb és mélyrehatóbb esemény, semmint hogy azt egyetlen forradalmi felbuzdulás megoldhatná. Az ilyen nagy átalakulások véres polgárháborúk, mérhetetlen szenvedések, visszataszító erkölcsi romlás, rendkívüli áldozatok és megpróbáltatások árán születnek meg s a „forradalmi kor“ csak akkor ér véget, amikor egy teljesen új hiedelem le tudja csillapítani az újjászületett társadalmat és új rendjébe bele tudja illeszteni a maga újabb és újabb osztályait és elemeit.

A kereszténység megbomlása és életet irányító erejének hanyatlása óta Európában ugyancsak permanens forradalom van. Landauer a francia forradalom óta eltelt időt egyetlen forradalomnak látja, és ebben sok igaza van. Az új és új politikai hiedelmek valósággal kergetik egymást azóta és a forradalom következményeképpen új nemzetek, új osztályok s új társadalmi berendezkedés keletkeznek. A francia forradalom megismétlődik 1830-ban és általánossá lesz Európában 1848 körül. A 70-es években új nemzeti államok alakulnak és 1918-ban tovább folytatódik a népeket önállósító folyamat. Forradalmak és reakciók követik egymást egész Európa és minden egyes nép és társadalom életében. Aztán a demokratikus forradalmak s az első világháború után jelentkezik az arisztokratikus forradalmak korszaka, amely végét jelenti az új osztályok keletkezésének, de egyben az új nemzetalakulásoknak is és megkezdí az eddigi eredmények összefoglalását egy új világuralmi rendszer számára. Spengler világosan látta a caesarizmus eljövételét, a világháborúk korát és az új „Imperium mundi“ kialakulását.

A forradalom szülöttjei

A „forradalmi kor“ egyetlen nagy fejlődésvonalat jelent mai történelmünkben éppúgy, mint kétezer évvel ezelőtt. A forradalmak hétfele új sárkányként születnek újra meg újra, egyszerűen azért, mert a világ mai korunkban az átalakulásnak ugyanabban a rendkívüli periódusában van, mint a római uralom kiteljesedésekor. Érezzük és látjuk az azonosságot, csak azt nem tudjuk megállapítani, hogy a „forradalmi kor“ melyik időszakát éljük és mi minden áll még előttünk? A forradalmak ismétlődése, fel-

bukkanása, élettartama és népeket, világrészeket bebolyongó előfordulása szempontjából a következő törvényszerűségeket kell észrevennünk:

1. A forradalom nem pusztul el a reakcióval. A forradalomnak nincs tűzfészke. Ha egy-egy nemzetben, vagy társadalomban elfojtják, az még nem jelenti, hogy legyőzete végsőleges. Igen sokszor a győzők veszik át a forradalmat, maguk valósítják meg annak követeléseit.

2. A forradalom nemzetről-nemzetre és társadalomról-társadalomra vándorol, mégpedig aszerint, amint az életérzés különböző fejlődési folyamatokon megy keresztül. Ugyanabban az időben olyan ellentétesnek látszó forradalmak rázhatják meg a különböző népeket, amelyeknek teljesen mások az ideái és céljai is, de a rendeltetésük azonos.

3. Minden forradalom új és új társadalmi alanyokat hoz létre az emberiség számára. A forradalmak, szabadságharcok alapítják meg az új államokat és önállósítják az új nemzeteket. Emellett a forradalomnak legfőbb eredménye: *az új osztály megszületése szokott lenni*. A Gracchusok forradalma alakította ki a római lovagok rendjét, azaz az üzlettel foglalkozó iparosok és kereskedők osztályát. A pápai forradalom szülte: a középkori lovagság. A protestantizmus forradalma vetette meg a polgárság alapját. Az angol és a francia forradalom megkialakította azt. Az angol gazdasági forradalom és az európai marxista mozgalmak formálták ki az ipari proletariátust.

Minden társadalmi osztály, amely ma él, valamely lezajlott forradalomnak köszönheti létét, öntudatát és osztályjellegét.

A társadalom a vezető réteghez hasonul

A nemzetek, népek és társadalmi osztályok születését kell így a forradalmak legkézenfekvőbb eredményének tekinteni. Az osztályszületés egyben az egész társadalom gyökeres átalakulásával jár. A forradalom legszembeűnőbb eredménye az, hogy a kérdéses társadalom mindig az újonnan megszületett osztály, illetve a forradalmi vezető íteleg életérzésének hatása alá kerül. A forradalom alatt megváltozik az emberek családi élete. A társadalom összetételének átalakulása következtében a politika, a művé-

szét, a vallásos élet, a művészeti stílusok, a ruházkodás, az emberi szokások, a viselkedés, az illem — minden, minden átalakul. Berdjajew megállapítja, hogy az orosz bolsevista forradalomban új antropológiai embertípus született Oroszországban. A régi szakállas, népviseletet hordó orosz férfi helyett a simára borotvált, angol-amerikai munkaruhát hordó, katonás típusú, energikus szakmunkás jelent meg az élet színpadán, aki szerelmese a gépnek, az automobilnak és a traktornak s akinek nemcsak a világ-felfogása, hanem az emberi viselkedése is más, mint a szülőinek. (22.) Ugyanezt a történelem minden nagy forradalmáról hasonlóképen elmondhatjuk.

A római forradalom elpusztította a feudális oligarcha és a földművelő plebejus egykori típusát és az üzletes-lovagok és a proletárok, a városi elemek életérzésének felülkerekedésével létrehozta a császárság „római polgárának“ tömegét. A pápai forradalom] legfőbb eredménye az, hogy a nép — elszereztesedett. (23.) A lovagság kifejlődésével, a kolostorok zártságának feloldásával és a keresztény népelemek mélyebb vallásosságával a hívő a kereszténység aktív tényezőjévé lett, míg azelőtt (a középkor első felében) a kereszténység jórészt csak a papok ügye volt, de sokkal kevésbé a széles néprétegeké. Az angol és a francia forradalmak után a társadalom elpolgárosodott, a társadalmi válaszfalak leomlása megkezdődött. Új embertípus fejlődött ki a gondolkozástól a ruházkodásig, az erkölcsi felfogástól az illemig s az emberi igények tömegszerűekké, a jogok és kötelezettségek pedig általánosakká és egyöntetűekké váltak. Oroszországban az egész társadalom elproletarizálódott, illetve az ipari munkás életérzésének szuggesztíójába esett s külsőleg-belsőleg az ipari munkást utánozza.

A forradalmak mindenütt teljesen új társadalmi helyzetet hagynak maguk után. A fasiszta és hitlerista forradalmak hálása az volt, hogy a társadalom bizonyos mértékig ismét elkatonosodott és hierarchizálódott, miután a demokratikus forradalmak a hierarchikus társadalmakat előbb b nivellálták és demilitarizálták. A gépeket kezein, az autót és repülőgépet vezető) „homo technikus et militans“ típusa fog győzelmesen kikerülni mai korunkból és az egész társadalom ezt az embertípust fogja utánozni életérzésben, gondolkozásban, ruházkodásban és emberi viselkedésben is.

Forradalom és háború

A forradalomnak szerves tartozéka, illetve a hiedelemfejlődésben őt törvényszerűen követő periódusa: *a háború*. A hiedelmek, amelyek elég erősek ahhoz, hogy forradalmakat támásszanak és ezekkel uralomra jussanak — minden időben nagyarányú háborúkat zúdítanak az emberiségre. Az új hiedelem nemcsak egy szűkebb embercsoportot vesz uralmába, hanem — mivel az egész életet gyökerestől megváltoztatja — a más hiedelmű közösségekkel minden esetben összeütközik. Az új hiedelmek «fejlődésük során elérkeznek az imperializmus állapotába, amikor legalábbis környezetük meghódítására, de gyakran teljes világmegváltásra és az egész emberiség saját arcukatukra való átalakítására törnek. A különböző hiedelmek uralma törvényszerűen és logikusan fegyveres összeütközésre, élet-halálharcra vezet, mert az ember, ha érintkezése gyakori, közeli s az élet lényegére vonatkozik, nem képes más hiedelmű emberrel együtt élni. Az erős különböző hiedelmek lehetetlenné teszik az életkompromisszumokat. Egy-egy magukban megbontják a nemzetek közötti hatalmi egyensúlyt, a gazdasági érdekkörök addigi megosztását, felborítják a bizalmat, amely régi kompromisszumokon nyugodott és így magukkal hozzák a háborút.

A római forradalom a polgárháborúkra és a világ meghódítására vezetett. A pápai forradalom a keresztes hadjáratokat okozta. A protestantizmus forradalma a vallásháborúkat és a politikai hiedelmek eluralkodása a kereszténység hanyatlása óta — *a politikai hiedelem-háborúkat* robbantotta ki. A történelem minden nagy háborús periódusa valamely új nagy emberi hiedelemből és annak forradalmából született. A francia forradalom Napóleon hadjárait, a nacionalista forradalom az 1914—18-as világháborút, a fasiszta és kommunista forradalom a második világháborút váltotta ki. Az új hiedelmeknek és forradalmaknak *a háborúk a teherpróbái* és a modern kor háborúi egyben mindig forradalmakkal azonosak. Voltaképpen a háborúkat nem is lehet a forradalmaktól megkülönböztetni. Mégis a háborút, mint politikai és lelki jelenséget külön és sajátos módszerekkel kell vizsgálat alá venni.

ÖTÖDIK FEJEZET

A HÁBORÚ

I.

Mi a háború?

Mint a társadalom életének minden jelensége, úgy a háború is csak az adott korban élő hiedelmekkel magyarázható. A tudomány számos ágának képviselői foglalkoznak azzal a nehéz kérdéssel, hogy mi a háború s valamennyien különböző, egymástól teljesen eltérő igazságokra bukkannak. A történelmi materializmus hívei anyagi, megélhetési kérdésekben látják a háborút kiváltó okot, egyesek biológiai, geopolitikai, társadalomstrukturális és más alapok után kutatnak, de vannak olyanok is[^] akik a háborút kozmikus jelenségnek, természetfölötti tüneménynek tekintik. Ezekkel az éppen csak ötletszerűen említett teóriákkal szemben a kor embere a jelen háborúit mindig kézzelfogható politikai adottságok következményének látja s a tömegek legszerényebb szellemi színvonalon álló képviselői is a leghatározottabban meg tudják mondani, hogy a jelen akármelyik kisebb, vagy nagyobb háborúja miért keletkezett, miért van, azt mi minden okozta. Az a háború, amelyben élünk, amelynek résztvevői, küzdő felei vagyunk: mindig világosan érthető és megmagyarázható, racionálisan teljesen és tökéletesen megindokolható küzdelem — míg a régi, elmúlt korok háborúinak okaira és a bennük eldöntésre került körülmények lényegére vonatkozóan már a tudományos kutatás és gondolkodás képviselői sem tudnak megegyezésre jutni. És ezt nem csupán a történelmi kútfők hiányossága okozza. Hogy megközelítsük azt a nehéz kérdést: mi a háború — ezzel az alapvető ténnyel kell először is tisztában lennünk.

A háborúban lélekkel résztvevő nemzetek fiai mind meg tudják mondani, hogy miért küzdenek. Hisznek a cél magasztos

voltában s a látszat és az érzetek alatt lappangó mélyebb tudományos válaszokra nem kíváncsiak. Viszont az ellenség háborús céljairól nem hiszik el, hogy azoknak alapja az övékhez hasonló erejű meggyőződés. A saját háborús erőfeszítéseiket ész-szerű, az ellenségét ész-szerűtlen cselekedetnek ítélik. A háborúban nyilvánvalóan elsősorban *érzelmileg* és csak másodlagosan értelmileg vesznek részt. Ha valamely jelenség, amelynek mi magunk személy szerint érdekeltjei vagyunk, racionálisan magyarázható és érzékelhető, de ugyanaz, ha érdektelenek vagyunk benne és körülölte, racionális okokkal hasonlóképen nem fogható föl: *lényege szerint a hiedelmek világában kell, hogy gyökerezzen.*

Egy-kétszáz esztendő óta gondolkozásbeli szempontból a túlfejlett tudományosság hatása alatt állunk, a népek és nemzetek politikáját pedig általánosan a nacionalizmus hatja át. Ennek a két irányzatnak a hatása alatt szemléljük ma a háborút, éppúgy, mint ahogy a forradalmat is annak legutóbbi megnyilatkozásai alapján szeretnők megérteni. Ha az átlagember ma háborúról beszél, mindig az elmúlt száz-kétszáz év háborúira gondol. Azt hiszi, hogy a háborúkat a népek és nemzetek hatalmi, kisebbségi, nemzetiségi és főleg gazdasági érdek-ellentétei okozzák s a háború az ilyen érdekekért vívott fegyveres küzdelem. Az emberiség azonban nemcsak egy-két évtized óta háborúzik... Nem vesszük észre, hogy a történelem minden ismert, nem ismert, vagy nem kimerítően ismert háborúját — mai, tudásunkkal akarjuk megérteni, az elmúlt kétszáz év példáiból akarjuk kianalizálni s e nemrégijelenségek meg a mai társadalmi okok szuggesztíója alatt magyarázunk *öröktől fönálló* dolgokat. Felületesen azt hisszük, hogy a háború bizonyos embercsoportok gazdasági, szociális, szellemi, kulturális, nyelvi és egyéb érdekeiért, azok megvédéseért, vagy elterjesztéseért vívott fegyveres küzdelem s az egész háborút az „érdekellentét“ fogalmában látjuk gyökerezni.

Nyilvánvaló, hogy itt ugyanazzal a tévedéssel állunk szemben, mint a forradalmak felületes megítélésénél. Háború volt már akkor is, amikor az embercsoportok között még nem volt gazdasági feszültség. Történelmi materialistáink szokjanak le végre arról a naiv és anakronisztikus állításról, hogy a törzsek és népek között már évezredekkel ezelőtt „gazdasági ellentétek“ voltak! Emberi gazdálkodást nem folytató, gyűjtő- és vadászó-halászó

népek, amelyek tagjai élelmüket munka nélkül, vagy nagyon csekély fáradsággal, a természet könnyű ajándékaként kapják, _ szintén viselnek háborút. Teljes értékű indok hát akkor a gazdasági érdek? De háborút folytatnak ugyanahhoz a fajhoz néphez, vagy törzshöz tartozó csoportok, vagy ugyanazt a nyelvet beszélő törzsek is. A faji, vagy nemzeti ellentétek csirái okozzák-e hát a háborús összetűzéseket? Magasabb szellemi étellel nem bírócsoportok éppúgy háborúznak, mint a civilizáció legmagasabb fokán állók. Szükséges-e a szellemi élet és annak fejlettsége, vagy veszélyeztetettsége ahhoz, hogy háború legyen? Nem, ezek az érdekellentétek csak a *ma*, a jelen és a közelmúlt háborúira jellemzőek, de nem a háborúra, mint *örök* jelenségre.

Öröknek és változhatatlannak csupán a létharcot fogadhatjuk el, mint háborús okot (de azt sem egyoldalú materialista alapon!) és ebből a szempontból igaz az, hogy a háború: a politika folytatása megváltozott eszközökkel; de ugyanakkor az is, hogy a béke viszont a háború folytatása megváltozott eszközökkel. A háború az emberi létharc szerves része, annak gyors égésben mutatkozó fejezete, de nem egyszerűen: gazdasági, vagy más ellentétek körül kirobbanó küzdelem. A háborúhoz még az sem szükséges, hogy a létharc *súlyosabb legyen, mint máskor*. A háború léte, vagy nemléte független az életproblémák könnyebb, vagy nehezebb voltától; csupán egytől nem független: az embercsoportok lelki, idegrendszeri érzékenységétől és beállítottságától. *A háború az emberi hiedelmek következménye; egyszer az emberi hiedelmekért, azok megvédéséért és azok kizárólagosságáért, egyébkor pedig saját hiedelmeinknek másokra való rákényszerítéséért, a hiedelmünk viláгурalmáért vívott küzdelem*. Egyetlen vallásos, vagy politikai hiedelem sem volt még a földön, amely ne vezetett volna háborúra. A civilizációs hiedelmek mindenkor szellemi háborúkat robbantanak ki. Viszont egyetlen gazdasági, racionális, vagy tisztán tudományos áramlat sem volt, amely *önmagában* háborút okozott volna, (1.)

A régi háborúk okai értelmileg felfoghatatlanok

A háború minden hiedelem életének épp olyan szerves része, mint a forradalom. Amint nincs nagy vallásos és politikai hiedelem, amely a maga forradalmán ál ne ment volna már, vagy most nem volna forrongásban, éppúgy egyetlen vallásos és politikai hiedelem sem él ma a földön, amely ne okozott volna egész életterületére kiható háborút, sőt háborúk sorozatát s amely ne háborúskodna ma is. A háború a hiedelem életének határozott, soha el nem maradó korszaka. A háborúk nem esetleges és látható, érzékelhető okokból keletkező fejlemények[^] hanem *minden hiedelem törvényszerűen háborúra vezet; a hiedelemmel való élés egy bizonyos korszakban mindig háborút támaszt.* Egyes élőlények tömeges küzdelmeket folytatnak egymás ellen, de háborúja csak az embernek van, mert csak az ember harcol hiedelmekért. (2.)

Hogy a háború lényegét és okát az emberi hiedelmekben kell keresnünk, azt elsősorban az mutatja, hogy, ha a kérdéses hiedelmek elmúlnak, elenyésznek, a háborúk értelme is elhomályosul, azokat csak akkor értjük meg úgy-ahogy, ha az elmúlt korok hiedelmébe mesterségesen bele próbáljuk élni magunkat. A modern ember egyáltalában nem tudja megérteni például, hogy a vad törzsek — amelyeknek birodalma a végtelen őserdő, vagy a pusztaság, amelyeket a természet így valósággal elválaszt egymástól — miért keresik a fegyveres összeütközéseket, mikor erre nem volna feltétlenül szükségük? Azt is nehezen hisszük el, hogy a trójai háború Heléna elrablása miatt tört ki s mai bölcsességünkkel gazdasági és geopolitikai okokat igyekszünk belemagyarázni a görög törzsek egykori küzdelmeibe, hogy ne legyünk kénytelenek őket „örülteknek“ tartani. A legenda, az eposz háborús okoknak tünteti föl az istenek megsértését, a nők viszálykodását, a királyi kérők elutasítását, az áldozati füst kedvezőtlen felszállását, az üstökös megjelenését az égen, s mi ezekkel szemben — a XIX. és a XX. század materialista és racionalista gondolkodásának szugesztio ja alatt — *mai háborús okainkat disputáljuk bele az egykori történelmi tényekbe,* amelyekről pozitív bizonyíték nem maradt reánk. Ugyanakkor azt kell látnunk, hogy *ma élő* primitív törzsek között háború tör ki, látszatra: a szalonnaevés eldivatozása, vagy

bizonyos szent állatok bántalmazása miatt, sőt az ő „háborús ürügyek“ mind ilyenek! Néhány évszázaddal ezelőtt (már az újkori civilizációban) dinasztikus érdekekért és örökösödési kérdések miatt igen nagyarányú háborúk zajlottak le, míg ma ilyesmikért⁴ nem lehetne a népeket háborúba vinni. Ám akkoriban lehetett! Mit mutat mindez? Azt, hogy a régi háborúk okait ma csak értelmi síkon tudjuk felmutatni, de azok döntő voltak érzelmileg is elfogadni nem vagyunk képesek — viszont a legújabb kor és a saját nemzedékünk életének háborúit világosan és racionálisan látjuk. Ma már a legvallásosabb ember is értetlenül áll a vallásháborúk korának hiedelemtől megszállott fanatikus harcával szemben. Ki biztosít ezek után arról, hogy mai háborúinkat később az utókor meg fogja-e érteni és azokat értelmileg Ti épés lesz-e logikus fejleményeknek tartani?

Ha mai problémáinkat nézzük és jelenlegi háborúinkat esz-okokkal magyarázzuk, akkor viszont az a kérdés vetődik fel, hogy a népek és nemzetek ellentéteinek megoldásához miért kell a háború eszközéhez nyúlni — hiszen a „racionális“ megoldás „olcsóbb“ és biztonságosabb volna! Tudjuk, hogy a háború sokkal többbe kerül, mint amennyivel az a cél, amelyért folyik, békés eszközökkel elérhető volna. (3.) Ha a háborúink *racionális okokból* keletkeznek, akkor *racionális eszközökkel* miért nem tudjuk kiküszöbölni őket? A válasz egyszerű... Az embercsoportok, népek, nemzetek anyagi és szellemi javai nem megvehetők és nem eladhatók. Az emberi ellentétek racionális megoldása csak bizonyos korszakokban lehetséges, máskor lehetetlen. *A háborúkat sohasem racionális okok és anyagi ellentétek hozzák létre.* A kortárs a jelen háborúját éppúgy racionálisan látja, mint politikai hiedelmének bármelyik ideáját. Amint szentül meg van győződve arról, hogy politikai hiedelme a „legokosabb a világon“, ugyanúgy kézenfekvőnek, világosnak, félremagyarázhatatlannak, elkerülhetetlennek látja azt is, hogy miért kell neki háborúznia. De, ha később a hiedelemállapotból kiesik — többé már nem fogadja el az értelmi magyarázatokat. Hirtelen hiedelemváltás (forradalom) esetén a pár évvel ezelőtt lezajlott háború is egyszerre értelmetlenné, oknélkülivé válik a szemében, mert nincs többé a háborút okozó hiedelem hatása alatt. Az igazság tehát az, hogy a háború „értelmét“ *csak a hívő látja*, aki abban a hiede-

lemben él, amely a háborút okozta, de a hitetlen, vagy a más-hiedelmű sohasem! Az a háborút éppúgy a „gazemberek“, vagy „elmebetegek“ művének tartja, mint a máshitűek forradalmát. (4.)

*A háborút nem az ellentétek valóságos kiéleződése
okozza*

Az embercsoportok között mindig voltak, vannak és lesznek ellentétek a természet javainak kihasználása területén. A háború azonban nem mindig a legnagyobb anyagi és hatalmi ellentétek idején tör ki az államok között a mai világban sem. A háborúnak egyáltalában nem ismerve a földi ellentétek megoldhatatlansága, tehát a racionális ok. Háború támadhat egészen kis ellentétek miatt is és ugyanakkor más korszakokban sokkal nagyobb reális ellentétek esetén is fönn lehet tartani a békét. Vannak korszakok, amikor egyetlen városért kitör a fegyveres harc, míg máskor kontinensek birtokáért sem lesz háború. Vannak korok, amikor a gazdasági elleniéteket mindenki érzi, tudja és ismeri és azok leküzdésére mégis nem fegyveres eszközöket használnak. Az örök gazdasági ellentétek nem föltétlenül a háború kitörésének pillanatában a legerősebbek és a legáthidalhatatlanabbak és soha még egyetlen háború sem volt a világtörténelemben, amelyet a megindító felek kizárólag gazdasági dolgokkal okadatoltak volna. A legnagyobb gazdasági, hatalmi és politikai ellentétek fennforgása mellett népek és nemzetek egyaránt lehetnek egymásnak fegyveres ellenségei, fegyverhez nem nyúló ellenségei, sőt szövetségesei is.

Utólagos és erőltetett magyarázatok helyett nyugodtan elhihetjük, hogy az eposzokban megénekelt régi háborúk valóban „legendás“ események — mai szemmel nézve — „jelentéktelen“ okok miatt törtek ki. Nem az a fontos, hogy mai szemünkkel hogy látjuk az egykori ellentéteket, hanem az, hogy az akkor élt emberek milyenek érezték azokat? Ha pedig a régi háborúk résztvevő népei egy már a priori ellenséges hiedelemállapotban voltak egymással szemben, akkor nekik a legkisebb ok is elegendő volt ahhoz, hogy 'összezsapjanak. A háború nem az ellentétek reális nagyságán, hanem a különböző embercsoportok hiedelem-

érzékenységének intenzitásán múlik. Erős politikai hiedelemmel telített népek és társadalmak akkor is összeütköznek, ha erre aránylag csekély racionális ok mutatkozik, ha pedig a népeket körülbelül azonos hiedelem tölti el, akkor nagy ellentétek esetén is békében maradnak és nem nyúlnak fegyverhez. Az embercsoportok között fennálló gazdasági, népi, nemzeti, kulturális és egyéb ellentétek öröktől valók. Az emberiség élete mégse állandó, megszakítás nélküli háború. Állandó létharc, de nem örökös öldöklés. A háborús és a békés korszakok váltogatják egymást, noha az *összes* ellentétek állandóan és alig-alig változó módon fennállanak. Mégis miért van egyik korszakban béke és miért van a másikban háború?

Már magát a kérdést is csak azért tesszük föl, mert béke és háború között határozott különbséget tételezünk föl. Pedig mindkét állautot csak a létharc egy-egy szakasza. Az embercsoportok ugyanazokat az ellentéteket bizonyos korszakokban nagyobb látható emóciók nélkül elviselik, máskor pedig fegyvert ragadnak miattuk. A természet a különböző fajú, más éghajlat alatt élő, vele és az anyagi javakkal különböző módon küzdő, más anyagi viszonyok közt levő, másként érző, gondolkozó, más célokra vágyó embercsoportok között más és más életérzést fejleszt ki. „Az ember egyetértést kíván — mondja Kant — de a természet jobban tudja, mi használ a fajnak. Viszályt akar, hogy kényszerítse az embert új erő kifejtésekre s természetadta képességeinek továbbfejlesztésére.“ (5.) A törzsek, népek, vagy más csoportok ellentéteit a Természet kialakítja és azok hosszú időkre állandósulnak. Az életérzés viszont a különböző csoportokban más és más hiedelmeket szül és ezekben a hiedelmekben az összes életellentétek mintegy összesűrítődnek, szimbolizálódnak. A mai európai nemzetek valóságos, reális, anyagi, hatalmi, gyarmati, nyersanyagbeli ellentétei nagyok, de nem újkeletűek, hanem évszázadosak. Reális ellentéteiket a *politikai hiedelem élezte ki* annyira, hogy világháború lett belőlük. A reális ellentétek a világpolitikában néni olyan veszedelmesek, mint a hiedelemellentétek; az előbbieket békés úton is elintézhettek, vagy kompromisszumokkal áthidalhatók — a hiedelemellentéten azonban *nem lehet segíteni*. (6.) Különösen akkor nem, ha egy népben a politikai hiedelem olyan erőssé lesz, az hiedelmének általánossá tételére, az egész világban való

érvényesítésére tör. A nagy emberi hiedelmekben egyszersmind harci fenyegetés foglaltatik a máshiedelműekkel szemben, és a hiedelem fejlődésének egy fokán törvényszerűen *eljut oda*, hogy összes életelemeit érvényesítse, a maga sacrumát általánossá tegye és elinduljon a „profán“ világ meghódítására. Minden hiedelem: kész hadüzenet a más hiedelműekkel szemben. Az igazán vallásos hiedelmű tömeg a vallástalanok és a más hitűek megtérítésére lőr, a politikai hiedelmű pedig a maga boldogtalanságát a más hiedelmű népek, társadalmi osztályok, vagy hatalmi csoportok működésének és létezésének egyszerű tényében találja meg és azok ellen előbb-utóbb „szabadságharcot“ indít. A hiedelem nem volna hiedelem, ha életének egy korszakában nem támasztana háborút a többiekkel szemben.

A háborúkat a hiedelem-érzékenység robbantja ki

A XIX. század története, amelyben politikai szempontból egy hiedelemkorszak jórészt lejátszott, igen érdekes példát mutat arra, hogy a háborúkat a hiedelmek okozzák és béke csak akkor lehet a földön, ha az életérzés megszüli a maga kompromisszumát. A XVIII-ik században Franciaországban új, nagy, fenyegető hiedelem támad. A forradalom győz és elveit a lehetőségekhez képest megvalósítja. A konzervatív hatalmak megpróbálják elfojtani a forradalmat, de a hatalmas új hiedelem (amely egyébként egy nagy, vagyonos és erőteljes népet termékenyít meg), olyan mérhetetlen *hitenergiát* ad a franciáknak, hogy azok Napóleon hadjárataiban úgyszólván egész Európát meghódítják. A negyedszázadig tartó háború azonban kifárasztja a hívőket s a konzervatív hatalmaknak sikerül helyreállítaniok a Bourbonok trónját. Franciaországban és vele Európában győz a reakció, ám 1830-ban és 1848-ban újabb forradalmak jönnek, mint törvényszerű ismétlődései a reakciók által megszakított folyamatnak. Amíg a francia hiedelem erős, Európában állandósul a háború: egy mérhetetlen hitenergia meg akarja hódítani a kontinenst és ugyanaz bújtotatja a más országokban élő, megszületni vágyó osztályokat.

A napóleoni háborúk után a század közepére már a győztes, konzervatív hatalmak népei is annyira megelnek a francia forradalom életérzésével és új hiedelmével, hogy forradalmakkal, vagy lassú evolúcióval maguk is a franciákkal azonos hiedelműekké válnak. A XIX. század második felében Európát a francia forradalom reakciókon átszűrt elvei és hiedelmei: a liberalizmus hullámai öntik el. A nagy hiedelemháborúban legyőzik a kezdeményezőt, de a győztesek maguk is a hiedelem hatása alá kerülnek, így a század második felében már csak az azonos hiedelem különböző mértékű megnyilatkozásai és nem a régi, nagy hiedelem-ellentétek uralkodnak Európában. Mindenki liberális, szabadgondolkozó már s az államok lassankint mind áttérnek a parlamentáris rendszerre — csak az a kérdés, milyen mértékig. Az európai népek között bekövetkezik a *hiedelemnyugvas* állapota. *S íme: az 1870! 71-es német-francia háborútól eltekintve, 1914-ig nincs több új nagy háború!* Az ellenlétek változatlanul fennállanak népek és nemzetek között, de a hiedelemérzékenység nem élezi ki őket. Háborús tűzfészekké lassanként csak a Balkán válik, ahol a nacionalizmus új hiedelme most kezd ébredni, így Európában kivirágzik a nemzetközi jognak békés úton, kongresszusokon, jogszabályokat alkotó és nemzetközi ellentéteket gyakorlati eredményekkel elsimító tevékenysége.

Elsődleges és másodlagos hiedelem-háborúk

Az ókor nagy háborúi a Földközi-tenger és vidéke birtokáért folytak, ami akkor az egész ismert világot jelentette. A görög-perzsa háborúkban Hérodotosz véleménye szerint is már teljes tudatosságai két nagy hiedelem ülközött meg, amely a Kelet és a Nyugat életérzéséből származott. A küzdelem a Földközi-tenger keleti medencéjének hegemoniájáért folyt s gazdasági, kereskedelmi és gyarmati! érdekek játszottak szerepet benne. Az mégis elsősorban hiedelemháború volt, mert benne a görög demokrácia és a perzsa despotizmus ütközött meg, a pán-hellén életérzés küzdött meg a keleti isten- és emberszemlélettel. Nagy Sándor a késői «ellen ludat univerzalizmusának hiedelmével akarta meghódítani és a Földközi-tenger keleti részével összekötni Ázsiát. A nagy

világhódító a görög filozófia egyetemességének korában kifejlődött életérzést és az azon épülő politika? hiedelmet vitte el a Gangesz partjaiig azzal a céllal, hogy mint egy akkori világpolgár, új életformát alapítson az emberiség számára. Róma világháborúi a Földközi-tenger nyugati részének birtokáért dúltak a Karthágóval folytatott küzdelmekben. Itt is a római demokrácia hiedelme ütközött össze a karthágóil despotizmussal, az afrikai patriarkális vallási és politikai hiedelemmel. A római császárság világháborúiban már a vallásos, a politikai és a nagy civilizációs hiedelem (a római jog) küzd a maga teljességéért és élet-kompromisszumáért a „barbárokkal“ szemben.

A kereszténység hiedelme okozza Klodvig és Nagy Károly háborúit. A pápai forradalom, a kereszténység belső megújulása támasztja az investitúra harcokat s a guelf-ghibellin háborúkat és amikor ez a forradalom győz, a kereszténység a kereszties hadjáratokban eljut imperializmusának tetőfokára. A kereszténység egységének megbomlása a huszita kor és a vallásháborúk hiedelemharcait hozza. Ezzel aztán a keresztény vallásháborúk kora lejár. A politikai hiedelmek átveszik az uralmat a tömegek fölött és megindulnak azok a háborúk, amelyek a nemzeti eszme első jelenségei, egyelőre még dinasztikus formában. A francia forradalom és a napóleoni háborúk kifejlesztik a nacionalista eszmét és ennek a nagy hiedelemnek összeütközése az 19J 4—18-as világháború is, míg a mostani a legújabb politikai hiedelmek erőpróbája. Tudjuk, hogy még a gyarmatosítást, az új világ-részekbe való kiözönlést is a vallásos és politikai hiedelmek és csak másodsorban a gazdasági okok szülték. Az amerikai pionírok vallási és politikai üldözés miatt mentek oda, éppúgy, mint az ír kivándorlók a nemzetiségi elnyomás miatt. Ahelyett, hogy otthon megalkudtak volna, inkább elmentek egy új világba szerencsét próbálni, hogv saját hiedelmük szerint élhessenek.

A történelem ismert legnagyobb világháborúi mind *elsődleges hiedelemháborúk*, mert valamilyen új életérzésből fakadt emberi hiedelem teljessé tételéért, annak az egész környezetben való elterjesztéséért és totális érvényesítéséért vívták meg őket. A történelem azonban nemcsak ilyen háborúkat ismer. Azonos, vagy hasonló hiedelmű csoportok is háborúznak egymás ellen. Ilyenkor ugyanannak a hiedelemnek a *különböző intenzitása* is olyan

színbén tünteti föl egymás szemében a csoportokat, mintha azok ellentétes hiedelműek volnának. (7.) Ál másodlagos hiedelemháborúban többnek és *nagyobbnak látszik* a racionális, gazdasági, nemzetiségi és helyi ellentét, de azért ezekben is hiedelmek állanak hiedelmekkel szemben s az ellentéteket ezek élezzik ki, míg a reális ellentétek egymagukban nem csinálnának háborút.

A vad törzsek legtöbbször azért indítanak hadjáratokat, hogy egymás istenségeit lerombolják s azok helyébe a maguk bálványait ültessék. Sok törzsnél csak az a férfi számít harcosnak, aki már olt máshiedelmű embert. A harc és a rablás Ösztöne kétségtelenül bennük van, s a természet és az élet gondoskodik arról is, hogy lehetőleg reális ellentétek is keletkezzenek, mert különben fejlődésük megállana. Háborúikat mégsem csak az öldöklés ösztöne és a természet által létrehozott ellentétek okozzák, hanem a mindezek együtteséből kifejlődött, világmegváltó fénnel előtük járó hiedelmek, amelyek egyedül képesek erőt adni nekik ahhoz, hogy életüket harcban feláldozzák. Hit nélkül náluk sincs emberi élet, de a hit csinálja a háborúikat ib. Ha nem hinnének hiedelmekben, eszményekben (babonákban, hatványokban stb.) — sose volna háború a földjükön. Mindezek abszolút bizonyossággal látható tények a ma élő vad népek életében. S mi vájjon miben különbözünk tőlük? Semmiben! Csak más színvonalon csináljuk — *ugyanazt!*

II.

A hadviselő társadalom képe

Amint minden kor háborúi mások, úgy különböző minden nemzet, nép és társadalom, amely háborút visel. Ezért a jelenségek között sokkal több az esetlegesség, de rá lehet bukkanni állandóan jelentkező, hasonló módon mutakozó, minden korban és minden társadalomban azonosképen ható okokra és okozatokra is. A háború lényegének a hiedelmekre épített magyarázata számtalan olyan problémához hoz közelebb, amelyek létezéséről mindenki tud, de azokat a gondolkozó ember is csak zavarosan látja és megfigyeléseinek sorrendjébe ilig-alig tudja őket szervesen beleilleszteni.

Amint a forradalomban az egész társadalom résztvesz, úgy még sokkal inkább elmondhatjuk azt, hogy a háború a társadalom egészének erőfeszítése. Összetételétől és fejlődésétől függ, hogy milyen rétesei és osztályai vesznek *aktív* módon részt a háborúban, azonban ettől független tény az, hogy a háború az egész társadalomra kiható, univerzális küzdelem. A történelmi fejlődés folyamán a fegyverrel való küzdés kötelessége hol kiválasztott osztályokra, hol meg az egész társadalomra egyformán vonatkozik. Vannak korszakok, amikor a közösség ura fegyveres zsoldosokkal, professzionátus katonaelemekkel folytatja a maga háborúit (különösen a kereskedő államok), máskor meg (a primitív és a modernül fejlett, a közjogi egyenlőséget elért társadalmakban) minden arra alkalmas férfi -katona. A katonáskodás többé-kevésbé a politikai hatalomban részes elemek joga és kötelessége s a hatalomba beleszólással nem rendelkező rétegek többnyire nem szoktak résztvenni a hadviselésben, így volt ez az ókori társadalmakban a rab-

szolgasággal, a középkorban a jobbágysággal és etekintetben jellemző tünet, hogy a második világháborúban ott, ahol a zsidóságot egyenjogúságtól megfosztották, a fegyveres hadviselésből is kizárták.

A háború azonban sohasem csupán fegyveres, hanem mindig más eszközökkel is megvívott küzdelem. Csak a primitív népek háborúi azonosak a csatákkal és a mészárlásokkal és csak azoknak közvetlen háborús céljuk az ellenség kifosztása, a bosszúállás és az ellenség emberállományának leigázása, valamint anyagi javainak megszerzése, vagy megsemmisítése. Mai korunkban a háború már az egész társadalomra kiható politikai, gazdasági, társadalmi és szellemi küzdelem, amelynek csupán legpregnánsabb, de nem egyedüli eszköze többé a fegyver. Ezért a háború a kultúrnépek életében sohasem csak katonai szakprobléma s annak lelki elemei nemcsak a katonáskodás világában, hanem a társadalom egész életében jelentkeznek.

*A hadviselő országokban mindig a vezető hiedelmek
hívői vannak uralmon*

Hogy a háború elsősorban hiedelmeink győzelméért folytatott fegyveres küzdelem, azt elsősorban a hadviselő országok politikai és uralmi viszonyainak vizsgálata mutatja. A háborút mindig erős hiedelmű társadalmi réteg, vagy embertömeg vezeti és folytatja. Ha a háborút egy új hiedelemben felnőtt és megerősödött állam indítja meg, akkor ez a tétel magától értetődő következmény. Ám, a hasonló fejlemény létrejön a megtámadott félnél is, vagy bármelyik államban, amely a háborúba belekeveredett. Új-hiedelmű népeknél a háború vezetése már kezdettől fogva a forradalmár hívó csoport kezében van, régi hiedelmű népeknél pedig a kompromisszumokat képviselő politikai vezérek lassankint kiszorulnak a hatalomból és helyettük olyanok jutnak kormányra, akik az ellenséges hiedelemnek az legnagyobb és legradikálisabb ellenségei. Azok a vezérek jutnak uralomra mindenütt, akikről köztudomású, hogy az ellenséget a legjobban gyűlölik és a vele való leszámolást a legkövetkezetesebben hirdették. A reálpolitika béke idején mellőzi az ilyen vezért, de háborúban előhívja és tár-

sadalmának vezetőjévé teszi. Vallásháborúk idején a papirendből kiemelkedő államférfiak vezetnek, világnézeti küzdelmeknél pedig a politikai próféták. A háború világosan látható és érzékelhető híredelemcsoportokra osztja a hadviselő népeket és minden népen belül a vezető hiedelem vezéreit és hívőit ülteti uralomra.

Igen érdekes ebből a szempontból az 1914—18-as világháború példája. Anglia és Franciaország népe a liberalizmus politikai hiedelmének szuggesztíójában élt, amikor ez a háború kitört. A háború vezetése mindkét országban az úgynevezett „baloldali radikális“ irányzat kezébe került és ez 1918-ban még sokkal világosabban érezhető volt, mint négy évvel azelőtt. A német birodalomban ugyancsak nagy politikai eltolódás következett be a nép lelkivilágában, az uralmon levők katonai életérzése azonban nem engedte meg ennek látható kibontakozását és ehelyett Ludendorff diktatúráját valósította meg. Minden hadviselő társadalomban az uralmon levőket leginkább jellemző politikai hiedelem válik általánossá, — a béke reálpolitikája erőshítű hívők irányzatává alakul! át, álorcáját leveti magáról. Ennek oka az, hogy a háborúban százszorosán fontos a *hitenergiák felfokozása* és ez csak akkor lehetséges, ha a közösség fundamentális hiedelme kerül kormányra. Ennek a hiedelemnek az uralomrajutásban való megakadályozása ilyenkor katasztrófákat szokott magával hozni. Az új-hiedelmű társadalom hitenergiája mindig nagyobb, mint a régi hiedelműé, de a régi hiedelmű, konzervatív társadalom is nagyarányú elváltozásokon megy keresztül. Ilyen okok tették a hatalom élére az imperialista Churchillt, mint aki egyedül látszott a hitlerizmus és a faszizmus új nagy hitenergiájával szemben megfelelő energiaforrásnak az uralmon levő angol rétegek szemében.

A háború elmosza a társadalom apró ellentéteit és két hiedelemtábort alakít ki

A háború nagy politikai hiedelem nélkül sohasem törne ki és ha kitör, nem volna sikerrel vezethető. A békés idők ellentétei — amelyek a társadalomban nagyok és mélyrehatóak voltak — a háború kitörésével egyszerre elvesztik jelentőségüket, vagy legalábbis lappangókká válnak. A hadviselő csoport a politikai berendezés más és más állapotában lehet, de a háború mindig ugyan-

azt a lelki eredményt hozza létre benne. Ha a népet különböző, sok tekintetben önálló törzsek alkotják, amelyek vezetői egymással rivalizálnak — háború esetén félreteszik ellentéteiket és a veszély ideje alatt egymással együttműködésbe lépnek. Mindig ez történt a nomád magyarság közös vállalkozásai, háborúi esetében. A polgári demokráciában az egymással torzszalkodó politikai pártok „nemzeti koalíciókban“ szoktak egyesülni. Apró hiedelmek fölött egy új, nagyobb hiedelem válik úrrá, amelynek integráló ereje van. A parlamentben ez a fejlemény nem föltétlenül abban jelentkezik, hogy a különböző pártok megszűnnek, vagy feloszlanak és egymással egyesülnek, de közös kormányzásukban mégis új szellem mutatkozik meg, — ha az illető társadalom nincs a hit-előregedésnek olyan előrehaladott stádiumában, hogy képtelen erre.

A háború a hívők hatalmas táborát alakítja ki, amely pozitív sacrumokat tisztel, határozott célokat lát maga előtt, nagyjában azonos módszerekkel vezeti a küzdelmet és egyöntetű módon gyűlöli az ellenséget. A hívők szemében mindig „szent“ a háború. Minden jó hazafi a hívők táborához csatlakozik. Elfelejtí gazdasági és szociális bajait, a béke idejében fennállott politikai panaszait, a más párton levőkkel szemben érzett gyűlöletét és a nemzet, a közösség nagy céljainak veti alá magát. Az opportunisták s a politikai hiedelemmel legkevésbé szaturált elemek túlnyomó többsége a hívők táborához csatlakozik. A vallásos hiedelem a politikai hívők oldalára áll. A nemzet minden lelki erőforrását a háború szolgálatára rendelik.

A politika az ő irányukban radikálizálódik, az új hiedelem szélsőségesei kerülnek uralomra s befolyásuk egyre nagyobb lesz az élet egész területén. A tudomány éppúgy a hadviselés szolgálatába áll, mint a szellemi¹ élet, minden értéke és tartaléka. A politikai problémák egy része eltűnik az érdeklődésből, másik része pedig sokkal könnyebben megoldhatóvá lesz az emberek szemében, mint a béke éveiben volt. A vezető politikai irányzat és alap-hiedelem elmélyül, nem lényeges elemei pedig háttérbe szorulnak. Az államhatalom ereje rendkívüli mértékben megnő és minden esetben „világnézeti“ színezetet kap, tehát erős hiedelemmel telődik. Színtelen-szagtalan politikai irányzattal nem lehet háborút viselni.

A társadalomban ezt a nagy változást kétségkívül az életérzés okozza. A háború a gyors égés állapotába viszi a társadalmat és ez az állapot az élet lényegét tárja mindenki elé a maga drámai mivoltában. Az egész társadalom azonban sohasem válik hívővé. A társadalom két nagy táborra, illetve egy túlnyomóan nagy hívő táborra és egy másik, kisebb csoportra oszlik, amely leelogikusabban a „*belső ellenség*“ elnevezéssel illelhető. Most egyelőre maradjunk a hívőknél.

A hívő lelkiállapota

A hadviselő társadalomban a politikai hiedelem hívőjében mindig ugyanazok a lelki jelenségek mutatkoznak meg, akár milyen civilizációjú közösségről beszélünk is. Egyénben és tömegben egyaránt ugyanaz a pszichózis válik úrrá. Éneikül a pszichózis nélkül nincs háború. Ha az illető nép saját akaratából és a maga egyéni céljaiért folytat háborút, — ha tehát nem vazallusként kényszerítették bele más hatalmak idegen célokért való küzdelmébe — a társadalom hatalmas többsége mindig teljes hiedelemközösséget alkot.

A hiedelemközösség tagjai a háború okát és célját egyformán, minden jelentősebb eltérés nélkül, azonos módon látják és magyarázzák és a fegyveres küzdelmet kezdettől fogva elkerülhetetlennek ítélik. Szentül vannak győződve arról, hogy a háború konkrét okok miatt, rendszerint valamelyik legnagyobb sacrumuk megsértéséért kellett, hogy kitörjön. Amióta a civilizált emberiség a háborút normális körülmények mellett általában mellőzendőnek tartja, azóta a hiedelemközösség tagjai azt is abszolút világossággal látják, hogy — a háborút *a másik fél* kezdte. Az események, a körülmények kényszerítették őket a háborúba való beavatkozásra, de az eredetileg nem az ő művük. A háborús bűnös a háború kezdetén mindig az ellenség, a háború végén pedig a — legyőzött.

A hiedelemközösséget a hatalmas heroizmus, az önfeláldozás nemes érzése és a hazafiság rajongása önti el. Nagy, nemes indulatok vesznek erőt az egyénen és a tömegben, hogy a közösség erőfeszítéséből kivehesse a részét. A háború kezdetén a tömegek mindig boldogan mennek a csatamezőre azzal a szent elhatáro-

zással, hogy, ha kell életüket áldozzák a közösségért. A katonai erények kivirágzanak, az eszmének hősei, lovagjai születnek, az embertömegek a nagy hitenergia következtében olyan cselekedetekre képesek, amelyekre máskor soha. Az emberi bátorság, a férfiúi jellem magasztos példái mutatkoznak me^ és biztatják további hasonló erőfeszítésre a társadalmat. A hívőkéi minden háborúban a győzelem biztos reménye, sőt határozóit tudata fűti. Ts^Tép alig-alig megy bele úgy a háborúba, hogy az uralmon levők ne volnának meggyőződve a végső győzelemről. Teljesen reménytelen állapotok is fenntartják a győzelmi reményt, mindaddig, amíg a hiedelem erős, ha viszont a hitenergia megrendül, akkor az előnyös hadihelyzet is hamarosan felborul.

A hívő a háború minden eseményét teljesen szubjektíven magyarázza. A tömeg maga a hadihelyzetet és annak titkait nem ismeri, de akik az adott állapotokkal tisztában vannak, azok is hiedelmük hatása alatt állanak. Az ellenség beismerései diadalmas örömet keltenek a hívőben, de a hívő maga igyekszik minél kevesebbet beismerni; a hívő a háborúból csak azt hallja és látja meg, ami győzelmi akarata számára kedvező, a többit pedig igyekszik nem elhinni. Nem mérlegel, hanem hisz. Minden nap újabb és újabb okokat talál, amelyek reményét teljesítik és számára a végső győzelmet biztosítják. Ha ez nem így volna, a szenvedő fél a háborút már az első vereségek után feladná, míg a vereségek a történelem tanúsága szerint, — igen sok nemzetben — a még nagyobb ellenállást hozzák napvilágra. A hívő a háború minden eredményét saját népe vitézségének, bátorságának, s hadvezérei zsenialitásának tulajdonítja, a belső bajokat és nehézségeket pedig a „belső ellenség“ működése következményének tartja.

A hívő lelkiállapotában külön kategóriák alakulnak ki, amelyek az ellenség, a hadviselő szövetséges és saját maga — tehát a háború minden fontos résztvevője képét szinte szimbolizált, egyéniesített alakban rajzolják. A hívő úgy látja az ellenséget, saját szövetségeseit és önnön hadviselő társadalmát, mintha azok egy-egy emberben, egy-egy személyben élnének. Jellemet helyez beléjük, szubjektív vonásokkal ruházza fel és perszonalifikálja őket.

Az ellenség képe

A hívó az ellenséget csak gyűlölettel szemlélheti. Ezért gyűlöletének képét festi vele szemben álló társadalmakra, nemzetekre, azok politikusaira és vezéreire is. Ebben a tekintetben sincs különbség primitív néptörzsek és mai kultúrnépek között. Az ellenség-szemlélet a legszubjektívebb érzés a földön. Az ellenség mindenkor a Sátán képében jelentkezik a hívó előtt. Arról mindig minden rosszat hajlandó elhinni és föltételezni. Az ellenséget gyenge jellemű emberek csoportjának tartja, akiket ostoba és hazug vezérek vezetnek; ők maguk is mindenkor aláhívalók nála. Vagy kultúrában, vagy civilizációban, vagy hazafiságban, vagy heroizmusban mindig mögötte állanak. Ha műveletlenebbek nála, akkor alá valóságuk ennek a ténynek a következménye; ha köztudomásszerűen civilizáltabbak, akkor viszont a hanyatlás és a rothadási állapotát föltételezi róluk. Az ellenség mindig rosszat akar és a hívó akarja a jót. Minden alávalóságot elhisz róluk, sőt azok előfordulását természetyszerűnek és logikusnak tartja, gyűlölete következtében. Az ellenséget ért csapásokat Isten büntetésének veszi és kárörömmel szemléli, a magáét pedig megérdemeled len tragédiának tekinti. Az ellenség minden politikai ténykedését vesszőfutásnak tartja; politikusai cselekvéseit köpenyegforgatásnak, árulásnak ítéli, a maga hasonló tetteit: reálpolitikának. A háborúban az ellenség mindig hanyatt-homlok menekül — mi mindig rendezetten vonulunk vissza. Az ellenség ügye, életének egzisztenciális kérdései a szemünkben mindig egyszerűek és világosak — a saját ügyünk mindig komplikált. (8.)

A civilizált népeknél az ellenségszemlélet odafinomult, hogy az ellenségben a Sátán földi hadserege helyett rendszerint — a félrevezetett népet látjuk, amelyet sötét erők, jellemtelen politikusok, ostoba királyok, vérengző forradalmárok, vagy önző kapitalisták vezetnek az orránál fogva és használnak fel sötét céljaik számára.

A hívó az ellenséget a legtöbb esetben megveti és lenézi. Az ellenség nem győzhet, mert nincs meg arra az erkölcsi jogcíme, férfias bátorsága, szellemi felkészültsége, mert küzdelme amorális, mert hamis isteneknek áldoz. A hívó rendületlenül várja az

ellenség legyőzetését, a mai modern korban pedig — *az ellenség belső összeomlását*. Túlozza az ellenség belső bajait, míg a saját nehézségeit igyekszik bagatellizálni. Az ellenségről minden rosszat és katasztrofálisát azonnal elhisz, a saját cselekedeteiben csak a jót, a hasznosat, az, előnyöset hajlandó észrevenni.

Az ellenség minden cselekedete és akciója: csalás és ámtítás a hívő szemében. Ha az ellenség olyan sikert ér el, ami letagadhatatlan — a hívő nyomban azt mondja, hogy a szándékolt cél sokkal *nagyobb* volt és abból az ellenség csak a kevesebbet érte el. Az ellenség hadvezéreinek kicserélését káröröm kíséri, a sajátjaink nyugalombavonulását igyekszünk nem emlegetni. Az ellenség vezeterei a hívő tömegnek személyes ellenfeleivé válnak. Az ellenséges nemzet királya hülyévé válik a hívő szemében, akkor is, ha saját uralkodójának édestestvére és azelőtt rendkívül módon tisztelte is; az ellenséges államférfi és hadvezér hasonlóképen ideg- és elmebeteg örült, vagy megfizetett gazember, a hívő tömeg ítélete szerint. Az ellenség képének ezt a kifejlődését a hadviselés érdekében minden országban tudatosan előmozdítják és propagálják.

A szövetségesek képe

A háború másik tényezője: a hívővel egy fronton küzdő másik nemzet és nép, a maga eltérő államberendezésével, idegen kultúrájával és nyelvével, amelyet a közös cél, a) külpolitikai azonos érdek hozott össze a másik nemzettel egy háborús korszak tartamára. Tudvalevő, hogy a népekben sóikkal nehezebb felszínre hozni az egymás iránti szeretetet, mint a gyűlöletet. A népek általában nem szeretik egymást. Csak nem-szomszédos, egymástól távol élő, velünk szemben semmiféle érdekellentétet nem ismerő népekkel tudunk lelkikg semleges, vagy jó viszonyban lenni. A történelem emlékei egy-egy népet a szimpátia jeleivel halmoznak el, de a legkisebb érdekellentét nyomban lerombolja azt. A népek hol szövetségesei, hol meg ellenségei egymásnak Európában és alig van olyan szövetségi tömörülés, amelynek tagjai valamikor egymásnak ellenségei ne lettek volna. Amellett a háború nemcsak ellenségek, hanem szövetségesek között is hozhat létre hatalmi eltolódásokat. Ha a hadviselő szövetségesek

közül az egyik nagy sikereket ér el, a másik pedig közben összeomlik, vagy háborús és belső pozíciója meginog: ez a helyzet ugyancsak olyan változást hozhat létre közöttük, amely egzisztenciális fontosságúvá válhatik.

Ezért a történelem tanúsága szerint a szövetségi viszony lelki szempontból mindig komplikált és belőle számos olyan fejlemény szokott kialakulni, ami a szövetség megkötésekor nem volt várható és előrelátható. A szövetségest normális körülmények melleit a közös küzdelem következtében a nép megszereti, megszokja s vele szemben odaadást és lelkesedést érez. A külpolitikai együttműködés és a közös háborús erőfeszítések kifejlesztik a népek gazdasági és kulturális kapcsolatait és olykor valóban baráti és bajtársi érzéseket hoznak létre bennük.

Viszont a dolog természeténél fogva a szövetségi viszony sohasem szokott zavartalan lenni. A szövetségesek között mindig kisebb-nagyobb ellentétek állanak fenn. A kisebb szövetséges mindig tart a nagyobb, a hatalmasabb társtól és vele szemben elhatározásának függetlenségét és önállóságát védelmezi. A kérdés, hogy a közös erőfeszítéshez ki adjon újabb gazdasági, szellemi és hadi értékeket, a népekben az öncélú politika területeit kezdi súrolni és gyakori ellentétekre ad okot.

A hívó a nagysikerű szövetségest irigyli, utánozni szeretné és igen gyakran annak mértéktelen imádalába esik bele. Állandóan azt hangoztatja, hogy bezzeg, a nagy szövetséges ezt és amazt a dolgot egészen másként csinálja, mint az ő országa, társadalma és vezetője. Ez a saját társadalmon belül ellentéteket fejleszt ki. A szövetséges rajongóit hovatovább azzal gyanúsítják, hogy az országot a szövetséges akaratanak akarják alárendelni. Kifejlődik a szövetségestől való félelem és a társadalom egy részében a gyűlölet is vele szemben. Megfelelő sikereket el nem érő, nagy nehézségekkel küzdő, kudarcokon áteső szövetséggel szemben viszont a lenézés érzése lesz úrrá. Mindezek a lelki jelenségek minden korszakban és minden szövetségben fennállanak és évezredek óta hasonló módon jelentkeznek.

A sajátmagunk képe

És hogy él most már a társadalomban sajátmagának képe háború idején?

Mindig a hívőről, mint egyénről és tömegről, tehát egy meghatározott hiedelemcsoportról beszélünk. Ebben a hiedelemegységben a hadviselő nép és ország ügye: szent, Istennek tetsző, igazságos ügy, amely egy elkövetkező világrendben teljes diadalt arat. A hívő embercsoport mindig meg van győződve arról, hogy hadseregének fegyverei jogot, rendet, igazságot, méltányosabb és magasabb emberi életet visznek magukkal mindenüvé, ahová elérkeznek. A legkisebb balkáni nép fiai is azt hiszik, hogy a jogot és a rendet honosítják meg, vagy állítják helyre, ha bármilyen kultúrnép életterületére betörnek. Soha még egyetlen törzs, nép, vagy nemzet nem akadt a történelemben, amely úgy érezte volna, hogy fegyverei civilizációt rombolnak. A vandálok se érezték ezt, amikor Rómára törtek. (9.)

A hívő arról is meg van győződve, hogy az ő politikai hiedelme, amelyért küzd, másoknak, a meghódítottaknak tetsző, nekik megfelelő, őket boldogító gyakorlattá válik és csodálkozik azon, ha hiedelme másoknak nem kell. Egyetlen hadviselő nép sem érti meg, hogy az általa elfoglalt területeken létesített uralma a meghódítottakból miért vált ki ellenkezést és miért nem találkozik meglepéssel? Hiszen hiedelme olyan világos, nagyszerű és természetes, hogy azt mindenkinek örömmel kellene fogadnia! A legtöbb nép hódításai során azt hiszi, hogy magasabb életszínvonalat hoz a meghódított számára s kevesen tudják, hogy a legnagyobb civilizációjú imperialista népek sem saját jószándékú akaratukból, hanem önkénytelen kényszerből emelték magukhoz a meghódítottak át. Egyetlen] nép sem esemberbaráti célokból hódít, de mindegyik azt mondja és azt is hiszi. Ha mégis emelik a kultúrát és civilizációt a meghódított területen — azt saját önérdékükből teszik, a meghódított terület jobb kihasználása és egyéb okok miatt. (10.) A legyőzöttek ez a kultúra, civilizáció és felsőbbes életmód mégsem kell és azért nem kell, mert kényszerrel, erőszakkal — idegen hiedelemmel keletkezett. Minden nép jobbnak tartja saját rendetlenségét, mint az idegen rendet, saját

elmaradottságát, mint az idegen civilizációt, saját szegénységét mint az idegen gazdagságot. A hódító azonban — akár kultúrnép, akár barbár sivatagi törzs — ezt sohasem érti meg, akár civilizációt, akár pusztítást hoz is magával.

Saját ügyünknek, saját társadalmunknak az önmagunkban élő képe minden háborúban a nacionalizmus összes gyermekbetegségeivel ékeskedik. A tömegben nem lehet reális, körülhatárolt, kultúrával átítatott, történelmi szemléletben megedzett véleményeket és hiedelmeket kifejleszteni, ezért a nacionalizmus minden háborúban elbarbárosul. De minden más hiedelem ugyanezt teszi. A túlzásokat és az elvadulást az államférfiaknak kellene megakadályozniuk, de a folyamattal szemben rendszerint ok is tehetetlenek. Figyelmeztető szavukat a tömeg nem érti meg, „megalkuvóknak“ mondja őket, és végül beléjük vetett bizalma meginog.

Háborúban saját sacrumaink méginkább szentségessé válnak. Katonáink, hadseregünk, zászlónk, történelmi mintaképeink még magasabbra emelkednek szemléletünkben. A sacrumok kontúrjainak kiéleződése igen sok társadalomban nehézzé, vagy lehetetlenné teszi a háborús politika, vagy a hadvezetés bírálatát. Az ellenség sacrumai ugyanakkor békebeli respektusukat is elvesztik és a profánság mintaképeiivé válnak. Az ellenséges katona vérengző bestiává lesz a hívő szemében, míg a sajátja mindig a lovaglásság mintaképe. Ezt a primitív törzs a legmagasabb civilizációjú néppel szemben is így érzi.

A „belső ellenség“

A társadalom azonban sohasem válik a maga egészében a hívők homogén csoportjává. Háború esetén az emberközösség túlnyomó része hívővé lesz, de egy része mindig a hitetlenek táborába megy át, illetve ilyen csoportot alapít. Azok, akik nem hívők, hanem hitetlenek, sőt a legtöbb esetben más hiedelmek hívői, hovatovább minden államban, országban és társadalomban törvényszerűen kialakítják a „belső ellenség“ frontját.

Plutarchos Periklesről írott életrajzában közli Theoprastosnak azt az állítását, hogy Perikles állítólag évi tíz talentomot tartalékkolt külügyi költségvetésében a spártai háborús párt tevé-

kenvségének megakadályozására, tehát a spártai békepárt anyagi támogatására. Athénben pedig mindvégig volt egy forradalmi párt, amely a marothoni, a plataei és a tanagrai ütközetek idején késznek mutatkozott hazáját az ellenségnek elárulni, csak hogy segélyével a demokráciát megbuktathassa, ill.) A születési és vagyoni előkelőségek Karthágóban Róma-pártiak voltak és nem értettek egyet a Barkasok mozgalmával. (12.) Fichte 1813-ban a háborúról írott tanulmányában az államot a „birtokosok intézetének“ tekinti; a társadalmat birtokosokra és nem birtokosokra osztja fel s azt mondja, hogy a nem birtokosok háború esetén úgy érzik, hogy az ellenség nem az ő ellenségük, hanem az uralkodó. A polgár ilyenkor nyugodtan várja a harc kimenetelét. (13.) A mai kor még világosabban mutatja, hogy minden államban és társadalomban jelen van a „belső ellenség“, amely nem ért egyet a közösség háborús erőfeszítéseivel, ellenben — az ellenséggel érez. Amikor Franco tábornok Madridot ostromolta, négy hadosztállal rendelkezett és rámutatva a városra, azt mondotta: „az ötödik hadosztályunk pedig ott van Madridban“. Azóta hívják a „belső ellenséget“ „ötödik hadosztálynak“, fifth columnnek. Csak az elnevezés új, a jelenség régi, egyidős az emberi történelemmel.

Minden időben és minden közösségben jelen van a „belső ellenség“ Léte ugyancsak azt bizonyítja, hogy az emberiség politikai küzdelmeiben a hiedelmek játszik a főszerepet. A társadalomban uralkodó hiedelem sohasem tudja az egészet igazsággal alá vonni, mindig akad egy olyan ellenzék, amely hovatovább elidegenedik a közösségtől és a társadalmi többségének, a népnek, a nemzetnek és az államnak is „ellenségévé“ lesz az adott politikai körülmények mellett. Nem föltétlenül követeli, vagy kívánja az állam megsemmisítését és feloszlását, de minden esetben annak politikai rendszere és uralkodó hiedelme életére tör. Működését a különböző korszakokban más és más módon teljesíti. Rendszerint a háttérben, a sötétben lappang, passzív ellenállást fejt ki, erőteljesen bírálja a politikát és a hadvezetést, a maga keretein belül propagandát fejt ki, igyekszik magának híveket szerezni és az adott alkalommal megpróbál uralomra jutni.

Ő az a hiedelemcsoport, amelyet a háború nagy élménye sem tudott a hívőkhöz kötni. Ez rendszerint azért van így, mert a

hívók őt tartják a priori „közellenségnek“, jelenlegi vagy egykori „elnyomónak“, vagy olyan veszedelmes „forradalmárnak“, aki fel akarja forgatni a társadalmat, ő az a csoport, amely nem képes az uralmoru levőkkel kompromisszumot kötni, vagy az uralmon levők, vagy a saját maga hibájából. A „belső ellenség“ minden embercsoportban tökéletesen azonos tevékenységet fejt ki és ugyanazon a lelki fejlődésen megy keresztül.

Lelkiállapotának legjellemzőbb sajátossága az, hogy nem hisz az uralkodó hiedelemben. Nem hisz a hiedelem forradalmában és háborújában, ellenkezően: — az ellenség hiedelmében hisz és az ellenség győzelmét várja. Határozott sóvárgással reméli annak a nemzetnek a vereségét, amelyben él és ezzel uralomra jutását hiszi biztosítottnak. A mai időkben egyik eszköze: a szabó társ. Igyekszik megakadályozni a termelést, hátráltatni a háborús erőfeszítést.

A „belső ellenség“ a különböző hiedelmű társadalmakban

A „belső ellenség“ nagysága és ereje az egyes társadalmakban igen sokféle körülménytől függ. Elsősorban természetesen attól, hogy a vezető hiedelem milyen erős, mennyire totális, milyen mértékig foglalja el és tartja megszállva a társadalmat. Nagy szerepet játszik azután az ország faji, népi, nemzeti struktúrája. Olyan államban, ahol sok a nemzetiség — gyakran sok a „belső ellenség“. A nemzetiségek egy része természetadta belső ellenség, különösen akkor, ha a háború az ő nemzetisége ellen folvik. Belső ellenség a jogfosztottak és a megalázottak tömege és forradalmi állapotú országban a reakciós réteg. A rabszolgák az ókor legtöbb háborújában saját hazájuk pusztulását várták és remélték és a nagy vereségek alkalmával megpróbálták néha fel lázadni. A kiegyensúlyozott gazdasági és szociális életű társadalomban háború esetén sokkal nagyobb a biztonság mint az egyensúlytalanban, mert a belső ellenség kialakulására kevesebb az ok. A „belső ellenség“ jelenlétét azonban nem csupán faji, nemzetiségi ellentétek, vagy rossz gazdasági és szociális viszonyok okozzák. Elmaradott, szegény népeknél néha sokkal kevesebb a „belső ellenség“, mint hatalmasabbaknál, gazdagabbaknál, ha az

előbbi helyen erős, amott meg gyenge a vezető hiedelem. Rendkívül fontos szempont ebben a tekintetben, hogy a társadalomban a politikai hiedelem a többiekkel milyen kompromisszumban él.

Primitív hiedelem-kompromisszum esetén (olyan társadalomban, ahol a vallás és a politika egy) belső ellenség alig van, Λ kóborló, szállást kereső nomád törzseknél, a nemzeti istennel rendelkező népeknél ritka eset a politikai meghasonlás. Egzisztenciaalapító, honfoglaló népeknél ugyancsak ismeretlen fogalom, legfeljebb megsértett törzsfőnökök, kiközösített csoportok szakadnak el a többégtől. A primitív hiedelemkompromisszum olyan erős egységes valláson! és politikai hiedelmen épül, hogy a belső ellenség nem tud kifejlődni benne; nem mer megmutatkozni és az egységes hitenergia nem is teszi lehetővé a más meggyőződés kialakulását.

Bonyolult hiedelemkompromisszum esetén viszont mindig van „belső ellenség“. Ha a társadalmat régi politikait hiedelem vezeti, akkor itt a „belső ellenség“ egy új hiedelem forradalmáraitól áll. Ilyen „belső ellenség“ volt mindenütt az első világháborúban: a forradalmi marxizmus. Lenin forradalom-stratégiai elmélete úgy szól, hogy a kommunistáknak elő kell mozdítani a nacionalista, kapitalista és imperialista népek háborúit, mert ezek a háborúk „nemzeti válságot“ idéznek elő és ez a válság teszi lehetővé a proletariátus forradalmának megvalósítását. A proletár-forradalmárok az első világháború alatt úgy a központi hatalmak, mint az antant oldalán saját országuk összeomlását várták és az antant-országok forradalmárait a háború eredményében nem a német nép leveretését, hanem a világháború kitérését ünnepelték. Ha a háború körülbelül azonos hiedelmű népek között folyik (másodlagos hiedelem-háború), akkor az összes népeknek hasonló hiedelmű és egymással egyetértő a belső ellensége. Ilyenkor egymással szemben álló ellenségeknek is közös a belső ellenségük; ebben az esetben a belső ellenség egymással egyetért, sőt együtt is működik. Jellemzők erre az állapokra a szociáldemokrata és kommunista internacionálék nemzetközi kongresszusai az első világháború alatt. Egymással háborúban álló népek marxista kiküldöttjei több ízben is összejöttek és megbeszéléseket tartottak 1911—18-ban. (14.).

Ha viszont a háború határozottan ellentétes hiedelmű népek között folyik (elsődleges hiedelem-háború), akkor a belső ellenség mindig a *külső ellenséggel azonos hiedelmű* és annak előőrse a hadviselő társadalomban. Ha régi hiedelmű politikai rendszer új hiedelmű, forradalmár néppel háborúzik, akkor az ő belső ellensége: a hazai forradalmár, aki hasonló világmegváltást hirdet, mint a külső¹ ellenség. Új hiedelemmel telített, forradalmi állapotban levő társadalomban a belső ellenség azonos: *a reakció táborával*. Az ancien régime képviselői, a jóllakott osztályok, a forradalmi hiedelemmel át nem itatott rétegek, az elnyomott vallás hívői, a tudományosság képviselőinek jó része s a konzervatív-világgal érző rétegek — többé-kevésbé mind a belső ellenség táborához számíthatók. Belső ellenség azonban nemcsak a külső ellenséggel együttérző, kisebbségben levő, hazai hiedelemcsoport lehet, hanem a más politikai hiedelmen levő *szövetséggel* együttérző is. A háborút ez is a fennálló hiedelemállapot megdöntésére szeretné felhasználni. Bár a háborúban a többséggel azonos érdekű és ugyanazt a célt óhajtja, ugyanazt a célt a szövetséges hiedelmének átvételével, saját társadalmára való rákényszerítésével akarja tetézni. A hadviselő ország a szövetséges forradalmi hiedelmét követő saját forradalmárját, — ezt a különösfajta „belső ellenséget“ — mindig kénytelen bizonyos mértékig tolerálni, ami a politikai helyzetet erősen komplikálja.

Ha a háborúskodó felek körülbelül azonos hiedelműek és mindenütt hasonló belső ellenséggel kell megküzdeniök, az ellenfél belső ellenségét mégis felhasználják saját céljaikra. Elősegítik annak uralomrajutását, hogy ezzel az ellenfelet gyöngítsék, hogy nála belső zavart támasszanak. Legjellemzőbb cselekedet volt erre az, hogy v Ludendorff tábornok 1917-ben lepecsételt vagonokban hazaszállította Oroszországba a kommunista vezéreket, hogy azok ott forradalmat csináljanak. A belső ellenség ilyenkor olyan fegyver a kezükben, mint a mérgező baktérium. Felhasználják őket, de hatásuknak nem mindig tudnak határokat szabni. Ha a háborúzó felek ellentétes hiedelműek, azaz a külső ellenség életfutárjai és szálláscsinálói, akkor A. ország hívője a vele szimpatizáló B. országban működő belső ellenséget a hősök, mártírok, szilárd meggyőződésűek méltatlanul elnyomott csoportjának; a

saját területén működő A. országgal szimpatizáló „belső ellenséget“ pedig: az alattomosak és a gazemberek gyülekezetének tekintti.

A „belső ellenség“ mindig csalódik a külső ellenségben

A külső ellenséggel együttérző, vele egy hiedelmet valló „belső ellenség“ a lelki mozgalmak tekintetében olyan mint a tengerszem, amely a tenger minden hullámvázát, viharát végigéli a maga keretei között. Állandóan és következetesen az ellenség győzelmét várja, a háború eseményeit az ellenség javára és az ellenség szempontjai! szerint magyarázza. Legfőbb ismérve: a végtelen és kimeríthetetlen csodálat a külső ellenség politikai- és haditetteivel, hadvezéréivel és államférfiaival szemben. A belső ellenség saját nemzetének államférfiait és katonai vezetőit tehetőségben, jellemben, hozzáértésben, arravalóságban kisebbiti, az ellenség vezéreit pedig rajongással szemléli, őket nemzedékükből kimagasló egyéniségeknek, félisteneknek tartja. A gyűlöttel hasonlítja össze az ismeretlent, — hűszen a külső ellenségtől távol él s így annak valóságos helyzetével nincs és nem is lehet tisztában. Az ország ellensége működésének legfőbb eredményeit szemlélheti, de az erőfeszítéseket, az ellenség belső zavarait, népének megpróbáltatásait maga nem éli át, s amit ezekről hall, azt nem hiszi el, félrevezető propagandának tartja. Az ellenség vezéreit bíráló kritika nem jut el hozzá, tehát mindent, ami az ellenségtől jön, megtisztult, felnagyított, salaktól mentes alakban és minőségben érkezik. A maga országának bajait és nehézségeit viszont ugyanakikor túlozza és így könnyen alakul ki benne az ellenség gyermekes csodálata.

Minden ország belső ellensége ezen a lelki fejlődésen megy keresztül. A győztesek valósággal megrendülnek, amikor elfoglalnak egy-egy országot és ott azt kell látniok, hogy saját vezéreiket a legyőzött nép egy rétege mindig *még jobban isteníti*, mint ahogy azt ők maguk teszik. Ezt a hatást mindig a „belső ellenség“ kelti, amely nem megy át azon a politikai és általában hiedelem-fejlődésen, mint amazok. Ezért történik, hogy mikor a külső ellenség a hirtelen uralomrajutott „belső ellenséggel“ fölveszi az érintkezést — a belső ellenséget *irtózatossal csalódások*

érik. A legjellemzőbb példa erre a központi hatalmak országaiban élő „belső ellenség“ történelmi csalódása az első világháború végén Wilson amerikai elnökben, az ő tizennégy pontjában és az antanthatalmak egész politikájában. A „belső ellenség“ készpénznek veszi a külső ellenség propagandaszólamait és nagy megrendülés árán kell észlelnie, hogy az a fegyverszünetek megkötésénél és a békeművek létesítésénél éppúgy a büntetés és a jutalmazás rövidlátó politikáját folytatja, mint az otthoni rendszer, amely ellen ő küzdött. Kétségbeesve kell látnia, hogy a külső ellenség nem jobb, nem nemesebb, államférfia nem okosabb és nem nagyobb szellem, sőt nem nagyobb erkölcsi, emberi érték sem, mint azok a hazai vezérek, akik ellen a küzdelemre annyi erőt pazarolt.

Hadviselés kényszerű szövetségben

A hadviselő társadalom lelki képét igen sok esetleges körülmény határozza meg, de vannak állandóan megismétlődő, örök jelenségek is, amelyek azt mindig azonos módon alakítják ki háború esetén. Más a lelki fejlődés olyan világhatalom birtokában íevő népnél, amely maga szabhatja meg külső és belső politikájának irányzatát és természetesen más az olyannál, amely kicsinységénél, alárendelt jelentőségénél fogva mások elhatározásainak, hadicéljainak, külpolitikájának és azok következményeinek függőjévé válik. Amióta az emberiség politikai közösségei fejlett életet folytatnak, állandó jelenség a történelemben az olyan hadviselés, amelyet eg5'es népeknek másokkal való kényszerű, nem saját jószántukból vállalt szövetségben kell végezniök.

Tudjuk, hogy a görög városállamok, amelyek a hellén törzsek fölötti hegemoniáért küzdöttek egymással, uralmukat részben hódításaikra, részben gyarmataikra, részben pedig a kisebb államok szövetségbe-kényszerítésére alapították. Noha a hellén törzsek azonos nyelvűek, kultúrájúak és mai életérzésünkhöz viszonyítva: azonos világszemléletűek is voltak, mégis a hatalmas és a kicsiny közötti szövetkezés náluk is mindig a kényszer eszközével, az elnyomatás kisebb-nagyobb tériekével történt. A népeket, az országokat, az államokat nemcsak a hódítók, de a *protek-*

torok is el szokták nyomni, legalábbis bizonyos fokig. Görögországban a „hegemónia“ mindig annak a kezébe került, akinek több volt a hódítása és a szövetségese, amelyek jórészt kétségkívül kényszerítették a nagyobbakkal való szövetkezésre.

Jellemző, hogy a peloponneszosi háború kitörése előtt Perikles a Spártával való kiegyezés és béke lehetőségének egyik feltételét abban látta, hogy mind a két fél állítsa vissza szövetségesei függetlenségét. (15.) Ezzel nyíltan bevallotta, hogy a szövetségesek jórésze kényszerű állapotban volt; Athén és Spárta politikai rendszerének, vezető hiedelmének elfogadására kötelezte őket; önállóságukat, függetlenségüket megcsorbította; azok szabad elhatározásukat elvesztették; voltaképpen: protektorátus alá kerültek. A római légiókkal háború esetén mindig együtt menteltek a „szövetségesek“ harci alakulatai. A germánok elleni hadjáratokban már részt kellett venniük a galloknak, akiket Caesar egy évszázaddal azelőtt hódított meg. Róma szövetségeseinek jórésze a fegyver által levert népekből, másik része pedig megfélemlített néptörzsekből állott. (16.) Attila világhódító útjain mindig maga előtt hajtotta a leigázott népeket. Napóleon Franciaországgal való szövetségre kényszerítette a kis német államok túlnyomó részét — saját testvéreikkel szemben.

A kényszerű szövetség: az elnyomatás egyik fajtája

Nyilvánvaló, hogy az a nép, amely ilyen kényszerű szövetségben harcol, nem lehet hasonló lelkiállapotban és nem mehet ugyanolyan lelki fejlődésen keresztül, mint a szövetség feje, vagy az olyan embercsoport, amely saját ügyéért egyedül, mindenkitől függetlenül visel háborút. Nagy hatalmak és kisépek külpolitikái ^ háborús szövetsége majdnem mindig kényszerű szövetség a kisebb fél számára. A kényszerű szövetség ezért: *az elnyomatás egyik fajtája*. A kényszerű szövetségben levő nép nem ura többé saját akaratának. A szövetséget nem hagyhatja ott, amikor akarja. Akaratát benne kellőképpen nem érvényesítheti és áldozatainak mértékét nem ő, hanem a protektorává nőtt hatalom állapítja meg. A kényszerű szövetségben harcoló országban a háborúnak olyan extátikus hívője, mint aminő a protektor nép társadal-

mában igen gyakori — alig van; legfeljebb akkor, ha a közös ellenség közvetlen veszéllyel fenyeget.

Az ilyen társadalomban törvénytörően az az érzés kap lábra, hogy a nép nem a saját ügyéért küzd. A népet idegen érdekért viszik a csatatérre. A társadalomban az a gyanú terjed el, hogy a nemzet nem magának győz, de magának veszít. Ezért általánossá válik az a vélemény és a vágy, hogy a közös küzdelemben kevés áldozattal kell részt venni. Az az állítás, hogy a kényszerű szövetség csak a protektorátust gyakorló nagyhatalom érdekeit képviseli, — rendszerint nem igaz. A kényszerű szövetség két, vagy több rossz közül rendszerint nem a legrosszabb, de viszont — sohasem a legjobb eset a kis nép számára, s ez egy-magában elégséges arra, hogy a pszichózis legkülönbözőbb fajtáit idézze elő.

Gyakori eset, hogy a kényszerű szövetségben élő állam népe az ellenség mellett a szövetségest is meggyűlöli. A társadalom egy része „háborús hívő“ és „belső ellenség“ is a szövetség szempontjából. A belső meghasonlás állandósuló lelkiállapottá válik. A szövetség a társadalom egy rétegének politikai, katonai és gazdasági érdeke, másoknak meg nem. Ezeket egyik csoport „árulóknak“ tartja, amazok pedig megsemmisítéssel fenyegetik a „belső ellenséget“. A társadalom ilyenkor lelkileg, néha meg politikailag is, kettészakad. A mohácsi vész után német- és törökpárti Magyarország kora világosari rámutat arra, hogy a lelki szakadás mennyire elmélyülhet egy társadalomban, ha az a körülmények folytán szabad elhatározásának állapotából kiesik és elháríthatatlan kényszerűségek hatása alá kerül.

Pacifista rétegek

Külön csoport a hadviselő társadalomban a pacifizmus hiedelmétől átitatott réteg. Tudva azt, hogy a háború az emberi hiedelmek fejlődésének egyik logikus következménye, életünkben a háborút és a békét egyaránt természetes állapotnak kell tartanunk. A pacifizmus alapján véve: *civilizációs hiedelem*, amely azt hirdeti, hogy az emberiség válságai békés úton is megoldhatók, sőt a válságokat maguk a háború mögött rejlő „barbár“ ösztönök okozzák; s azt szuggerálja, hogy a felvilágosult ember a

háború ellen küzdjön. Ám a pacifista propaganda mindenkor politikai fegyver is, amely valamely hiedelem ellen irányul. Háború esetén a pacifizmus, mint ilyen jelentkezik. A hiedelemnek természetes életszakasza lévén a háború, az ellene való védekezésnek ösztönös fegyvere a pacifizmus. Állandó megnyilatkozási formái a következők:

1. *Az imperialista, vagy hipokrata pacifizmus.* A győztes népeknek mindenkor érdeke, hogy uralmukat minél kevesebb erőfeszítéssel tartsák fenn és a jóllakottakban egyébként is sokszor az az életérzés fejlődik ki, amely a további imperialista hódítást szükségtelennek tartja és csak a meglévőnek megtartására, konzerválására és civilizálására buzdít. A győztesek és jóllakottak ezért az elnyomottakat és a legyőzötteket mindig le akarják beszélni a fegyveres ellenállásról. Rámutatnak arra, hogy a háború csak romlást okoz, de könnyedén megfélemlenek arról, hogy hatalmukat ők is háborúkkal szerezték. Saját társadalmukon belül, de nemzetközi vonatkozásban is terjesztik a pacifista hiedelmet. A győztesek mindig imperialisták addig, amíg további hódításokra törnek és pacifistákká válnak, ha a hódítást már megelégtették.

2. A „*belső ellenség*“ *pacifizmusa.* Mivel a „belső ellenség“ a nemzet háborújával nem ért egyet, természetesen pacifizmust hirdet, reálpolitikai célból, már csak a szabotázs okából is. Valamikor a legjellemzőbb tünet volt erre a marxista elemek pacifizmusa. Míg a proletár-forradalmárok egy része a nacionalista népek háborúit Lenin katasztrófa-elméletének hatása alatt helyeselte, addig a marxisták kevésbé forradalmi, inkább evolúciós szárnya az első világháborúban és azután is folytonosan a pacifizmust hirdette, mert az uralkodó politikai rendszerekkel ellentétes hiedelmű volt. A marxisták elleneztek a nemzeti háborút, de ugyanakkor hirdették az osztályharcot, és a marxista államban ők is hiedelmük általánossá tételéért, világforradalomért küzdöttek. Szovjetországban a kommunizmus belső ellensége a pacifista, Hitler Németországában a nemzeti szocialista eszme ellensége.

A. *Az aheroikusok pacifizmusa.* A társadalom természettől fogva aheroikus rétegei mindenkor ellenzik a háborús erőfeszítést,

mert meg akarják tartani kényelmes életmódjukat és a hiedelemrendszerben már elért pozíciójukat.

4. *Az öreg hiedelmek pacifizmusa.* A hiedelemhanyatlás örök kísérő jele: a békevágy. A hiedelem már túljutott forradalmán és imperializmusán és a maga körében uralomra, hatalmi, anyagi és szellemi javakra tett szert. Terjeszkedési ambíciói már nincsenek, hívőin a hiedelemhanyatlás ismert tünetei mutatkoznak.

Nagy hiedelemháborúban a pacifizmus hatása csekély. A pacifizmus néni állandóan erősödő, folytonosan terjedő civilizációs hiedelem, hanem növekvő és visszaeső. Ötven évvel ezelőtt sokkal erősebb volt, mint ma. Ennek oka az új hiedelmek megszületése és a hiedelem-ellentétek kiéleződése.

Hiedelemszegény tömegek

A hadviselő nép társadalmának utolsó jelentékeny csoportja azoknak köréből áll, akik minden politikai hiedelemállapotban a legtöbben vannak: az aktuális hiedelemmel kevésbé telített rétegekből. Ha meggondoljuk, hogy a legizőbb forradalom is csak a társadalom aránylag kis körében zajlik és éppen ez okozza gyors kiégését és a reakciós tömegek felülkerekedését, — úgy be kell látnunk azt is, hogy a háborús hiedelem is alapjában véve érintetlenül hagyja a nép széles, nagy csoportjait. Minden hadviselő társadalomban igen nagy tábor a *hiedelem-szegényeké*, akik politikai, sőt nemzeti meggyőződéssel is csak csekély mértékben, vagy primitív módon vannak telítve. Ez pillanatig sem jelenti azt, hogy nemzeti, hazafias és háborús kötelességeiket nem teljesítik, csupán azt, hogy háborús részvételük lelki szempontból egészen más, mint az „öntudatos“ hívőké, vagy a „belső ellenségé“. Ugyanazok a tömegek ezek, amelyek a forradalomban a reakciót segítik diadalra. A háború rendkívüli élmény a számukra, mert személyesen és nagymértékben kell résztvenniük benne, de azt lelkileg mégis egészen másként fogják föl, mint a politikai hívők.

Természetes adottságunk látták, hogy minden korszakban szolgálniuk kell nemzetüket, s ezt a tény 1, ezt a tapasztalatot

a világ örök sorának tekintik, amelyen nem lehet változtatni. Háborús lelkesedésük lehet ösztönös, de nem mutatja a politikai hívés ismerveit. „Nem tudják“, hogy a háború miért van, vagy azt a legritimébb okokkal magyarázzák, azonban az ellenség iránti gyűlölet mégis erős tud lenni bennük, ha nem is olyanfokú, mint a hit paroxizmusában élőkben. Fejlettebb civilizációjú népeknél a politikai hiedelem-szegény réteg jóval kisebb, mint elmaradott, patriarkális, paraszt társadalmú országokban.

Az ilyen néptömeg a háborút *jóval kisebb öntudattal* éli, mint a hívók serege. Meggyőződése csak a hadviselés bizonyos fázisai-ban szilárd. A harctéren vitézül küzdhet, de odahaza a közélet-lemezési és egyéb szabályokat és rendeleteket nem tartja be, hanem önös céljait szolgálja. Lehet hős az ütközetekben, de a háborús kötelességteljesítés gondolatától adott alkalommal könnyen meg-válí, mert nem él benne mély és erős hiedelem, amely minden körülmények között és nemcsak drámai pillanatokban heroizálja. A „muszáj-Herkules“ típusa ez a tömeg és nem az állandóan, rendületlenül, kitartással és találékonysággal küzdő hívő.

Hívó, vezető rétegnek kell előtte és fölötte küzdenie, hogy erőfeszítései a háború számára gyümölcsözteszethetők lehessenek. Ő a vezetettek örök serege. A sors keserű iróniája, hogy a hábo-rúk legfőképen az ő soraiból szedik áldozataikat, de ezen az örök törvényen nem lehet változtatni.

III.

A háború apokaliptikája

Ha a háború csak hatalmi és anyagi célokért folytatott küzdelem volna és a magját nem a hiedelmek összecsapása jelentené* folyamatai sokkal inkább ismétlődő, körülhatárolható és állandó formák között zajlanának. A háborúban azonban a benne résztvevő embercsoportok egész hiedelem-világa próbára s a népek minden hitenergiája kockára kerül. Ezért a háborúk lezajlásának *semmiféle szabályossága nincs*. Míg a forradalomban határozott és mindig ismétlődő dramaturgia-szerű szabályok jelentkeznek, a háborúnak nincs műfaja. Az összes résztvevők a legkülönbözőbb lelki fejlődéseken mehetnek keresztül. A fejlődési vonal sohasem világos és tiszta, előre nem látható, a történelmi esetekből nem következtethető. Egyik háború lefolyása sem olyan, mint az azelőttieké, — nemcsak tartalmilag, hanem formailag sem.

A háború az embercsoportok legnagyobb erőfeszítése, amit életükben kifejthetnek. Az ellenséges hiedelmű népekkel való küzdelem mellett az egész környező világ is rendkívüli hatással van a felek lelki fejlődésére. A természet új és új problémái merülnek föl benne. A tömeglélektani jelenségek korszerű formái bukkannak elő. A hiedelmek olyan átalakulásokon és megrázókódításokon mennek keresztül, hogy teljesen átalakítják a társadalmakat. A háború a forradalmak, lelki és testi betegségek, pszihózisok olyan áradatát bocsátja a világra, hogy benne minden lehetségessé válik. Minden háború rendezett formák között, lélektani szempontból mindig hasonló módon, szabályosan kezdődik és — minden logikai törvény megsúfolásával egészen másként végződik, mint ahogy azt bármelyik résztvevő fél várta vagy remélte

volna. A háborúval sohasem az előre kitűzött hadicélok válnak valóra, hanem az élet teljes elváltozása következik utána. Vele és általa soha nem sejtett jelenségek törnek rá az emberiségre. Teljes rendetlenség, zűrzavar következik utána, amelyből csak hosszú idők után lehetséges a kibontakozás. A háborúnak nincs epikai szerkezete, nincs dramaturgiája, a háború csak egyetlen szabályt ismer: a szabályosságból való törvényszerű átmenetet a bizonytalanságok területére. A háborúval mindig egy kor zárul le, a háború mindig egy-egy időszak *végítélete*. Műfaja ezért leginkább az apokaliptikához hasonlatos.

A háború előkészítése

A háború első jelenségei még szabályos törvényszerűséggel folynak minden országban és társadalomban. A hatalmak közötti -ellentétek egykor dinasztikus, később nacionalista hiedelmekben szimbolizálódtak, a jelenkorban pedig világnézeti hiedelmekként jelentkeznek és ezek egymagukban nyílt háborús fenyegetést hordoznak. Már maga az a tény, hogy a szomszédunkban egy idegen hiedelem kivirágzik, megnő, erőre kap — *föltétlenül veszedelmet jelent a számunkra*. Egy új politikai rendszer feltornyosodása a láthatárunkon minden esetben az eljövendő háború csíráit hordozza méhében. Ilyenkor a háború kitörése elől semmiféle módon nem lehet kitérni, azt legfeljebb elodázni, halogatni lehet. Ha egy Ország új belső erőket gyűjt magának s új hiedellemmel hatalmas hitenergiát ad társadalmának, a hiedelem hatása alatt nagy újításokat hajt végre a gazdasági, termelési, szociális és szellemi életben: ez mindmegannyi akut háborús fenyegetést jelent. (17. l.)

Belső megerősödésének pillanatában minden ország törvényszerűen külső igényeinek érvényesítésére tör, vagyis valamilyen formában az imperializmus útjára lép. Évszázados aspirációk újjáélednek ilyenkor és pillanatok alatt újak tapadnak hozzájuk. Egyetlenegy példa sincs a történelemben arra, hogy valamely társadalom megerősödése ne imperializmusának jelentkezését hozta volna magával. Ha bármelyik jelentékeny országban mélyreható forradalom zajlik, az egész környező világ ösztönösen a fejlemény hatása alá kerül, mindenki azt lesi, mi történik

abban a társadalomban? A nagy hiedelmek keletkezésükkor már magukban hordják az elkövetkező forradalmat és azután a kivétel nélkül mindig kirobbanó, kérlelhetetlen háborút. Ezt mindenki érzi és tudja, csak a politikusok és a diplomaták tagadják konkrét célok érdekében az új hiedelmű népek háborús készülődéseit. Mivel a háború hiedelmekért folytatott küzdelem és a hiedelmek következménye: apró ellentétek kiküszöbölése, racionális probléma-megoldás, általános lefegyverzés és hasonló technikai jellegű cselekmények annak kitörését sohasem tudják megakadályozni. *Háború mindaddig lesz, amíg az embernek új hiedelmei támadnak.* A háborús veszedelem nyomban jelentkezik, ha a tömeg politikai hiedelmet kezd árasztani magából.

Ha egy nemzetben a miénkkel szemben ellenséges hiedelem alakul ki, akkor annak magatartása hovatovább láthatóan is fenyegetővé válik. Hiába minden megnyugtató, ami a politikusok és a diplomaták irányából jön, már mérkőzésre készülünk ... A diplomácia még békét hirdet, de a társadalom már leszámolást sürget a más hiedelműekkel szemben, mert létét érzi veszélyeztetve azoktól. Gyakorlatilag: igen sok ország hadigépezete csak fölkészülési időnek tekinti a békekorszakot. A politika még békeállapotot tart fenn és a diplomaták a lelki közeledésről beszélnek, amikor a vezérkarok az európai kontinensen már itt is — amott is készítik az új háború terveit. A legjellemzőbb erre, hogy a németek Schlieffen-féle haditerve már a múlt században elkészült, 1908-ban az orosz forradalom miatt módosult és csak a világháborúban került alkalmazásra; a német császárság tehát jó negyedszázaddal az első világháború kitörése előtt már stratégiaiilag is készült arra. A bécsi hadiiskolában a hármasszövetség virágzása korában már tanították az Olaszország ellen leendő háborút és ugyanígy tettek más népek katonai vezetői is. A hadipolitika minden országban a háborúra való állandó készülés, vagy a pillanatnyi háborús erőfeszítés céljainak szolgálata — és ezt nemcsak a katonai szakemberek túlbuzgósága okozza. Teljesen ostoba beállítás az, amely egyedül a poroszokat illeti a „szoldateszka“ és a „katonai imperializmus“ vádjával, — minden erős hiedelmű nép háborús leszámolásra készül a többiekkel; a németeknél ez csak azért mutatkozott meg nagyobb erővel, mert az utóbbi korszakban ők voltak a kontinens legnagyobb

szárazföldi hatalma. Anglia ugyanezt a készülődést folytatta mindig a tengereken és Franciaország a szárazon.

A háborús fölkészülés minden olyan népben teljes erővel folyik, amelynek új nagy hiedelme van. Nagy hatalmak és a nemzeti ébredés korszakát élő elmaradt kis népek egyformán a világ békéjét fenyegetik, ha a hit paroxizmusába esnek. A régi hiedelmű népek ehhez képest mindig pacifisták, de később a háborús veszedelem feltornyosulásakor ők is militaristákká válnak. Hiedelemnyugvás esetén a kölcsönös fegyverkezés csökken; hiedelemérzékenység korában a fegyverkezés lázas tevékenységgé válik. A háborús készülődés egyes fejezetei világosan megmutatkoznak a különböző országok politikájában. Először a diplomáciai és politikai készülődés jelentkezik, amely kialakítja a szövetségi rendszereket és megalkotja a racionális külpolitikai célokat. Ezzel együtt a katonai, fegyverkezési, haditerv-készítő tevékenység bontakozik ki, majd a gazdasági, ipari, ellátási tervek születnek meg. A készülődés utolsó fejezete a közösség lelkiállapotát befolyásoló propaganda létrehozása, amely mindig működött, újabban azonban a kormányzás tevékenységének szerves részévé lett.

A háború kitörése

A háborúkat a néptömegek pszichológiai állapota szinte önmagától szüli. Mégis a háború kitörése minden időben valamely erőszakos cselekmény, *incidens*, a társadalom képzeletvilágát megragadó esemény szokott lenni. Ez az incidens vagy magától adódik az érzékeny idegállapotban, vagy pedig mesterségesen előidézik, hogy a háború kirobbantására alkalmul szolgáljon. Az incidens nagysága és súlyossága nem fontos kritérium. A háború kitörését rendszerint már évekkel előre lehet érezni a nemzetek politikájának kiélesedésében. A külpolitikai viszonyok elmergesednek, az országok vezetői és társadalmi érzékenyebbekké válnak az őket másfelől érő hatásokkal szemben. E hatások jórészt ilyenkor „megalázóaknak” érzik és azokra igyekeznek hasonlókkal válaszolni.

Így fejlődik ki a „presztízs-politika“. Az államhatalmak politikai esemény-szemléletét és értékelését vezetőik és társadalmuk érzékenysége és hiedelmük tekintélyének megőrzése vágya veszi

uralmába. A legkisebb probléma is óriásivá nő, ha ilyen, vagy amolyan megoldása valamelyik hatalom tekintélyének csorbításával jár, illetve, ha az illető hatalom vezetői ezt így érzik. A presztízspolitikában a békés megegyezések igen nehezek. A presztízst egyetlen államhatalom, egyetlen politikai rendszer és egyetlen hiedelemcsoport sem adhatja fel, mert presztízsz nélkül — nincs hiedelem. A presztízsz az államnak, a politikai rendszernek, a kormánynak éppoly személyi java, mint az egyszerű embernek. Akinek nincs presztízse, vagy akinek a presztízse megcsorbul, annak az akarati tevékenysége és cselekvési hatásfoka is meggyöngül. A presztízsz-vesztés az államok számára külpolitikai süllyedést, szövetségeseik elpártolását és ellenfelek elmérgesedését hozza magával. A presztízsz-csökkenés odahaza a hívők hiedelmét rombolja s meghasonlást kelt a társadalomban. (18.)

Hiedelemérzékenység idején a kis incidensek ilyen okok miatt válnak élet-halál kérdésekké. Az első világháborút nem Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása robbantotta ki, hanem a nacionalista hiedelmek egyszerre való megérése az imperializmusra. Az incidens rendkívül súlyos és drámai volt, a Monarchia követelése pedig olyan, amely Szerbia önállóságát veszélyeztette volna — nyilvánvaló hát, hogy ennek a legnagyobb drámai eseménynek kellett a korszak háborúját aktualizálnia.

A háborúra fölkészült felek évezredek óta azt a gyakorlatot folytatják, hogy az elmérgesedett külpolitikai állapotok mellett tudatosan azért dolgoznak, hogy *ők légijenek a megtámadott fél* és így az írott szerződések az ő javukra legyenek magyarázhatóak és a jog „az ő oldalukon álljon“. A diplomácia az adott körülmények mellett mindig azért küzd, hogy a nagy „meggondolatlan-ságot“, az első erőszakos cselekményt — az ellenfél hajtsa végre. Ennek oka az, hogy az ellenfélnek ez a magatartása alkalmas a saját közvéleményének felbőszítésére, a szövetségeseik hasonló hangulatba hozására, a semlegesek befolyásolására és a világközvéleményének a megtámadott fél oldalára való állítására. A kormányok azért adják ki háborúk alatt *a különböző színű könyveket*, hogy azokban diplomáciai okmányaik egy részét publikálva, a saját maguk eljárását igazolják. Ha a háborúban nem a hiedelmek volnának a fontosak, mindez nem játszana semmiféle szerepet.

A háborút az erősebb hiedelmű fél robbantja ki

Ha a háború csak hatalmi és anyagi célokért folyó küzdelem volna, előkészítése és kirobbanása sokkal őszintébb és észszerűbb módon történék. A fennálló ellentétet, a sacrumok kölcsönös megsértését a hiedelmében erősebb fél kevésbé tudja elviselni és így *minden esetben ő lép először a háború útjára*. A háborúkat később ^gvforma szenvedélyességgel folytatják mindkét oldalon, de a kitöréséhez mindig a hiedelemben erősebb fél drámai föllépése vezet. Minden tekintetben ő az érzékenyebb, saját igazáról ő van jobban meggyőződve, ügyét ő látja tisztábbnak és szentebbnek, ő a heroikusabb, ő hisz a csodában, abban, hogy a benne dübörgő hitenergia az ellenség összes lelki, anyagi és fegyveres erőlényezőit hamarosan megdönti — a háborút ő látja megváltásnak, ezért ő nyúl először annak eszközához.

Az erős hiedelmű nép — sajátos pszihózis következtében — a háborút mindig rövid, dicsőséges és gyors sikert ígérő hatalmas *kalandnak* hiszi. A hívő valósággal izzik a vágytól, hogy összemérhesse erejét az ellenséggel. Saját erejét rendkívül nagyra, az ellenségét pedig összeomlás előtt állónak látja. Voltaképpen az egész háború már eldöntött ügy — a hívő felfogása szerint — csak a technikai lebonyolítás van még hátra. Hívő népnek a vezetői mindig könnyelmű ígéreteket tesznek a háború gyors befejezésére, míg a régi hiedelmű, felkészületlen népek a heves ellenfél kifárasztására számítanak.

A preventív háborúk ritkasága

A régi hiedelmű nép, amelynek társadalma nem a forrongás, hanem sokszor a hiedelemhanyatlás állapotában van, — *sohasem képes arra, hogy a stratégiailag és politikailag számára legkedvezőbb időpontban indíthassa meg háborúit*. A történelem úgyszólván nem ismeri a preventív háborúk fogalmát. Preventív háborúnak azt nevezhetjük, ha országunkat az ellenség támadása elkerülhetetlennek látszóan fenyegeti rendszerint egy új hiedelem kifejlődése miatt), viszont az ellenség gazdasági és fegyveres erejét még nem szedte össze kellő módon — megsemmisítésére tehát

megragadjuk az adott alkalmat, az ő támadását megelőző pillanatot. Nyilvánvaló, hogy az okos politika minden állam számára az volna, ha bizonyos elkerülhetetlen fejleményeknek maga váгна elébe a saját rendelkezésére álló eszközeivel, a saját jövője érdekében.

Ez az észszerű gyakorlat azonban sehol sem mutatkozik a történelemben. A régi hiedelmű nép sohasem tud akkor föllépni megerősödött ellenségével szemben, amikor az időpont számára a legalkalmasabb, hanem mindig megvárja annak teljes fölfegyverkezését és maga válik megtámadottá. Róma majdnem sohasem tudta megelőzni az őt fenyegető néptörzsek támadásait, hanem inkább bevárta azokat; az antanthatalmak nem tudtak Németország ellen föllépni a Saar-vidéki megszállás idejében, hanem megvárták a nemzetiszocialista rendszer kifejlődését és a Reich teljes fölfegyverkezését. A régi hiedelmű társadalmon a hiedelmek aggkori betegségei vesznek erőt. A társadalmat nehéz erőfeszítésekre rávenni, mert azoknak célját és értelmét nem látja. A nép nem akar áldozni és így a preventív háborút mindenki „kalandnak“ minősíti. A társadalom azt reméli, hogy a fenyegető ellenségen a „jobb belátás“ fog erőt venni és egyébként is még sok minden történhetik a jövőben. .. Ha a fegyveres leszámolás szükségességét egyes rétegek át is érzik, azt mindenkor halogatni igyekeznek. Saját népüket és országukat a háborúra mindig felkészületlennek tartják, mert nincs meg bennük a hitenergia optimizmusa. Az ellenség legelszántabb gyűlölőit csak akkor állítják az állam élére, amikor a háború már kitört. Hanyatló hiedelmű nép igen ritka esetben kezdeményez háborút, de ugyanaz az embercsoport hamarosan új hiedelem bővületébe eshetik és akkor előbb-utóbb ismét imperialistává lesz.

A háborúba való menekvés

Amilyen ritka eset a preventív háború, épp olyan gyakori viszont a háborúba való menekvés tüneménye a történelemben. Ha részletesen megvizsgáljuk az egyes országok belső politikai helyzetét a nagy háborúk kitörésének előestéjén, azt kell látnunk, hogy igen sok esetben a háborút a belpolitikai válság siettetette. Ha a társadalmat erőteljes, új, nagy hiedelem vette uralmába, akkor

természetserű, hogy az ország előbb-utóbb a háború eszközével próbálja meg igényei érvényesítését. De régi, konzervatív hiedelmű országban is nagy szerepet játszik a háború kitörésekor a kormányzati rendszer, azaz az uralmon levők válsága. Ezeknek nyomzó ellenzéke támad, kormányzási problémáik megnövekednek, politikai helyzetük egyre nehezebbé válik. Mindez fokozott izgalmi állapotot hoz létre a vezetők körében, akik a maguk sorsát népükével, országukéval azonosítják és erős hiedelmük folytán azt hiszik, hogy az ő elmozdításuk egyben a közösségre is katasztrófát jelentene.

Ezért: túlozzák a fenyegetettség mértékét, a veszélyt és, hogy a saját ellenzéküket lecsillapítsák, hogy népük figyelmét másra tereljék minden eszközzel a háborús pszichózist kezdik terjeszteni. Megállapítható, hogy a politikai rendszerek a legtöbb esetben inkább tudatosan háborúba viszik saját népüket, mint hogy ők maguk eltűnének és helyüket ellenzéküknek adnák át. Az egyes társadalmak, népek, nemzetek, államok *belső politikai életviszonyai sokkal gyakrabban okoztak háborúkat, mint az úgynevezett „nemzetközi bonyodalmak“.*

A görög klasszikus kor, a hegemoniáért való küzdelmek egész időszaka voltaképpen elsődleges hiedelem-háború volt, amelyben az oligarchia mérkőzött a demokráciával. Teljesen elegendő háborús ok volt Athén és Spárta, valamint szövetségesei között, ha valamelyik görög városban az oligarchia pártja Spárta segítségével megbuktatta a demokráciát, vagy a demokraták Athén segítségével elűzték tyrannosaikat. Viszont minden görög államban két párt volt; mindig megvolt az uralmon levők valamely külső hatalommal szövetkezett tábora és ugyanakkor a „belső ellenség“, amely viszont a külső ellenséggel volt burkolt, vagy nyílt együttérzésben és összeműködésben. Ebben a fokozott hiedelemérzékenységben szinte állandó volt a háború és azok kitörését mindenütt jelentősen elősegítette a belső ellenzék, vagy a „belső ellenség“ működése.

Rómában a világ meghódítására sokkal inkább a polgárháborúk következményei és hiedelmei vezettek, mint a hódítás kívánása. A politikusok, akik ebben a korban egyben hadvezérek is voltak, rendszerint azzal a céllü mentek el távoli hadjárataikra, hogy majd dicsőséget aratva hazatérjenek, diadalmenetet tartsa-

nak és azután hadseregüket megőrizték s megnyerve a nép simpatíáját, átvehessék a halaimat Róma fölött. Már a hadvezérré való megválasztásnál is ez volt a valóságos céljuk és a szenátus már eleve belpolitikai célzattal küldte ki őket a hódító útra. A polgárháború véres proskripcióit és összes politikai változásait a hadjáratokból megtért hadvezérek vitték végbe. Caesar főleg azért hódította meg Britanniát, hogy ellensúlyozza riválisának, Pompeiusnak Keleten aratott sikereit. Később ez a gyakorlat odafajult, hogy a hadvezérek jelentéktelen barbár törzsek meghódítására, néhánv nyomorult falu fölperzselésére indultak útnak, hogy a minimálisan kötelező ötezer főnyi ellenség lemészárlása után diadalmenettel térjenek haza és ezzel politikai karriert csinálhassanak.

A háborúk jórészt nem a világosan megfogalmazott, a történelem által szentesített, az egész nemzet javát egyaránt szolgáló, elkerülhetetlen külpolitikai okok hozzák létre, hanem: az ezekkel való visszaélés. A hadi dicsőség megszerzése az ókorban a belpolitikai népszerűség mai módszerű elnyerését helyettesítette. Azóta is hasonló szerepet játszik a háborúban a belpolitikai válság. Erős hiedelmű nép, amely a közte és az ellenség között fennálló ellentéteket százsorosán érzi, mindig könnyen hajlamos fegyveres leszámolásra, a régi hiedelmű, hiedelemhanyaglásban élő társadalmat pedig mesterséges eszközökkel kell a háborús pszichózisba belelovalni.

A hadicélok változásai

Amint a háború nem valamely észszerű ok következtében tör ki, úgy természetesen nem is folyik pozitív módon' meghatározható és mindvégig azonos hadicélokért. Minden esetben két különböző hadicél lebeg a hadviselő népek szeme előtt. Az egyik: a hivatalos, a bevallott, a diplomáciai iratokban, államférfiúi megnyilatkozásokban megfogalmazott, mindenki által megérthető; a másik pedig az, amit a valóságban a hadviselő hívők éreznek, de nem minden esetben mondanak ki. A dolog természeténél fogva ez a második, burkolt a fontosabb és mindig ez a valóságos; a másik pedig csak, mint mentalis reservatio szerepel, hogy kellő esetben a valódit le lehessen tagadni, ha erre szükség mutatkozik.

A hadicélok változásának és fejlődésének határozott vonala van. A háború kezdetén a hadviselők a hadicél nagyságát a legtöbb esetben elburkolják, kisebbitik, a maga teljes egészében nem vallják be. A hadicél kezdetben a kitörést létrehozó incidens körül tapogatódzik és annak határai! és kereteit rendszerint nem haladja meg. Közvetlen hadicéllá az lesz, hogy a hadba induló államhatalom megsértett sacramát rehabilitáció érje; hogy az ellenség hasonló incidensek elkövetésétől örökre elriasztassék; hogy a megsértett presztízs ismét helyreálljon; hogy a racionális ellentét-részek megoldassanak, így a legtöbb háború, kitörése pillanatában, aránylag csekély okok és ellentétek miatt folyónak látszik és később alakul át a teljes hiedelemuralomért folyó élet-halál küzdelemmé. A hadicélok nagyságának elburkolása ásandó lelki tünetmenny a politikában. Míg egy társadalom belpolitikájában óriási hadicélok, azaz ígérek hangoztatása mellett aránylag kis dolgokért folyik a küzdelem, addig a háborúban kis célok hangoztatása mellett mindig a teljes egzisztenciáról van szó. Ennek a jelenségnek a pszihikai oka az, hogy a társadalom belső küzdelmeiben a teljes megnyérés, a megtérítés, az egész népesség hívővé tétele a cél, — itt tehát a teljes boldogság-ígérettel kell föllépni), hogy eredményt lehessen elérni; a háborúban pedig már kialakult hiedelmű, megtéríthetetlen ellenfelek állanak szemben. Az ellenségnek nem jó az egész hadicélt felmutatni, hiszen az csak heroizálná őt. ellenkezően, sokkal jobb azt bagatellizálni előtte.

A legújabb háborúkban a hadviselő felek rendszerint megszokták nyugtatni a szembenálló ország népét, hogy nem érzik ellenségnek és nem gyűlölik, csak kormányrendszerét és annak politikáját akarják megsemmisíteni és alapjában véve csak az őket ért sérelmek miatt indították meg a háborút. A hadicél a legtöbb társadalomban valóban csak halványan él a háború kitörésekor. Az ellenségszemlélet, a gyűlölet csak a háború folyamán fejlődik ki teljes egészében. Mind a két hiedelemcsoport ellenfele összes vezetőinek, azok szervezeteinek, hadigépezetének, politikai rendszerének, hiedelmet tápláló erőforrásainak teljes megszemmisítésére tör, a maga hiedelmét akarja a leendő legyőzöttre rákényszeríteni és ezzel a szembenálló népet a kor adottságai mellett a maga szolgálatára utasítani, A lassan kialakuló hadicél a régi világban mindenkor a részleges, vagy teljes meghódítás volt. Az ellen-

sog leigázása, lefegyverzése, adófizetővé tétele, az általa birtokolt területek egy részének elfoglalása, a dinasztiaik száműzése. Állandó cél volt az uralkodó hiedelemcsoportoknak a hatalomból való kiemelése. A mai időkben a hódítás, a foglalás már nem játszik akkora szerepet, mert a népi egyéniségek kialakulásának korában kevésbé megvalósítható, mint egykor. Az ellenséges hiedelmek teljes megsemmisítése azonban változatlan hadicél.

A hadicélokat ilyenformán nem csupán a hasznosság elve alakítja ki a hadviselők lelkivilágában. Ha a hadviselőket kizárólag materiális szempontok és célszerűségi gondolatok vezetnék, akkor hadicéljaik kezdetől fogva azonosak volnának és nem változnának a háború folyamán.

A hadicélok a kormányok szemében sem tisztázottak és sohasem véglegesek

Az igazság egyszerűen az, hogy a hadviselő államok kormányai maguk sincsenek teljesen tisztában hadicéljaikkal, amikor a háborút megindítják. Széles látókörű államférfiak érezhetnek ugyan magukban bizonyos történelmi ambíciót egy-egy nagy politikai cselekedet végrehajtására és ez eltöltheti egész valójukat, de ugyanakkor, a dolog természeténél fogva, kénytelenek — mindennapi politikát folytatni. Ha a háborúba belesodródta (rendszerint belső bajok, népük túlárado hiedelme, gazdasági és szociális válságok, a hiedelemérzékenység, a világpolitikai tényezők alakulása, stb., stb. következtében) bizonyos fejleményeknél többet nem látnak, a háború végéről egyáltalában nincs elképzelésük és rendszerint maguk sem tudják, hogy saját népükkel, országukkal, Európával és a világgal mit cselekedtek.

Hadicéljaikat ösztönösen érzik, de értelmileg nem tudják, nem akarják, vagy nem merik megfogalmazni. A világ szimpátiájának megnyerése céljából mindegyik háborús fél a megtámadott szerepét játssza, ami már egymagában fékezően hat a hadicélok nyilvánossághozatalára. A hadicélok a háború folyamán következetesen úgy formálódnak, hogy a háborúban részt nem vevő nagyhatalmak azokat ne kifogásolhassák, hogy a világ azokat ne érezhesse fenyegetésnek. Minden esetben szabadságot, egyenlősé-

get, gazdasági föllendülést, igazságtevést ígérnek a népeknek és ebbéli tevékenységüket a háború folyamán állandóan különböző módszerekkel űzik. A hadicél a modern időkben voltaképpen propagandaeszközzé válik a hadviselők kezében. Arra való, hogy a világ szimpátiáját a megfelelő oldalra állítsa, az ellenség tömegeit pedig meggyőzze az ellenfél lovagias, humánus, igazságos voltáról és ezzel a belső ellenséget erősítse.

A valóságos hadicélok sohasem valamely politikai rendszer vezetőiben, az országot irányító államférfiakban, hanem mindig — a hívők tömegében élnek. A kormányzatok nem is mindig maradnak helvükön a háború kezdetétől a végéig, így hát a hadicélok értelmezője és keresztülvivője nem is lehet más, mint a politikai hívők tábora, az uralmon maradó hiedelemcsoport. Ezek tömeget alkotván, nem rendelkeznek határozott szemlélettel a világ dolgairól, a népek jogairól, az államok történelmi rendelkezéséről és így politikai cél-szemléletük mindenkor dilettáns, elfogult, tudomány nélkül való. A háború egyik legnagyobb katasztrófája, hogy benne a hadicélok eldurvulnak és a tömegek ösztöneinek hatása alá kerülnek. Közvetlen hadicéllá válik a háború végén a megsemmisítő bosszú, a rövidlátó jutalmazás és az otromba büntetés, a magasztosnak látszó elvek szubjektív magyarázata és alkalmazása, a propaganda erejével népszerűvé vált politikai rendszerek és államok jogainak és érdekeinek előtérbe helyezése és a hasonló eredménnyel nem rendelkezők háttérbe szorítása,

A háború végén a hadicélok a mai időkben rendszerint valamely, a világot vezetni alkalmasnak látszó elv kialakításában jelentkeznek. Gyakori eset az is, hogy ugyanazt az elvet — természetesen diplomáciai és propaganda okok mitatt — mind a két hadviselő fél magáévá teszi, miközben azt állítja, hogy azt csak ő valósíthatja meg becsületesen. (19.) így az első világháborúban általános elvvé lett a „területi igények és hadikárpótlás nélküli béke“, valamint a „népek önrendelkezési joga“. A valóságban a hadicél mindig egészen más: az ellenség megsemmisítése, szövetségeseinek megbüntetése, a győztes hiedelem általánossá tétele és ja varnak teljes kihasználása a győzelem által.

A háborús pszihózis jó és rossz hatásai

A háború lélektani szempontból elsősorban valamely hiedelem próbára tételét jelenti. Minden háború azért van, hogy vele és általa a társadalmakat lenyűgöző hiedelmek ereje megmutatkozzék, hogy azok az egyetemes küzdelemben kipróbáltassanak, hogy az élet új és új problémaival találkozva, lehiggadjanak és — akárki gvőz is — általánossá váljanak s új hiedelemkompromisszumot alkossanak az érdekelt életterületen. A hiedelmek pszihózisának teljes mértékig ki kell fejlődnie, azok minden részletének meg kell mutatkoznia, egész ösztönös mélységének föl kell tárulnia a háború alatt. Minden új vallásos és politikai hiedelemnek a legnagyobb vizsgálója a háború. Benne dől el, hogy a hiedelem éllelképes-e és egyben az is, hogy, ha éllelképes — azt *ki való-sítsa meg?* Mert egyáltalában nem bizonyo-s, hogy a hiedelmet ugyanaz a nép viszi diadalra, amelyik létrehozta . . . Népek elbukhatnak hiedelem-háborújukban és eszméik mégis győzhetnek, mert a győztesek átveszik azokat és a maguk érzés- és gondolatvilága szerint hosszú időre uralkodóvá teszik. A harmincéves háborúban a katolikus államok győztek, de a protestantizmus mégis fennmaradt. A napóleoni háborúban a konzervatívok legyőzték Franciaországot, de a forradalom elvei legyőzték a konzervatívokat. A háború tehát minden esetben teljes hiedelemmérvközést jelent, amely úgyszólván *független* a fizikai, materiális életért folyó harctól.

A háborús pszihózis az a lélektani állapot, amely a társadalmakban, a tömegekben egy hiedelem teljes érzés- és értelemvilágát kialakítja és az élet vezetésére a hiedelmeket alkalmasakká teszi. A háború kitöréséig a hívőt az előtte álló problémák lebecsülése, az ellenség lenézése, a nehézségek semmibevevése, a „könnyed világmegváltás“ általános érzése jellemzi. A hívő a hívés természeténél fogva azt hiszi, hogy miután neki „abszolút igaza“ van, ennek az igazságnak — könnyen, gyorsan és megrázkódtatások nélkül kell győznie. A háború elsősorban is rádöbentti az embereket arra, hogy hasonlóan erős hiedelem él a másik oldalon is. Hatalmas tömegek küzdenek a másik táborban, amelyek megteríthetetlenek és saját hiedelmükért a végsőkig kitartanak.

Ezért a háborús pszihózis a következőképpen alakul: a hadviselő társadalmat eleinte a hiedelem föltétlen uralma tartja szuggesztíójában. Amíg a háború győzelmesen alakul, ez a folyamat állandóan erősödik. Gyors győzelem esetén fejlődésében nem, is esik törés. A győztesek ebben az esetben azonnal hozzálátanak a kezük ügyébe került embertömeg erőszakos megtérítéséhez. Ha azonban a háború elhúzódik s a hadviselő társadalmat csapások érik, — saját hiedelme nyomban alakulni kezd. Törvényszerűen látni kezdi, hogy nem egyedül él a földön és nem kiválasztotta Istennek, vagy a Természetnek. A nagy erőfeszítésben a hiedelem uralmi rendszerének összes hibái, egyoldalúságai megmutatkoznak. A hiedelem túlzásait a társadalom érzékenyebb része lassankint megutálja. Kifejlődik a kritika — akár szabadon érvényesülhet, akár nem — és ösztönszerű módon elváltozásokat hoz létre az uralmi rendszerben. Ha a hívők csoportja nem szenved teljes leveretést és hiedelmét meg tudja tartani a háború végéig, — hiedelme föltétlenül maradandó lesz. A gyöngye hiedelmek összeomlanak, az erős, más népekben, más társadalmakban is élő, de elnyomott hiedelmek akkor is uralomra jutnak, ha az őket vezető nép a háborúban elbukott. A háborúban csak népeket győzhetünk le, de vallásszerű politikai hiedelmeket csak akkor, ha azok csupán az emberiség egy kis részletében és csak helyhez kötötten élnek és másutt nem lappanganak a tömeg életérzésében.

A háborús pszihózis a legnagyobb erényeket fejleszti ki a társadalomban, de ugyanakkor az erkölcsi válságok egész sorozatát zúdítja a tömegekre. Mint a választóvíz a nemes és nemtelen fémekre, úgy hat a háború erkölcsileg a társadalomra. Felszínre hozza az emberek nagyságát, erényeit és ugyanakkor összes bűneit is. Hősöket, hatalmas egyéniségeket dob felszínre, nagy államférfiakat, hadvezéreket, katonákat, művészeket szólaltat meg és a társadalmi heroizálásával megdöbbentő erejű tömegerényeket alkot. A háborús pszihózis hozza ki az emberből az emberfölöttit és rákjai le a történelem útján azokat a szobrokat, amelyekre a világ minden népe a dicsőség és nagyság érzésével tekint vissza. A háború szülte a világirodalom legnagyobb eposzait és későbbi, más műfajú, hatalmas alkotásait, ő okozta a tudományok fejlődését s a technikai találmányok elterjedését. A háború szórta szét

a fehér fajt az öt világrészben. Az emberi erőknek ezt a rendkívüli felfokozását a hiedelem *hitenergiája* okozza.

Az egészségtelen, gyöngé elemekben a hitenergia vagy nem fejlődik ki, vagy pediig abnormis megnyilatkozásokat juttat érvényre bennük. Ezekben a rétegekben a pszihózis a lovagiaság helyett a kegyetlenséget, a hősiesség helyett a bűnözést, a heroikus helytállás helyett a pillanatnyi haszonlesést, az áldozás helyett az önzést és a nemes gyűlölet helyett a nemtelent, meg a félelmet fejleszti ki. Ezért minden háború az emberi megnemese-
dés mellett mérhetetlen lezüléssel is jár. Erkölcsi végleteket alakít ki a társadalomban és sokkal többet hoz felszínre az életézés tudat alatt lappangó világából, mint bármely más esemény. Ami a béke éveiben egy nép életében nem mutatkozik meg, az a forradalmakban és a háborúban mind felszínre jön. Voltaképen saját népünket, társadalmunkat is *csak ilyenkor ismerhetjük meg a maqa teljes valóságában*. A népek és fajták igazi természete, erkölcsi-sége, temperamentuma, egyéni és tömegetényei, egyéni és tömeghibái, politikai képességei, szociális ösztönei mind a háborúban mutatkoznak meg.

A háború és a forradalom szimbiózisa

Minden hadviselő embercsoportban teljesen napvilágra jön az aktuális életézés és gyors, radikális változásokat hoz létre. A régi világban, amikor a háborúkat az uralkodóházak viselték egymás ellen és a hadviselést a kiváltságos osztályok folytatták, a nép túlnvómórésze távolmaradt a nagy megpróbáltatástól. Ha azonban a háborút az egész társadalom érzi és folytatja, akkor összes problémái felszínre kerülnek s ezért a hadviselés forradalmi elváltozásokat hoz létre. Mivel ma a háború totális korszakát éljük, minden háború egyben a társadalmi viszonyok forradalmi elváltozását görgeti magával.

A forradalomról szóló fejezetben elmondottam, hogy forradalmat mindig csak olyan népréteg csinálhat, amelyre a közösségnek elengedhetetlenül *szüksége van*. Nos, mivel a mai világban az államhatalomnak *szüksége van* a milliós hadseregekre, a háborúk után *az egész társadalmat törvényszerűen ezeknek a hadseregek-*

nek az életérzése veszi uralmába. Sehol sem az a politikai hiedelem marad uralmon, amely a polgári lakosságban a béke éveiben élt, hanem föltétlenül és törvénytörően az, amely a háború alatt a hadviselők társadalmában és elsősorban a fronton küzdő katonaságban kialakult. Erre a legpregnansabb példa a nemzeti mozgalmak története az első világháború után. Mind a fasizmust, mind a nemzetiszocializmust a háborút járt frontharcos nemzedék alapította, amely összetartozandóság-érzését a béke beálltával sem veszítette el, ellenkezően, tovább militarizálta a polgári társadalmat. A mai kor minden nagy háborújában versenyt fut a háború a forradalommal, azonban korántsem azzal a forradalmi mozgalmal, amely a háború kitörésekor az illető országban uralmon volt, vagy az illető társadalmat fenyegetni látszott.

Erős forradalmi hiedelemmel telített társadalom a háborúban föltétlenül konzervatívabbá válik. Ez az első látszatra ellentmondásként ható igazság tömérdek példával jelentkezik a történelemben. A francia forradalmat voltaképpen Napóleon hadjáratai csendesítették le és nem más, kevésbé jelentős események. A reakció már győzött, mire Napóleon uralomra jutott, de győzelme bizonyára nem lett volna végleges, ha a nagy hadvezér a társadalom egész érdeklődését új irányba nem tereli. A forradalom teljes gőze a nagy világhódító céljainak szolgálatába kényszerült, a társadalom előtt a hiedelem egészen új perspektívája merült föl s a hatalmas hitenergia új utat talált az érvényesülésre. Még régebbi korokból ugyancsak hasonló események mutatják, hogy a forradalmi társadalom a hiedelme egyetemességéért vívott küzdelemben *maga lehiggad*, elveszti torzonborz vonásait, kiszabadul a próféták és szektáriánus vezérek uralma alól, hadvezérek, államférfiak kezébe kerül és a belső társadalmi harc helyett a külső ellenséggel vívott küzdelmekben — megnemesül.

Ugyanakkor: nagy, erős politikai hiedelemmel nem rendelkező társadalmak a háború által elforradalmasodnak. A válság és az erőpróba felszínre veti összes problémáikat és, ha nincs meg a hatalmad hitenergia, ez a legnagyobb lélektani erő, amely egységes irányban képes összefogni őket, akkor az életérzés zűrzavara minden rétegükben megmutatkozik és a társadalmon forradalmi velleitások vesznek erőt. Ezért van az, hogy az új, nagyhiedelmű nép legyőzetésében is magával ragadja a győztes konzervatívokat:

ő maga a küzdelemben rendezettebbé, konzervatívabbá, megállapodottabbá, egységesebbé válik, az ellenfél pedig forradalmárrá lesz és így hiedelmek találkozásának alig marad akadálya. Ez mutatja a legtisztábban, hogy a háborúknak hiedelmeket kiegyenlítő szerepük van az emberiség életében. Nemcsak azt célozzák, hogy valamely uralmi rendszer meghonosodjék egy bizonyos ideig a földön, hanem azt is, hogy ezt az uralmi rendszert egy meglehetősen azonos hiedelemállapot tartsa fenn.

*A háború aláaknázza azt a politikai rendszert,
amely elindította*

A fegyveres erő, amely háború esetén a politika legfőbb eszközévé lesz, mindig nagy hatással van a társadalom életére. A hadrakelt seregben soha semmiféle rendszerben sem engedik meg a „politizálást“, a háború nagy élménye mégis igen nagy átalakító erővel hat rá. A hadviselt elemek megnőtt öntudattal, a kockázatok lenézésével, nagyobb merészséggel, a probléma-szemlélet leegyszerűsödésével és mindig bizonyos primitív alaphiedelmekkel térnek meg a háborúból, vagy ilyen lelki készséggel véteződnek, föl alatta. A hadseregbe tömörült népelemek általában kétféle végletben jelentkező lelki elváltozáson mennek keresztül, ami azután a politikai rendszerre minden esetben kihat.

Az első lehetőség: a militarizmus élményének elmélyülése és ennek az új életérzésnek fokozatos ráerőszakolása a közönségre. A katona azzal az öntudattal megy a háborúba, hogy nemzetének és politikait rendszerének egész bizalma őrajta nyugszik, ő tehát a közösség legfontosabb tagja. A háború nagy élménye következtében a hazai politikusok („kis dolgokkal”* pepecselő konzervatívok és a nagy jelszavakat kergető forradalmárok egyaránt) megkicsinyednek a szemében. (20.) A politikai próféták jórésze nevetségessé válik előtte. Kiválasztottnak érzi magát és ettől kezdve a mások presztízsét] nem tudja többé ugyanazzal a tisztelettel nézni, mint azelőtt. Viszont új emberek új presztízszt nyernek az értékelésében. A politikus, a próféta, az agitátor helyett többnyire a legendás hadvezér lesz hiedelmének fölkent nagysága. A győztes tábornokok politikai

érvényesülésének évezredek óta ez a lélektani alapja. A katonai fegyelem élménye élesen szembekerül azokkal a hazai emlékekkel, amelyek a rendetlenség, a forrongás vagy a tehetetlenség és a határozatlanság benyomását keltették benne. Ezért hazájának megváltását a katonai uralom valamely formájában látja.

Forradalmi országban a háborúval mindig elmúlik a forradalom vagy annak legalábbis az elsődleges formája. A forradalom vezetői vagy átadják helyüket a győztes hadvezérnek vagy választaniuk kell régi politikai segítőtársaik és katonai vezéreik között. A győzelmes háború a forradalmi ország hiedelem-rendszerét *konzerválja*. Megszilárdítja a jogrendet, lezárja a forrongások korszakát, új arisztokráciát teremt, néha új dinasztiát alapít. Régi hiedelmű, konzervatív országban ugyancsak hasonló hatású a győzelmes háború és az ebből fakadó katonaélmény, azonban itt ugyanez a fejlemény igen gyakran az arisztokratikus forradalom jelenségeivel egyesül. Ha a konzervatív ország győz és valamely forradalmi nép ellen nyer háborút, hadserege mindig új életérzéssel, új eszmékkel tér haza.

A második lehetőség: a militarizmus élményéből való kiábrándulás a hadrakelt társadalomban. Vesztett háborúk következménye szokott lenni. A megpróbáltatást a hadrakelt erő nem bírja el. A katonaerények megbomlanak benne. A háború értelme lassankint semmivé válik a tömeg lelkében. Az az agitáció győzedelmeskedik, amely fölfedi a titkot, hogy a vezetők becsapták, félrevezették, idegen érdekekért feláldozták a népet. Ez a hadsereg fellázadására, szétesésére, lezüllésére vezet. Ez a jelenség mutatkozott meg teljes erővel 1918-ban mindazokban az országokban, amelyek a háborút elvesztették. A hadsereg ilyen esetben: az előtte teljesen ismeretlen, csak távolról sejtett, de meg nem értett célú forradalomhoz csatlakozik és annak martaléka lesz.

A fennálló hiedelemállapotot és az erre épített uralmi rendszert ilyenformán a háború mindenkor aláaknázza. Minden politikai rendszer a biztos átalakulás kisebb-nagyobb veszedelmébe kerül a háborúval, akkor is, ha győz, akkor is, ha veszít. Az aláaknázás nem jelenti azt, hogy a hiedelem és a politikai rendszer

megbukik, de minden esetben válságot hoz, amelyből igen nehéz a kibontakozás. A politikai rendszert vagy át kell alakítani és új elemekkel megtölteni, vagy teljes uralomváltásnak kell jönnie. Vagy saját hiedelmünk alakul át, vagy az ellenségét vesszük át. A hiedelmek a háborúban erősen fertőző, *ragadós betegségekkel válnak* és nem, aszerint terjednek, vagy pusztulnak el, hogy ki győzött, hanem azon a módon, hogy a háború a hadviselőkből ezen és| amazon az oldalon milyen új életérzést keltett és ebből mi válik általánossá a tömegek lelki világában.

A hazatérő hadseregekből izgalomvezető réteg lesz

A háborúk után a hazatérő hadseregek a legtöbbször alapvető változásokat kényszerítettek rá saját társadalmukra és országukra. Rómában a háborúk után a legnagyobb gond mindig a veteránok problémája volt. Úgyszólván az egész agrárkérdés a veterán-nehezégekkel kapcsolatban fejlődött. Az oligarchiának minden hadjárat után engedményeket kellett tennie: a szenátusnak le kellett telepítenie a veteránokat. A szántóföldi törvények mind a nagy hadjáratokat követték. Keresztény világunkban is egyre nagyobb problémává lesz a középkor vége óta, hogy az uralkodók és az országok mit kezdjenek a háborút viselt néprétegekkel. Hiszen a háború mindig és mindenütt felfokozza a termelést, túlszűfolja a munkahelyeket. Az új aktivitás előhaladást biztosít az alsóbb néposztályoknak s az egyéni életben apró emelkedéseket tesz lehetővé. A néptömegek rendszerint társadalmilag emelkednek a háború által és elért pozíciójukat többé nem akarják elveszteni. Viszont a háború végén a felfokozott termelés megáll. Az emberhiányt ismét munkahiány váltja föl.

A háborúból hazatérő tömegek otthon nem tudnak elhelyezkedéshez jutni Otthonukban elváltozott gazdasági, szociális és politikai viszonyokkal találkoznak. Sohasem azok az életkörülmények várják őket, amelyektől évekkal azelőtt elszakadtak. Minden esetben *mellőzötteknek* érzik magukat és, ha nem is megjutalmazásukat, de minden esetre a társadalomba való szerves beillesztésüket követelik, ami viszont: megoldhatatlan problémává lesz. Mindezek következtében a háborúból hazatérő hadsereg

izgalomvezető réteggé válik, mégpedig minden esetben. (Akár győztes háborúból, akár elveszett hadjáratból tér is haza.)

Az ókorban a katonák egy részét a győztes hadjáratok után a meghódított területen letelepítették. Földet, tűzhelyet adtak nekik a provinciákban és ezzel a meghódított terület őrzését is biztos elemekie bízták, a belpolitikai feszültséget pedig részben levezették. Mára azonban az európai népesség túlsúfoltsága miatt a hasonló megoldások sokkal nehezebbekké váltak. Ezért minden hadviselő országban számolni kell azzal, hogy a háború problémája a békekötéssel nem érhet véget. Győztes országokban ezeket a kérdéseket néha könnyebben meg lehet oldani, azonban a vesztes félnél ez majdnem mindig lehetetlenné válik. A XV. században Spanyolországban az egymást követő háborúk miatt a katonaelemekből olyan hatalmas izgalomvezető réteg keletkezett, hogy a királynak egyszeriben nem volt mit kezdenie vele. Columbus felfedezése többek között azért vezetett az amerikai kontinens gyors meghódítására, mert ezek a forradalmi elemek izgalmi állapotuk levezetését megtalálhatták az újonnan megismert földrész előzőlítésében. A német, francia, olasz, spanyol és orosz történelem a katonaelemből fakadó forradalmak egész sorozatát hagyta ránk, mint háborús következményeket.

A háborús megpróbáltatások hatása a társadalomra

A háború azonban nemcsak a fegyveresen hadatviselő népelemek életébe hoz rendkívüli változásokat, hanem az egész társadaloméba is. Az 1914—18-as világháború mérhetetlen kihatású élménykomplexum, a tanulmányi kirándulás, a szociális problémamegismerés és a rendkívüli igénynövekedés hatásával járt minden európai nép egyszerű fiára. Paraszti emberek idegen világ-részekbe kerültek, más munkaviszonyokkal, társadalmi berendezkedéssel ismerkedtek meg, sajátjukon kívül más népekkel találkoztak, más civilizációkat, szokásokat figyeltek meg. A tömeg ez élmények következtében lassanként feladja régi hiedelemkompromisszumait. Mint az apokalipszis lovasai, úgy törnek rá a társadalomra a háború következményei: a testi nélkülözések, a járványok, az erkölcsi megpróbáltatások és a lét összes egzisztenciális

válságai. Ezért a háború alatt egy társadalom mindig többet fejlődik és többet vallónk, mint a békének tízszer annyi ideje alatt.

A háborús megpróbáltatások erősen különböző hatást gyakorolnak az egyes társadalmakra. A primitív hiedelemkompromisszumban élő népeknél a háború voltaképpen az élet megszokott állapota. A hatalmas hiedelem könnyen elviselhetővé tesz számukra minden szenvedést és megpróbáltatást. Az emberi élet célja az ő szemükben: mindenük feláldozása a vallásos és politikai hiedelem egységéért, a nemzeti istenért s a boldogság tetőfoka: a fajtáért, a nemzetért elszenvedett halál. Vannak olyan törzsek és népek, amelyek szerencsétlenek, ha nem háborúznak és mindenkivel szövetkeznek, aki lehetővé teszi számukra a hadviselést. Ezeknél a háborús megpróbáltatás úgyszólván ismeretlen fogalom.

Bonyolult hiedelemkompromisszumban mindig csak olyan népek élnek, amelyek már erősebben civilizálódtak s amelyek lelkében már sem a vallás, sem a politika nem egyeduralkodó, hanem a kettő együtt a civilizációs hiedelmekkel alkot kompromisszumot. Ezek a háborút már nem kívánják olyan ösztönösen, mint a primitív hiedelemkompromisszumban élők. A görögök klasszikus korszakukban (amikor az istenhit már megingott náluk, de az erős politikai hiedelem úrrá lett körükben és kezdett kivirágzani már a filozófia is) emberöltőkön keresztül, szinte évenként megújuló háborúkban küzdöttek egymással az oligarchia, vagy a demokrácia uralmáért. Mégis a háborúk hatása sokkal nagyobb volt számukra, mint évszázadokkal azelőtt. A primitív népnél a háború elvesztése alig-alig jelent politikai felfordulást. Sebeiket nyalva visszavonulnak és újabb csatára készülődnek. Civilizált népeknél a vesztesbe már rendszerint belepusztul a politikai rendszer, tehát a politikai hiedelem legalábbis átalakul. A háborúskodás valamikor a népek főfoglalkozása volt, ma azonban a civilizált európai néptömegek a XIX. században elszoktak a hadviseléstől és ma is csak igen nehezen törődnek bele abba a gondolatba, hogy újabb világháborús korszakhoz érkezünk el, *amelyben a rendes állapot a hadviselés és a rendkívüli a béke.*

Egy-két száz év óta alig van habom Európában, amelynek hatása egyben ne jelentené hiedelmek összeomlását és új hiedel-

mek keletkezését, voltaképen: az állandósult forradalmat. Emellett: mai korunkban az európai érdekek összekuszálódása miatt elérkeztünk oda, hogy a lokális háborúk majdnem lehetetlenültek. Minden háború csak világháborúra vezethet. Kivételképen, az uralmi rendszerektől távolesó, vagy nem fontos stratégiai pontokon ideig-óráig dülhatnak jelentéktelenebbnek látszó háborúk, de manapság ezek is már biztos jelei egy elkövetkezendő világmérfkőzésnek. Mivel az európai szárazföldön, a világtegereken, a gyarmatokon, s így az egész földgolyón a nagyhatalmak mind érdekeltek, mert hiszen a történetés színhelye az egész földgömbre kiterjeszkedett, — korunkban a világháborúk korszaka állandósult, és ez az állapot meg fog maradni mindaddig, amíg valamely egységes világuralom ki nem alakul a földön, vagy pedig a civilizáció esetleges katasztrófája következtében a világrészek ismét eltávolodnak egymástól. Ha ma a világháborúk korszakát éljük, természetes, hogy a háborús megpróbáltatások hatása állandóan az egész résztvevő emberiségre rázúdul. Ma már nemcsak a hadviselők vesznek részt a háborúban, hanem a semlegesek is és a háború társadalmi hatásai az egész fehér fajt egyaránt érintik, A világháborúk kora találkozik az általános, új forradalmi korrall.

A katonai döntés hatása egykor és ma

A civilizáció fejlődésével a háború minden eleme nagyon megváltozik. A civilizáció kezdeti fokán és teljes kifejlődésében (tehát az egykori törzsi állapotokban és manapság) az egész társadalom aktív módon résztvesz a hadviselésben. A közben levő fokozatokban (a patriárkális királyság, a rendiség, az oligarchia, a nagy osztálykülönbségek korában) a hadviselés egyéni és rendi privilégium és kötelezettség, amely csak a társadalom bizonyos rétegére korlátozódik. Az ókori civilizációk kezdeti korában és a keresztény középkorban a háborúkat csaták, ütközetek döntötték el, éspedig kizárólag azok. A társadalom kiállította a maga fegyveres erejét és, ha az teljesen megsemmisült, vagy olyan mértékű vereséget szenvedett, hogy a háború folytatása lehetlenné vált, — a katonai döntés létrejött; egyik fél győzött, a másik vesztett és megszületett a béke. A társadalmak csak fegyveres erejükkel

küzdöttek egymással és sokkai kevésbé materiális és lelki eszközökkel. Küzdöttek ezekkel is, de ez a harc nem mutatkozott meg olyan mértékben, mint később, a fejlettebb korokban. A katonai döntés a civilizációnak ezen a fokán primer módon a csatatéren mutatkozik meg. Az ellenfelek végső döntésnek tekintik a katonai győzelmet és vereséget és annak bekövetkezése után nyomban igyekeznek befejezni a háborút. Ezért ebben az időszakban a háborúk sokkal gyakoribbak, szinte évről-évre megújulhatnak, *de nem járnak olyan mélyreható konzekvenciákkal, mint ugyanannak a civilizációnak a fejlettebb korában.*

Ezzel szemben a fejlett civilizációban — amely mindenkor bonyolult hiedelemkompromisszumokkal, magas színvonalú gazdasági élettel, a szociális problémák jelentékennyé válásával, az életérzés elfinomodásával és a háború eszközének ritkább igénybevételével jár — a katonai döntés kevésbé fontos és a hadviselő felek mindig az ellenség egzisztenciális összeomlására törnek. Mai korunkban minden hadviselő a kollapszust, a beteg szervezet teljes összeomlását várja és csak ennek az esetnek a bekövetkezését tartja végleges győzelemnek. A görög és római civilizáció kiteljesedése korában ugyanez volt a helyzet. Róma világhódító sikereit rengeteg vesztett csatával, de az állandó helytállással, a nagyobb szervezettel, az erősebb gazdasági megalapozottsággal és mindig az ellenség kifárasztásával és összeomlásával érte el. A rómainál jobb hadseregek, katonásabb népek, heroikusabb társadalmak sorjában elvéreztek, mert a döntés — nem a csatatereken történt, és a katonai vereség sohasem jelentette Róma kapitulálását.

Mai civilizációinkban a győzelemhez a katonai fölény és a katonai döntés nem elégséges. A hadicél nem is az ellenség katonai megsemmisítése, hanem politikai hiedelmének megtörése és a győztes világpolitikai rendszerébe való kötelező beillesztése. A kor ebből a szempontból meglehetősen hősietlen* mindegyik fél az ellenség teljes társadalmi összeomlását akarja előidézni. A legújabb korban az állandó csatanyerés nem jelenti föltétlenül a háború diadalmas befejezését, sőt sorozatos csatavesztéssel is lehel háborút nyerni — ami más korokban lehetetlen volt. Ám ma hadsereg áll szentben hadsereggel, gazdasági erő gazdasági erővel, propaganda propagandával, társadalom társadalommal, gyáripár gyáripárral, pénz a pénzzel és

mindezek együttesen az ellenség összes javaival. A mai háború: a gazdasági és szellemi erőkezletek tökéletes összeütközése és ezeknek csak egy része a katonaiság, a hadsereg, a stratégia, a hadvezetés.

Az összeomlás lezajlása a vesztes félnél

A modern kor első hasonló világháborúja a napóleoni volt. A francia császárság összeomlásának tömérdek jelensége érdemli meg a figyelmet mai korunkban. A hadviselő felek a modern háborúban kísérteties versenyt futnak egymással az anyagi, erkölcsi és szellemi javak elpazarlásában. A nagy hitenergiájú nemzet mérhetetlen erkölcsi és szellemi fölényben van a régi, konzervatív, hanyatló hiedelmével szemben. Katonája az ellenség katonájánál sokkal többet ér. Társadalma heroikusabb. Mindenki sokkal többet áldoz. Ilyen országban a katonai és polgári hősöknek égetsz sora támad és az államvezetést szellemi találékonyság jellemzi. A konzervatív, régi hiedelmu népeknek kezdetben vesztett ügyük van és helyzetükön csak az segít, ha ezt a mérhetetlen előnyt gazdasági javakkal és stratégiai, földrajzi fekvésük, a természet által nyújtott erőtevényezőik felhasználásával ki tudják egyenlíteni és a háború csapásai alatt maguk is heroizálódnak. A háború nem csupán lélektani kérdés, a túlnyomóan erősebb nép a kis hősiességű népet előbb-utóbb térdre kényszeríti. Nagy, lomha, megromlott hiedelmű társadalmak azonban az erős hitenergiájú ellenség hirtelen csapásai alatt ugyancsak hamar összeomolhatnak, így verte meg annakidején Japán a cári Oroszországot.

Napoleon művének összeomlása amiatt következett be, hogy a nagy világhódító *túlheroizálta a francia társadalmat*. Semmi hősiesség, semmi helytállás, semmi erőfeszítés nem volt elég. Mindig újakat követelt a néptől és a társadalomnak hovatovább látnia kellett, hogy ennek sohasem lesz vége. Napoleon politikai hiedelme és hadicéljai lassankint elváltak a francia nép érzésvilágától és a hatalmas győztes országban lassankint — mindenki belső ellenségévé vált. A császár egykori leghívebb emberei meghasánlottak vele. „összeesküvő voltam, de cinkosom volt Franciaország” — mondotta Talleyrand ebben az idő-

ben folytatott tevékenységéről. Napóleont nem csupán az orosz hadjárat, Anglia világkoalíciói és a hadihelyzet alakulása ölték meg, hanem ezekkel párhuzamosan: a francia társadalomnak ez a belső átalakulása.

Az összeomlás a vesztes félnél manapság úgy kezdődik, hogy a kisebbségben levő belső ellenség tábora megnövekszik, s aztán lassankinti többséggé válik a társadalomban. A külső események, a vesztes csaták, a háborús megpróbáltatások drámai módon elősegítik ezt a kifejlődést, de voltaképpen az összeomlást nem azok okozzák. A hadviselő fél morális ereje megtörik. Éppen úgy, mint a forradalom utolsó szakaszában, a veszendőnek indult hadviselő országban is hovatovább *egy kisebbség rémuralma lesz a politikai rendszer alapja*. Azok, akik még hisznek, semmit sem tartanak elég drágának ahhoz, hogy hiedelmüket megmentésük, hogy uralmukat fenntarthassák. Minden eszközt megragadnak és a legkétségbeejtőbb kísérletekhez nyúlnak — de a nép többsége ezt már egyre hidegebben szemléli, parancsait egyre inkább vonakodva teljesíti és titokban a belső ellenséggel kezd egyetérteni.

A belső ellenség különböző táborai egyesülnek

A belső ellenség mindenütt különböző rétegekből áll. Ezeket igen gyakran mélyreható ellentétek választják el egymástól, azonban a katarzisz napjaiban, egy nemzet összeomlásának előestéjén a belső ellenség különböző csoportjai mindig — ösztönösen találkoznak. Napoleon Franciaországában a régi királypártiak és a szélsőséges jakobinusok is egyetértettek már lassankint, legalábbis abban, hogy a császárt el kell távolítani. 1917-ben Oroszországban a cári ellenzék a kadettekkel, Kerenszkyékkel, sőt a mensevikiekkel és bolsevikiekkel is együttértett abban, hogy a cárt detronizálni kell. A háborús összeomlás mindig a forradalom törvényei szerint megy végbe. 1918-ban a német birodalomban a szociáldemokrata belső ellenség ösztönös egyetértésre jutott a liberális polgári pártokkal és a katolikus centrummal is. Ez az együttértés és együttműködés nem szokott tartós lenni, de éppen elégséges ahhoz, hogy a drámai fordulatát előidézzék.

Minden összeomlásnál általános törvény a belső ellenség különböző csoportjainak egyesülése, akkor is, ha azok valamikor a legvadabb, egymást tépő ellenfelek voltak. Ez az egyesülés nem jelent föltétlenül forradalmat, de mindig forradalom-szerű jelenség. A belső ellenség különböző csoportjait az egykori hiedelemellentétek és az uralmon levők hatalma választotta szét. A hatalmas, uralmon levő hiedelem virágkorában neutarizálja a csoportokat; amint azonban az uralmon levő hívők sorai a nagy megpróbáltatások hatásai alatt megbomlanak, a belső ellenség táborában ugyanaz az integrálódási folyamat megy végbe, mint a hívőknél, amikor uralomra jutnak. Amint győzelem esetén mindenki a hívőkhöz akar csatlakozni, így összeomlaskor az opportunisták, de a megcsalatozottak is előzőnként a „belső ellenség“ sorait. Magyarországon 1918-ban százával és ezrével rohantak az előkelőségek, hogy a forradalmi pártokba beiratkozhassanak. A belső ellenség természet-szerűen jelentkezik ilyenkor, hogy átvegye a hatalmat. Rendszerint bizalommal közeledik az ellenséghez és tőle jobb békefeltételeket vár, mert arra hivatkozik, hogy ő mindig az ellenséggel érzett. Ekkor jön ismert csalódása, hogy ebbéli érdemeit nem ismerik el.

A győzelem képe a győzteseknél

Mi történik ugyanakkor a másik hadviselő fél lelki világában, amely megnyerte a háborút? Elsősorban az 1918—19-es «semények állanak előttünk tanulmányozási alapul, de hasonló jelenségek mutatkoznak a régebbi korok háborúi végén is. A győztes nép társadalma és annak tömegei minden esetben azt hiszik, hogy — megmentették a világot a pusztulástól. Az az érzésük, hogy a jogtalanság, a barbárság, az öldöklés, az igazságtalanság, az elnyomatás korának vége van. Első meggyőződésük az, hogy az elpusztítottak az ellentéte: a jog, a rend, az igazság, a béke, a nyugalom és a nagyszerű jövő virrad rá most már az emberiségre. 1818-ban az antant országainak népe általánosan azt hitte, hogy az „utolsó háború“ zajlott le a földön és a teljes igazság győzedelmeskedik utána.

A győzelem képe úgy él a győztesben, mint isteni kinyilatkoztatás, mint Isten adománya az arra érdemes nép vagy népek számára. A győzelem a vallásos népnél minden esetben Isten jutalma, a politikai hívő szemében pedig a hiedelem abszolút-éi vényűségének tiszta bizonyítéka. A politikai hiedelem mennybéli fényvel ragyog a győztes előtt. Megállta a teherpróbát, bebizonyosult, hogy csak vele és általa lenét élni. Az ellenfél az ellemi logika törvényei szerint omlott össze és pusztult el. A politikai hiedelem győzelme pillanatában magát a világ urának hiszi. Mindenkor teljes univerzalizizmust tulajdonít magának és nyomban igyekszik is magát *világszervezetté* tenni. A legyőzöttek, a győzelem által önállóságra jutott új országok, sőt a semlegesek is azonnal a győztes politikai hiedelem ígézetébe esnek. Utánozni kezdik a győztesek alkotmányát, kormányzati formáját, mint ahogy egykor a győztes isteneket is azonnal tisztelni kezdték, mert hát a győzelem egymagában bebizonyította azok földöntúli erejét.

A győztesek rendszerint meglepődve döbbennek rá hiedelmük ilyen fogadtatására, hiszen ők a saját hiedelmüket már nagyrészt meghaladták és az ellenség hiedelmével sokban azonosultak. A tömeg a „boldogság“ ígézetében ezt a kínos ellentmondást nem veszi észre, csak később fog a „győztes“ hiedelemmel szembe szállani. Egyelőre azonnali vágyként a hiedelem világorganizációjának kiépítése dörömböl a lelkében. A hiedelmet általánossá kell tenni a népek között és rá világszervezetet kell építeni, hogy az azonos elv a föld összes népeit hasonló eszközökkel és módszerekkel kormányozza, így született meg 1920-ban a Népszövetség gondolata, mint a győztes demokrácia hiedelmének világorganizációja.

A győztes társadalomban a felelőtlen szenvedélyek kerülnek felszínre. Az ellenség és szövetségeseinek megbüntetése, a saját szövetségeseik igazságtalan és érdemtelen megjutalmazása; a háborús bűnösök kutatása; más saját szövetségeseik megrövidítése és kijátszása; a teljes érzéketlenség mások problémáival szemben; a háború hatásainak észre nem vétele saját társadalmukban; a legyőzött ellenfél szociális, gazdasági és politikai nehézségei, vagy forradalma fölött érzőit káröröm; a hit, hogy az ellenség összeomlása a győzteseknek haszon és az rájuk nem fog megrázkód-

tatásokat hozni, — tehát a teljes erkölcsi és politikai rövidlátás *törvényszerű tünetté lesz a győztes társadalomban*. A megértés és távoli politikai koncepciók szolgálata: ismeretlen erények a győzelem pillanataiban. A fölismerés, hogy az ellenség teljes megsemmisítésével civilizációnkat, gazdasági érdekeinket, egy ember-Öltő múlva biztosan jelentkező politikai problémáinkat tönkretesszük — csak nagyon nagy államférfiakban szokott élni. „Mi lesz Rómával, ha nem lesz már ország a földön, amelytől félni kell!” — kiáltott fel Cato a(második pun-háború után, előre látva az erkölcsi süllyedést, amely együtt jár a győzelemmel. A nép azonban egyelőre mindezt nem érzi. Ezért nincs olyan győzelem, amely ne jelentene káoszt.

A háború befejezésével a politikai élet csak lassan tér vissza normális medrébe. Ekkor megkezdődik a háború eredményeinek realizálása. Ez azonban sohasem úgy történik, mint ahogy a győztesek vagy legyőzöitek a háború befejezésének pillanatában érzékelik.

A legyőzött a népek szemléletében

A háború kimenetele nemcsak a győztesekre és a legyőzöitekre hat, hanem az egész környező világot is lelki hatása alá vonja. A legyőzött fél mindenkor magára marad. Kényszerű szövetségesei — hacsak tehetik — már tragédiájának bekövetkezése előtt eloldalognak mellőle és valóságos szövetségesei is elhagyják. A semlegesek, a háborúban részt nem vett népek törvényszerűen a győztes felé orientálódnak. (21.) Mivel ma a háborúk az egész világra kiterjednek, az azokat befejező békeműveknek szintén valamely, az egész világot rendező elvet kell kidomborítaniuk. A győztes a mai időkben nyomban világkoalíciót alkot, amelybe először volt szövetségeseit, majd a háborúban részt nem vett népeket, de lassankint az ellenség kevésbé bűnös kényszerű szövetségeseit is bevonja. Az első világháború befejezése után Németországot is bevették a Népszövetségbe, magámaradása csak néhány esztendeig tartott. A győztes fél nemcsak hatalmával, de uralkodó hiedelmének hatásával is irányítja a népeket, a társadalmakat. Pszichózisa lassankint ráragad az egész világra.

Így a háború befejezése után a legyőzött a világ népeinek szemében a legtöbbször „bűnössé“ válik. Ugyanolyan megítélésnek válik a szenvedő alanyává, mint a bűntevő, akit tettenértek és bíróság elé hurcolnak. A győztesek a háborús bűnösöket kezdik kutatni és akár megtalálják ezeket, akár nem, magát a legyőzött nemzetet mindig bűnösnek deklarálják. A bűnössé való kikialtás általánossá lesz és a legyőzött a rajta való bosszúállásnak, a kísérletezésnek tárgyává válik» Aztán a társadalmak érzésvilágában az évek múlásával ez a szubjektív ítélkezés lassan elhalványodik és nemsokára már itt-ott szimpátiák születnek a legyőzöttel szemben. Fölfedezik a vele való bánásmód méltatlanságát. Fölismerik, hogy a legyőzött nép társadalma mennyire szenved és igen gyakran világszimpátia, vagy legalábbis általános sajnálkozás keletkezik azzal a csoporttal szemben, amelyet nemrég még elvetemült bűnösnek ítélték. Forradalmi korokban a legyőzött néha azonnali szimpátiával találkozik a világ hasonló hiedelmű forradalmárjai részéről. Menekültjeit befogadják a rokonhiedelmű országokban és a szabadságát veszített népet mártírnak tekintik. Ez a lélektani alapja az „emigrációnak“. Mégis általános jelenség az, hogy a legyőzötteket általában mindenki megtagadja.

A legyőzöttek pozíciója mély lélektani okok miatt később — magától változik meg. Állandó jelenség, hogy a háború befejezése után a győztesek egymás között meghasonlanak. A győzelem, a zsákmány fölveti belső ellentéteiket, kielezi a háború időtartamára félretett nézeteltéréseiket. A győztesek közül nem mindenki éri el egyformán azt, amit remélt és a magát megrövidítettnek, kismizmizettnek érző szövetséges a többiek koalíciójából lassan kiválik és a legyőzöttekhez kezd közeledni. A békemű még alig született meg, máris válságba kerül. A háború után új hiedelemtáborok, új hatalmi csoportosulások keletkeznek és megkezdődik a harc — egyelőre a béke fegyverével. De ugyanakkor már mindenik oldalon készítik elő az új háborúkat is.

IV.

A háború eredményei

A háború eredménye formailag mindenkor egy új bekemű. A győztesek saját hiedelmükre hallgatva, hatalmas, örök, marandó békeművet akarnak alkotni és mindig az az elhatározás él bennük, hogy olyan békét kössenek, amely összes életproblémákat egyszersemindenkorra megoldja. Évszázadok óta mindig a világot vezetni hivatott elvet teszik békeművük alapjává és ehhez szabják a konkrét feltételeket, de mindig úgy, hogy az elv *előnyeit* a győztesek élvezik, a legyőzöiteket pedig többnyire csak annak *hátrányai* sújtják. Kimondanak egy erkölcsi, politikai, történelmi, vagy nemzetközi jogi elvet, mint hiedelmük realizálását, de azt egyoldalúan, erőszakosan és sohasem igazságosan alkalmazzák. A világot megváltani látszó elv a győztesek számára mindig hasznot, a legyőzöitekre meg kárt jelent. Sohasem igazságot tesz, hanem mindig jutalmaz és büntet. A legyőzött már a béketárgyalások alatt tisztában van azzal, hogy nem az igazságtevés, hanem a politikai kísérletezés tárgyává lett; a győztesek csak később veszik észre, hogy megcsufolták saját elveiket és helyrehozhatatlan hibákat követtek el.

örök béke nincs a földön,, csak jobb és rosszabb bekemű, sőt nincs úgynevezett „igazságos“ béke sem. Csak a természetes fejlődésnek megfelelő és meg nem felelő békéről beszélhetünk, így egyetlen bekemű sem alkalmas arra, hogy a népek közötti ellentéteket megszüntesse; egyik sem képes lecsillapítani a gyűlöletet, az egymás ellen acsarkodó ellenséges érzéseket; egyik sem nyugtatja meg a háborgó emberiséget; olyan bekemű még sohasem volt, amellyel mindenki meg lett volna elégedve. Ugyanakkor a

történelem világosan mutatja» hogy a háborús győzelmeknek és a legyőzéseknek a természet, a civilizáció, az emberiség fejlődése a gazdasági, kulturális, erkölcsi és egyéb összefüggések erős, áthághatatlan *határokat* szabnak. A győztes hódításának nagy természeti akadályok állanak útjába, amennyiben a hódítás ambíció a korban. A gazdasági kizsákmányolásnak, az anyagi előnyök háború által való kiaknázásának ugyancsak természetes halálai vannak és ugyanez az igazság a politikai győzelem tekintetében is. A népeket ma nem lehet kiirtani, gyarmattá tenni, gazdaságilag kifosztani, életvezetési jogukat elvenni, mert — a győztes társadalomnak az ellenfél leigázása csak bizonyos fokig érdeke. (22.) A legyőzöttek válságai áttérjednek a győztesekre is. Emellett minden győztest más irányból fenyegető veszedelmek okvetlenül arra a megfontolásra kényszerítettek, hogy a világpolitika rendelkezésére álló erőit ne semmisítse meg. Nagy népek válságbadönlése magával rántja az egész világot, így elsősorban a győztesek pénzügyi és gazdasági rendszerét, azok szociális jólétét, stb. stb.

A győztes mindig csalódik a győzelemben

A háború hadicéljai így még teljes és tökéletes győzelem esetén sem realizálhatók abban a mértékben, amint azt a győztes társadalom háborús erőfeszítései-nek tetőfokán remélte. A hadicél értelmi, program-szerű része beteljesülhet, de mindaz, amit ehhez a győztes társadalom lelkiileg hozzáfűzött, — soha! Hamarosan kiderül, hogy az új békemű nem bír azzal a biztonsággal, ahogy azt a győztes társadalom várta. Sohasem nyújt teljes, kimerítő, elegendő biztonságot. A viszonyok elváltozása ismét veszedelmekkel fenyegeti a győző társadalmat és az egy napon arra ébred, hogy a békekötés lehetőségeit — kiejtette a kezéből. A győztes társadalomban a gyűlöletet hirdető politikusok eltávoznak a hatalom székeiből és új kompromisszumalkotók jönnek a helyükbe.

A győztes országban a háború után éppúgy kitör a válság, mint a legyőzötteknél, legfeljebb más formában. Nyilvánvalóvá lesz, hogy a győzelem nem tette könnyebbé és semmiesetre sem varázsoltá gondtalanná a társadalom életét. Nagy háborús győzel-

mek után igen gyakran nyomor-korszakok törnek rá a győztes államok népeire. A nép a győzelemben néhány év múlva már tartóhatatlan állapotot lát. Újabb radikális irányzat fejlődik ki sorai-ban, amely azzal érvel, hogy politikusai és hadvezérei elmulasztották a kellő pillanatot, amikor az ellenséget teljesen meg lehetett volna semmisíteni. Ennek vezetői követelni kezdik a preventív háborút, amit a többség elutasítással fogad, sőt a társadalom egy része további eredményeket követel az ellenség javára. A győzelem után mindig a mérhetetlen kiábrándulás következik a modern társadalmak életében.

Ebből a szempontból: minden győzelem pyrrhusi — leg-alábbis lélektanilag. Az elért eredmény csekélyé válik a társadalom szemében. Az élet tovább fejlődik a maga útján és újabb erőfeszítéseket követel, míg az előbbi háborúban a társadalomnak azt ígérték, hogy számára — ez a küzdelem lesz a végső. Világosan megmutatkozik az a tény, hogy a békemű nem állította meg az időt és a fejlődést, annak legkedvezőbb pillanatában . . . Nem való-sította meg a győzőz szániára az ígért boldogságot. Idegen uralmak alól felszabadult országok győzelmes háborúi után *az önállóság mérhetetlen gondjai és megpróbáltatásai* zúdulnak a társadalomra. Győztes nagyhatalmak, egy megoldott világprobléma után újabb kataklizmák káoszába zuhannak. A hívők hamarosan érzékelní kénytelenek, hogy hiedelmük: győzelme ellenére sem valósulhat wieg a maga teljességében. Előre nem látott akadályok s a béke újabb problémái olyan erővel tornyosulnak föl, hogy ezek miatt az élet egyre rosszabbnak és nehezebbnek látszik. A háború előtti, régi béke képe mindig elvesztett paradicsomként rajzolódik ki a tömeg fantáziájában — noha annakidején éppen *ebből* az állapot-ból akarta a politikai hiedelem háborúval kimenteni a társadalmat.

A legyőzött új eszközökkel folytatja a háborút

Az elért eredmény minden esetben hiedelemhanyagolást okoz a győztes társadalomban. A forradalmár népnek a hiedelem eredeti elveit azért kell feladnia, amiért minden hiedelem átalakul uralomra jutása és forradalmának győzelme után. A realitásokkal való mérkőzés kényszerű kompromisszumokat alkot és ezzel megkezdődik a hanyatlás. Erős nacionalista nép hatalmas hódításai

után bizonyos mértékig kénytelen lesz — nemzetközivé válni. A forradalmár nép a hódítás birtokában konzervatívvá lesz. Ha a konzervatív nép legyőzi forradalmi ellenfeleit: maga a legyőzött társadalom a heroizmus állapotával hamarosan felhagy, politikai hiedelmei meggyengülnek, a hitenergia csökkenni kezd.

Ugyanakkor a legyőzöitek, nyomban a rájuk erőszakolt békeszerződés megkötése után, megindítják a harcot felszabadulásukért. Külsőleg: a diplomáciai lehetőségek igénybevétele, a jóakaralú semleges világ megnyerése, a legyőzöiteknek természetesen kijáró szimpátia lassú megszerzése, a győztesek koalíciójának megbontása, az elégedetlen győztesekkel való szövetkezés ennek, a tevékenységnek az útja. Belsőleg: hitenergiakeletkezés, erőgyűjtés szokott jönni: új, nagy politikai hiedelmek megszületése által. Legtipikusabb példája ennek a tevékenységnek az a hatalmas átalakulás, amely Németországban zajlott le 1920 után.

*Az új békemű öröknek látszik, de egy emberöltő alatt
elpusztul*

A háború megpróbáltatása után az emberek egyaránt és mindnyájan vágnak a béke titán. Ezért a győztes békeművét az első időkben az egész érdekelt földterületen nagy várakozással és meglehetősen kritikátlanul fogadják. Csak a legyőzöitek kiáltják világgá az új békemű igazságtalanságát, de ők, tudvalevően magukra maradnak és a világ nem hallgat rájuk. Még a semlegesek sem tudják a velük szemben alkalmazott politikai eszközöket enyhíteni és a győzteseket belátásra bírni. A békemű minden esendőse mellett lelki kielégülést hoz és megszületése pillanatában mennybéli ajándéknak látszik. Ha a nagy európai békekötések történetét tanulmányozzuk, azt látjuk, hogy évszázadokra visszamenően minden új békemű *örökérvényűnek* látszott születése pillanatában és a kor emberei azt mindig egy időszak zárókövének tekintették. Legjellemzőbb erre az 1919-es békemű és az azt betetőző Népszövetség esete. Ez megszületésének pillanatában olyan arányú alkotásnak látszott, hogy nemcsak a győzők, de a semlegesek és még a legyőzött népek társadalmának egy része is azt hitte, hogy emberöltőkre, talán

évszázadokra fogja vezetni és uralma alatt tartani a földet. És íme: a békemű a Népszövetséggel együtt alig tizenöt-húsz esztendő alatt összeomlott! Valóban: amint a forradalom általában nem tart egy emberöltőnél tovább, úgy a békeművek jelentős részére is azt lebet mondani, hogy *azok is elpusztulnak* ennyi idő alatt. Ez az állítás természetesen nem áll meg akkor, ha egyik hadviselő fél teljesen elpusztult, a háborút tehát nincs kivel folytatni. Ez azonban igen ritka eset. Úgy látszik, minden emberöltőnek újra meg újra meg kell küzdenie a maga életéért, politikai hiedelméért és anyagi egzisztenciájáért.

Vannak békealkotások, amelyek látszólag lezárnak egy háborús kort. Ezekből valóban az az illúzió árad, mintha bizonyos problémákat végleg megoldottak volna. Azonban, vájjon a racionális emberi cselekvés, a tudatos tevékenység hozta-e létre ezt az eredményt? Nem! Ugyanazokért a problémákért és hiedelmekért egymásután *háborúk sorozata* szokott kitörni és végigszántani az emberiségen, éppúgy, mint ahogy ugyanazért a hiedelemért több forradalom támad. Az emberiség nem megoldja, hanem *kiéli* a maga hiedelmeit és az azokért folytatott háborúkat. A hiedelmeknek el kell hanyatlaniuk, hogy többé ne okozzanak háborút. A vallási ellentétek mindaddig háborút keltettek Európában, amíg az emberek erősen és határozottan vallásosak voltak; vallásháború ma azért nincs már, mert a vallásosság ereje a társadalomban mindenütt hanyatlott. A problémák egyszerre maguktól — eltűnnek s akkor neim okoznak többé háborúkat. De helyettük új hiedelmek jönnek s azok csinálnak új forradalmat és új háborút.

A háború látható eredményei

Mivel minden háború valamely hiedelem általánossá tételéért folyik, vagy támadó hiedelmek elleni védekezés miatt tör ki, a háborúnak a legfontosabb végeredménye: valamely új hiedelem-állapot. A legtöbb európai nép ősei valamikor egyenesen a háborúból és a háborúért éltek, más szóval: anyagi szükségleteiket zsákmányolással, háborús rablással elégítették ki. A háborúkat ezeknél a kalandozó, vagy rabló népeknél is föltétlenül a hiedel-

mek okozták. Primitív hiedelemkompromisszumokban élve, élet-érzésük azt diktálta és azt a hiedelmet fejlesztette ki bennük, hogy az emberi lét egyetlen fölemelő tevékenysége a hadviselés és a zsákmányolás s a másnemű testi munka megalázó. Zsákmányolásukat, rablásukat vallásos rítusok és politikai hiedelmek kísérték. Ebből az őállapotból kiindulva, minden nép minden szociális cselekményét, politikai tevékenységét, forradalmát és háborúját ugyancsak hiedelem vezeti és a racionális problémák és egyéb okozatok csak e hiedelem támaszai.

A háború által a társadalom hiedelme tovább fejlődik, vagy hanyatlak. A civilizált népeknél a világosan, értelmileg is megfogalmazott hiedelemháború igen érdekes eredményekkel jár. Azonos hiedelmű népek háborúiból a küzdő feleknél *különböző és egymással ellenkező új hiedelmek* fejlődnek ki. A nagy megpróbáltatás mindenképen új életérzést hoz és a győztesek és legyőzöttek csoportjára való tagozódás következtében kénytelen a fennálló ellentéteket egymástól távoleső, ellentétes hiedelmekben szimbolizálni. Ezzel szemben: *ellentétes hiedelmű embercsoportok háborújából a hiedelmek közeledése és lassú azonosulása lesz a legvilágosabban látszó eredmény. Konzervatív népek háborújából forradalom, forradalmi népek háborújából új konzervativizmus szokott kialakulni.*

Emellett a legnagyobb látható eredmény az emberiség úgynevezett *nagykollektívumainak* lényegi átalakulása a háború következtében. Elsősorban a háborúk okozzák, hogy a különböző fajelemekből népek és a népekből nemzetek lesznek. Ez a háború új kollektívumokat kialakító szerencsés eredménye. Ha a háború az embercsoportokra katasztrofálisan hat, akkor megfordítva: a nemzetek népekké csökevényesednek, esetleg mások uralma alatt népkisebbségekké válnak. Sőt a népek is megsemmisülhetnek, mint ilyenek, hogy csak az őket alkotó fajelemek maradjanak fenn és öntudatukat veszítve, más közösségekbe olvadjanak. Amint a forradalomnak mindig valamely új osztály szokott a gyermeke lenni, úgy a háborúban is új emberi nagykollektívumok jönnek létre: új népek, új nemzetek, államok, birodalmak alakulnak ki vele és általa.

A háborút csak hanyatló hiedelmű társadalmak tekinthetik katasztrofának, minden eszközzel elkerülendő, fölösleges és

otromba vérontásnak. Mai életszínvonalunk, szociális létünk, népi és nemzeti egyéniségünk, kultúránk és földi életünk minden java: jórészt *őseink hatalmas háborús erőfeszítéseinek az eredménye*. Az emberiség végső hanyatlása akkor kezdődik majd el a földön, ha többé nem születnek hatalmas hiedelmeink, amelyek forradalmakat és háborúkat okoznak. A legnagyobb emberi szolgaság pedig az lesz, amikor már nem leszünk abban a helyzetben, hogy hitünkért fegyvert ragadhassunk. Az idegen hitért való küzdelem kényszerűsége megalázó dolog: de a sajátunkért való harc: a legfőlemelőbb emberi érzés és a legnagyobb lelki beteljesülés. Lelki harmóniája csak olyan egyénnek és közösségnek lehet, amely szilárd hiedelemben él és azért minden áldozatra képes.

HATODIK FEJEZET

KORUNK ÉS JÖVENDŐNK

I.

A hiedelemkorszakok a civilizáció életében

Ha az elmondottakat összefoglaljuk, világosan láthatjuk a hiedelemkorszakok szerepét és hivatását az emberiség életében. Az ősember nyilvánvalóan az Isten-élmény elhatalmasodásával, tehát az első vallásos hiedelmek kifejlődésével vált ki az állati sorból. Hogy benne mikor, milyen korszakban fejlődött ki a hívés ösztöne, azt nem tudhatjuk, ám az bizonyos, hogy csak e korszak óta lehet őt embernek nevezni. A természettudomány lát-
szólag ellentétbe került a vallással, amikor tagadásba vette azt a legendát, hogy Isten úgyszólván készen, mai formájában teremtette meg az embert, de a vallásos felfogás ezzel szemben nem kisebb igazság: az ember valójában csak azóta ember, tehát *emberként* akkor teremtett meg, amikor először jelentkezett benne a hívés ösztöne és rögtön ennek nyomában az Isten-élmény primitív foka.

A civilizáció (1.) ott kezdődik, amikor az ember imádni kezdi a köveket, a növényeket, a fákat, az állatokat s azokból később tetemeket alkot; majd egy fejlődöttebb fokon a halottakat és azután az ősokeket, ismét később a természeti elemeket és jelenségeket s az égitesteket tiszteli istenként. A természetimádás a vallásos hiedelem legalsóbb foka, de az az élőlény, amely ennek hódol, már lélekkel, értelemmel, emberszabású vágyakkal, élni segítő belső energiával, fantáziával rendelkezik, boldogságért küzd és az egyéni és fajfenntartási érdekeken túl már egy felsőbbrendű sugallattól vezérelt fejlődés útjára lépett. Az Isten-élmény bizonyára évezredek alatt, az állati ösztönök alatt lassan tapogatózva nyílt ki az ősemberben.

A vallások tanítása így végső elemzésben nem áll ellentétben a természettudományok maguk szempontjából megdönthetetlen állításaival, ha a hiedelmeket az emberi élet szükségszerű és örök velejáróinak tekintjük és úgy a vallás, mint a politika, a civilizáció és a tudomány vezető áramlatait sem tartjuk másnak, mint hiedelmeknek. Az emberi civilizációban először az *istenfiúság* halvány kontúrjai bontakoznak ki a hiedelmek szerves és örökös működése következtében. Ezáltal az ősember primitív emberré lesz, aki még mindig főleg vallásos hiedelemben él, de már nem csupán a természetirradás tartja hatása alatt a lelkét. E fokon fétisekkel, bálványokkal, szimbólumokkal, démonokkal, majd több személyben jelentkező, csoportos és később egyedülálló, egyetlen személyben jelentkező istennel népesíti be a világot, hogy azok világító tűzoszlopként járjanak előtte, egyéni és társaséletét egységbe foglalják, életének értelmet és célt adjanak.

A történeti kor embere ugyancsak a vallásos hiedelem vértetében jelenik meg múltat kutató szemeink előtt. Kína, Egyiptom, Asszíria, Babilonia, India, Perzsia, Görögország, Róma, Palesztina s az európai kontinens többi népe mind egy-egy hatalmas vallásos hiedelem és abból kialakult vallásrendszer energetikai fegyverzetében jelent meg a történés, tehát saját civilizációja kezdetén.

A vallásos periódus

A más hiedelmekben élő mai civilizált ember tekintheti a vallást, aminek akarja — annyi megdönthetetlenül és kétségbevonhatatlanul bizonyos, hogy az emberiség fejlődését, *minden civilizáció megalapozását* a vallásos hiedelem és az Isten-élmény hozta létre. Véleményeinket tudásunk és meggyőződésünk bármilyen fajta képzeleteire alapozzuk, — azt a tényt nem cáfolhatjuk meg, hogy a legprimitívebb vallás is éppúgy a fejlődés, a haladás, a nemesedés útján vezette előre a maga embertömegét, mint ma mindaz, amiben komolyan és mélyen hiszünk. *Az ember „ostobaságokban“ híve is fejlődik, mert hiedelmeiben nem az értelmi elem a fontos.* Ma már tudjuk, hogy mi a napfogyatkozás és ez a természeti tűnemény nem okoz semmi emóciót a művelt társadalomban, egykor pedig a népek legnagyobb egzisztenciális

kérdéseikben döntöttek egy-egy ilyen természeti jelenség hatása alatt. Az egykori nomád nép számára az üstökös megjelenése az égen igen gyakran azonnali hadrakelést jelentett, olyankor is, amikor ellenség sem mutatkozott, vagy az „ellenség“ köre bizonytalan volt. Hasonló következménye volt a holdtöltének és a hold fogyásának is. (2.) A görögök és rómaiak kezdetben az áldozati füst felszállásából határoztak háború és béke, csatába ereszkedés vagy hazaindulás, vállalkozások megkezdése vagy elhalasztása felől és ezen az úton mégis eljutottak Aristoteleszig és Caesarig . . . Ma vajjon biztosabb alapokon nyugszanak-e azok a jelenségek, amelyek az európai néptömegeket legjobb elhatározásaikra serkentik? Nem! Az emberiség életében teljesen mindegy, hogy valamely hiedelem „igaz“-e vagy „nem igaz“. Minden hiedelem *igaz* addig, amíg hisznek benne és aztán minden hiedelem elpusztul és más jön a helyébe. A hiedelem az embertömegek egyetlen, semmi mással össze nem hasonlítható ura, parancsolója, vezetője, mert a hatása alatt élő ember az élet minden jelenségében megtalálja a vele való *kauzalitást* és ennek alapján nyomban cselekedni kezd.

Minden emberi civilizáció vallásos hiedelemmel, határozott isten-hittel, pozitív és erős vallásossággal s ennek a hiedelemnek mindenre kiterjedő szuggesztíójával és mindent megtermékenyítő varázsával indul útnak. A hiedelem hatása alatt vallási társadalom fejlődik ki és a közös, egyöntetű hívés alkotja meg az első nagyobb kollektívumokat. Mindaz, amit a vallási társadalom embere a maga és hívő társai érdekében tesz, elsősorban a vallás szolgálatára. A vallás a civilizáció kezdetén minden szellemi tevékenységet magába ölel. A politika sem más ilyenkor, mint a vallás vélt szolgálatára. Az irodalom, a művészet első műfajai mind a vallásos hiedelem kifejezői: a dráma, az eposz, a zene, a tánc, a képzőművészet, az építészet egyaránt. De ami a civilizációban a legfontosabb: az erkölcsi rend kizárólag az isten-élményből, a vallásos hiedelemből ered. Vallási alap nélkül egyszerűen: nincs civilizáció.

A politikai periódus

Ám, ha a civilizációt hordozó fajok vagy népek elszaporodnak és fejlődésük tovább folyik, történetük következő korszakában minden alkalommal ugyanaz a jelenség következik be: az egykori vallásosság törvényszerűen (és nem véletlenül!!) hanyatlani kezd és helyében politikai hiedelmek lépnek föl. A civilizáció körén belül felbukkanó válság elsősorban mindig lelki és nem materiális. Az egykori vallásos erkölcsök szabályszerűen megromlanak, az emberekbe végzetszerűen új életérzés költözik, amelyek hatása alatt fölfedezik azokat az összefüggéseket, amelyeknek kutatását a vallásos hiedelem igézetében addig elhanyagolták. A földi érdekek a vallásos vi'gasztalásnál fontosabbakká válnak, az emberi együttélés pillanatnyilag mutatkozó törvényei hatalmas föismerés gyanánt burjánoznak elő az elmékben. A vallás tanításai ezzel párhuzamosan elvesztik vonzóerejüket, sőt olykor nevetségesekké válnak, míg a legnaívabb politikai hiedelmek bűvös erővel jelentkeznek. A forradalmak és háborúk egymást követik az ilyen korszakokban. A vallási hiedelemben élő népek is politizálnak és háborúznak, hiszen formailag minden akaratumknak a társadalomban való érvényesítése „politikai tevékenység“ (van valáspolitiká, katonapolitika, üzleti politika, tudomány- és művészetpolitika is), de a döntő kérdés itt az, hogy a politikai tevékenység milyen célokért és milyen hiedelmek igézetében folyik? A politikai hiedelmek mindig akkor uralkodnak el a civilizációban, *ha e civilizáció körén belül valamely egységes uralom készül kialakulni.* Ezt úgy is lehet mondani, hogy a vallásos hiedelem a civilizációt megalapozza, annak erkölcsi, lélektani fundamentumát lerakja, majd ezzel a maga elsődleges és fő hivatását befejezi. Utána a politikai hiedelmek alakítják ki a civilizáció egységes uralmi rendszerét a maguk kegyetlen harcaival.

A görög kultúra és civilizáció is az isten-hittel kezdődik. (Görög ó- és középkor.) Azután a politikai hiedelem létrehozta az arisztokrácia és a demokrácia harcait, a hegemoniáért folytatott háborúkat és végül Makedónia világhuralmát (újkor).

Rómában hasonlóképpen történt. Európa mai civilizációjának fundamentuma a kereszténység. Kontinensünkön egyetlen nép sem tudott megmaradni a kereszténység fölvétele nélkül és egyetlen, egyébként modernizálódott társadalom sem tudott eleddig európaivá lenni, ha a keresztény valláskörbe be nem lépett. Az európai civilizáció első szakasza: a vallásos periódus, amely a kereszténység virágzásának korával egyenlő. Aztán, amikor ez a civilizáció túlterjedt a történelmi Európa határain (és ezzel felvetődött a világalalom problémája a fehér fajban), a kereszténység eredeti ereje nyomban megbomlott és megszűntek az első politikai hiedelmek (XVI., XVII. század, angol, francia forradalom stb.). Ezzel elérkeztünk civilizációnk második, politikai periódusához.

A humanista periódus

Minden civilizáció harmadik stációja azután az a kor, amikor határain belül a világalalom már kialakul. Ezt humanista periódusnak lehet elnevezni. Az egykor viharzó politikai hiedelmek ilyenkor elcsendesednek, épp olv másodrangúakká lesznek, mint a vallás és a humanista hiedelmek uralmukba veszik a tömegeket. Ezek a humanista periódus eljövételéig mindig rövidéletűek, de egy korban mégis egyeduralmukká válnak az elitben s ilyenkor egyben a civilizáció közeli pusztulását jelzik. Közülök egy-kettő naggyá, általánossá, sőt maradandóvá válik, úgy, hogy újabb civilizációba is legalább részben átmentődik, hogy a további általános emberi fejlődésnek részese maradjon. Ilyen maradandó örökség: a görög filozófia és a római jog. Mind a kettő akkor fejlődött ki, amikor a világalalom már kifejlődött a civilizációban és a vallás pszihikailag már lehanyaglott. A vallásban jelentkező hatalmas emberi érzelem a civilizáció megalapításához szükséges; a kiépítéséhez és a fölötte való egységes uralom megszervezéséhez már a több értelmi elemmel vegyülő politikai hiedelem kell és végül, amikor a világalalom kiteljesedik, akkor az ellátott és elkényelmesedett társadalom civilizációs, humanista hiedelmeket épít fel, amelyekben az értelem még inkább dominál. Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan azonban a hiedelmekben egyre kevesebben tudnak hinni. A legtöbb a hívő a vallásos periódusban, kéve-

sebb a politikaiban és végül a humanista periódusban a, nagy tömegek elsődleges hitenergia nélkül maradnak, így minden faj civilizációjának pusztulását látszólag *az ész, az értelem túlfeljedése okozza*. A történelem idáig föltétlenül azt mutatja, hogy az értelmi elemmel túlterhelt civilizációk elpusztulnak és aztán új, barbár fajok jönnek, amelyek új civilizációt kezdenek építeni, ám azt mindig saját *új vallásukkal* teszik, hogy aztán ők is átmenjenek ugyanezekre a periódusokra.

A politikai hiedelmek kifejlődése Európában

Hogy zajlott le mindez Európában? A kereszténység vallásos hiedelme elterjedt» egyházat épített, szervezetet alkotott, megtérítette a pogány népeket, a pápai forradalomban kiteljesedett és a keresztes háborúkban imperialistává lett. A reneszánsz korában azután megkezdődik a hiedelem hanyatlása. Ezt nem az egyház állítólagos elerkölcstelenedése, nem az első tudományos cáfolatok és nem az élet elvilágiasodása jelzik, hanem elsősorban: a politikai hiedelem előbukkanása a kor emberének lelkében; az irodalomban: Macchiavelli. Míg a politika addig kizárólag, az egyház szolgálata és a római példák utánzása volt, ez időtől kezdve új, egyelőre formátlan, számtalanszor félreismert, de már vallásszerű politikai hiedelmek kezdik előnteni előbb a királyi udvarok, majd a vezető osztályok lelkét. A vallás hanyatlása ezzel párhuzamos. A XVI. században beáll a hitszakadás, a hatalmas ideavédlés és kitörnek a vallásháborúk, amelyek azonban később már csak jelszavukban vallásiak, a valóságban a politikai hiedelem dübörög bennük.

A XVII. XVIII. században a politikai hiedelmek egész Európában magukkal ragadják a vezető osztályokat. A felvilágosodás kitenyészti az etatizmust, a királyi abszolútizmust, amely főfeladatának az egyház letörését tartja. A „felvilágosodott” királyok nem véletlenül voltak személyes barátai Voltaire-nek és az enciklopédistáknak. Teljesen hamis dolog azt hinni, hogy a kereszténység tartó oszlopait a népi forradalmárok döntötték meg Európában! Nem, a vallás és az egyház elsői lerombolói a legtöbb országban az „Isten kegyelméből” uralkodó

királyok voltak... Amikor a felvilágosult uralkodók megengedték, hogy alattvalóik különböző vallásokat követhessenek, ezzel nemcsak a római egyházat, hanem az egész kereszténységet egzisztenciájában támadták meg, mert különböző vallások egymás mellett való élése és ennek engedélyezése a távoli jövő szempontjából *az általános vallásosság következetes pusztulását jelenti*. Azzal, hogy az úgynevezett „világi“ és „lelki“ hatalmat kettéválasztották — ugyancsak aláásták a vallásos hiedelmet, mert minden hiedelem csak addig egzisztálhat, amíg totalitásra tör, vagy a totális hatalom birtokában megmaradhat. Mihelyt ettől megfoszthatják, az már a hiedelem biztos hanyatlását jelenti. Az a megoldás, hogy az egyházakra maradjon a lelkek gondozása és az élet minden valóságos hatalmi és egyéb kérdését az állam, a politikai hatalom, tehát valamely politikai hiedelem gyakorolja — a vallás elsorvadását hozza magával. Ha a papok nem bíraskodhatnak többé a hívek ügyeiben, ha lehet házasságot kötni és eltemettetni hozzájárulásuk nélkül, ha nem szólhatnak bele az élet minden megnyilvánulásába, ha az egyház nem szuverén ura többé a közösségnek, akkor a vallás hamarosan elveszti szuggesztív erejét. A XVII—XVIII. századbeli királyok személy szerint nem voltak rossz keresztények, (akár katolikusok, akár protestánsok, akár ortodoxok), de öntudatuk alatt már az új politikai hiedelmek előfutárai voltak.

A teljes elpolitizálódás útján

A francia forradalom kora hozza a politikai hiedelmek eluralkodásának második felvonását Európára. Robespierre-ék azt hitték, hogy miután a vallásos Istent lerombolták, az „Ész Istenét“ ültették trónra és nem vették észre, hogy nem az Ész, hanem csupán „Politika Isten“ rabságába döntötték a fehér emberiséget. A nagy forradalom előfutárai: az utilista közigazdászok, a felvilágosult királyok, a humanista írók, a forradalmár politikusok és a korszerű filozófusok az emberi boldogságot mind az anyagi jólétben, az egyenlő jogokban, a társadalmi egyenlőségben, — tehát a földi szemhatárokon keresik. Ha egy-egy utilista gondolkozó egykori művét ma elolvassuk.

lehetetlen megdöbbenés nélkül látnunk, hogy e kor szellemi kifejezői mit tartottak emberi boldogságnak és milyen eszközökkel akarták elérni azt?! Ez a kor igen szembetűnő eszközökkel destruálta a régi hiedelmet és építette föl az újat. Az egyház hittéleleit szembeállították szolgálainak erkölcsével, a természettudományok minden eredményét a vallás cáfolatára használták föl, kigúnyolták a vallásos hiedelmet és — ugyanakkor teljesen vak hittel és a legsötétebb elfogultsággal, a legnaívabb érveléssel, de a legheroikusabb magatartással építették föl a vallásnál is esendőbb politikai hiedelmeiket.

Így aztán elérkeztünk oda, hogy a XIX. és XX. század művelt embere már alig-alig tud komolyan és mélyen vallásos lenni. Az elmúlt emberöltők legnagyobb szellemei közül sokan panaszkodnak arról, hogy szeretnének a vallásban hinni, de — nem képesek erre. . . (3.) A vallásosság a paraszti rétegek hiedelme maradt (azé se mindenütt) és a felsőbb osztályok képviselői jórészt csak előkelőségből, tradíció-szolgálatból és főleg: *politikai tüntetés céljából* vallásosak. Olyan országban, ahol a marxista forradalom és a tradícióatlan tömegek uralma fenyeget, a vallásosság bizonyos körökben jelentékenynek látszik, de ezt már nem az igazi istenélmény, hanem — a politikai hiedelem okozza. Kisebbségi sorsba került népek nem tudván politikai téren érvényesülni, igen gyakran ugyancsak a vallásosság és az egyházi élet keretei közé menekülnek, de ezt elsősorban nacionalista hiedelmük miatt teszik. Ezért erősen vallásosak az írek és mindenütt a politikai elnyomatás alatt álló társadalmak. A vallásosságot semmiféle társadalomból nem lehet erőszakkal kiirtani, viszont azt hasonlóképen teljesen lehetetlen *erőltetni!* Se a vallástanítás fokozása, se a valláserkölcsei életmód kényszerítése, se állami törvények, se erkölcsszabályozási rendeletek, se társadalmi kényszerek nem képesek a vallásosság hanyatlását megakadályozni, legfeljebb időleges látszateredményeket érhetnek el tüneti kezelés-szerű gyógymódjukkal. Új vallás keletkezésének korszakában bezzeg megfordítva történik! Ilyenkor az államhatalom rendszerint üldözi az új vallást, a társadalom, a szellemi élet, minden erő és hatalom ellene van — és az, új vallás mégis győzedelmeskedik! Futótűzkén! terjed, pszihikus fertőzéssel ellenállhatatlan áradat-

ként hömpölyög előre, hullámain nem lehet feltartóztatni — a római világbirodalom minden ereje kevés ahhoz, hogy a megszülető kereszténységet elfojtsa. Ugyanígy van ez minden más vallás keletkezésének korában. A hanyatlás idejében viszont a vallástalanság ellen hasonlóképpen semmi komolyat sem lehet tenni.

Az egyházak egy-kétszáz év óta több-kevesebb sikerrel küzdenek a maguk hitéért, de közben a testvériség-egyenlőség-szabadság, a liberalizmus, a marxizmus, s a nacionalizmusok új meg új „vallásai“ valósággal végigszántják az emberiséget. A marxizmus, a kommunizmus, a másik oldalon pedig a fasizmus és a nemzetiszocializmus vallásszerű politikai hiedelmei azért foglalhatják le hosszú időre a nagytömegek lelkét és a bennük szunnyadó hitenergiát, mert a vallásos boldogságnál könnyebbet, közelebbfekvőt, megvalósíthatóbbnak látszót ígérnek a hívőknek, mert a tömegek a vallásban már nem képesek totálisan hinni. (4.)

A nagy hiedelemhab orúk

Az új politikai hiedelmek — legalább kezdetben — mind egyek a vallás bizonyos fokú üldözésében. A nagy politikai vezérek időleges megállapodásokat kötnek ugyan az egyházakkal a hiedelemkompromisszumok korában, de ezek aztán felborulnak és minden újabb politikai hiedelem a vallás újabb háttérbeszorítását hozza magával. Nemcsak az egyház, hanem a vallás is elveszti lassankint a befolyását az iskolákban és a gyermeknevelésben. Az államhatalom ma már teljesen maga szabályozza az ember összes életviszonyait; elveszi az egyházak vagyonát, lerombolja közéleti tekintélyüket, az élet totalitásából fokozatosan kiszorítja a vallásos elemet.

Az uralkodó társadalmon a vallásos közömbösség vesz erőt, legföljebb az a felfogás válik úrrá, hogy a „vallás a népnek való“. XI. Pius pápa enciklikájában megrázó szavakkal tárja a világ elé az igazságot, hogy az úgynevezett „keresztény világ“, — mint történelme során nem egyszer, — ismét a pogányságba süllyedt vissza. Dosztojevszkij már két emberöltő-

vei ezelőtt fölkiáltott, hogy az emberiségnek vissza kell térnie a valláshoz. Új vallásos mozgalmak születtek is a XIX. század végén és a két világháború között és azok megpróbálták megállítani ezt a fejlődést — de sikertelenül. (5.) *A vallásosság kifejlődése és hanyatlása nem emberi erővel és elhatározással szabályozható folyamat, hanem a tudat alatt működő, általunk nem irányítható életfejlődés következménye.* Amint az emberek egy-kétezer évvel ezelőtt nem észbeli elhatározásból, hanem életérzésük radikális elváltozása következtében lettek vallásosakká a kereszténységben, úgy ma ugyancsak az életérzés tudatalatti elváltozása hozza magával a kereszténység letagadhatlan hanyatlását.

Ugyanakkor egyre hatalmasabb hullámokban törnek föl a politikai „vallások“ és azok forradalmi, háborúi. A felvilágosult etatizmus politikai hiedelme után a liberalizmus és a nacionalizmus közös küzdelmei alakulnak ki. A XIX. század első felében a nagy hiedelem hatása alatt a népek forradalmak és háborúk árán önállósulnak. Kialakulnak a nemzetiségi egységek. Az egyén, a társadalom és a nemzet régi kényszerek alól szabadul föl a nagy forradalmakban s ezek a forradalmak töltik be a XIX század első felét. Aztán a század második felében kialakul a nacionalista imperializmus. Az új politikai hiedelem túljut forradalmán és nyomban hiedelmének minél szélesebb körökben való elterjesztésére tör. Megkezdődik a föld még el nem foglalt részeinek minden eszközzel való gyarmatosítása, a tengerek, víziutak, stratégiaileg fontos földrajzi helyek elfoglalása, a nyersanyagok megszerzése: a partikuláris nacionalista hiedelmek tombolása Ennek a hatalmas politikai hiedelemnek az első összeütközése az 1914—18-as világháború. Közben az új meg új politikai hiedelmek folytatólagossá teszik a társadalmi forradalmat. Új hiedelmek, új „világnézetek“ fejlődnek ki, amelyek mind a legkíméletlenebb leszámolást követelik a másikkal, az — ellenségessel. E hiedelemérzékenység tetőfokán robbant ki a második világháború.

II.

Isten országa helyett — a politikai fanatizmus világa

Ortega „A tömegek lázadásá”-ban élénk színekkel festi le olvasóinak a mai világ társadalom-pszichológiai képét. Európát, illetve a fehér faj egész életterületét a magas, isteni szempontokat nem ismerő, önző, kicsinyes, irigy, de hiszékeny, felületesen érző és gondolkozó embertömegek vélték uralmukba. Mindaz, ami a régi világban a kiválasztottak tulajdona volt, az ő életmódjukhoz tartozott és értéknek számított, hovatovább a legszelesebb néprétegek és tömegek számára is elérhetővé, megszerezhetővé vált. amivel egyúttal devalválódott s ezáltal az élet azonosan színvonalatanná vált. A vezető rétegek a fehér faj belsejében zajló forradalmi harcot már rég elvesztették: uralmukat már sehol sem tartják természetesnek. Hatalmas életérzés-változás zúgott végig a fehér faj egész társadalmán, amely fölemelte az alacsony színvonaluakat, de ugyanakkor letörte a születés, a vagyon, a szellem kiválasztottjait. Az egész fehér emberiség hovatovább egyetlen alaktalan tömeggé gyúródik és lelkivilágában a könyörtelen elvakultság, az értékek tiszteletének hiánya és a pillanatnyi vágyak azonnali kielégítésének démonikus sóvárgása uralkodnak.

A nemzetek és népek különböző államformában és politikai rendszerekben élnek, de ezen az úton — mindnyájan együtt haladunk. Hiedelmeink szerint egymásnak ellenségei vagy szövetségesei vagyunk, de tömegeink lelkivilágának tudatalatti rétegében már mindenütt nagyjában ugyanaz az életérzés lappang: *a fehér faj életviszonyainak teljes kiegyenlítése felé rohanunk*. A fehér fajta egész világában polgárháború lappang és mindenütt ugyanazok a rétegek a szereplők bennük. Am, míg a régi korokban a

forradalmi elvek és vágyak a világ túlnyomó részében kipróbáltak voltak, ma már egyre-másra kialakulnak és huzamos ideig életképesekké lesznek ugyanabban az időben a nagy politikai hiedelmek forradalmak és háborúk árán megvalósult életformái és társadalmi berendezkedései. Valamikor az új politikai hiedelem az általánosan uralkodóval szemben valami egészen *ismeretlen*, soha ki nem próbáltat, meg nem ízellet ígért hívóinek, ma pedig minták, kövelendő példák, politikai, szociális, gazdasági és szellemi valóságok s azokra épített létformák állanak mindenütt a hívő^szemei előtt.

A propaganda hatása

A legújabb hiedelmekből épült politikai rendszereknek állandó tevékenységévé lett önmaguk sikereinek és eredményeinek az egész világon való propagálása. Az első világháborúig, amíg egész Európában nagyjában azonos liberális-nacionalista világnézet uralkodott, — hírért sem hallottuk ily propagandának. Amióta azonban az apró utódállamok megszülettek és a különböző új hiedelmek hatalomra jutottak, ezek mindegyike legfőbb kötelességének tartja, hogy önmagát, elveit, a nép jólétéért és haladásáért tett intézkedéseit valósággal olyanformán ajánlja az emberiségnek, mint ahogy régebben a liberális-kapitalista, gazdasági rendszerben a gyárak, cégek, üzletházak *reklámozták* áruikat. A forradalom dinamikája által fölépített államrendszerek, — amelyek közben befelé lehiggadnak, eredeti elveik nagy részét feladják és odahaza mindenütt bizonyos fokú elégedetlenséggel küszködnek, — kifelé, határaikon kívül, továbbra is forradalomról. „forradalmi alkotásokról“ beszélnek és világszerte híveket toboroznak. Minden politikai rendszer és minden gazdasági, szociális, vagy szellemi alkotás *szebbnek látszik az ország határain kívül, mint belül*. Az új, meglepő mű az idegen szemében mindig nagyobb és megéjtőbb, mint azéban, akinek áldoznia és két keze munkájával dolgoznia kellett érte. Pszichikailag ugyanaz a jelenség ez, mint ahogy a belső ellenség túlértékeli politikai imádatának tárgyát, — az idegen, aki csak az égbeszökő oszlopokat, hatalmas gyárakat, munkásházakat, sportépítményeket, a világ kilencedik és tizedik csodájának beillő piramisokat látja, nem veszi észre, hogy azok

miatt mi mindenben kellett a birtokló társadalomnak átesnie és ezért könnyen megszületik benne az ítélet, amely így szól: „Ilyet csak A, vagy B ország politikai rendszere tud alkotni, a mienk soha!”

A politikai hiedelmek hirdetése ma nemcsak a régi, megszokott eszközökkel, hanem a társadalom és az államhatalom megannyi új apparátusával történik. A tömeg így a legfőbb esetben átlátszó lelki csalódások áldozatává lesz. A propagandának, a politikai hiedelem számára való térítésnek „tudománya” van, de alig születnek ellenszerek, amelyek felvilágosítanak a népet arról, hogy micsoda szélhámos eszközökkel harcolnak érte és ellene. A középkorban egyedül az egyháznak volt a térítésre, a keresztény vallás tanításainak terjesztésére és védelmezésére alkalmas szervezete. Ma a politikai hiedelmek szolgálatát az újság, a rádió és a propaganda minden technikai vívmánya egymással versenyezve végzi. A hívők megnevelését már apró gyermekkorukban megkezdik. A „világnézeti oktatást” a felnőtt emberek párt-politikai keretekbe való beszerzése, mindennapi felügyelete és állandó meggyőződése követi. A politikai hiedelem szolgálatába állítja az iradalmat, a művészetet, a tudományt és a más hiedelemért küzdő irodalmat, művészetet és tudományt nem engedi érvényesülni. Ezt valamikor minden vallás ugyanígy cselekedte, de ma a politikai propaganda eszközei százszoros erejűek az egyház egykori lehetőségeihez képest.

Az egész fehér fajta már-már az agyonpolitizáltság, a politikai hiedelmekkel való telítettség és az ebből következő beteg pszichózisok hajmeresztő állapotában él. Egészen mindegy, hogy milyen politikai hiedelemről és életrendszerről beszélünk: *az állapot mindenütt ugyanaz!* Az embereknek egyetlen percnyi idejét, egyetlen lépését sem engedi szabadon a maga egyéni törvényei szerint lezajlani Politika Isten. Míg volt egy kor, amikor a világ összes nagy szellemei, írói, művészei és bölcselői mind a vallás szuggesztíójában éltek, — ma ilyen alig akad és a legtehetségebbek nem ezek közül valók. Míg volt egy kor, amelyben az író, a művész és a gondolkodó büszkén elutasította magától a kor politikai hiedelmeit — manapság a szellem emberei is már mind fertőzőnek azoktól. Az európai tömegek politikai bálványokat hordoznak maguk előtt. A politikai megszállottság milliós réte-

gekre terjed, míg a vallásos fanatizmus csak egyesekre. Tökéletesen azonos lelki folyamatok rohannak végig az embercsoportokon, mint évezredekkel ezelőtt, amikor új vallás keletkezett. A fehér fajta elfordult a vallásos élmények keresésének útjától és csordaként rohan nagyobb vagy kisebb, néha egészea átlátszóan primitív politikai hiedelmek lidércfényei után.

A színvonal hanyatlás ijesztő méretei

A politikai hiedelmek minden mást kizáró és mindent lenyűgöző uralma törvényszerűen az alacsonyrendű emberi indulatok fölburjánzását hozza elő az emberi lélek mélységeiből. Spengler „A döntés éveit” című könyvében rámutatott arra, hogy az alacsonyrendű munka hogy került fölébe a magasabbrendűnek. (6.) A társadalom egész Európában kettévált a forradalmi vezető rétegek és a konzervatívak táborára. Az egész világon a fehér faj belső forradalma dúl és ugyanakkor a színes népek fölkelése egyre nagyobb arányokban terjed a fehérek világuralma ellen. MR a második világháború soha nem látott és nem tapasztalt borzalmakkal tozmbol körülöttünk. Európa több világháborút látott már, de — *emberi kegyetlenségben a maihoz hasonlót még soha* Mi ennek az oka? Hiszen az emberiség azóta ci-vilizálódott, a hadviselő tömegek iskolázottabbak, mint egykor. Csak a haditechnika fejlődése sokszorozta meg vájjon a háború áldozatainak számát⁹ Óh nem — az első világháborúban a hiedelem érzékenység sokkal kisebb méretű volt, mint a maiban! Az azonos politikai hiedelmű népek harcában betartották a körülbelül azonos nemzetközi és egyéb szabályokat. Ma a tömegsírok s az azokban fekvő kivégzett férfiak, asszonj^{ok} és! gyermekek csontjai arról tanúskodnak, hogy földrészünkön a politikai hit extázisa tombol és ez az irtózatoss lelki zivatar *nem ismer többé emberi törvényeket . . .* A jelenlegi világháborúban már nem csupán nemzetek állanak egymással szemben, ez a háború a világforradalom egyik eseménye, voltaképpen: egy óriási, az egész Földre kiterjedő — polgárháború . .

Ha ez így megy tovább, elpusztul az európai kultúra és civilizáció, kivesz a fehér faj s vége lesz a vallásnak, a tudománynak

— mondja erre a döbbenetes dolgokon elgondolkozó ember. Valóban az európai válság kellős közepén, a mindent felfordulással fenyegető hullámok taraján szédelgünk és kétségbeesve kell látnunk, hogy hova vezette az európai népeket a vallástól való elfordulás és a vallásszerű politikai hiedelmekbe való menekvés. Hát nem jobb lett volna megmaradni hitben és erkölcsben a kereszténység nagyszerű tanításainál? Miért követünk apró, emberöltőkre szóló és aztán elpusztuló földi hiedelmeket, amikor hívei maradhattunk volna az ezeréves vallásnak és annak hitenergiájával bizonyára megszerezhetjük volna földi életünk alapfeltételeit is?! Miért hunyászkodunk meg apró politikai proféták és ideig-óráig hatalmaskodó cézárok előtt, miért nem borulunk inkább Krisztus lábaihoz? Miért nem kiáltunk oda azoknak, akik nem látják, hogy efemer földi dolgokat helyeztek örökéletű igazságok trónjára: térjetez észre és egyesüljetez ismét az istenhit hatalmas, mindeneket összefogó erejében!

Ezzel a lázadó szóval kellene a világba kiáltani, ha nem tudnók mindnyájan, hogy — amint a vallás bölcsen mondja — *a hit: adomány*. Az emberi hiedelmek hatalmas tömegek fejlődését irányító, értelmi célzattal kapcsolt energiáinak útja nem szabható meg előre, nem befolyásolható, a hiedelmek ellen tehetetlenek, azokkal szemben tanácstalanok vagyunk. A fehér fajta civilizációjának fejlődése során eljutott odáig, hogy teljes kielégülését immár a vallásban *sohasem nyerheti el. Az elvilágiasodott, földi boldogság után rohanó néptömegeket sohasem lehet többé ugyanabba a vallásba visszavezetni, amely civilizációjukat szülte*. A vallás — sajnos — nem azért van, hogy egy civilizációt végigkísérjen. . . útközben elhagy bennünket, átadja helyét más lelki erőknél és aztán a végén civilizációnk más fajták új vallásával győzetik le. A politikai hiedelmek viláгурalma még emberöltőkre, talán hosszú korszakokra fog terjedni és a fehér faj „aranykora“ még csík ezután következhetik el. Mai civilizációnk még korántsem fejlődött ki úgy, mint egykor a görög és római. A politikai hiedelmek még rengeteg forradalmat, polgárháborút és világháborút zúdítanak a fehér emberiségre, miközben a színészek minden alkalmat fel fognak használni, hogy a fehérek egyik, vagy másik csoportjával szövetségre lépjenek, viláгурalmi terveik érdekében.

Az „új aranykor“ létfeltételei

A politikai hiedelmek tobzódása azt mutatja, hogy a bizonyos „aranykor“ még sincs nagyon messze. Annak kialakulásához a három nagy hiedelemcsoport, a vallásos, a politikai és a civilizációs hiedelmek újabb harmóniája szükséges. Három dolog, három fejlemény beállta fogja minden valószínűség szerint a fehér fajta számára az új aranykort, jelen civilizációnk végső humanista kiteljesedését meghozni.

1. Egy, az egész világra kiterjedő uralmi rend és hatalom, amely birtokában tartja a civilizáció fenntartásához szükséges erőket és anyagi forrásokat s meghozza a belső biztonságot a faj szára ára. A fehér népek mindaddig állandóan háborúskodni fognak egymással, amíg valamely nagy közös veszély nem jelentkezik velük szemben. Az élők világának egyik alaptörvénye az, hogy tagjaik mindaddig egymás ellen küzdenek, amíg azonos egzisztenciális fenyegetés nem kényszeríti őket az egyesülésre. Szomorú törvényszerűség ez, mert egyben azt jelenti, hogy az ugyanahhoz a fajtához tartozó népek csak már a hanyatlás kezdetén tudnak egyesülni és nem akkor, amikor még teljében vannak az erőnek. Egy-egy civilizáció hanyatlása mégis évszázadokig is eltart és a kiteljesedés a mi számunkra

még hátra van, még a jövő ajándékát jelenti.

2. A kialakult világhatalom egyszerű léte fölöslegessé teszi a politikai hiedelmek további tombolását. Ha a fehér faj életterületén egységes biztonsági rendszer és életberendezés, nagyjában azonos szociális és gazdasági állapot jön létre — a politikai hiedelmek nyomban igen gyorsan elsorvadnak és a politikai érdeklődés a tömegekből kivesz. Ez önmagától is létrehozza a vallás jelentőségének újabb emelkedését. Kérdés azonban, hogy ez hosszantartó vagy csak időleges folyamat lesz-e? Szolovjov Vladimir, az Antikrisztusról írott víziójában azt jósolja, hogy a XXI. században létre fog jönni a keresztény vallásfelekezetek egyesülése egy világcsászár uralma alatt, de addigra a keresztény hívők már csak a társadalom kicsúfolt és megvetett kisebbségévé zsugorodnak össze. (7.) A keresztény egyesülés kívánása ma ugyancsak a közös veszély, az istentelen-

ség általános világramlata miatt jött létre éppen úgy, mint ahogy egyszer egyesülést fognak hirdetni a ma még egymást romboló, különböző nemzeti és népi erők is, ha a közös veszedelem kése a torkukon lesz. Vájjon beteljesül-e Szolovjov álma és az igazi keresztények a végén győzni fognak-e az Antikrisztus fölött?

3. Az új „aranykor“ — éppen úgy, mint a görög és ai római — az egységes világruralom és a normalizált hiedelem-kompromisszum alapot mellett föltétlenül egy új nagy humanista hiedelmet kell, hogy kialakítson, amely mintegy folytatása lesz a görög filozófiának és a római jognak. Vájjon mi lesz ez a civilizációs hiedelem, ez a hatalmas humanista alkotás, amelyben a jövő emberei hinni fognak, amelyet még ezután kell megtéremteniök? Talán egy új szociális és társadalmi rend bonyolult, gigászi elmé-épülete, talán egy természettudományos életmagyarázat, vagy talán egy egészen egyszerű, néhány szóban kifejezhető, új erkölcsi¹ igazság? Az bizonyos, hogy a civilizáció kiteljesedését jelentő nagy humanista hiedelmet csak emberöltők és nem egyesek szülhetik meg. Bizonyos az is, hogy ennek a hiedelemnek egyik legelső alapköve *egy olyan jogrendszer megteremtése és lerakása kell, hogy legyen, amely a kis és nagy népeknek egyforma jogokat és kötelességeket ad a közös civilizáción belül*, rendezi összes életmegnyilvánulási lehetőségeiket és kifejezi azt az általános hatalmas életérzést, amit ma a legjobb európai lelkekben, de minden igaz emberben is egyformán él, ám egyelőre még nem tud formát ölteni és kifejezést találni. *Egy új világjog megalkotása a jövő elkerülhetetlen szükségessége.* Civilizációnk fejlődése föltétlenül meg kell hogy hozza azt az eredményt, hogy egy ilyen jogrendszerben az összes érdekelt népek egyformán higgyenek és ezzel a nemzetközi jog által lehetővé tett ökoljog mai állapotával szakítsanak. A népek jogának és szabadságának új életrendszere kell hogy megszülessék! A fehér fajnak csak egy ilyen! új hiedelem adhat erőt arra, hogy a maga érdekeit megvédhesse, civilizációját kiteljesítthesse és a többi fajtát ugyanennek a hiedelemnek az erejével vezesse a haladás útján.

Korunk irtózatossá válásaiból nem könnyű a menekvés. Az elmondottakból azt láthattuk, hogy a küzdelmektől és kízó pszichózisoktól való szabadulás nem törvényszerű következménye az

emberiség fejlődésének. Ha mai hiedelmeink elpusztulnak, holnap újak támadnak helyettük és a fehér faj pusztulása akkor fog elkezdődni, ha új, nagy hiedelmeket már nem tudunk a világra hozni. A jövőt mégis a mai életállapotnál jobbnak és emberi méltóságérzetünknek megfelelőbbnek kell látnunk és remélnünk. Ezt harmonázza bennünk a hit, amely az étellel egyenlő.

VÉGE.

JEGYZETEK ÉS IRODALOM

ELSŐ FEJEZET

1. A politikai meggyőződések vallásszerűségét igen sok író fejtegeti, különösen azok, akik a társadalom eltömegesüléséről írnak. (Ortega, Röpke slb.) Ezt a tényt azonban pszichológiailag tovább nem vizsgálják. A legrészletesebben *Le Bon* foglalkozik a hívéssel és a tömegek politika hiedelmeinek vallásszerű alakzatával, különösen alábbi műveiben: „A tömegek lélektana“ (magyar ford. 1920, II. kiadás 63—69. old.), „Vélemény és hit“ (magyar ford. 267. old.), „La revolution Française ét la psychologie des revolutions“ (VII. kiadás, Paris 1912. 23—39. és 76—6. old.), „La vie des verités“ (Paris, 1925. 112—113. old.), „Psychologie du Socialisme“ (III. kiadás, Paris, 1926. 93—112. old.).

2. A hit élnisegítésének filozófiai és szociológiai magyarázatát legvilágosabban E. *Darkheim* adja „Le totalisme; les formes elementaires de la vie religieuse“ című könyvében (Paris, 1912, különösen a 98—99. old.).

3. Az ideológia fogalmáról és a politikai ideológia jelentőségéről Vilfredo *Pareto* és G. *Soréi* művei nagyjelentőségűek. Tanaikról összefoglaló képet nyújt Heinz O. *Ziegler*: „Ideologienlöhre“ (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 1927. évfolyam 657—700. old.) és Miohael *Freund*: „G. Sorel, der revolutionere Konservativismus“ (Frankf. am Main, 1932; 121—129. old. „Egyház — ellenegyház“) Az atheizmus vallásos formájáról ír *Le Bon* is „A tömegek lélektana“ IV. fejezetében. Lásd még: *N oszlop!* László: „A világnézetek lélektana“ (Budapest, 1937. 294—322. old.).

4. *Le Bon* szerint: „A hit miként az energia, a modern fizika szerint átalakul, de sohasem pusztul el. Nevét azonban megváltoztatja és ez az a jelenség, amelyet a hit halálának tekinthetünk“ („Vélemény és hit“ 270. oldal). — Ma már látjuk, hogy a hit nemcsak a nevét, hanem a *tárgyat* is megváltoztatja s ebben az esetben nem a hit hal meg, hanem csak a régi hiedelem és helyette új hiedelem keletkezik.

5. Ernst *Haeckel*: „Az élet csodái“ (Term. tud. könyvtár 1911. I. 74—75.).

6. A vallásról ezt *Schleiermacher* fejtette ki a legmeggyőzőbben: „Über die Religion“ (Bibi. der Deutschen Nationalliteratur 1868. második beszéd, 25—111. oldal).

7. Aldous *Huxley* erről így ír: „Egy millió hindu gyűlik össze a Ganges partján, hogy védje a napot (bár határozottan érezzük, rábízhatnók, hogy vigyázzon magára). Kíváncsi vagyok, hányan gyűlnének össze, hogy Indiát megoltalmazzák? Ez az óriási erő, amit, ha politikai irányba lehetne

terelni, felszabadíthatná az egész országot, ostoba babonákra pazarlódik el. A vallás olyan fényűzés, amit India mai állapotában nem engedhet meg magának. India soha nem fog felszabadulni, hacsak a mohamedánok és hinduk nem lesznek olyan lanyhán lelkesedők vallásuk iránt, mint amilyenek az angolok az anglikán egyházzal szemben. Ha hindu millomos volnék, minden pénzemet egy atheista misszió támogatására fordítanám.“ („Jesting Pilate“, London, 1926. „Benares“.)

8. Henry *Beraud*: „Mit láttam Moszkvában?“ (Magyar ford. 1926. „A párt miszticizmusa és harcosai“ c. fejezet). Ez az állapot a kommunizmus első korszakában volt ilyen.

Robespierre egykor világnézetét így fejezte ki:

„Az én Istenem az, aki az embereket egyenlőségre és boldogságra teremtette. Az, aki védelmezi az elnyomottakat és kiirtja a zsarnokokat. Az én vallásom: az igazság és emlíberiség... Most már a *bölcsészet fáklyája* behatolt a legsötétebb osztályokba is és szétützte a nevetséges kísérleteket, melyeket a papok becsvágya és a királyok politikája az Ég nevében bálványozni parancsolt... Nemsokára eljön az idő, hogy az Ész és Szabadság evangéliuma a világ evangéliumává lesz.“ *La Martiné*; „A girondiak története“. (Magyar ford. 1865. V. 185.)

Az orosz forradalom azonos próféciájáról *Berdjajev* a következőket mondja:

„Dosztojevszkij az orosz forradalom prófétája. Próféta i ihlettel teremtette meg eszmei dialektikáját, ő jelölte meg alapjait. Dosztojevszkij ismerte föl, hogy Oroszországban a szocializmus *vallási kérdés*, az istentagadás kérdése, hogy az orosz forradalmár-értelmiségnél nem politikáról van szó, hanem arról, hogy az embert Isten nélkül váltsák meg. Aki fel akarja az orosz forradalom értelmét ismerni, annak bele kell élnie magát Dosztojevszkij vízióiba.“ (Berdjajev: „Das neue Mittelalter“, Darmstadt 1927. 83. oldal.) Ezzel látszólagos ellentétben áll az a tény, hogy Dosztojevszkij a valláshoz és az Istenhez való visszatérést is követelte.

9. *Ferrero*: „Róma nagysága és hanyatlása“ c. könyvében (Magyar ford. V. kötet 262. old.¹⁾ ezeket mondja:

„Egyik részről egy elvéhdedt politikai vallás, amely beléaszott a maga barbár materializmusába és évszázados ritualizmusába: a másik részről azok a kísérletek, amelyek a görög művészettel, mitológiával és bölcsellettel próbáltak életet lehelni belé, de ezek az elegáns kísérletek tisztára értelmiek, nem buzognak friss áhitatból. A százados ének szépséges művészi alkotás volt, mint ahogy az volt Apolló temploma is, melyet Augustus építtetett és amelynek oszlopai közt elmondották, de nagy emberi líra volt <és nem áhitatos vallási ének. Megírhatta egy nagy művész is, aki az isteneket csupán értelmi szimbólumoknak tekintette, bizonyos elvont eszmék művészi megszemélyesítésére alkalmasoknak. Semmi kétség: a durva paraszt, vagy a tudatlan plebejus még elhíhette, hogy mindent megkap a Párkáktól, vagy Apollótól, amit csak kívánt, ha elismétli Augustus formuláit, de hogyan kormányozhatta a birodalmat ez az elvéhdedt vallás, mikor már az

arisztokrácia nem tudta egyébre használni, mint a tömegek fegyelmezésére? És mennyire erősíthették meg Horatius szépséges versei a kötelességek tudatát abban a romlott, léha nemességben, amely csak azért ismételte el őket, mert jól hangzottak? A százados játékok csak azt bizonyították, hogy a régi római vallásnak a görögséggel való felfrissítése inkább zűrzavart támasztott „mintsem megújodást.”

10. „Erich Ludendorff, Sein Wesen und Schaffen“ (München, 1938. 534—650. old.).

11. *Makkai* Sándor: „A vallás lényege és értéke“ (Torda, 1923, 148—151. old.).

12. „Egy nép vallása, miután egyéniségének legteljesebb kifejezője, bizonyos szempontból tanulságosabb, mint története — írja *Renan*. — Egy nép történelme valójában nem teljesen az övé: az magába foglal egy esetleges, vagy végzetserű részt is, ami nem függ a nemzettől, sőt némelykor valósággal ellenkezik természetes fejlődésével, a vallásos legenda azonban sajátos és kizárólagos alkotása minden faj tehetségének.“ Ernest Renan: „Etudes d'Histoire Religieuse“ (XI. kiadás, Paris, 1924. 2. old.).

13. „A fejlődés alacsony fokán álló ember élni akarása gyengébb, mint a kultúremberé. Kevesebb benne a feszültség és azt *nem erősíti eszményekért, vagy akar csak valamilyen célért való küzdelem*. A primitív ember életében minden *magától történik*. Az eseményeket úgy engedi magára hatni, mint valamit, ami elkerülhetetlen, ahelyett, hogy megkísérelne valamiféle ellenállást. Ha a szükség rákényszeríti, nagyobb megerőltetésre is képes, de bár ez szokásnak mondható nála, nem válik hajtóerővé. Veszedelemk és kellemetlenségek ellen kicsi a cselekvő ellenállása. *Az ember beletartozik környezetébe, ami külsőleg és belsőleg alakítja, de ő nem formálja környezetét és nem is igyekszik rajta úrrá lenni*. Még a halálba is, amit a Borzalmak Királynak tekint, tompa fásultsággal nyugszik bele. — *Westermann*: „Die heutigen Naturvölker im Ausgleich mit der neuen Zeit“ (Stuttgart, 1940. 17. old.).

14. A vallás tudatalattiságát részletesen fejtegeti W. *James* „The varieties of religious experience“ könyvében. (Német ford. Leipzig, 1914. 375—380. old.)

15. Erwin von *Beckerath*: „Wesen und Werden des fascistischen Staates“ (Berlin, 1927. 34—37. old.). *Makkai* János: „A háború utáni Magyarország“ (Bpest, 1937. 87. old.). Az ellenséges érzületű Hendrik de Man a faszizmusról és hitlerizmusról ezt mondja: „Statistikai szempontból aligha megy túlmesszire az ember, ha azt mondja, hogy a nacionalizmus a középosztálybeliek és a magasgallérú proletariátus tipikus mozgalma.“ „Sozialismus und Nationalfaschismus“ (Frankfurt am Main, 1931. 10. old.).

16. Ezeknek az ideáknak a kialakításánál az emberi értelem *nem „autonóm”* — állapítja meg *Röpke* a legújabb irodalomban. Az egyenlőség, a szabadság, a liberalizmus, a szocializmus, a feminizmus, a pacifizmus, stb. „racionalista“ apostolai mindig szembetalálkoznak a tények erejével és Pascal híres mondásával, hogy „aki angyalt akar csinálni az emberből, az

bestiát csinál belőle“. Wilhelm Röpke: „Die Gesellschaftskrise der Gegenwart“ (Zürich, 1942. 81. old.). A mi könyvünk később arra a megállapításra jut, hogy az emberi értelem a hiedelmek *egyetlen területén sem* „autonóm“, ellenben az életérzés és a szociális ösérzelmek rabszolgája. (II. fejezet).

17. A demokrácia eszméinek elméleti cáfolata mellett sokan kimutatták azt is, hogy a demokrácia politikai érzelmvilága sem különb ellenkezőjének érzelmvilágától. Már Machiavelli észrevette, hogy a tiranizmus démona nemcsak az egyeduralmokban, hanem a néplömegekben is él; a „nép“ tehát, ha uralomra jut, mindenütt hovatovább ugyanazt teszi, mint az elnyomó diktátor, a tiranus, stb. Lásd: G. Ritter; „Machtstaat und Utopie“ (München, 1940. 87. old.). E. Faguet: „Politiques et moralistes du XIX. siede“ (XVI. kiadás, 220. old.).

18. Részletes analizisót 1. *Le Bonn*nál „Psychologie des temps nouveaux“ (Paris, 1920. 189—200. old.).

19. *Durkheim* id. művében a sacrumokról és profanumokról különösen a 118—124., 427—464. és 576—584. oldalakon.

20. A XVIII. és XIX. század egyre-másra szülte a deklaratív alkotmányokat. Ezek mind egy *természetjogi hiedelem* kifejezői. A Magna Charta és az Aranybulla után hosszú évszázadokig nem születtek ilyen alkotások. A Bill of Rights (1689), Virginia és Pennsylvania deklarációja (1776), a francia forradalom deklarációja (1789), az Egyesült Állanok alkotmánya (1791) és a két francia alkotmánytörvény (1793 és 1795) már mind az új politikai hiedelem vallásszerű konfessziói.

21. A párisi Szent Bertalan-éjszakán, amikor ezerszámra mészárolták le a hugenottákat, néhány áldozatnak úgy sikerült megmenekülnie, hogy *istentelennnek* vallotta magát. A fanatikus gyilkosok a vallástalanságot megbocsátották, de az „eretnkséget“ nem. A legújabb irodalomban: Francis Watson „Medici Katalin és kora“. (Magyar ford. 309. old.)

22. A proletárkalendáriumról: 1. *Rosenstock*: „Die europaischen Revolutionen“ (Jena, 1931. 467. old.K

23. Mindezekről érdekes fejtegetések Robert *Michels*: „Patriotismus“ e. könyvében (München—Leipzig, 1929, 215—236. old.).

MÁSODIK FEJEZET

1. A politikai életérzésről legújabbban: *Reynaud—Halbwachs—Arthus*: „Analyse des mobiles dominants“ (Paris, 37—59. old.).

2. A politikai életérzés főbb típusait elsőnek *Platón* rajzolja meg „*Az állam*“ VIII. és IX. könyvében. A timokratikus, az oligarchikus, a demokratikus és a tirannikus típust tartja a legjellemzőbbnek; mindegyiknek külön államforma és politikai életrend felel meg *Montesquieu* és *Röscher* továbbépítik ezt a tipológiát. *Spranger* („Lebensformen“ Halle, 1925, 212—235. old.) a „Machtmensch“ lelki elemzését adja, ami elsősorban a politikai *vezeték*re jellemző, de nyilvánvaló, hogy ami a politikusban megvan, az a politikai hívőben, a politikus-tömegemberben is megtalálható — csakhogy szerényebb

méretekben. Viszont a tömegek, ha politikai hiedelemmel telítettek, az életérzés típusokat hatványozottan megmutatják magukban. Az erősen fejlődő karakterológia rendkívül figyelemreméltó fölfedezéseket tesz az egyén, a tömeglélektan pedig a tömeg életérzésének kibányászása közben, az ezekkel való részletesebb foglalkozás azonban meghaladja e könyv érdeklődésének mereteit. *Kretschmer* jellemzése a történelem politikai nagyságairól (Mirabeau, Robespierre stb.) nemcsak az illető egyénekre, hanem a tömegekre is átvihető megfelelő formában és mértékben.

3. „Ha csak a hideg ésszel véghezvitt nagy telteket írnák a népek számlájára, a világ annalesei nagyon keveset jegyeztek volna föl” — írja *Le Bon*. (A tömegek lélektana, 27. old.)

4. A mai ember az áldozás, lehat a heroizmus jelenlétét rendszerint csak az új politikai rendszerekben tudja fölfedezni és megfelelkezni arról, hogy a régi hiedelmek is hasonló fejlődésen mentek keresztül. Még politikai írónknál is előfordul ez a tévedés. Például: *George Catlin* („Story of the political philosophers”, London, 1939. 776—777. old. és másutt is) „heroikus politikai rendszerekről” (ezek: a fasizmus és a német nemzeti szocializmus) és „demokráciákról” ír. Nyilvánvaló pedig, hogy minden politikai rendszer *heroikus volt egykor*; minden új hiedelem heroizál, hívőiből áldozást vált ki. Azután később minden egykor heroikus párt, osztály és nemzet, elveszti heroizmusát (miként a demokrata nemzetek közül oly sokan), mert a hiedelemhanyaglás állapotába jut.

5. A karthágóiak harci és békepártjáról I. *Mommsen*: „A rómaiak története” (Magyarul: Akadémia 1875. III. 109. old.).

6. Az angol-francia küzdelem százéves eredményeiről a múlt század végén *Benjamin Kidd* állított fel érdekes mérleget. „Társadalmi evolúció” (Magyarul: Akadémia, 1905. 282—287. old.).

7. Ez a primitív népeknél is így van. Lásd: L. H. *Morgan*: „Die Urgesellschaft” (Német ford. Stuttgart, 1891, 43. old.).

8. *Max Scheler*: „Die Ursachen des Deutschen Hasses” c. könyvében (Leipzig, 1917.) részletesen analizálja a németiség elleni gyűlölet okait és jelenségeit az első világháború idején. A gyűlölet racionális okait keresi, ami — természetszerűen — meglehetősen reménytelen kísérlet. A németgyűlölet főokát végűi abban találja meg, hogy a *németek tanítottak meg dolgozni az európai népeket* a modern kor követelményei szerint, illetve: ők kényszerítették fokozott munkára őket. Mondanunk sem kell, hogy ez a beállítás — *teljesen hamis!* Az életben nemcsak a lusták gyűlölnek a szorgalmasokat, és a történelem folyamán nemcsak a „lusta” népek gyűlöltek a „tevékenyeket”. Lusta népek is tárgyai a gyűlöletnek. Évszázadokkal ezelőtt teljesen „dologtalan” nemesi osztályok egymás kiirtására törtek „csak” azért, mert az egyik csoport — nem akart másére menni. Ha a gyűlölet pszichózisa valamely tömegben erőt vesz, a hatalmas ösérzelem nyomban megtalálja az okot, hogy mivel magyarázhatja önmagát, de, ha az egyik ok nem alkalmas erre, nyomban mást talál helyette. Olyan ez, mint a farkas és a bárány meséje Aesopusnál. A Scheler-féle gyűlölet-magyarázat

régi fogás; a saját magunk magasabbrendűségével magyarázni az elmardottak, a primitívek gyűlöletének, vagy irigységének okát.

9. Gustav *Ratzenhofer*: „Wesen und Zweck der Politik“ (Leipzig, 1893 I. 59—65. old.).

10. Lásd: Lange: „Geschichte des Materialismus“ (Leipzig, 1926. 90—115. old.).

11. Herbert *Spencer*: „The principles of sociology“ (209. §.).

12. Pl.: *Seignobos*: „Az európai élet fejlődése“ (Magyar ford., igen sok helyén).

13. Lásd: Franz *Werfel* cikkét a Korunk Szava II. évt 13—14. számában.

14. „Az embernek. . . csaknem állandóan van része embertársainak segítségével, és hiábavaló volna, ha ezt csupán jóakarattól várná. Célját leginkább akkor lesz képes elérni, ha *önszeretetüket* saját hasznára tudja fordítani és úgy tüntetheti fel nekik, mintha saját előnyük lenne azt megtenni, amit ő kíván tőlük. . . Nem emberiségükhöz, hanem *önszeretetükhöz* fordulunk és sohasem emlegetjük előttük saját szükségletünket, hanem az *ő előnyüket*“ *Smith* Ádám: „Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól“ (Magyar Közgazd. Társ. 1940, 15. old.).

Ugyanakkor *List* Frigyes így ír:

„Más nemzetek korábban szerzett előnyei, az idegen vámrendszerek és a háborúk arra kényszerítik a kevésbé előrehaladt nemzeteket, hogy keressék azokat az eszközöket, amelyek az agrárállapotból az ipariba való előhaladást számukra lehetővé teszik, s a haladottabb és ipari egyedáruságra törekvő nemzetekkel való kereskedelmet, amennyiben ez őket a fejlődésben gátolja, *saját vámrendszerükkel korlátozzak*.“ „A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere“. (M. Közg. Társ. 1940, 49. old.)

15. λ rációba vetett hit, illetve a ráció tagadása az uralkodó hiedelmekkel párhuzamosan változik az emberi gondolkozásban. Vallásos hiedelmek keletkezésekor a régi civilizáció racionális eredményei feledésbe mennek. A kereszténység első évezredében teljesen megfeledkeztek arról a racionalizmusról, amit a görög-római civilizáció hagyott hátra. A vallás férfi korában a vallást racionalizálják, addig csupán érzelmi alapjait — észszerűekké teszik (Szent Tamás, skolasztika). A vallás hanyatlása korában ismét a rációban hisz a társadalom, «le ezúttal már a *vallásellenes* hiedelmek rációjában (humanisták, Descartes). Ilyenkor jönnek a politikai hiedelmek. Korunkban ismét az érzelem uralkodik a ráció fölött, (Rousseau—Schopenhauer—Nietzsche—pragmatisták, stb.). A mi nemzedékünk a mai élmények hatása alatt nem képes az emberi rációban hinni, de jöhet olyan kor, amikor ismét általános lesz az elitnek a rációba vetett hite Kétségtelen, hogy az emberi rációt úgy az egyén, mint a tömeg ugyancsak a *hiedelemharcban* használja. Észokokkal más hiedelmeket igyekszünk megcáfolni és a magunkét megalapozni, de az utóbbit *csak akkor*, amikor hiedelmünknek már nincs elég érzelmi alapja. *Hiedelemkeletkezésor azt sohasem szükséges észokokkal megtámogatni*, az az erős érzelmek követke-

tóban önmagától is lenyűgöző erőre tesz szert. A náció tehát nem abszolútum, hanem az ember csak, mint *eszközt* használja.

16. „Véleményünket, amit annyira szabadnak érzünk, környezetünk tői, könyvekből, újságokból kapjuk, örökölt érzéseink hatása alatt fogadjuk, vagy vetjük el a maga egészében, leggyakrabban anélkül, hogy az elfogadásban, vagy tagadásban az értelemnek a legkisebb része is volna. Sokszor hívjuk az értelmet, de szerepe valójában teljesen jelentéktelen, nézeteink, vagy cselekedeteink születésénél. Eszméink legfőbb forrását alapvető eszméinknél az átöröklésben, a másodlagos véleményeket a tömegnek reánk gyakorolt hatásában kell elsősorban keresni. *Ezért olyan egyformák ezek a különböző? társadalmi osztályokból származó, egyforma foglalkozású egyéneknél* Egyforma környezetben élnek, ugyanazokon a szavakon, mondatokon, eszméken kérődnek; a vége természetesen az, hogy gondolataik is elcsépeltekké, azonosakká válnak.“ *Le Bon*: „Psychologie du Socialisme“ (Paris, 1926. 84. old.).

17. Julién Benda: „Az írástudók árulása“ c. könyvében ugyanezt a problémát pedzi, amikor panaszkodik, hogy a mai kor szellemi nagyságai nem elég heroikusak az „embeimegváltó“ eszmék szolgálatában. Nem veszi észre, hogy a világirodalom szellemi munkásai nem egységes és általános „emberfelszabadító“ tevékenységet folytatnak, hanem ők is *különböző hiedelmek rabjai** és munkásai. Teljesen meddő dolog, *csak* bizonyos célzatú és irányzatú irodalmat tartani valódi irodalomnak és a többitől ezt a kitüntetést megtagadni. Az írói tevékenység ugyancsak bizonyos hiedelmek cáfolásával és a saját hiedelmeink építésével foglalkozik és ideáját életérzésé szerint változtatja.

18. A korszme változásairól 1. Nagy Miklós cikkét a Budapesti Szemle 1943 június-júliusi számaiban.

HARMADIK FEJEZET

1. A francia forradalom hiedelmét *Rousseau* ugyanúgy az ősemberig viszi vissza, mint *Marx* a magáét, vagy *Alfred Rosenberg* az övét. Amikor *Rousseau* kifejti, hogy „a család legelső mintája a politikai társadalmaknak, az államfő képmása az atyának, a nép a gyermekeknek; mivel megannyian szabadnak, egyenlőnek születtek, szabadságukat csak saját előnyük végett adták fel“, — egy sajátmaga hiedelme szerint elképzelt állapotot feltételez az emberi lét legelső fokán. Ugyanúgy *Marx*, amikor azt írja, hogy a társadalom minden időben két részre oszlott, egyikben az elit, a gazdagok, a másokban pedig a szegény tömeg, a két keze munkájából élő, kiuzsorázott réteg halmozódott össze — hasonló módon a saját korának életállapotát találja általánosnak és visszamenőleg jellemzőnek a történelemben. *Rosenberg* „egy fiatal, de mégis ősrégi életérzésről“ beszél, amely új világnézetet fog szülni és ideája származását Atlantistig viszi vissza.

2. A proféta az igazságot nem keresi (mint a tudós), hanem *birtokolja*, — állapítja meg *Keyserling* „Menschen als Sinnbilder“ c. könyvében (Darm-

Stadt, 1926. „Jesus der Magier“). A nagy egyéniségek presztízséről lásd *Leopold Lajos*: „A presztízs“ c. könyvét. (Az átdolgozott német kiadásban „Prestige“ Berlin, 1916. 51—63. old.)

3. A szuggesztív erővel bíró emberek körül kialakult alakatlan társadalmi és lélektani tüneménye egyidős az ismert történelemmel. A „Nagy emberek“ vonzása körében élő csoportot *Dékány I.* a „személyek uszályainak“ nevezi („A mai társadalom“, Bp. 1943. 269.). Az uszályként szereplő egyedek minden olyan esetben „tanítványok“ csoportjává lesznek, ha a szuggeráló egyéniség magából valamelyes hiedelmet áraszt.

4. A teóriáról és ideológiáról írott tudományos kutatások lényegét rövid összefoglalásban adja *Rosa Mayreder*: „Der typische Verlauf sozialer Bewegungen“ c. füzetében. (Soziologie und Sozialphilosophie, IV. Wien—Leipzig.)

5. A „mozgalom“ lényegéről, fontosságáról és felépítéséről lásd *Hitler*: „Harcom“ (II. magy. kiadás, 270—295. old.).

6. *Szekfü* Gyula rámutat arra, hogy a magyar liberálisokat a múlt század harmincas-negyvenes éveiben mennyire a divatos és nem elsősorban a hasznos eszmék vezették, amikor legfontosabb tevékenységüknek, pl. a börtönreformot, de nem a szabadlábban járó emberek életének megjavítását tartották. A politikai programokat azóta is ugyanez az állapot jellemzi; nem nyúlnak le az életproblémák mélyére, hanem a tetszetős és divatos jelszavakat hangoztatják. *Szekfü*: „Három nemzedék és ami utána következik“ (VI. kiadás, 106—107. old.).

7. Az imperializmus irodalma éppoly szétágazó és eredményei éppoly ellentmondóak, mint a forradalom, vagy a háború irodalma. *Lenin* azt hiszi, hogy az imperializmus a kapitalizmus monopol állapotából következik (*Lenin*: „Imperialism“ 84. old.), holott köztudomású, hogy a gyarmatok jórésze a *kapitalizmus kifejlődése előtt keletkezett*, illetve hódítalt meg. Ezzel szemben *M. J. Bonn* („The Crumbling of Empire“, 36. old.) rámutat arra, hogy az imperializmus lehet törzsi, feudális, merkantil, kapitalista és — kommunista is. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a második világ-háború. *René Maunier* („Sociologie coloniale“, II. 37—207. old.) szellemi, kulturális, hatalmi és anyagi imperializmust különböztet meg. *J. Bourdeau* („Entre deux servitudes: socialisme et imperialisme“, 116—117. old.) utal arra, hogy az imperializmus rendszerint már megszokott életforma az imperialista nép részéről, az észre sem veszi, hogy imperialista, de abból él, azon gazdagszik: életstandardja (mint az angoloké) az imperializmuson alapszik. *Raymond G. Géllet* („History of political thought“) arra hívja fel a figyelmet, hogy az imperializmus nem mindig kormányok műve, még akkor sem, ha politikai, vagy gazdasági imperializmusról van is szó; sőt pártok, államférfiak, kormányok néha erősen ellenzik az imperializmust. Sok kormány helytelenítette Angliában a gyarmatalapításokat és a gyarmatokat magánosok hódították meg. Az imperializmus tehát *nem észszerű és tervszerű valami*, hanem a természetes terjeszkedés terméke. — Ezekből az idézetekből is látszik, hogy az imperializmust az írók nagy része *önálló*

jelenségnek tartja, holott ennek éppen az ellenkezője igaz: nem az imperializmusnak vannak különböző megnyilatkozásai, hanem mindenfajta hiedelem (vallási, politikai, gazdasági, stb.) imperializmust hoz létre a hívés egy fokán, éppúgy, mint forradalmat, vagy háborút. Az imperializmus egyenlő a *hiedelemterjeszkedéssel*.

8. Egészen bizonyos, hogy nincsenek „jó“ és „rossz“ népek. Vannak faji, kulturális, slb. különbségek népek és embercsoportok között, de egyetlen civilizált kultúrnép történelme sem nélkülözi a szegyetlenjes eltévelyedéseket (tömegmészárlások, stb.). Mindezek a jelenségek különböző pszichózisok eredményei. A legmagasabb fokú kultúrával rendelkező népek is olyan pszichózisba eshetnek, amelyek embertelenségek elkövetésére ösztönzik őket, viszont a kultúrálatlan, barbár nép is „pacifistává“ lehet, ha hiedelemhanyatlásba esik.

9. Lásd: Dr. Maurice *Dide* „L'hystérie ét revolution humaine“ (Paris, 1935) érdekes szempontú, de egyoldalú beállítású könyvét.

10. *Lenin*: „Der Radikalismus, die Kinderkrankheit des Kommunismus“ című könyvében ugyancsak a radikalizmus túlhajtásaira hívta fel hívei figyelmét az orosz forradalom első éveiben.

11. *Huizinga*: „Patriotizmus, nacionalizmus“ (Magy. ford. 1943.) c. könyvében többek között azt fejtegeti, hogy a nacionalizmus nem csupán a napóleoni kor szüleménye, hanem bizonyos formái *mindig éltek a történelemben*.

12. Az újonnan függetlenül államok mindig felszabadítóik államformáját, politikai berendezkedését és kormányformáját utánozzák. A napóleoni háborúk következtében alakult országok a Császár fivéreit, rokonait emelték trónra és velük honosították meg a francia forradalom addigra már megszürt elveit. Az első világháború után az entente győzelme következtében önállósult új országok mind versenyeztek abban, hogy a *legdemokratább*, az angolhoz, franciához leginkább hasonló alkotmányt létesítsenek. A második világháborúban a német sikerek következtében önállósult Szlovákia és Horvátország viszont a német *nemzetiszocialistm rendszerhez hasonló* alkotmányt és politikai berendezkedést hozott létre.

13. *Mitscherlich*: „Nationalismus“ (II. kiadás, Leipzig, 1929, 249. old.).

14. Részletesebben: *Makkai J.*: „A természetes béke Európában“ (Bpest, 1940. 122—126. old.)

15. „Minden nép dicsekszik azzal, amit a természet, mint valóságos, vagy látszólagos jellegzetességet adományozott neki. Igyekszik azt más népekkel szemben kiemelni, feldíszíteni, ragyogóra ékesíteni. Rövidesen minden nép úgy áll önmaga előtt, mint a legnemesebb és legemelkedettebb, akit a sors a legmagasabb feladatok elvégzésére választott ki. Szerbek és horvátok, lengyelek és románok, görögök és törökök, franciák és angolok, németek és amerikaiak mind azt hiszik: ők a föld sója, az emberiség fájának legcsodálatosabb virágai.“ (*Mitscherlich* id. műv. 256. old.)

16. Az utolsó Lajosok korában az arisztokrácia szalonjaiban jelentkező kételkedés, amely a fönnálló politikai rendszerrel szemben nyilatko-

zott meg, — máskor is, minden hiedelemhanyaglás eseleben tökéletesen azonos módon dugja föl a fejét. A mai kor szalónkommuhizinusja ugyanilyen jelenség, de hasonló lehetett már az ókorban és a vallásos és politikai hiedelmek hanyatlásának minden más korszakában is.

17. *Comte* azt akarta, hogy a világot a technikusok kormányozzák (polytechnicum). Ugyancsak technikusokra akarta bízni a világ vezetését *Bacon*, *Shaw* és *H. G. Wells* is. *Leon Daudet* ezzel szemben az orvosokat akarta a társadalmak vezetőivé megtenni. *D. Halévy* és *A. Huxley* az orvosok, az ájpolók és a nevelők vezető szerepét sürgetik és természetszerűen ugyanakkor — a politikusok zkiirtását. A politikai hiedelem hanyatlásának korában *általános ez a jelenség*, viszont hiedelemkeletkezéskor a tömeg egyszerűen, *percek alatt politikai vezéreket csinál magának*, azoknak a földből való előbukkanását természetesnek veszi és vezetői elhivatottságukat nyomban elismeri. Emlékezzünk csak *Desmoulins* Camille esetére!

18. Ez történt állandóan a parlamenti választások alkalmával a demokrata országokban az első világháború előtt. A szociáldemokrata szavazók tökéletes egyöntetűséggel léptek föl, zárt sorokban vonultak föl és különösen Olaszországban, de másutt is, egészen *eredeti szavazási módszerek* találtak föl és alkalmaztak, amelyekkel önmaguk tömegeit ellenőrizni is tudták. A weimari Németországban viszont a nacionalszocialisták hasonló hitelességre vált döntővé, míg a polgári pártok hívei az urnáktól elmaradnak. II) én választási eredmények után szoklák mondogatni, hogy „minden más-ként történt volna, ha a polgárság teljesítette volna kötelességét és nem maradt volna lagymatag passzivitásban“. Ám hiedelemhanyaglás esetében törvényszerű, hogy a régi hiedelmek hívői gyöngék a heroizmusban és nem teljesítik kötelességeiket.

19. A hiedelemhanyaglás hozza létre a modern korban azt az irodalmat is, amely látva a társadalom önzését, az önzést az emberi természet alaptulajdonává teszi és a társadalom minden tevékenysége mögött *csak* az önzést látja. Ilyen könyv *F. Dantec*: „*L'égoïsme, base de toute société*“ (Paris, 1925) c. műve is. Ez a modern „öznés-irodalom“ abban különbözik az egykori *utilistak* eszméitől, hogy lemondó, cinikus, hitellen, elmélete tagadását egyszerűen: hipokrizisnek tartja, — míg az ulilisták egykor az „egészséges öznés“ természetes érvényesülését hirdették, íme: még az öznéselméletben is van dekadencia!

20. *Andre Siegfried*: „*Tableau Polilique de la France de l'Ouest*“ (Paris, 1913.) című könyvében a francia lömegek polilikai állásfoglalásáról és azok Tallózásairól és okairól egészen eredeti kutatások alapján számol be. Lásd: különösen a könyv előszavát.

NEGYEDIK FEJEZET

1. L. v. *Wiese*: „*Die Problematik einer Soziologie der Revolution*“ (Verhandlungen des dritten deutschen Soziologentages, Schriften der deutschen Gesellschaft für Sociologie, III. Band, Tübingen, 1923. 18. oldal.).

2. „A középkor delelőjén a legtöbb forradalom (éppúgy mint reform) arisztokratikus természetű volt. Az úgynevezett újabb kor kezdetén ugyanazok abszolút monarchisztikusak, párszáz évvel később demokratikus természetűek voltak“. *Röscher*: „Politik“ (11. oldal.)

3. A forradalom könnyű megakadályozhatóságának a felületes hiedelmét főleg a kor politikailag felelős egyéneinek memoár-irodalma terjeszti. Az uralmon levő politikusok visszaemlékezéseikben szeretnek arra hivatkozni, hogy a forradalmat *mások* megakadályozhatták volna, de vétkes könnyelműségből, vagy más okból nem tették meg. Ha csak az 1917-es orosz forradalom memoár-irodalmát nézzük: Kerenszkij, Szaszanov, Gogel» Florinszi, Paléologue, stb. emlékirataiban számtalan ilyen utalást találunk. Hogy mégis az orosz forradalmat miért nem lehetett megakadályozni[^] illetve ez a forradalom miért sikerült, arra igen ügyes választ ad W. H. Chamberlín: „The Russian Revolution 1917—1921.“ c. könyvében (451—465. old.).

4. A forradalmat hordozók körének és azok ellenfeleinek kialakulását és összetételét a mai korban részletesen ecseteli O. Spengler: „Jahre der Entscheidung“ (München, 1933. 58—67. és 130. old.).

5. A munkásvezérek uralmáról és az alacsonyrendű munka győzelméről a felsőbb rendűvel szemben lásd: Spengler id. műv. (104—134. old.).

6. Az előjogaikról lemondó francia rendekről Carlyle ugyancsak patetikus szavakkal ítélkezikl *Carlyle*: „A francia forradalom“ (Magy. ford. Akadémia, 1875. 107, 175. és köv. old.).

7. *Tocqueville* nemcsak azt állapítja meg, hogy a francia forradalom előtt a nemesség általában elszegényedett és vagyonát a polgári rend kaparintotta meg, hanem azt is, hogy e korban váltak az emberek Franciaországban a legegénylőbbekké egymáshoz. Alexis de *Tocquemlle*: „Der alte Staat und die Revolution.“ (Német ford. Leipzig, 1867. 83—88. oldal.)

8. A gyarmatokon az imperialista nép a benszülötteknek biztonságot és gazdasági fejlődést ad, egyben pedig az egyenlőség vágyát ülteti beléjük[^] aminek következtében azok nyomban felszabadulásukért kezdenek küzdeni. René *Maunier*: „Sociologie Coloniale“ (Paris, 1936. II. kötet 420. old.).

9. *Marx*: „A töke“ (Magy. ford. 1936—37, IV. kötet, 83. és köv. old.) „A tömegek egyforma elnyomása mellett, valamely ország annál gazdagabb, minél több proletárja van“ (Lohnarbeit und Kapital.)

10. A Spartacus-lázadásról lásd: *Hartwig*: „Der Sklaverukrieg dér Spartacus“ (Meiningen, 1895.); *Dózsa György* forradalmáról *Marki Sándor*: „Dózsa György és forradalma“, Budapest, 1886. Legújabban *Féja Géza* könyvét.

11. Az egészséges ösdemokráciák és forradalmi demokráciák között *Röpke* szerint nagy különbséget kell tenni. (Id. műv. 74. oldal.).

12. A „valódi forradalmaikról.“lásd: *Rosenstock*: id. műv. 5. old.

13. *Duff Cooper*: „Talleyrand“ (Magy. ford. 16. old.).

14. Schriften der deutschen Gesellschaft für Soziologie III. Band, 24—40. oldal.

15. Az „idegenek“ általában rendkívül nagy szerepet szoktak játszani a forradalmakban. Gyakori jelenség, hogy a forradalom többek között azért tör ki, hogy a társadalom bizonyos „idegenektől“ megszabaduljon. Ugyanakkor a forradalmak és forradalmárok igen gyakran *alkalmaznak* külföldieket, idegeneket, hogy azok a maguk hiedelmével, életfelfogásával, tanultságával és szakértői mivoltával segítségre legyenek az elmaradott társadalom átalakításában. Arisztokratikus-forradalmár királyok rendszerint idegenekkel töltik meg országukat, hogy az átalakulást könnyebben végrehajthassák. (Szent István, Nagy Péter, stb.) Az idegenek esetében a hiedelmek uralomváltozásáért folytatott harc teljességgel perszonifikálódik, személyekben is a legvilágosabban megmutatkozik.

16. Az uralmon levőknek külső látszatra mindig könnyű volna a forradalmi kisebbséggel végezniük, hiszen a hordozó réteg mindig kisebbség a társadalomban. Demokratikus forradalomban, amikor a megszülető osztály a maga jogait ki akarja vívni és ez a társadalmat teljes felfordulással fenyegeti, elméletileg az a megoldás kínálkozik az uralmonlevők számára, hogy ezt a megszületni készülő osztályt megsemmisítsék a maguk fegyveres erejével. Igen ám, de erre az osztályra az uralmonlevőknek a maguk megváltozott életmódja miatt elengedhetetlenül szükségük van! Egykor a görög termelő osztályokat, majd később a francia polgárságot s a fejlemények kezdetén a mai proletariátust a hatalom birtokában levő felsőbb osztályok egyaránt megsemmisíthették volna, de akkor ebben az esetben az uralkodó rétegek gazdasági és egyéb igényeit — *ki elégítette volna ki?* A forrongókat elméletileg ki lehetne irtani, de akkor ki termel majd a társadalom számára? Új életigények mellett — nincs régi világrend!! Ez a „nélkülözhetetlenség! elmélet“ legjobb bizonyítéka. Arisztokratikus forradalmak esetén a hatalmon levő vezetőt rendszerint az „állam biztonsága“ miatt nem lehet nélkülözni és ezzel forradalmi terveit sem megakadályozni. (Caesarok, pretoriánusok, inai párthadseregek.)

17. Erről érdekes részletek olvashatók Egon Erwin *Kisch*: „Asien gründlich verändert“ c. könyvében (Berlin, 1932.).

18. Robespierreék utolsó napjairól megrendítően ír *Carlyle*: „A francia forradalom“ III. 420. és köv. oldalain.

19. *Maurois*: „A varázsló, vagy Chateaubriand élete“ (Magy. ford. 224. old.).

20. „A történelem és saját szellemi tapasztalataink is arra tanítanak, hogy forradalmakon csak még forradalmibb hatalmak lehetnek úrrá, de sohasem olyan elvek, amelyek a forradalom előtt, vagy alatt uralkodtak. Mindaz, ami a forradalom alatt volt, nem más, mint belső alkatrésze a forradalomnak magának, a forradalmi összeomlásnak. A forradalom és a forradalmat megelőző kor egy és ugyanaz, kizárólag időrendi különbség van közöttük. A forradalom a régi uralom végső elrohadása, és sem attól, ami rothadt, sem attól, ami ezt a rothadást teljessé teszi, nem*jöhet a szabadság. A szabadság csak új élet keletkezéséből következhetik.“ *Berdjajev*: „Das neue Mittelalter“ (67. old.).

21. *Rosenstock*: id. műv. 16—31. oldal.

22. „Az orosz forradalomban — írja *Berdjajev* — egy új antropológiai típus győzedelmeskedett. Végbement az élettanilag erősebbek kiválasztódása és ezek kerültek az élet első sorába. Megjelent az angol mintára szabott katonai egyenruhába öltözött fiatalember; borolváltarcú, katonás magatartása, nagyon erélyes, talpraesett; hatalomvágytól megőrülve, leginkább szemtelen és kíméletlen, így tolakszik előre az életben az első sorba. Mindenhol látjuk, mindenhol uralkodik, ő száguld előre eszeveszetten az autóban s mindent és mindenkit, aki útjában áll, legázol. Övék a legfelelősségteljesebb állások, ők ítélnék halálra másokat, ők szereznek vagyont a forradalomban. Ez a fiataleniiber, aki *annyira nem hasonlít a régi forradalmárhoz, sőt aki azoknak tökéletes ellentéte*; vagy kommunista, vagy alkalmazkodott a kommunizmushoz és a szovjet-állam alapján áll... A régi bolsevista, a régi forradalmár-értelmiség fél ettől az új típustól és előre érzí, hogy az tönkreteszi a kommunista eszmét, de mégis kénytelen velük jó lábon állni.” (*Berdjajev*: *Das neue Mittelalter*, 91. old.).

23. *Rosenstock* id. műv. 174. old

ÖTÖDIK FEJEZET

1. A primitív népek életében és a nemrégí múltban is voltak és talán ma is vannak „rablóhadjáratok“, amelyek főleg kizáróan az ellenség valamely vagyonállagának megszerzésére törtek. Am a primitív népnél a foglalkozásszerű zsákmányolás: állandósult életstílus szokott leni és minden esetben egy olyan *vállásos és politikai hiedelemnek* a következménye, amely megveti, lenézi a kétkezi munkát és egyedül a harcot tekinti a „választott néphez“ méltó foglalkozásnak. A hiedelem-szegény vad népek sohasem harciasak. Háborújuk alig van. Az állandóan hadakozóknak, a kemény rablótörzseknek és hódító népeknek viszont mindig szilárd hiedelmeik vannak. A civilizált népek hódításai már mind kimutathatóan egy-egy nagy hiedelem következményei. A nép, vagy vezetői vágyhatnak valami hódításra, de háborút csak hiedelemerő jelenlétében indítanak annak elérésére. Előbb jön az erős hiedelem, annak a forradalma és csak azután az imperializmus. Rómát polgárháborús életkorának hiedelmei tették meg világhódítóvá, Angliát a polgárság kialakulását hozó kettős forradalom, Japánt' az európaizálódással beállott hiedelmek lökték az imperializmus útjára. — Az a háborús okmagyarázat, hogy a civilizált ember egyénileg aránylag erkölcsös, de társadalma nem az, hogy a társadalom rosszabb, mint az egyén és az önzetlen egyének összessége, a nemzet kíméletlenül önző marad (R. *Niebuhr*: „Moral man and immoral society“, Newyork, 1932, 83—113. old.) szintén nem elégséges és megnyugtató, mert a tömeg nemcsak rosszabb, mint az egyén, hanem — *jobb és heroikusabb is amannál!* Az igaz, hogy a tömeg, a sokaság, a társadalom és a nemzet hatványozottan mulatja meg az egyén hibáit, de ugyanúgy megsokszorozza erényeit is. Az egyén pl. sohasem tudná kibírni azt a megpróbáltatást, amit egy bombázott város kollektíve elvisel.. Sohasem mutathat fel olyan hősi cselekedetet, amelyet egy-egy heroizált

társadalmi réteg, vagy nemzet véghez visz. Igaz, hogy a háborúban bizonyos ösztönök inkább felszínre kerülnek, mint máskor, de a háborút ezek (rabló-ösztön, stb.) felülkerekedésével mégsem lehet lelkileg megmagyarázni. (Lásd: Trösten *Holm*: „Krieg und Kultur“, Zürich, 1942, 111—114. old.J. A háborúnak csak egyetlen pszichológiai elfogadható magyarázata van: *a hiedelem*.

2. Klaus *Schrenpf*: „Vom Kriege“ (Die Neue Rundschau, 1942. VIII. füzet, 3—51. oldal.).

3. Erről szól Norman *Angel*: „The great Illusion“ c. könyve. (Magyarul: „Rossz üzlet a háború“, Bp. 1915.).

4. Háborús összeomlás idején törvényszerűen jön a felelősségrevonás az uralomrajutott forradalmárok részéről a „háborús uszítókkal“ szemben, noha a háborús uszítókat nem mindig adják ki a győztesnek és azok körét sohasem tudják megállapítani. Az uralomra jutott forradalmárok rendszerint ugyancsak „bűnrészesek“ a háború felidőzésében. 1914-ben a német szociáldemokraták a báború mellett szavaztak a birodalmi gyűlésben. De 1918—19-ben a veszített háború minden ódiumát egy politikai és katonai klikkre akarták rákenni és e klikk tagjait „vérszopó bestiáknak“ kiáltották ki. Vájjon, mit tettek volna, ha Németország megnyerte volna az első világháborút? Négy év előtt ők is hívői voltak a háborúnak, legalábbis bizonyos mértékig, négy év múlva már egyáltalában nem és egykori tevékenységüikről kényvedén megfélekedtek.

5. *Kant*: Ideen zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Ansicht.“

6. Hogy az egyes országok közötti érdeellentétekkel a diplomáciai viszony és így a háború és béke állapota nem halad párhuzamosan, hogy ugyanazon ellentétek fennállása mellett országok és nemzetek és kormányok egymással a legkülönbözőbb viszonylatokban lehetnek, arra a legklasszikusabb példát *Nagybritannia és Oroszország viszonyának vizsgálata* szolgáltathatja. Az angol-orosz feszültség Nagy Péter korából veszi eredetét, amikor Oroszország modernizálódni kezdett és az imperializmus útjára lépett. Ebből a korból származik az a vágy, hogy Oroszországnak melegtengeri kikötőkre van szüksége, hogy a világforgalomba bekapcsolódhassék. Anglia ennek a törekvésnek teljes erejével ellenszegült. Amikor azután az amerikai szabadságharc kitört, és egy nagyobb közvetlen veszedelem fenyegette az angolokat, az angolok *katonai segítséget kértek* Nagy Katalin cárnőtől. A szabadságukért harcoló amerikaiakat nagyobb ellenségnek nézték, mint a változatlanul imperialista Oroszországot. Ez a törekvésük sikertelen maradt. Amikor kitört a francia forradalom és Napóleon Európa meghódítására indult, Anglia egyik világkoalíciót a másik titán alapította Franciaország ellen. Végre sikerült megnyernie a cárt és Oroszországot és a Szövetéségek Napóleont levertek. Ez is elsődleges hiedelemháború volt (épp úgy, mint az amerikai szabadságharc) és a hiedelemellentét elmosta az érdeellentétet: az angol és az orosz összefogott. A következő felvonás: a nacionalizmus és ezzel a pánszlávizmus kiteljesedése. Anglia politikájának alap-

elvéve lett a török barátság és az orosz terjeszkedés elleni küzdelem. (Krimi háború, stb.) Anglia e korban ismét Oroszország ellen küzd. A XIX. század elején a nacionalizmus kiéleződése következtében Németország válik föellen-séggé és létrejön az Entente Cordiale, az angol-francia-orosz szövetség. 1916-ban az angol király *ünnepélyesen az orosz cárnak ígéri Konstantinápoly I,* amelynek megvédéséért Anglia évszázadokon át küzdött. A világháború után Oroszországban kitör a bolsevista forradalom, ugyanakkor viszont a pánszlávizmus lehangolódik. Oroszország látszólag nem fenyegeti többé Anglia víziútjait és gyarmatait, — Anglia mégis a bolsevistaellenes világháborúba lép. Élére áll és Németországot is engedi megerősödni, csak hogy a bolsevizmus Európát el ne öntesse. Németországban a hitleri forradalom kerekedik felül, kitör az újabb nagy hiedelemháború — Anglia ismét Oroszország oldalára áll. Íme: az angol-orosz viszony megannyi fordulata ugyanazon érdekel-ellentétek mellett! És vájjon ki tudná megjósolni, hogy az angol-orosz -viszony a jövő-ben hogyan fog még fejlődni?

7. Vájjon miért avatkozott bele az Amerikai Egyesült Államok népe az első világháborúba? Gazdasági okok miatt? Futott az adóssai után? Vagy komolyan a „tengerek szabadságát“ féltette? Az angol gyarmatbirodalomért aggódott? A cári Oroszországot akarta megmenteni a pusztulástól? Nem. Beavatkozásának természetesen racionális okai is voltak, — amelyek később mind illuzóriusakká váltak — de a főok kétségtelenül az volt, hogy Amerika népe a német császárságban és az Osztrák-Magyar Monarchiában a „sötét reakciót“ szemlélte, amely — félelme szerint — el akarta törölni az emberi szabadságot és a francia forradalom egyéb hiedelmeit. Pedig hát:

Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia politikai és társadalmi berendezése — e korban liberális volt. Igen ám, de Amerika szemében: nem volt *elég* liberális.

8. A politikai ellentétek diplomáciai úton való kiegyenlítésének évezredek óta ez a lelki törvény az egyik legnagyobb akadálya. A. és B. ország viszályában a látható ellentéteket a legegyszerűbb és a leggyakoribb formában: valamely földterület kérdésében lássuk fönnforogni. A. ország kormánya ilyen esetben mindig így gondolkozik: „Ha B. ország politikai vezetői-ben volna egy kis belátás, a (kérdéses földterületet háború nélkül átengednék nekünk. Nekik úgy is van elég javuk és földjük! A lemondás számukra könnyű! Legfeljebb összehúzódnak egy kissé és megpróbálják másként élni ezután. Ezt megoldani számukra nem lehetetlen, hiszen a kérdéses földterület, vagy nem volt fontos számukra, vagy csak rövid idő óta birtokolták, vagy „jogtalanul“, vagy nemzetiségileg az már úgysem volt az övék. Ha most lemondanak róla, ezt a viszályt *örök időkre* elintézhethetjük.“ Ezzel szemben B. ország vezetői és közvéleménye mindennek pontosan és tökéletesen az ellenkezőjét érzik és gondolják. „A lemondás történelmünk legmél-tatlanabb és legszégyenteljesebb cselekménye volna. Államunk, gazdasági, társadalmi rendünk összeomlana, népünk éhenhalna; erkölcsi erőnk megrendülne; kitörne a forradalom. Amellett A. ország csak még nagyobb étvágyat kapna az engedménytől és végül megsemmisítene bennünket.

Inkább legyen hát háború! A törvény: az ellenfél ügyét *egyszerűnek*, a saját magunkét komplikáltnak és *megoldhatatlannak* látni tökéletesen ugyanaz az ember egyéni életében, mint a társadalmak, népek, országokéban.

9. Lásd: Ludwig *Schmidt*: „Geschichte der Vandalen“ (Leipzig, 1901. 101—152. oldal). A szerző kimutatja, hogy a vandálok kegyetlenségeinek vallásos oka volt.

10. „Aki valójában meg akarja érteni, hogy mi is volt a római birodalom, annak az egyik leggyökeresebb és legelterjedtebb tévedéstől kell megtisztítania agyát: attól, hogy Róma a közjó széles távlatából adminisztrálta tartományait, bizonyos bölcs és üdvös elvek szerint, amelyek mindenek előtt az alattvalók javára törekedtek. Sem Róma, sem a világ egyetlen birodalma nem kormányozta soha ilyen módon az alávetett nemzeteket, mert ha az uralom valaha is előnyös volt az alattvalókra, az mindig *véletlenség-ből* történt. Mindig is az uralmon levők igyekeztek a lehető legnagyobb előnyt szerezni a bőrülkőn, a lehető legkisebb veszéllyel és erőfeszítéssel.“

Ferrero: (id. mű. V. 151. old.).

11. Lásd: *Plutarchos* „Perikies“ 23, *Curtius*: „A görögök története“ (Akadémia IV. kötet, I. fejezet.).

12. *Mommsen* III. könyv, IV. fejezet.

13. J. G. *Fichte*: „Über den Begriff des wahrhaften Krieges“ (Leipzig, 1914.).

14. A. *Rosenberg*: „Geschichte des Bolschevismus“ (Berlin, 1932. 49—109. old.).

15. *Thukydides*: „A peloponesosi háború“ (Periklész beszéde).

16. Ezek voltak a „socio“ és a „dediticio“. Az előbbieket a voltaképeni szövetségek, az utóbbiak az alárendeltek. Ám, hogy a két kategória között nem volt, vagy nem mindig volt lényeges különbség a rómaiak szemében, azt az is bizonyítja, hogy a két nevet az írók sokszor *összecserélik* és az alárendeltek nem egyszer szintén a „socio“ névvel említik. (Pl.: *Cicero*: „De provinciis consularibus“.)

17. Emlékezzünk csak vissza, hogy milyen izgalommal kísérte a nyugati demokrata világ előbb az orosz kommunizmus, majd az olasz fasizmus és a német nemzeti szocializmus tevékenységét, gazdasági, társadalmi, kulturális stb. alkotásait. Az elmúlt húsz esztendő legfőbb beszédtemája és hírnagyja ezek körül forgott. A más életberendezkedésű társadalmak határozottan érezték, hogy ezekből az új hiedelmeiből a világot felgyújtó szikra fog kipattanni. Az emberiség mindig ösztönszerűen megérzi, hogy a sorsát eldöntő problémák miben, mikor és hol lappanganak és minden figyelmét arra felé fordítja. Az idegen hiedelem, mint fenyegető jel emelkedik fel a béke égére.

18. *Leopold* id. műv. német kiadás (373—378. old.).

19. „A természetes béke Európában“ (58—59. old.).

20. A frontkatonának a hazai problémákat lenéző és egyszerűen látó magatartására jellemző vallomások *Kozma* Miklós: „Az összeomlás“ c. könyvében (Bp. 1933.).

21. Részletesen leírja ezt a folyamatot az első világháborúban Paul Herre; „Die kleinen Staaten Europas und die Entstehung des Weltkrieges“ (München, 1937.).

22. „A természetes béke Európában“ II. fejezet.

HATODIK FEJEZET

1. Ez a könyv a civilizáció tekintetében nem teszi magáévá Spengler kultúra-civilizáció felosztását. Spengler csak a vallásból eredő, vallásos hit által született, abból táplálkozó és a kevesek által birtokolt szellemi organizmust tartja kultúrának, míg civilizációnak azt az életszakaszt tekinti, ha ezek az előbbi javak vallásos alapjukat elvesztik és a tömegek köztulajdonává lesznek. Ezt a megállapítást már csak azért sem lehet elfogadni, mert minden civilizáció *mindvégig hitenergián nyugszik*, azaz a hívés ösztönén alapszik, csakhogy — mint ez a könyv éppen fejtegeti — *nemcsak vallásos hiedelem van a világon*, hanem a társadalmat más hiedelmek is vezetik hosszú-hosszú nemzedékeken keresztül. *Nem lehet azt állítani, hogy a politikai hívésből nem származnak nagy alkotások!* Még a művészi életben is. Gondoljunk csak a római császárok fennmaradt építkezéseire! Gondoljunk arra a stílusra és művészetre, amelyet a francia forradalom és Napóleon korszaka hozott létre. Az erős politikai hiedelem ugyancsak hatalmas szellemi és művészi alkotásokat létesít és humanista hiedelmek is alkotnak művészetet is, alkotó művészüik ugyancsak hisz, csakhogy nem vallásos, hanem *más* hiedelmekben. A kultúra-civilizáció felosztás Nyugateurópában sem ment át a köztudatba.

2. *Deér József*: „Pogány magyarság — keresztény magyarság“ (Bp. 1938. I. fejezet „A steppe kultúrája“).

3. „Az utolsó két-háromszáz évben — írja Aldous Huxley — a nyugati vallások láthatóan hanyatlottak. Voltak úgy emelkedések, mint süllyedések is, de a hanyatlás volt az uralkodó. Ennek eredménye, hogy *valószínűleg mi élünk a történelem legvallástalanabb korszakában...* Az a tény, hogy a vallások az utolsó nemzedékek alatt hanyatlottak, nem jelenti, hogy végérvényesen meghaltak. És az a tény, hogy sok embernek ma nincs vallása, nem jelenti, hogy a vallást nem *pótolják* valamivel; *vallásos érzéseik és megérzéseik olyan formát ölthettek, aminek vallásos volta nem ismerhető fel azonnal.* A történelem bőségesen igazolja, hogy szellemi tevékenységek és tulajdonságok egész csoportja koronként hitelét veszti... A vallások hanyatlása minden valószínűség szerint nemcsak átmeneti, hanem részleges jelenség is. Akiknek nincs tételes vallásuk. . . azoknál a vallásos ösztön valláson kívül meglepő változatosan nyilatkozik meg. Miután nincs vallásuk, ezt sokféleképpen pótolják. (És itt az író felsorolja a valláspótlékokat, ezek között elsősorban a *politikát.*) („*Proper Studies*” 1927.)

A XIX. század nagy szellemei és a néptömegek elvallástalanodásáról lásd: Hans Zbinden: „Wege zu schöpferischer Freiheit“ (Bern, 1941. 160—176. old.).

4. „A társadalom oszlopai főleg azért inogtak meg, mert az ember nem hitt többé Istenben. Hogyan lehetne „hinni“ a rádióban, „hinni“ az automobilban? Hogyan lehet hit tárgya a tömegtermelés, az aranyalap, vagy a Nemzetek Szövetsége? Az orvos, aki már nem tudja, hogy a világegyetem véges, vagy végtelen, hogy terjed, vagy összehúzódik, nem „hihet“ többé tudománj ában. Nem hihetünk a legfőbb bíróban, aki díszruhájában gyapjúval telt zsákján ül, ha fürdőruhában láttuk, vagy amint egy mulatóhelyen vígan szórakozik. Még csak „libidónkban“ se hihetünk, bármit mond is dr. Freud. Nem akarunk „hinni“ abban, ami James Joyce szerint tudatunk alatt megy végbe. Nem hihetünk ebben a homályos, zavaros beteges, modern művészetben. „Higyjünk“ Greta Garbóban, Joe Louisban, vagy a sport és film más bálványaiiban? Ezek a dolgok, amelyek között hiába keressük azt, amiben hihetnénk, megmutatják lelkünk ürességét. Elvesztettük hitünket Istenben és most izgalomban élünk, igyekszünk Rooseveltben, vagy Sztálin atyuskában „hinni“, de ez nem tölti be a lelkünkben tátongó ürességet. Az utolsó háború óta, sőt már valamivel azelőtt is a legkülönbözőbb bálványok után futottunk, éppen azért, mert elvesztettük hitünket Istenben. Az embernek szüksége van Istenre és olyan pótlékoknak, mint Marx, semmi hasznát se vesszük. Az Államisten, az Emberiség-isten nem elégítenek ki. Istent száműzték az iskolából; néha, ha egyes egyházi méltóságokat hallgatunk, azt kérdezzük magunktól, nem száműzték-e az oltárokról őket éppen úgy mint otthonunkból életünkéből?”

Sisley *Hudleston*: „Entretien sur la Religion“ (La Revue Universeile 1942 október 25. 44. szám.).

5. Pégy és Claudel új-katolicizmusa Franciaországban, Newman és Chestertoné Angliában úgyszólván egész Európában követőkre talált, de a mozgalomból csupán intellektuelek irodalmi irányzata lett. Sokszor sznobisztikus vonásokat felmutató irodalmi divat, sokszor valóban komoly értékeket adó irányzat az új katolicizmus, de a néptömegeket egyelőre nem tette vallásosabbakká.

6. *Spengler*: „Jahre der Entscheidung“ (114. old.).

7. Wladimir *Szolovjov*: „Die Erzählung vom Antichrist“ (Luzern, 1938).